

ÚRSKURÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 4/2023

Strandir

17. október 2024

EFNISYFIRLIT

1	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	1
2	MÁLSMEDFERÐ	3
2.1	Hlutverk óbyggðanefndar.....	3
2.2	Svæði tekin til meðferðar skv. 1. másl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga.....	3
2.3	Lýstar kröfur og kynning	4
2.4	Mál nr. 4/2023, Strandir	5
3	KRÖFUGERÐ.....	7
3.1	Krafa íslenska ríkisins	7
3.2	Kröfur vegna Skjaldabjarnarvíkur.....	7
3.3	Kröfur vegna Dranga.....	8
3.4	Kröfur vegna Drangavíkur	9
3.5	Kröfur vegna Engjaness	9
3.6	Kröfur vegna Ófeigsfjarðar	10
3.7	Kröfur Vesturverks ehf.	10
4	GÖGN OG GAGNAÖFLUN.....	12
4.1	Inngangur	12
4.2	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar	12
4.3	Vettvangsskoðun	13
4.4	Skýrslutökur	14
5	SAGA LANDSVÆÐA.....	15
5.1	Landnám.....	15
5.2	Skjaldabjarnarvík	15
5.3	Drangar.....	19
5.4	Drangavík.....	26
5.5	Engjanes	32
5.6	Ófeigsfjörður.....	40
5.7	Nærliggjandi jarðir í Strandasýslu	53
5.7.1	Jarðir í Ingólfsfirði og Reykjarfirði syðri.....	53
5.7.1.1	Ingólfsfjörður í Árneshreppi	53
5.7.1.2	Eyri við Ingólfsfjörð í Árneshreppi.....	53
5.7.1.3	Reykjarfjörður í Árneshreppi	53
5.7.1.4	Kjós í Árneshreppi	54
5.7.2	Staður í Steingrímsfirði.....	54
5.8	Nærliggjandi jarðir í Ísafjarðarsýslu	56
5.8.1	Reykjarfjörður, Kirkjuból og Sæból í Reykjarfirði nyrðri.....	56
5.8.1.1	Reykjarfjörður.....	57
5.8.1.2	Kirkjuból og Sæból í Reykjarfirði.....	57

5.8.2	Hraundalur á Langadalsströnd	59
5.8.3	Laugaland á Langadalsströnd	60
5.8.4	Hafnardalur á Langadalsströnd	60
5.8.5	Nauteyri á Langadalsströnd	61
6	SJÓNARMÍÐ AÐILA	62
6.1	Íslenska ríkið	62
6.2	Gagnaðilar íslenska ríkisins	70
6.2.1	Skjaldabjarnarvík og Drangar	70
6.2.1.1	Skjaldabjarnarvík	77
6.2.1.2	Drangar	78
6.2.2	Drangavík	80
6.2.3	Skjaldabjarnarvík og Drangavík	82
6.2.3.1	Skjaldabjarnarvík	86
6.2.3.2	Drangavík	87
6.2.4	Engjanes og Ófeigsfjörður	88
6.2.5	Vesturverk ehf.	92
7	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR	95
7.1	Inngangur	95
7.2	Almenn atriði	95
7.2.1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar	95
7.2.2	Dómafordæmi í þjóðlendumálum	95
7.2.3	Almenn álitafni um stjórnskipulegt gildi 1. másl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998	96
7.2.4	Almenn álitafni um lagagrundvöll málsmeðferðarinnar	99
7.2.5	Almenn álitafni um réttmætar væntingar vegna fyrri athafna ríkisins	101
7.3	Landnám	107
7.4	Svæði austan og sunnan Drangajökuls	108
7.4.1	Afmörkun	110
7.4.2	Eignarréttarleg staða	122
7.4.3	Um kröfur Vesturverks ehf.	130
7.5	Um málskostnað	130
8	ÚRSKURÐARORÐ	131
VIÐAUKI I: ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR		I
VIÐAUKI II: MÁLSKOSTNAÐUR		CXIII
FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ		CXIV
FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ		CXV
FYLGISKJAL III: KORT		CXIX

1 ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Fimmtudaginn 17. október 2024 er tekið fyrir mál nr. 4/2023, *Strandir*, og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Kristín Benediktsdóttir, Þorgeir Örlygsson og Víðir Smári Petersen.

Aðilar máls eru:¹

Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna.

(Edda Andradóttir og Andri Andrason lögmenn.)

Pétur Guðmundsson, Guðrún Sveinbjörnsdóttir, Haraldur Sveinbjörnsson, Gunnar Gaukur Magnússon, Hallvarður E. Aspelund, Valdimar Steinþórsson, Nýja Húsið Ófeigsfirði, Halldóra Hrólfsdóttir, Sverrir Geir Gunnarsson, Halldór Árni Gunnarsson, Þórunn Hanna Gunnarsdóttir og Þóra Hrólfsdóttir vegna Ófeigsfjarðar.

Felix von Longo-Liebenstein vegna Engjaness.

(Friðbjörn Garðarsson lögmaður.)

Fornasel ehf. vegna Dranga.

Guðjón Egill Ingólfsson vegna Skjaldabjarnarvíkur.

(Ólafur Björnsson lögmaður.)

Sigríður Erla Gunnarsdóttir, Ásdís Gunnarsdóttir, Guðrún Anna Gunnarsdóttir og Svanhildur Guðmundsdóttir vegna Drangavíkur.

Sigríður Erla Gunnarsdóttir, Ásdís Gunnarsdóttir og Guðrún Anna Gunnarsdóttir vegna Skjaldabjarnarvíkur.

(Guðmundur K. Sigurjónsson lögmaður.)

¹ Sjá einnig aðilaskrá (fylgiskjal I).

Guðjón Egill Ingólfsson, Gunnar Ólafur Bjarnason, Helga Hauksdóttir, Halldór Kristján Ingólfsson, Ingunn Hinriksdóttir, Lára Valgerður Ingólfisdóttir, Ólafur Gunnarsson, Þórhildur Hrönn Ingólfisdóttir og Valfríður Möller vegna Drangavíkur.

(Ásgeir Þór Árnason lögmaður.)²

Vesturverk ehf. vegna landréttinda.

(Ólafur Eiríksson lögmaður.)

² Auk Ásgeirs Þórs Árnasonar lögmanns gætti Ólafur Björnsson lögmaður einnig hagsmuna þessara aðila á fyrri stigum málsins. Við aðalmeðferð málsins 18. apríl 2024 tilkynnti hann að Ásgeir hefði alfarið tekið við hagsmunagæslu fyrir þeirra hönd.

2 MÁLSMEÐFERÐ

2.1 Hlutverk óbyggðanefndar

Hinn 1. júlí 1998 tóku gildi þjóðlendlög, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk skv. 7. gr:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka laganna og úrskurðir óbyggðanefndar fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

2.2 Svæði tekin til meðferðar skv. 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga

Með bréfi dagsettu 11. ágúst 2022 var fjármála- og efnahagsráðherra tilkynnt ákvörðun óbyggðanefndar um að taka til umfjöllunar sautján landsvæði á grundvelli 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, og veittur frestur til 14. nóvember 2021 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á svæðinu, væri um slíkar kröfur að ræða.³

Fyrirgreint lagaákvæði heimilar óbyggðanefnd að „taka til meðferðar svæði sem áður hafa sætt meðferð hennar ef hún hefur í úrskurði gert athugasemd við kröfugerð ráðherra“. Þau sautján svæði sem tekin voru til meðferðar á þeim grundvelli höfðu ekki áður verið undirorpin þjóðlendukröfu en voru aðliggjandi þjóðlendum í sveitarfélögum Fljótshlíshreppi, Langanesbyggð, Eyjafjarðarsveit, Hörgársveit, sveitarfélaginu Skagafirði, Skagabyggð, Húnaþingi, Borgarbyggð og Árneshreppi, nánar tiltekið:⁴

1. Svæði við vesturmörk Skriðuklausturs, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2005.
2. Svæði við vesturmörk Valþjófsstaðar, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2005.
3. Nyrsta hluta Grímólfsártungu, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 4/2005.
4. Kverkártungu, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 4/2005.
5. Svæði við norðurmörk þjóðlendunnar afréttar Torfufells, Hólsgerðis og Úlfár, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 2/2008.

³ Áður hafði óbyggðanefnd tekið svæðin til meðferðar í júní 2020 og í janúar 2021 bárust kröfur íslenska ríkisins vegna þeirra. Síðar það ár ákvað nefndin að reglulegir nefndarmenn skyldu víkja sæti við málsmeðferðina vegna vanhæfis og í framhaldinu var sett sérstök óbyggðanefnd til að annast málsmeðferðina. Sú nefnd ákvað að hverfa frá þeirri málsmeðferð sem óbyggðanefnd hafði áður stofnað til, skoða að nýju hvort taka beri bæri landsvæðin til meðferðar og kallaði eftir sjónarmiðum þar að lútandi. Í ágúst 2022 ákvað nefndin svo að taka svæðin til meðferðar og tilkynnti fjármála- og efnahagsráðherra um það, sbr. ofangreint. Gerð er nánari grein fyrir forsögunni í fundargerð 1. fyrirtöku, skjali nr. 16(1).

⁴ Til nánari skýringar um legu svæðana voru í minnisblaði sem fylgdi bréfi til ráðherra um töku svæðanna birtar viðkomandi tilvitnanir í eldri úrskurði.

6. Svæði við norðurmörk Þjóðlendunnar Vaskárdals, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 3/2008.
7. Svæði við norðurmörk Þjóðlendunnar Almennings, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 3/2008.
8. Svæði við norðurmörk Þjóðlendunnar Bakkasels, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 3/2008.
9. Svæði við norðurmörk Þjóðlendunnar Eyvindarstaðaheiðar, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008.
10. Svæði við norðurmörk Þjóðlendunnar Hraunanna, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008.
11. Svæði við vesturmörk Þjóðlendunnar Skrapatunguafréttar, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2013.
12. Svæði við norðurmörk Þjóðlendunnar Skrapatunguafréttar, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2013.
13. Svæði við norðurmörk Þjóðlendunnar Auðkúluheiðar, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 2/2013.
14. Svæði milli Kornsár og Kleppukvíslar, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 2/2013.
15. Svæði við austurmörk Hítardals, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2014.
16. Svæði við norðausturmörk Svarfhóls, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2014.
17. Svæði austan og sunnan Drangajökuls, sbr. athugasemd í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019.

2.3 Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, um Þjóðlendur á svæðum sem sæta málsmeðferð skv. 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 barst óbyggðanefnd 14. nóvember 2022. Kröfulýsingin ásamt kortum var birt á vefsíðu nefndarinnar daginn eftir. Óbyggðanefnd birti síðan tilkynningu um málsmeðferð á svæðinu og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 21. nóvember 2022, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á landsvæðum sem féllu innan kröfusvæða ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 28. febrúar 2023. Útdráttur úr efni tilkynningarinnar í Lögbirtingablaðinu var birtur með auglýsingu í dagblaði, sbr. fyrirnefnt lagaákvæði. Þá var kröfugerðin með tölvupósti kynnt lögmonnum og öðrum sem verið höfðu í sambandi við óbyggðanefnd vegna málsmeðferðarinnar.

Kröfulýsingarfrestur annarra en íslenska ríkisins var framlengdur einu sinni, til 28. mars 2023. Innan frestsins bárust 29 kröfulýsingar sem sumar sköruðust. Þá barst síðar

ein kröfulýsing að auki sem veitt var viðtaka á grundvelli 3. mgr. 13. gr. þjóðlendlaga og kröfulýsingar gagnaðila urðu því samtals 30 talsins.

Gefið var út yfirlit yfir lýstar kröfur ásamt uppdráttum. Lögboðin kynning á heildar-kröfum fór fram með því að yfirlit og uppdrættir lágu frammi á skrifstofum sýslumanna í viðkomandi umdæmum frá 27. nóvember 2023 til og með 5. janúar 2024, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 12. janúar 2024. Viðkomandi sveitarfélögum voru einnig send erindi til kynningar 24. nóvember 2024, þ.e. Fljótsdalshreppi, Langanesbyggð, Eyjafjarðarsveit, Hörgársveit, Sveitarfélaginu Skagafirði, Skagabyggð, Húnabyggð, Árneshreppi og Borgarbyggð. Kynningargögn voru jafnframt aðgengileg á vefsíðu óbyggðanefndar og skrifstofu hennar. Fjögur erindi bárust nefndinni með athugasemdum.

Kröfugerð fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, tók til 14 skilgreindra svæða en við meðferð málsins gerði íslenska ríkið breytingar á afmörkun þriggja kröfusvæða. Á móti bárust 30 kröfulýsingar sem sumar sköruðust en eftir fyrrgreindar breytingar á kröfugerð ríkisins o.fl. voru samtals 25 kröfulýsingar gagnaðila ríkisins til úrlausnar.

2.4 Mál nr. 4/2023, Strandir

Fyrsta fyrirtaka mála sem sæta málsmeðferð á grundvelli 1. másl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga var haldin sameiginlega vegna allra málanna 14. júní 2023. Þar var tilkynnt um skiptingu svæðisins í fjögur mál, nr. 1–4/2023, og að mál nr. 4/2023 nefndist *Strandir*.⁵ Gerð var grein fyrir því að óbyggðanefnd skipuðu í öllum málunum Kristín Benediktsdóttir, Þorgeir Örlygsson og Viðir Smári Petersen. Þá var gerð grein fyrir mati á sérstöku hæfi nefndarmanna og starfsmanna.

Farið var yfir forsögu málsmeðferðarinnar og stöðu hennar. Brýnt var fyrir lögmonnum að skila skriflegum umboðum frá öllum umbjóðendum sínum til skrifstofu óbyggðanefndar og vakin athygli á því að litið væri svo á að einungis þeir sem gefið hefðu slíkt umboð væru aðilar máls, að því frátöldu ef aðilar gættu hagsmuna sinna sjálfir. Einnig var brýnt fyrir lögmonnum að láta færa upplýsingar um kröfulínur málsaðila inn á sameiginleg kröfulínukort.

Gerð var grein fyrir gagnaöflun nefndarinnar og stöðu hennar. Einnig var greint frá verklagi við framlagningu skjala og lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá. Sömu leiðis var gerð grein fyrir ýmsum atriðum sem varða málskostnað og greiðslur á útlögðum kostnaði en í því sambandi var vakin athygli á ákvæði 17. gr. þjóðlendlaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Því var beint til lögmanna og annarra fulltrúa aðila að kanna hvort ljúka mætti málinu með sátt, sbr. 15. gr. þjóðlendlaga. Enn fremur var farið yfir framhald málsmeðferðar.

⁵ Síðar var tilkynnt að eitt af svæðunum sem upphaflega var til umfjöllunar í máli nr. 2/2023 yrði tekið til umfjöllunar í nýju máli, nr. 5/2023.

Þá lagði einn lögmaður gagnaðila ríkisins fram bókun þar sem málsmeðferðinni var mótmælt og ýmsir aðrir lögmenn gagnaðila tóku undir hana.

Með tölvupósti 1. desember 2023 voru lögmenn upplýstir um að viðbótargagnaöflun óbyggðanefndar væri að ljúka og greinargerðarfrestir aðila í málum nr. 1–3/2023 hefðu verið ákveðnir. Þar sem ekki hefði gefist væri á að fara á vettvang í máli nr. 4/2023 yrðu greinargerðarfrestir í því ákveðnir síðar. Með tölvuskeytum 21. og 22. desember 2023 voru lögmenn síðan upplýstir um afrakstur viðbótargagnaöflunar og send greinargerð um sögu jarða og landsvæða.

Önnur fyrirtaka í máli nr. 4/2023 var haldin 17. janúar 2024. Þar fór fram stafræn vettvangsferð sem fjallað er um í kafla 4.3 hér á eftir. Einnig var rætt um framhald málsmeðferðar. Daginn eftir var lögmönnum tilkynnt í tölvupósti að íslenska ríkið hefði frest til 16. febrúar 2024 til að skila greinargerð og aðrir málsaðilar fengju í framhaldinu frest til 15. mars 2024 til að skila greinargerðum.

Aðalmeðferð í málum nr. 1/2023 og 4/2023 var haldin sameiginlega 18. apríl 2024. Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá. Bent var á að þótt gagnaöflun teldist lokið væri ekki útilokað að fleiri skjöl ættu eftir að koma fram síðar en lögmenn og aðrir fulltrúar málsaðila fengju að sjálfsögðu afhent jafnóðum öll skjöl sem kynnu að koma fram, sem og færi á að tjá sig um þau og uppfæra málskostnaðaryfirlit sín ef þeim þætti tilefni til.

Í máli nr. 4/2023 var upplýst að 15. mars 2024 hefði óbyggðanefnd borist ný kröfulýsing frá Vesturverki ehf. sem varðaði vatnsréttindi og önnur réttindi í Ófeigsfirði í máli nr. 4/2023. Þrátt fyrir að kröfulýsingarfrestur gagnaðila ríkisins hefði verið liðinn hefði nefndin veitt kröfunni viðtöku á grundvelli 3. mgr. 13. gr. þjóðlendlaga og hún kæmi því til umfjöllunar í máli nr. 4/2023.

Einnig fóru fram skýrslutökur en gerð er grein fyrir þeim hluta sem mál þetta varðar í kafla 4.4.

Þá voru málin flutt munnlega. Fyrst flutti lögmaður íslenska ríkisins mál nr. 1/2023 og 4/2023 sameiginlega. Lögmaðurinn tók fram að það væri ósk íslenska ríkisins að á svæðum þar sem gagnkröfur hefðu ekki verið gerðar kannaði óbyggðanefnd samt eignarréttarlega stöðu svæðisins og skæri úr um hana á sama hátt og þegar um gagnkröfur væri að ræða.

Þá fluttu lögmenn gagnaðila íslenska ríkisins málin.

Við lok aðalmeðferðar tilkynnti formaður að málin væru tekin til úrskurðar en ef frekari gögn kæmu fram yrðu málin þó tekin fyrir aftur af því tilefni.

Lokafyrirtaka í málum nr. 1–5/2023 var haldin sameiginlega vegna allra málanna 17. október 2024. Lögð voru fram skjöl ásamt skjalaskrá, sem höfðu áður verið gerð aðgengileg lögmönnum og þeir fengið upplýsingar um. Að því búnu tilkynnti formaður að málin væru tekin til úrskurðar.

3 KRÖFUGERÐ⁶

3.1 Krafa íslenska ríkisins

Af hálfu fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins er þess krafist að viðurkennt verði að allt land innan eftirfarandi kröfupunkta verði úrskurðað þjóðlenda og allt til viðmiðunarmarka kröfusvæðisins, sem af hálfu ríkisins er nefnt *Svæði austan og sunnan Drangajökuls*.

Upphafspunktur er við Hrollleifsborg (1). Þaðan er Hrollleifsborgarhálsi fylgt til norðausturs að Fossadalsheiði, að vatnaskilum (2). Þaðan er farið beina línu til suðurs í svonefnda Öxl í 338 metra hæð (3). Frá þeim punkti beina línu í miðja Bjarnarfjarðará (4) og þaðan suður á fjallsbrún við Tröllkonugil (5). Er fjallsbrúninni svo fylgt til norðausturs að Langanesgili (6) og þaðan beina sjónhendingu austur í 300 m punkt suðvestan Meyjarmúla (7). Síðan er farið beina línu suðaustur í Meyjarvatn (8) og þaðan austur í 327 m tind á Hæstamúla (9). Frá Hæstamúla er 300 m hæðarlínu fylgt suður, umhverfis Norður-Húsárdalsvatn að Nónhnjúk (10). Þaðan austur í SuðurHúsárdalsvatn (11) og beina línu úr því vatni suður í Drangavíkurdalsvatn (12). Frá Drangavíkurdalsvatni í Neðra-Eyvindarfjarðarvatn (13) og svo suður um upptök lækjar þess, er fellur í Eyvindarfjarðará (14). Frá þeim punkti suður í upptök Dagverðardalsár (15) og þaðan suður yfir Ófeigsfjarðarheiði að Nónhnjúk (16). Þaðan suður meðfram fjallsbrún í 300 m hæð að Húsá (17) sem er fylgt suður að upptökum í stöðuvatni í um 500 m hæð (18). Frá þeim punkti bein lína vestur í 388 m punkt á mörkum Kaldranesshrepps (19) og þaðan er vatnaskilum fylgt til vesturs að mörkum svæðis 10A (20). Er svæðismörkum síðan fylgt norður að upphafspunkti.

3.2 Kröfur vegna Skjaldabjarnarvíkur

Gerðar eru kröfur af hálfu tveggja mismunandi hópa landeigenda vegna jarðarinnar.

Af hálfu hluta eigenda Skjaldabjarnarvíkur er þess aðallega krafist að óbyggðanefnd vísi málinu frá á grundvelli 3. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998, þar sem málið eigi ekki undir nefndina.

Til vara er þess krafist að viðurkenndur verði beinn eignarréttur þeirra á landi jarðarinnar í samræmi við merkjalýsingu, þinglýsts landamerkjabréfs jarðarinnar auk landamerkjabréfa aðliggjandi jarða, þ.e. allt land innan eftirtalinna merkja:

Að norðan frá Biskupi (1) norðan undir Geirhólmagnúpi. Með vatnaskilum um Fossaheiði í Miðmundarhorn og í Hrollleifsborg (2). Þaðan er jökuljaðri eins og hann var 1. júlí 1998 fylgt og eftir þeim til suðurs á móts við upptök Bjarnarfjarðarár (3) eins og hún rennur þaðan í farvegi til sjávar og að ósi Bjarnarfjarðarár (4),

Til þrautavara er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að landi innan áðurlýstra merkja, sem kann að vera úrskurðað þjóðlenda. Undir afnotarétt falli öll venjubundin afnot, að fornu og nýju, þar á meðal upprekstrar-, beitar- og námuréttur, ásamt veiði í vötnum og nýting heilsugrasa.

Þá er í öllum tilvikum krafist málskostnaðar úr hendi ríkisins samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar eða samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi lögmanns landeigenda.

⁶ Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (aðilaskrá) og III (kort).

Af hálfu annars hluta eigenda Skjaldabjarnarvíkur er þess aðallega krafist að kröfu ríkisins verði vísað frá óbyggðanefnd.

Til vara er þess krafist að viðurkenndur verði beinn eignarréttur landeigenda að öllu landi jarðarinnar, og að viðurkennt verði að úrskurður óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019 sé bindandi um merki eignarlands og þjóðlendu á svæðinu. Þjóðlendukröfu ríkisins á svæðinu, að því marki sem hún tekur til lands jarðarinnar, er hafnað og þess krafist að innan landamerkja jarðarinnar sé enga þjóðlendu að finna samkvæmt landamerkjabréfi hennar frá 2. júlí 1890, sem var þinglýst sama dag, og hljóðar svo:

Jörðin á land og reka norður í klett þann, sem er nordan til við Geirhólmagnúp og kallaður er Biskup, að sunnanverðu á jörðin land og reka að Bjarnarjardará og eru þar skír landamerki milli Skjaldabjarnarvík og Dranga. Sker þau, er liggja fram undan landinu liggja undir jörðina ásamt veiði við þau.

Til þrautavara er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að landi innan merkja þess lands sem krafist er og kann að verða úrskurðað þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar, samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.3 Kröfur vegna Dranga

Af hálfu eigenda Dranga er þess aðallega krafist að kröfu ríkisins verði vísað frá óbyggðanefnd.

Til vara er þess krafist að viðurkenndur verði beinn eignarréttur landeigenda að öllu landi jarðarinnar, og að viðurkennt verði að úrskurður óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019 sé bindandi um merki eignarlands og þjóðlendu á svæðinu. Þjóðlendukröfu ríkisins á svæðinu, að því marki sem hún tekur til lands jarðarinnar, er hafnað og þess krafist að innan landamerkja jarðarinnar sé enga þjóðlendu að finna samkvæmt landamerkjabréfi hennar frá 2. júlí 1890, sem var þinglýst sama dag, og hljóðar svo:

Landamerki fyrir jörðinni Dröngum liggjandi í Árneshreppi innan Strandasýslu.

Land jarðarinnar að norðanverðu við bæjinn er norðurað Bjarnafjarðará og eru þar skír landamerki milli Skjaldabjarnarvíkur og Dranga.

Að sunnanverðu við bæjinn eiga Drangar land yzt út í Drangatanga nfl. sjónhendingu af lægsta Skarðatindinum í vörðu þá, sem er á klettunum skammt fyrir ofan sjóinn og svo eptir þeirri línu til sjávar. Til fjalls á jörðin land svo langt sem vötnum hallar að láglendi hennar.

Til þrautavara er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að landi innan merkja þess lands sem krafist er og kann að verða úrskurðað þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar, samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.4 Kröfur vegna Drangavíkur

Gerðar eru kröfur af hálfu tveggja mismunandi hópa landeigenda vegna jarðarinnar.

Af hálfu hluta eigenda Drangavíkur er þess aðallega krafist að óbyggðanefnd vísi málinu frá á grundvelli 3. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998, þar sem málið eigi ekki undir nefndina.

Til vara er þess krafist að viðurkenndur verði beinn eignarréttur þeirra á landi jarðarinnar í samræmi við merkjalýsingar þinglýsts landamerkjabréfs jarðarinnar og niðurstöðu landamerkjadóms Héraðsdóms Reykjavíkur í máli nr. E-4318/2020, þ.e. allt land innan eftirtalinna merkja:

Frá Þrælskleif við sjó (1)(X376616, Y629809) beina línu í vörðu á Skerjasundsmúla (2)(X375840, Y630555). Úr vörðunni fylgja landamerki hæstu fjallsbrúnum (vatnaskilum) þar sem vötnum hallar til Drangavíkurdals milli eftirtalinna hnita (3)(X373877 Y629158) (4)(X371041 Y627676)(5) (X369008 Y626627) og (6)(X367444 Y627327) allt að hornmarki milli Engjaness, Drangavíkur og Dranga í 475 metra háum hnúk norðan og austan við Kringluvatn(7) (X366426,0626 Y628266,2844)

Til þrautavara er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að landi innan áðurlýstra merkja, sem kann að vera úrskurðað þjóðlenda. Undir afnotarétt falli öll venjubundin afnot, að fornu og nýju, þar á meðal upprekstrar-, beitar- og námuréttur, ásamt veiði í vötnum og nýting heilsugrasa.

Þá er í öllum tilvikum krafist málskostnaðar úr hendi ríkisins samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar eða samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi lögmanns landeigenda.

Af hálfu annars hluta eigenda Drangavíkur er þess aðallega krafist að kröfu ríkisins verði vísað frá óbyggðanefnd.

Til vara er þess krafist að hafnað verði kröfu ríkisins um að úrskurðað verði að landsvæði sem nefnt er svæði austan og sunnan Drangajökuls sé þjóðlenda innan nánar tilgreindrar þjóðlendukröfulínu, að því marki sem krafan tekur til lands sem landeigendur telji tilheyrja Drangavík og afmörkuð eru með hnitum í kröfulýsingu dags. 17. febrúar 2023.

Til þrautavara er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að landi innan merkja þess lands sem krafist er og kann að verða úrskurðað þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi ríkissjóðs samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar, samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi, að skaðlausu.

3.5 Kröfur vegna Engjaness

Af hálfu eigenda Engjaness er þess aðallega krafist að óbyggðanefnd vísi málinu frá á grundvelli 3. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998, þar sem málið eigi ekki undir nefndina.

Til vara er þess krafist að viðurkenndur verði beinn eignarréttur landeigenda á landi jarðarinnar í samræmi við merkjalýsingar þinglýsts landamerkjabréfs jarðarinnar og

niðurstöðu landamerkjadóms Héraðsdóms Reykjavíkur í máli nr. E-4318/2020, þ.e. allt land innan eftirtalinna merkja með vísan til tölusettra punkta á meðfylgjandi uppdrætti:

Frá Þrælskleif (1) beina línu upp í Drangavíkurfjall á vatnaskil móti Drangavík(2) og þaðan eftir vatnaskilum á móti Drangavík og síðar Dröngum að jaðri Drangajökuls (3). Þaðan er jökuljaðri eins og hann var 1. júlí 1998 fylgt að sveitarfélagamörkum (4) og eftir þeim til suðurs á móts við upptök Eyvindarfjarðarár í vatni við suðurenda jökulsins (5) og þaðan til útfalls árinna (6). Þaðan er ánni fylgt til sjávar (7) og þaðan í punkt 1.

Til þrautavara er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeiganda að landi innan áðurlýstra merkja, sem kann að vera úrskurðað þjóðlenda. Undir afnotarétt falli öll venjubundin afnot, að fornu og nýju, þar á meðal upprekstrar-, beitar- og námuréttur, ásamt veiði í vötnum.

Þá er í öllum tilvikum krafist málskostnaðar úr hendi ríkisins samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar eða samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi lögmanns landeiganda.

3.6 Kröfur vegna Ófeigsfjarðar

Af hálfu eigenda Ófeigsfjarðar er þess aðallega krafist að óbyggðanefnd vísi málinu frá á grundvelli 3. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998, þar sem málið eigi ekki undir nefndina.

Til vara er þess krafist að viðurkenndur verði beinn eignarréttur landeigenda á landi jarðarinnar í samræmi við merkjalýsingar þinglýsts landamerkjabréfs jarðarinnar, þ.e. allt land innan eftirtalinna merkja með vísan til tölusettra punkta á meðfylgjandi uppdrætti:

Úr ósi lækjar sem fellur til sjávar við Helgaskjól (1) sem ræður merkjum að vörðu á múlabrúninni þar upp af (2) og þaðan sömu stefnu upp á hámulann (3) þaðan eftir vatnaskilum að sýslumörkum (vatnaskilum) (4) og eftir vatnaskilum móti Djúpi til norðurs á móts við upptök Eyvindarfjarðarár í vatni við suðurenda Drangajökuls (5) og þaðan til útfalls árinna (6). Þaðan er ánni fylgt til sjávar (7) og þaðan í punkt 1.

Til þrautavara er þess krafist að viðurkenndur verði fullkominn afnotaréttur landeigenda að landi innan áðurlýstra merkja, sem kann að vera úrskurðað þjóðlenda. Undir afnotarétt falli öll venjubundin afnot, að fornu og nýju, þar á meðal upprekstrar-, beitar- og námuréttur, ásamt veiði í vötnum.

Þá er í öllum tilvikum krafist málskostnaðar úr hendi ríkisins samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar eða samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi lögmanns landeigenda.

3.7 Kröfur Vesturverks ehf.

Af hálfu Vesturverks ehf. er þess aðallega krafist að málinu verði vísað frá nefndinni á grundvelli 3. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998.

Til vara er þess annars vegar krafist að viðurkennd verði afnotaréttindi Vesturverks af landi og til nýtingar á vatnsréttindum Eyvindarfjarðarár innan þess landsvæðis sem kröfulýsing landeiganda Engjaness, dags. 28. mars 2023, tekur til. Hins vegar að viður-

kennd verði afnotaréttindi Vesturverks af landi og til nýtingar á vatnsréttindum Hvalár, Rjúkanda og Eyvindarfjarðarár innan þess landsvæðis sem kröfufylýsing landeigenda Ófeigsfjarðar, dags. 28. mars 2023, tekur til.

Í báðum tilvikum er gerð krafa um málskostnað að skaðlausu samkvæmt mati óbyggðanefndar eða samkvæmt framlögðum málskostnaðarreikningi.

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1 Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl í skjalaflokkum nr. 1–16 ásamt undirskjölum, samtals 60 skjöl, auk 11 hliðsjónargagna. Sjá nánar í fylgiskjali nr. II (skjalaskrá). Einnig er vísað til framlagðra skjala í málum nr. 1/2019 og 6–7/2021 sem gerð voru lögmönnum aðila að máli þessu aðgengileg en í máli nr. 1/2019 voru lögð fram samtals 333 skjöl, auk 19 hliðsjónargagna, í máli nr. 6/2021 voru lögð fram samtals 298 skjöl, auk 18 hliðsjónargagna, og í máli nr. 7/2021 voru lögð fram samtals 918 skjöl, auk 28 hliðsjónargagna.

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, vettvangur kannaður og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir þessum atriðum.

4.2 Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga, nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái um einstök álitaefti.

Gagnaöflun um jarðir og svæði sem mál þetta varðar hafði áður farið fram við meðferð mála nr. 1/2019 og 6–7/2021. Á vegum óbyggðanefndar fór þá fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir þeim landsvæðum sem þá voru til umfjöllunar en þar var m.a. leitað gagna um nærliggjandi jarðir. Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og grundvallaðist á „Yfirliti yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Yfirlit þetta var kynnt lögmönnum málsaðila og engar athugasemdir komu fram. Við samningu þess naut óbyggðanefnd ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings, auk Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar, starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands.

Að mati óbyggðanefndar var vegna gagnaöflunar í eldri málum hjá nefndinni ekki þörf á sambærilegri kerfisbundinni gagnaöflun í málum sem sæta málsmeðferð skv. 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga en að beiðni nefndarinnar lagði Þjóðskjalasafn Íslands mat á þörf fyrir viðbótargagnaöflun í málunum og annaðist hana að mestu en óbyggðanefnd aflaði einnig annarra viðbótargagna þegar tilefni þótti til.

Lögmönnum aðila málsins var gerð grein fyrir þessari tilhögun gagnaöflunar og engar athugasemdir komu fram. Einnig fengu þeir afrit allra gagna, bæði þeirra sem lögð höfðu verið fram í málum nr. 1/2019 og 6–7/2021 og þeirra sem fram komu til viðbótar í máli þessu. Þeir gátu jafnframt bent starfsfólki Þjóðskjalasafns eða óbyggða-

nefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna eða afla. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Lögmönnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru gerð lögmönnum aðgengileg rafrænt og síðan bókuð framlögð við fyrirtökur í málinu, auk þess sem gögn úr málum nr. 1/2019 og 6–7/2021 voru gerð lögmönnum málsaðila aðgengileg. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til hliðsjónargagna nr. 4–5, þ.e. upplýsingapósta til lögmanna um tilhögun gagnaöflunar og skilabréfs Þjóðskjalasafns Íslands vegna gagnaöflunar í máli nr. 1/2019, sem og skjals nr. 3(1), þ.e. minnisblaðs frá Þjóðskjalasafni Íslands um viðbótargagnaöflun. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár í máli þessu, sjá fylgiskjal nr. II, og skjalaskrár í málum nr. 1/2019 og 6–7/2021.

4.3 Vettvangsskoðun

Óbyggðanefnd kannaði vettvang málsins miðvikudaginn 17. janúar 2024 ásamt lögmönnum málsaðila og starfsfólki nefndarinnar. Vettvangsskoðunin fór fram í húsa-kynnum óbyggðanefndar í Reykjavík með hjálp stafræns þrívíddarkorts.

Fyrst var ríft upp að í tölvupósti 1. desember 2023 hefði lögmönnum verið kynnt að nefndin hefði í samvinnu við Landmælingar Íslands unnið að gerð stafræns þrívíddarkorts af svæðinu. Í tölvupóstinum kom fram að ætlunin væri að fara yfir kröfur aðila og staðhætti í nokkurs konar „stafrænni vettvangsferð“. Um væri að ræða tilrauna-verkefni vegna þess að möguleikum á hefðbundinni vettvangsferð um svæðið væri ýmis takmörk sett. Verkefnið væri liður í rannsókn nefndarinnar en markmiðið væri að upplýsa um staðhætti og tengsl krafna aðila við þá á sambærilegan hátt og í hefðbundinni vettvangsferð. Lögmönnum hefði verið sendur tengill á þrívíddarkortið í tölvupósti 22. desember ásamt leiðbeiningum um notkun þess.

Framkvæmdastjóri óbyggðanefndar kynnti kortið og möguleika þess síðan nánar en þar var m.a. mögulegt að skoða kröfulínur málsaðila, örnefni og vatnafarsgögn, sem og kröfulínur ríkisins á svæði 10B (Ísafjarðarsýslum) og þjóðlendumörk á Drangajökli. Hægt var að stilla hvaða kröfulínur og upplýsingar sæjust á kortinu hverju sinni.

Ágreiningssvæðið var skoðað í heild með hjálp þrívíddarkortsins frá norðri til suðurs og kortið þótti nýtast vel til að fá yfirsýn um staðhætti, kröfulínur o.fl. Lögmenn gerðu grein fyrir merkjum jarða og ýmsum sjónarmiðum um þau og ágreiningssvæðið og svöruðu spurningum nefndarmanna þar að lútandi.

Að því búnu var ákveðið að nefndin myndi kanna möguleika á ferð um vorið eða snemmsumars 2024, líklega þannig að flogið yrði yfir svæðið, án aðkomu lögmanna. Eftir aðalmeðferð málsins, sem fór fram 18. apríl 2024, var það hins vegar mat nefndarinnar að málið væri nægjanlega upplýst, m.a. með framangreindri vettvangsskoðun, munnlegum skýrslum, málflutningi lögmanna og öðrum gögnum málsins, og því var

ekki talin þörf á að nefndin færi jafnframt í hefðbundna vettvangsferð um svæði málsins.

4.4 Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gáfu eftirtaldir skýrslur og svöruðu spurningum óbyggðanefndar og lögmanna málsaðila:

- Kristján Hilmar Lyngmó vegna Skjaldabjarnarvíkur.
- Guðjón Ingólfsson vegna Skjaldabjarnarvíkur og Drangavíkur.
- Sveinn Kristinsson vegna Dranga.

Að einstökum efnisatriðum í skýrslum þeirra er vikið í úrskurði þessum eftir því sem tilefni er til, en uppskriftir á þeim eru meðal hliðsjónargagna málsins.

5 SAGA LANDSVÆÐA

Í þessum kafla verður rakin saga svæðanna sem málið varðar. Í fyrstu er greint frá elstu ritheimildum um landnám þar. Því næst verða raktar heimildir um kröfusvæði málsins og nærliggjandi og tengdar jarðir, einkum afmörkun, eignarréttindi og nýtingu. Umfjöllun um þær jarðir sem liggja að ágreiningssvæðinu takmarkast oftast við heimildir um afmörkun. Að mestu er fylgt tímaröð í hverjum kafla.⁷

5.1 Landnám

Um landnám milli Skjaldabjarnarvíkur og Ingólfsfjarðar segir eftirfarandi í *Landnámu*:

Hella-Björn son Herfinns ok Høllu var víkingr mikill; hann var jafnan óvinr Haralds konungs. Hann fór til Íslands ok kom í Bjarnarfjörð með alskjölduðu skipi; síðan var hann Skjalda-Björn kallaðr. Hann nam land frá Straumnesei til Dranga, ok í Skjalda-Bjarnarvík bjó hann, en átti annat bú á Bjarnarnesi [...]

Geirólfr hét maðr, er braut skip sitt við Geirólfsgrúpu; hann bjó þar síðan undir grúpinum at ráði Bjarnar.

Þorvaldr Ásvaldsson, Úlfssonar, Yxna-Þórissonar, nam Drangaland ok Drangavík til Enginess ok bjó at Dröngum alla ævi. [...]

Herrøðr hvítaský var gofugr maðr; hann var drepinn af ráðum Haralds konungs, en synir hans þrír fóru til Íslands ok námu land á Ströndum: Eyvindr Eyvindarfjörð, Ófeigr Ófeigsfjörð, Ingólfr Ingólfsfjörð; þeir bjöggu þar síðan.⁸

5.2 Skjaldabjarnarvík

Í máldaga Árneskirkju frá um 1327 segir að Kálfaneskirkja eigi hálfa tíund í Skjaldabjarnarvík. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.⁹

Í skrá frá um 1360 um reka Vatnsfjarðarkirkju fyrir austan Geirhólm, sem frú herzogaynja Ingibjörg Hákonardóttir hafði átt, virðist sem kirkjan hafi átt jörðina Skjaldabjarnarvík bæði að grösum og reka, eða eins og kemur fram í *Íslenzku fornbréfasafni*:

Ella [svo] skiallda Biarnarvík Bædi ad Grausum og Reka.¹⁰

Samkvæmt bréfi frá 21. ágúst 1374 gaf Magnús Eiríksson konungur Skúla Þórðarsyni reka í Skjaldabjarnarvík. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar. Hákon Magnússon konungur, sonur Magnúsar konungs, staðfesti gjafabréfið 13. mars 1375.¹¹

Í ágripi Árna Magnússonar handritasafnara af afsalsbréfi fyrir jörðinni Skjaldabjarnarvík segir að Þórður Flosason hafi selt Bjarna Einarssyni Jórslafara jörðina um

⁷ Þessi kafla er að mestu leyti byggður á sögulegum greinargerðum Þjóðskjalasafns Íslands í málum nr. 1/2019 og 6–7/2021 og eftir atvikum annarri gagnaöflun í þeim málum, að viðbætti umfjöllun um gögn sem aflað var að auki við meðferð máls nr. 4/2023, sbr. umfjöllun um tilhögun gagnaöflunar í kafla 4.2.

⁸ *Íslensk fornrit* I (1968), bls. 197–198.

⁹ Skjal nr. 4(32) í máli nr. 1/2019.

¹⁰ Skjal nr. 4(49) í máli nr. 1/2019.

¹¹ Skjal nr. 4(56) í máli nr. 1/2019.

1393–1394. Frumritið varð eldi að bráð í brunanum í Kaupmannahöfn árið 1728 eða eins og segir í *Íslenzku fornbréfasafni*:

Anno 1393–94 eða um þau ar selur Þordur Flosason Birni Einarssyne (puto Jorsalafara) Skjalldabiarnarvík, og segist þá jord erft hafa epter son sinn Skula. Enn honum hafa gefed virduligur Herra Magnus (eða Hakon; eg man ei hvert var) Noregs konungur. Brefed er skrifad ad innra Holme (ä akraneze).

Originalenn sende mier til eignar frá Jslande Syslumaðurenn Ormur Dadason, enn hann brann hiä mier 1728 in Octobri.

Af þessu brefe er ad læra ad fader Odds Lepps lögmanns og Skúla, Þordarsona, var Flosason, og synest líkast, ad hann hafa sunnlendskur vered, kannske bued ä innra holme. Mig minner ad skömmu fyrer þetta finnest Flose prestur officialis Skalholtensis, hvad ef so er þá giæte hann vered fader þordar. Enn þetta er ecke nema gäta, því margur kynne Flose vered hafa um þá tíjd. Enn vijst er það, ad af betra slags folke hefir þesse Þordur Flosason vered.¹²

Hinn 5. nóvember 1415 gaf Oddur leppur Þórðarson lögmaður Árna Ólafssyni Skálholtsbiskupi reka í Skjaldabjarnarvík. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹³

Í skrá um eignir Guðmundar (ríka) Arasonar á Reykhólum frá 1446, þegar þær voru teknar undir konung, kemur fram að Skjaldabjarnarvík hafi þá verið í eyði.¹⁴ Þá segir í skránni að jarðadýrleiki á eignum Guðmundar á Kaldrananesi væri hálf fjórða hundrað auk Furufjarðar, Reykjarfjarðar og Skjaldabjarnarvíkur.¹⁵

Samkvæmt jarðaskiptabréfi Eggerts Hannessonar og Guðrúnar Björnsdóttur yngri frá 22. janúar 1552 seldi Guðrún Eggerti hlut í Ögri við Ísafjarðardjúp, jarðirnar Kálfa-vík, Borg og Kleifar, allar í Skötufirði, og sinn hlut í jörðinni Skjaldabjarnarvík. Ekki kemur fram hve mikill hann var. Á móti gaf Eggert Guðrúnu jarðirnar Eyri í Bíldudal og Botn í Patreksfirði. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðanna.¹⁶

Samkvæmt kaupmálabréfi Magnúsar Jónssonar prúða og Ragnheiðar Eggertsdóttur frá 22. september 1565 gaf Eggert Hannesson lögmaður Ragnheiði dóttur sinni m.a. jörðina Skjaldabjarnarvík, sex hundruð að dýrleika. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁷

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir að kirkjan á Kálfanesi eigi hvaltíund í Skjaldabjarnarvík. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁸

Í biskupsvísitási um Árnes í Trékyllisvík frá 15. ágúst 1643 segir m.a. að Árneskirkja eigi þriðjung skreiðar af hverjum búanda og hverjum fiskimanni ef hann er til fiskjar í hálfan mánuð eða lengur frá Geirhólmi og í Sauðatún. Þá eigi kirkjan tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsgrúps og Kaldbakskleifar.¹⁹

¹² Skjal nr. 4(57) í máli nr. 1/2019.

¹³ Skjal nr. 4(58) í máli nr. 1/2019.

¹⁴ Skjal nr. 4(70) í máli nr. 1/2019, bls. 687.

¹⁵ Skjal nr. 4(70) í máli nr. 1/2019, bls. 693.

¹⁶ Skjal nr. 4(59) í máli nr. 1/2019.

¹⁷ Skjal nr. 4(60) í máli nr. 1/2019.

¹⁸ Skjal nr. 4(37) í máli nr. 1/2019.

¹⁹ Skjal nr. 2(69) í máli nr. 1/2019.

Í biskupsvísitasíum um Árnes í Trékyllisvík frá 13. ágúst 1675, 7. ágúst 1700, 15. ágúst 1725, 15. ágúst 1749 og 27. ágúst 1758, prófastsvísitasíu frá 10. júní 1781 og biskupsvísitasíum frá 27. ágúst 1782 og 11. maí 1825 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í biskupsvísitasíu um Árnes frá 15. ágúst 1643.²⁰

Við arfskipti hinn 27. febrúar 1681 gaf Eggert Björnsson dóttur sinni, Guðrúnu eldri, ýmsar eignir en þeirra á meðal var jörðin Skjaldabjarnarvík, sex hundruð að dýrleika.²¹

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*²² yfir Trékyllisvíkurhrepp frá 1706 segir eftirfarandi um Skjaldabjarnarvík:

Skjaldabjarnarvík.

Jarðardýrleiki vi hndr.

Jarðareigandi Guðrún Eggertsdóttir að Bæ á Rauðasandi.

[...]

Reki er þar sæmilegur, en hefur áður verið yfirfljótanlegur. Ítök í hann vita nálægir engin, nema hvað Árnesskirkju er eftir máldögum eignaður tíundi hlutur úr öllum hvöllum, sem á land koma millum Geirhólms og Kaldbaksleifar.

[...]

Í landinu í einum stað hefur fyrir minna en xl árum verið brúkuð selstaða kölluð **Skaufasel**. Þar meina menn til forna verið hafi býli, en veit þó enginn neitt skjallegt þar af. Þar sjest að verið hafi tún og líkindi til túngarðs. Það kann ómögulegt að byggjast fyrir slægnaleysi.²³

Í jarðamati Strandasýslu frá 1804 er dýrleiki Skjaldabjarnarvíkur metinn sex hundruð en eigandi jarðarinnar var Kári Bjarnason (1740–1814) í Vigur í Ísafjarðardjúpi. Þá segir að eyðihjáleigan Skaufasel sé tekin með í matið. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.²⁴

Hinn 10. ágúst 1828 seldi Jón Einarsson jörðina Skjaldabjarnarvík, sex hundruð að dýrleika, til Gríms Alexíussonar fyrir 60 spesiur. Í afsals- og veðmálabók Strandasýslu segir að Jón afhenti Grími elsta kaupbréf fyrir Skjaldabjarnarvík vegna landamerkja jarðarinnar, eða eins og skráð er í afsals- og veðmálabókina:

Þann 10da August 1828 ad Hafnardal er af mér underskrifudum afsolud og seld Eignarjörð mín Skjaldarbjarnarvík 6 hndr. Liggjandi innan Arnes kyrkjusoknar í Stranda Sysslu Mr Grími Alexíussyni fyrir 60 Speciur ríktuglega útelátnar það er ad seigja under mér og mínum Erfingjum en under hann og hans Erfingja hjermed afhendi eg hönum það eldsta kaupbréf fyrir Skjaldarbjarnarvík hvar hann hefur ad rétta sig eptir uppá Landamerki til Fjalls og Fjöru einrúm um Reka asigkomulag; her til stadfestu er mitt nafn og undirskrifadra Votta utsúpra²⁵

Kaupbréf Gríms Alexíussonar, dags. 10. ágúst 1828, fyrir jörðinni Skjaldabjarnarvík var lesið við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 17. júní 1829.²⁶

²⁰ Skjöl nr. 2(70)–2(76) og 2(179) í máli nr. 1/2019.

²¹ Skjal nr. 2(222) í máli nr. 7/2021.

²² Hér eftir verður vísað til hennar sem *Jarðabókar Árna og Páls*.

²³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 321–322.

²⁴ Skjal nr. 2(16) í máli nr. 1/2019.

²⁵ Skjal nr. 2(94) í máli nr. 1/2019.

²⁶ Skjal nr. 2(117) í máli nr. 1/2019.

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Skjaldabjarnarvík metin sex hundruð að dýrleika og skráð sem bænda eign. Í neðanmálsgrein kemur fram að dýrleiki og leigumáli jarðarinnar sé hafður eftir *Jarðabók* Árna og Páls og að árið 1805 hafi eyðihjáleigan Skaufasel verið talin með. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.²⁷

Í jarðamati Strandasýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Skjaldabjarnarvík:

123/ Skjaldarbjarnarvík 6 hndr. túnid er lítid eingjar nokkrar að vídattu, en votar og gras slæmar. lítill selveidi en mikill trjáreki en vegna ördugleika og afskektrar stöðu gætr ekki ábuandi selt vidin.²⁸

Í verðlagsbók, sem fylgir jarðamatinu, er Skjaldabjarnarvík metin á 150 ríkisbankadali.²⁹

Í lýsingu Árnessóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um Skjaldabjarnarvík:

Bærinn stendur fyrir miðri vikinni, rétt við sjó milli Norðdal[s]ár og Sunddalsár. Jörðin er 6 Hdr. að dýrleika, og er það hin mesta landkosta jörð hér í sveit, og svo eru landgæði þar mikil, að vænstu mjókurær mjólka þar 5 potta af mjólk á dag, þó órúlegt sé, og eru ær þar mjólkaðar jafnaðarlega fram yfir jól. Þar er einhver hin bezta fjörubeit og nægilegur heyskapur, en lítill er þar útbeiti, og ekki liggur jörðin undir áföllum af skriðum eða þesskonar.³⁰

Hinn 5. nóvember 1852 gerðu Jóhann Gottfred Jónasson og Grímur Jónsson á Krossnesi með sér makaskiptagjörning, hvar Jóhann afhenti Grími jörðina Skjaldabjarnarvík gegn jörðinni Krossnesi, auk 20 ríkisbankadala og timburskemmu á Krossnesi í milligjöf.³¹

Landamerkjabréf Skjaldabjarnarvíkur er dagsett 2. júlí 1890, en því var þinglýst sama dag við manntalsþingsrétt að Árnosi í Trékyllisvík, og hljóðar svo:

Landamerkjaskrá Fyrir Skjaldabjarnarvík í Árneshreppi.

Jörðin á land og reka nordur í klett þann, sem er nordan til við Geirhólmagnúp og kalladur er Biskup, að sunnanverdu á jörðin land og reka að Bjarnafjardará og eru þar skír landamerki milli Skjaldarbjarnarvík og Dranga. Sker þau, er liggja fram undan landinu liggja undir jörðina ásamt veiði við þau

p.t. Arnosi, 2. Júlí 1890

Bjarni Bjarnason J.J. Thorarensen
(jarðeigendur)

Guðmundur Pjetursson
bóndi á Dröngum³²

²⁷ Skjal nr. 4(12) í máli nr. 1/2019, bls. 212.

²⁸ Skjal nr. 2(26) í máli nr. 1/2019. Hér hefur verið aukið við textann um skjalið með hliðsjón af sögulegri greinargerð í máli nr. 7/2021, sbr. skjal nr. 2(80) í því máli.

²⁹ Skjal nr. 2(31) í máli nr. 1/2019.

³⁰ *Sóknalýsingar Vestfjarða II* (1952), bls. 223.

³¹ Skjal nr. 2(95) í máli nr. 1/2019.

³² Skjal nr. 2(1) í máli nr. 1/2019.

Í fasteignamati Strandasýslu 1916–1918 er jörðin Skjaldabjarnarvík metin á sex hundruð að fornu mati en eigendur hennar voru Jón Arngrímsson í Ófeigsfirði, eigandi að 2 og 1/2 hundraði, Pétur Friðriksson í Hraundal, eigandi að sama hlutfalli og Magnús Magnússon, húsmaður á Finnbogastöðum, eigandi að 1 hundraði. Þá kemur fram að 5/6 hlutar jarðarinnar hafi verið seldir árið 1902 á 660 kr., en jörðin er metin án húsa og kúgilda á 2.220 kr. Þá segir í fasteignamatinu að landamerki séu þinglesin. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.³³

5.3 Drangar

Í skrá Páls Jónssonar Skálholtsbiskups frá því um 1200 um kirkjur og staði Skálholtsbiskupsdæmis er Dranga getið. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.³⁴

Í Fjarðatali frá um 1312 er Dranga getið, en ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.³⁵

Í testamentisbréfi Einars Eiríkssonar frá 5. apríl 1383 segir að land á Dröngum skyldi ganga til Björns sonar hans eða eins og segir í *Íslenzku fornbréfasafni*:

land aa draungum ok tuá hlute j Reka skal taka biornn son minn til eignar. ok skal hann feda þar firi einn ólmösu mann. mer skýlldan efinliga ok aa þui goze odru sem ek hefer honum gefit.³⁶

Samkvæmt sálugjafabréfi Bjarnar Einarssonar Jórsalafara frá 25. júlí 1405 gaf hann Vatnsfjarðarkirkju þriðjung í Drangareka eða eins og segir í *Íslenzku fornbréfasafni*:

her með kys ek minvm likama legstað j forkirkjunne j watzfirðe gefanði þar til kirkjunnar halfuan allan skræidar toll j bolvngarvík ok þriðjung i drangaReka ollum ok siottung j aullum Reka j Rekavik aa bak latrum.³⁷

Í kaupbréfi milli Björns Þorleifssonar annars vegar og Hans og Sunnifu Kruckugh hins vegar frá 30. maí 1505 kemur fram að Björn seldi þeim Hans og Sunnifu tvær eyðijarðir á Ströndum hjá Dröngum fyrir sex hundruð berene gyllini eða eins og segir í *Íslenzku fornbréfasafni*:

Thath giorer egh biorn thorleffson godhvm monnum kvnneckth medh thessv minv opnv breffe thet egh medhkenvnzth ath egh haffur selltth velbvrdhigh mann hans krvehvgh och hans ærlighre kvinnu hvsthrv svnniffv thessar mínar jardher j jslandhe er so heitha fyrst Sthadh j adhalvík ock er femthighe hvndhrvdvm. Skaladalvr .xij. c och then er thar ligghur næsth ogh er .xvi. c reykiarfiordh .xx.c. hestheyr fijra .c. ogh .xx. och thvo eydhegardha er ligghr nordhr vpp aa strandher hws drangha medh ollvm theim hlvtvmm och hlvmnendhvm sem thessvm jordhvm fylgher och fylgth haffur ath fornv och nyiv thil ytharstu endhemarcka epter thy sem miner forelldhrar ogh egh epter theim haffu fframasth eighandhe ath ordhit thil fialz ogh fiorv [thil sios) och landhz. medh thollvm och thivndvm skoghvm och rekvm. vothnvm och veidhestodhvm einghvm och vthhoghvm. och ollvm avdrvm gædhvm sem thessvm fyr greindhvm jardhvm sierdhelis thil heyrer. ffyrer sex hvndrvdh berena gyllene ock skvlyv bijthalazth

³³ Skjal nr. 2(37) í máli nr. 1/2019.

³⁴ Skjal nr. 4(30) í máli nr. 1/2019, bls. 15.

³⁵ Skjal nr. 4(31) í máli nr. 1/2019.

³⁶ Skjal nr. 4(61) í máli nr. 1/2019. Sjá einnig skjal nr. 4(62) í málinu.

³⁷ Skjal nr. 4(51) í máli nr. 1/2019.

j thessvm næstvm thrimur aarvm. thvav j aar. ij. ath aare næsth komandha. ock ij eth thridhie areth. Och tha j svodhan matha ath egh edr mín retthe sysken en einghen annan skvlyv megha leysa thil oss j gieu jnnan næsta aar och dagh er gvdh vill ath eegh kann komasth heim j gien thil jslandhz. edr min syschyn kvnnv her faa bod edr breff vth aff. ogh skvlyv thesser peninghar sendhasth thil beren ogh thar bythalasth. Enn vm the vilie enthet leysa godhzeth thil segh innan thenna forneffndha thidh for sodhan peningha sem egh ber her vpp. tha skal skriffen hans krvchvgh och hans kvinna hvsthrv svnniffa eighnasth opth nefntth godhz thil æwinlighrar eighnar med fríj och frelse. vndhan megh och mínvm erfinghivm. enn vndher them och therass erffinghia. Er ogh so ath thar kann seinna meir nockvr klagan edhr aakæran vppaa koma so ath thet gaar vth aff them medh loghvm och retthe tha byplicthar [egh] megh edhr mína erffinghia ath bythala opth nefndh hans krvchvgh ogh hvsthrv svnniffv edhr theirass erfinghia jafntth gotth godhz sem thetha j avdrvm stadh sem them edhr therass loghlighvm vmbodzmanne vel aa neygher ath thacka. Och genghr vth aff thessv godhze j landhskyllth ein vætth minna enn. xl med fisk. Her medh kennesth och fyr nefndh biorn thorleffson j thessv mínv opnv brefe ath egh haffur vpp boreth [thaun fyrsta] sal af thitth neffndhvm hans krvckvgh och hans dandekvinnv hvsthrv svnniffv thuav hvndrudh gyllene so ath megh vel aa neygher thy gyffhr egh them thar forer kvith och frý ogh allzthinghis aakærvlavs for megh och alla mína epther komandha och thil ythar meire vissv ogh sanninde her vm tha bidhr egh thessa dandhe (menn) sem so heitha. herra eireck sumarlidhason. nichil chlavvsson. thordh mathzson. asmvndh salamvson. giartth breidhe. ath sethia sín jnsighele medh minv fyrer nedhan thetha kavpsbreth er giorth var j beren frydaghen næstha epther avghvstini episcopi. anno domini. M^o. d. v.³⁸

Í gjörningsbréfi, dagsettu 10. apríl 1507, gaf Björn Þorleifsson upp og lagði á vald Stefáns biskups af sínum parti alla bóndaeignina í heimalandi Vatnsfjarðar með öllum þeim jörðum sem fylgdu staðnum, þar á meðal Gervidal í Ísafirði og Dranga á Ströndum.³⁹

Í Sigurðarregistri frá um 1525 er fjallað um eignir og peninga Þingeyraklaustur en þar kemur fram að klaustrið átti rekarréttindi við land Dranga. Þar segir meðal annars:

Item þessar obydar jarder. [...] drängi. vik. og kirkiuböl æ strondum med ollum gognum.

Þessar jarder og reca a klaustrid a strondum fyrir vestan flöa.

[...]

klaustrid æ .ij. hluti j hual fyrir selianesi. fra læk þeim er inn er längt fra hellanesi og til merkihamars j ofeigsfirdi æ klaustrid halfan vidreca og þria hluti j halfum hual. Enn fra merkihamre til hualar fiordung j hualreca. fra hualæ og til dogurdardalsär æ þingeyraklaustur allan reca huala og vida. vndan hruteýiarkleif og til eýuindarfiardar ær æ klaustrid allan vidreca og .iij. hluti j halfum hualreca vid stafholtt. fra eýuindarfiardaræ og til þrælskleifar alla halfa reca vida og huala fra vëbiarnarnaustum til skers æ sandi j drangavik æ st(adurinn) allan reca huala og vida og so jordina drangavik fra ærösi j drangavik til skumshellis allan vidreca enn halfan hualreca. til drangatanga alla halfa reca. 3 veidileýsu. [...] J sigluvik fyrir nordan geirholm a klaustrid allan reca. og so jordena kirkiuböl.⁴⁰

³⁸ Skjal nr. 4(63) í máli nr. 1/2019.

³⁹ *Íslenzkt fornbréfasafn* VIII, bls. 140–142, skjal nr. 4(156) í máli nr. 7/2021.

⁴⁰ Skjal nr. 4(55) í máli nr. 1/2019.

Í biskupsvísitasíu um Vatnsfjörð frá 9. ágúst 1639 segir að Vatnsfjarðarkirkja eigi meðal annarra jörðina Dranga á Ströndum. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar Dranga.⁴¹

Í biskupsvísitasíu um Árnes í Trékyllisvík frá 15. ágúst 1643 segir m.a. að Árneskirkja eigi þriðjung skreiðar af hverjum búanda og hverjum fiskimanni ef hann er til fiskjar í hálfan mánuð eða lengur frá Geirhólmi og í Sauðatún. Þá eigi kirkjan tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsgrúps og Kaldbakskleifar.⁴²

Í biskupsvísitasíu um Árnes í Trékyllisvík frá 13. ágúst 1675, 7. ágúst 1700, 15. ágúst 1725, 15. ágúst 1749 og 27. ágúst 1758, prófastsvísitasíu frá 10. júní 1781 og biskupsvísitasíu frá 27. ágúst 1782 og 11. maí 1825 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í biskupsvísitasíu um Árnes frá 15. ágúst 1643.⁴³

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Trékyllisvíkurhrepp frá 1706 segir eftirfarandi um Dranga:

Drángar.

Jarðardýrleiki xii hndr. Þar er bænhús.

Kirkjujörð frá Vatnsfirði við Ísafjörð á Vestfjörðum.

[...]

Landskuld hefur verið i hndr. og er enn so, en um iii ár frá anno 1702 var landskuld lxxx álnir, því jörðin byggðist ekki.

[...]

Reki hefur áður verið yfirfljótanlegur, en nú er hann miklu meiri. Af þessum reka er Árnesskirkju eftir máldögum eignaður tíundi partur af öllum hvalreka á millum Geirhólms og Kaldbakshorns.

[...]

Í landinu í einum stað sjást tóftir nokkrar, kallaðar **Krákutun**. Sýnist líklegt þar kunni að hafa verið býli að forngildu, veit þó enginn neitt þar af. Kann ómögulegt að byggjast fyrir slægnalesi.⁴⁴

Í jarðamati Strandasýslu frá 1804 er dýrleiki Dranga metinn 12 hundruð en eigandi jarðarinnar var Vatnsfjarðarkirkja. Þá segir að eyðihjáleigan Kragatún sé tekin með í matið. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.⁴⁵

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Drangar metin 12 hundruð að dýrleika og skráð sem eign Vatnsfjarðarkirkju. Í neðanmálgrein kemur fram að árið 1805 hafi eyðihjáleigan Kragatún verið talin með. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.⁴⁶

Í jarðamati Strandasýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Dranga:

⁴¹ Skjal nr. 2(50) í máli nr. 1/2019.

⁴² Skjal nr. 2(69) í máli nr. 1/2019.

⁴³ Skjöl nr. 2(70)–2(76) og 2(179) í máli nr. 1/2019.

⁴⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 322–323.

⁴⁵ Skjal nr. 2(17) í máli nr. 1/2019.

⁴⁶ Skjal nr. 4(12) í máli nr. 1/2019, bls. 212.

Drangar 12 hndr. Túnid er nokkud stórt en snogg slægt. Eingjar nokkrar að víðáttu en reitingslegar. góðir hagar á sumrum, Töluverd selveidi æðarvarp, káltekja og mikill trjáreki.⁴⁷

Í verðlagsbók, sem fylgir jarðamatinu, eru Drangar metnir á 700 ríkisbankadali.⁴⁸

Í lýsingu Árnassóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um Dranga:

Bærinn stendur norðanvert undir Drangafjalli, lítinn spöl austan til við Húsá, á litlum tanga. Jörðin er 12 Hdr. að dýrleika, og er það landgæða lítil jörð, og mjög slægna lítil, með því hún liggur undir áföllum af skriðum úr Drangafjalli og gengur hún heldur af sér. Helzti kostur jarðarinnar er mikill trjáreki, nokkur selveiði og dúntekja.⁴⁹

Í ódagsettu byggingarbréfi um hálfa jörðina Dranga kemur fram að sr. Þórarinn Böðvarsson, prestur í Vatnsfjarðarprestakalli, byggði nefnda eign bóndanum Pétri Magnússyni á Melum í Trékyllisvík til allra leiguliðanota fardagaárið 1856–1857 og svo lengi sem þeir semdu sín á milli. Á byggingarbréfið er skráð að landskuld sé greidd fyrir fardagaárið 1872–1873.⁵⁰

Hinn 21. nóvember 1871 byggði sr. Benedikt Eggertsson Guðmundsen í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp hálfa jörðina Dranga til Péturs Magnússonar.⁵¹

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík 27. maí 1873 var tveimur byggingarbréfum vegna Dranga þinglýst, annars vegar áður nefndu bréfi sr. Þórarins Böðvarssonar í Vatnsfirði og hins vegar frá sr. Benedikt Eggertssyni Guðmundsen, dags. 21. nóvember 1871.⁵²

Landamerkjabréf Dranga er dagsett 24. maí 1890, en því var þinglýst 2. júlí 1890 við manntalsþingsrétt að Árnesi, og hljóðar svo:

Landamerki fyrir jörðinni Dröngum liggjandi í Árneshreppi innan Strandasýslu.

Land jarðarinnar að norðanverðu við bæjinn er norðurað Bjarnafjarðará og eru þar skír landamerki milli Skjaldabjarnarvíkur og Dranga.

Að sunnanverðu við bæjinn eiga Drangar land yzt út í Drangatanga nfl. sjónhendingu af lægsta Skarðatindinum í vörðu þá, sem er á klettunum skammt fyrir ofan sjóinn og svo eptir þeirri línu til sjávar. Til fjalls á jörðin land svo langt sem vötnum hallar að láglendi hennar.

Hlunnindi sem fylgja og liggja undir jörðina er:

1. Æðarvarp sem er í Eyju og 2 hólum. Eyjan er skammt undan landi rjett fyrir norðan Meyjarsel Dranga megin á Bjarnarfirði. Hólmarnir eru hjer um bil ¼ viku sjóar undan landi norður og fram af Vatnshöfða sem kalladur er.
2. Selveiði fylgir og liggur undir jörðina mest í skerjum sem eru hjer umbil viku sjóar undan landi og svo í ýmsum skerjum öðrum, sem eru nær landi því þau liggja öll undir Dranga, sem eru fram undan Drangalandi.
3. Viðar og hvalreki nema 1/10 af hval undir Arneskirkju.

⁴⁷ Skjal nr. 2(27) í máli nr. 1/2019 og skjal nr. 2(218) í máli nr. 7/2021.

⁴⁸ Skjal nr. 2(31) í máli nr. 1/2019.

⁴⁹ *Sóknalýsingar Vestfjarða II* (1952), bls. 223–224.

⁵⁰ Skjal nr. 2(96) í máli nr. 1/2019.

⁵¹ Skjal nr. 2(97) í máli nr. 1/2019.

⁵² Skjal nr. 2(118) í máli nr. 1/2019.

Dröngum dag 24. maí 1890

Guðmundur Pjetursson

fyrir hönd prestsins í Vatnsfirði

J.J. Thorarensen

(eigandi Skbvíkur) og ful. fyrir Drangavík.⁵³

Hinn 4. apríl 1908 skrifaði Guðmundur Pétursson bréf til stjórnarráðs Íslands hvar hann óskaði eftir að fá að kaupa ábýlisjörð sína Dranga samkvæmt lögum um sölu kirkjujarða frá 16. nóvember 1907.⁵⁴

Hinn 27. apríl 1908 var haldinn fundur hjá sýslunefnd Strandasýslu. Bókað var í gjörðabók sýslunefndar að hún sæi ekkert móti sölu Dranga.⁵⁵

Við aukarétt á skrifstofu Strandasýslu hinn 15. maí 1908 voru sr. Böðvar Eyjólfsson og Valgeir Jónsson útnefndir til að gera lýsingu og mat á kirkjujörðinni Dröngum.⁵⁶

Hinn 16. júlí 1908 tóku sr. Böðvar Eyjólfsson og Valgeir Jónsson fyrir að gera lýsingu og mat á kirkjujörðinni Dröngum. Lýsingin er svohljóðandi:

Mánudaginn h. 13. júlí 1908 vorum við undirritaðir, tilkvaddir matsmenn, staddir að Dröngum til þess að meta til sölu þá jörð.

Jörðin Drangar, að fornu mati 12 hdr. en að nýju mati 19,7 hdr. liggur innan fyrir Drangaflóa á milli jarðanna Skjaldabjarnarvíkur að norðan og Drangavíkur að innan og ræður Bjarnarfjarðará landamerkjum að norðan; að sunnan eru landamerki út á Drangatanga þ.e. sjónhending af lægsta Skarðatindinum í vörðu þá, sem er á klettunum skammt frá sjó og svo eftir þeirri línu til sjóar. Til fjalls á jörðin land svo langt sem vötnum hallar að láglendi hennar.

Hlunnindi sem fylgja og liggja undir jörðina er: Æðarvarp sem er í eyju og 2 hólum; eyjan er skammt undan landi rjett fyrir norðan Meyjarsel, Drangamegin á Bjarnarfirði. Hólmarnir eru hjerumbil ¼ viku sjóar undan landi norður og fram af Vatnshöfða sem kallaður er.

Selveiði fylgir og liggur undir jörðina, mest í skerjum sem eru hjerumbil viku sjóar undan landi og svo í ýmsum skerjum öðrum, sem eru nær landi, því þau liggja öll undir Dranga, sem eru fram undan Drangalandi.

Viðar og hvalreki nema 1/10 af hval undir Árneskirkju.

Tún jarðarinnar gefur af sjer, að sögn ábúanda, í meðalári rúmt kýrfóður; hefur núverandi ábúandi bætt það og girt að miklu leyti.

Útengjar eða útheyisslægjur eru mjög reitingslegar og víða langt til þeirra og mun í meðalári meiga heyja um 200 hesta eða lítið þar yfir, þá með miklu fólksaldi.

Landrými er mikið.

Fjörubeit góð í íslausum árum, en flæðihætt mjög á svokölluðum Krókskerjum og hefur ábúandi þannig mist því nær 40 fjár á 6 síðustu árum, þrátt fyrir mikla umhirðingu.

Mótak getur ekki talist á jöðinni, en viðarreki er mikill í rekaárum, enda er rekasvæðið mjög langt og liggur ágætlega við.

Vegna legu jarðarinnar eru aðdrættir erfiðir og óhægt til útréttinga; langt milli bæja o.s.frv.

⁵³ Skjal nr. 2(2) í máli nr. 1/2019.

⁵⁴ Skjal nr. 2(161) í máli nr. 1/2019.

⁵⁵ Skjal nr. 2(162) í máli nr. 1/2019.

⁵⁶ Skjal nr. 2(119) í máli nr. 1/2019.

Selveiði ekki mikil þessi árin um 20–30 kópar árlega og töluvert fyrir henni haft.

Frá æðarvarpi skýrir ábúandi svo:

að fyrir nokkrum árum hafi verið um 75 pund af dún árl. en nú um nokkur ár hafi því hnignað og sé nú þessi árin 50–55 pd.

Varplandið virðist ganga úr sér; þar sem áður var graslendi, er nú orðið mjög svo sandorpið og í hólmunum er varpið orðið sára lítið. Eyjan er fremur lítil og mun vart geta orðið meir en 50–60 pd. í henni, hvað rúm snertir.

Núverandi ábúandi hefur árið 1887 tekið á móti sem jarðarhúsum eins og hjer segir:

1. Baðstofu 13 ál. langri og 5½ ál. breiðri (óþiljaðri niðri)

2. Bæjardýrum 2 stafgólfi á lengd 5 al breiðum með lofti.

3. Eldhúsi 2 stafg. á lengd 5 ál breiðu

4 Búskofa.

Engar ákveðnar húsa- eða jarðabótakvaðir hvíla á jörðinni. Kúgildi ekkert.

Árlegt eftirgjald eftir jörðina er 12 pund af vel hreinsuðum æðardún og má reikna pundið eftir 10 ára meðaltali á fullar 10 krónur pundið.

Að öllu athuguðu virðist okkur matsmönnum jörðin Drangar sanngjarnlega seld fyrir 3.200 – þrjú þúsund og tvö hundruð krónur – og er þar með lýsing og mati lokið.

Árnesi, 16. júlí 1908.

Böðvar Eyjólfsson

Valgeir Jónsson⁵⁷

Við aukarétt að Reykjarfjarðarverslunarstað hinn 29. ágúst 1908 var lýsingar- og matsgjörð sr. Böðvars Eyjólfssonar og Valgeirs Jónssonar frá 16. júlí 1908 um kirkjujörðina Dranga staðfest.⁵⁸

Hinn 27. desember 1908 skrifaði sr. Páll Ólafsson í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp bréf til stjórnarráðs Íslands um fyrirhugaða sölu á kirkjujörðinni Dröngum. Páll kvaðst ekkert sjá því til fyrirstöðu að jörðin væri föl, en taldi rétt að selja hana fyrir a.m.k. 4.000 kr. Páll hafði eftirfarandi að segja um jörðina:

Jörð þessi liggur afskekkt mjög og í harðindapláss. En henni fylgja allmikil hlunnindi: 1° Æðarvarp sem ábúandi telur að fyrir skömmu hafi verið 75 pund á ári, og það er áreiðanlega víst, að svo mikið hefur það verið. Nú telur hann það vera 50–55 pund. 2° Selveiði, sem sveitungar segja að megi vera mikil, sje hún vel stunduð. 3° Reki, sem til skamms tíma hefur verið stórkostlegur, og talin sá langbesti í allri Strandasýslu, þó nú kunni hann að vera minnkandi, þar sem annarsstaðar. Jeg skal taka það fram, að það mun flestum, og jafnvel öllum, nema ábúanda einum, vera óljóst hversu mikil hlunnindin er í raun og veru. Geri það hve jörðin liggur afskekkt, og er ein um öll sín gæði. Jeg tel mjer skult að geta þessa, af því það er vitanlegt í nágrenninu, þó jeg alls ekki vilji vefengja skýrzlu ábúanda.

Eptirgjaldið er, sem stendur, 12 pund af æðardún á ári. Er það talið mjög lágt, og líklegt að það mundi fara hækkandi við nýja byggingu.

Í þau 8 ár, sem jeg hef notið afgangdalsins, hef jeg selt það að meðaltali fyrir 144 kr (12 kr pundið). Fyrir reka hef jeg eitt ár fengið 150 kr. Hin árin ekkert. Viðarreki er allur byggður með jörðinni. Tekjur mínar af Dröngum tel jeg því að hafi verið 160 kr á ári,

⁵⁷ Skjal nr. 2(163) í máli nr. 1/2019.

⁵⁸ Skjal nr. 2(120) í máli nr. 1/2019.

og geri jeg ráð fyrir að í framtíðinni mundi ekki þurfa að gera ráð fyrir þeim minni. Hlunnindinn munu engum sjerlegum áföllum vera undirorpin.

Til samanburðar má geta þess að venjulegt afgjald í Vestfirðingafjórðungi af varpjörðum mun vera ½ dún þó engin hlunnindi fylgi, önnur en varpið.

Jeg verð því að láta í ljós það álit mitt, að ekki sje rjett að selja jörðina Dranga fyrir minna en 4000 kr., og taka það fram, að jeg tel það lægsta verð, sem nefnandi er á nafn.⁵⁹

Hinn 10. apríl 1909 skrifaði sr. Páll Ólafsson í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp bréf til biskups Íslands um jörðina Dranga. Þar svaraði Páll nokkrum fyrirspurnum frá biskupi en svörin voru svo:

1. Reki sá er jeg fjekk 150 kr fyrir á einu ári, 1901, var höfrungar, nokkuð á annað hundrað, er hlupu á land undan ísreki. Er það eitt meðal annars, sem lýsir hve afskekkt jörð þessi liggur, að jeg sá mier engan kost betri, en að selja ábúanda þenna reka, fyrir ekki meira verð.

2. Jeg þori ekkert að fullyrða um það hvort Árnesskirkja á part í hvalreka fyrir Dranga landi; hef engan máldaga í höndum fyrir Vatnsfirði, og því síður fyrir Árnesi.

3. Guðmundur bóndi Pietursson hefur búið á Dröngum nál. 20 ár, jafnan við sama leigumála. Afrit af byggingarbriefi því, sem formaður minn hjer gaf honum hef jeg aldrei sjeð; leigumálinn er viðurkenndur og vitanlegur. En þess skal jeg geta, ef jeg skyldi ekki hafa minnst þess áður, að faðir Guðmundar, er bjó á Dröngum næst á undan honum, galt aðeins 12. rdl. (24 kr) eptir jörðina.

Aðrar nýjar upplýsingar hef jeg ekki að láta í tje. En það vil jeg endurtaka, sem fasta sannfæringu mína, að við ábúandaskipti mundi afgjald af Dröngum hækka að mun, og að 4000 kr. sje hið allra minnsta verð, er nefndanda er á nafn, og lýsa því yfir að jeg fór ekki fram á meiri hækkun frá mati hinna dómkvöddu manna af þeirri ástæðu, sjer í lagi, að ábúandi er góðs maklegur, hefur sýnt ábyli sínu mikinn sóma, bætt það og prýtt, og hann og faðir hans, með góðri ábúð, komið jörðinni í álit og hækkað hana að verðmæti.⁶⁰

Hinn 5. maí 1909 skrifaði Þórhallur Bjarnarson, biskup Íslands, bréf til stjórnarráðs Íslands þar sem hann lét fylgja álit sr. Páls Ólafssonar í Vatnsfirði við Ísafjarðardjúp um að jörðin Drangar skyldi seld en þó ekki undir 4.000 kr.⁶¹

Hinn 16. nóvember 1909 keypti Guðmundur Pétursson, ábúandi á kirkjujörðinni Dröngum, nefnda jörð fyrir 4.000 kr. Fram kemur að jörðin sé metin á 19,7 hundruð að nýju mati.⁶²

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 27. júní 1910 var þinglesið afsalsbréf ráðherra Íslands til Guðmundar Péturssonar fyrir 4.000 kr.⁶³

Í fasteignamati Strandasýslu 1916–1918 er jörðin Drangar metin á sex hundruð að fornu mati en eigandi hennar var Jakobína Eiríksdóttir. Þá segir að jörðin hafi verið seld árið 1909 fyrir 4.000 kr., en jörðin er metin án húsa á 18.000 kr. Þá segir í fast-

⁵⁹ Skjal nr. 2(164) í máli nr. 1/2019.

⁶⁰ Skjal nr. 2(165) í máli nr. 1/2019.

⁶¹ Skjal nr. 2(166) í máli nr. 1/2019.

⁶² Skjal nr. 2(98) í máli nr. 1/2019. Sjá einnig skjal nr. 2(167) í því máli.

⁶³ Skjal nr. 2(121) í máli nr. 1/2019.

eignamatinu að landamerki séu þinglesin og að þau séu ágreiningslaus. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.⁶⁴

5.4 Drangavík

Í máldaga Árneskirkju frá um 1327 segir að Árneskirkja eigi hálfan viðarreka á Drangaurð er Jón Sveinsson gaf, milli Skúmhellis og Drangatanga.⁶⁵

Í skrá frá um 1360 um reka Vatnsfjarðarkirkju fyrir austan Geirhólm, sem frú herzogaynja Ingibjörg Hákonardóttir hafði átt, segir að kirkjan eigi allan viðarreka milli skers og áróss í Drangavík og hálfan viðarreka á Drangaurð milli Skúmhellis og Signýjargötu.⁶⁶

Í skrá um reka Þingeyraklausturs frá um 1500 um reka klaustursins á Ströndum fyrir vestan Húnaflóa segir m.a.:

Suo ero latandi bref oc skilríjki þingeyra klausturs ath þessar iarder oc reka eigr klaustrid æ strondum firir uestan flöa.

[...]

fra uiebiarnarnaustum thil skers æ sandi i drængauíjk æ þingeyrastadr allan reka huala oc uida oc suo iordina drængauíjk.

fra æroosi i dræng[au]íjk til [sku]muhelliss allann uidreka. enn halfann h[ualreka firir] drangatanga.⁶⁷

Í Sigurðarregistri frá um 1525 er fjallað um eignir og peninga Þingeyraklaustur en þar kemur fram að klaustrið átti jörðina Drangavík sem þá var óbyggð og reka í víkinni. Þar segir m.a.:

Item þessar obydar jarder. [...] drängi. vik. og kirkiuböl æ strondum med ollum gognum.

Þessar jarder og reca a klaustrid a strondum fyrir vestan flöa.

[...]

klaustrid æ .ij. hluti j hual fyrir selianesi. fra læk þeim er inn er längt fra hellanesi og til merkihamars j ofeigsfirdi æ klaustrid halfan vidreca og þria hluti j halfum hual. Enn fra merkihamre til hualær fiordung j hualreca. fra hualæ og til dogurdardalsær æ þingeyraklaustur allan reca huala og vida. vndan hruteýiarkleif og til eýuindarfiardar æ æ klaustrid allan vidreca og .iiij. hluti j halfum hualreca vid stafholtt. fra eýuindarfiardaræ og til þrælskleifar alla halfa reca vida og huala fra vëbiarnarnaustum til skers æ sandi j drangavik æ st(adurinn) allan reka huala og vida og so jordina drangavik fra ærösi j drangavik til skumshellis allan vidreca enn halfan hualreca. til drangatanga alla halfa reca. 3 veidileýsu. [...] J sigluvik fyrir nordan geirholm a klaustrid allan reca. og so jordena kirkiuböl.⁶⁸

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir að kirkjan í Árnesi eigi allan hálfan reka milli Drangatanga og Signýjargötu.⁶⁹

⁶⁴ Skjal nr. 2(38) í máli nr. 1/2019.

⁶⁵ Skjal nr. 4(32) í máli nr. 1/2019.

⁶⁶ Skjal nr. 4(49) í máli nr. 1/2019.

⁶⁷ Skjal nr. 4(53) í máli nr. 1/2019.

⁶⁸ Skjal nr. 4(55) í máli nr. 1/2019.

⁶⁹ Skjal nr. 4(34) í máli nr. 1/2019.

Í biskupsvísitasíu um Árnes í Trékyllisvík frá 15. ágúst 1643 segir m.a. að Árneskirkja eigi þriðjung skreiðar af hverjum búanda og hverjum fiskimanni ef hann er til fiskjar í hálfan mánuð eða lengur frá Geirhólmi og í Sauðatún. Þá eigi kirkjan tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsgrófu og Kaldsbakskleifar.⁷⁰

Í biskupsvísitasíu um Árnes í Trékyllisvík frá 13. ágúst 1675, 7. ágúst 1700, 15. ágúst 1725, 15. ágúst 1749 og 27. ágúst 1758, prófastsvísitasíu frá 10. júní 1781 og biskupsvísitasíu frá 27. ágúst 1782 og 11. maí 1825 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í biskupsvísitasíu um Árnes frá 15. ágúst 1643.⁷¹

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Trékyllisvíkurhrepp frá 1706 segir eftirfarandi um Drangavík:

Drangavíkj.

Jarðardýrleiki vi hndr.

Jörð Þingeyraklausturs.

Eyðijörð síðan anno 1705.

[...]

Jörðin hefur í eyði lagst fyrir harðinda sakir. Kynni aftur að byggjast ef nokkur taka vildi. Af þeirri jörðu hefur nú enginn neitt gagn.⁷²

Árið 1754 ferðuðust Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson um Strandir. Í ferðabók þeirra segir um Drangavík:

Milli Enginess og Dranga er *Drangavík*. Þar er fallet og grösugt, enda var þar byggð fyrrum.⁷³

Í nótu frá Ó. Ólafssyni, dagsettri 17. júlí 1804, um reka og eignir Þingeyraklausturs á Ströndum kemur fram að Þingeyraklaustur átti jörðina Drangavík, fjögur hundruð að dýrleika, Kirkjuból, eyðikot fyrir norðan fjallið Geirhólm og rekaítök fyrir landi Ófeigsfjarðar, kölluð Háireki og Básar.⁷⁴

Í jarðamati Strandasýslu frá 1804 er dýrleiki Drangavíkur metinn sex hundruð en eigandi jarðarinnar var Þingeyraklaustur. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.⁷⁵

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 18. október 1824 er fjallað um rekaskrá Þingeyraklausturs á kálfskinni. Þar segir eftirfarandi um réttindi á Ströndum:

Fyrir Selianesi frá læk þeim sem inn er langt frá Hellanesi og til Merkihamars í Ófeigsfirði á klaustrið hálfan Vidar Reka, og þriðja hluti í hálfum Hval, enn frá Merkihamri til Hvalár Fiórdung í HvalReka. Frá Hvalá og til Dölgurdardalsár á Þingeyra klaustur allan Reka Vida og Hvala, Undan Fótayarkleif og til Eivindarfiardará á klaustrið allan VidReka, og þriðja hluti í hálfum HvalReka við Stafhollt. – Frá Eivindarfiardará og til Þrælskleyfarar á klaustrið allan hálfan Reka Vida og hvala. Frá Viebiarnarnaustum til Skers á Sandi í Drangavík á ÞingeyraStadur allan Reka Hvala og Vida, og svo Jördina

⁷⁰ Skjal nr. 2(69) í máli nr. 1/2019.

⁷¹ Skjöl nr. 2(70)–2(76) og 2(179) í máli nr. 1/2019.

⁷² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 323.

⁷³ *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar*, bls. 291.

⁷⁴ Skjal nr. 2(168) í máli nr. 1/2019.

⁷⁵ Skjal nr. 2(20) í máli nr. 1/2019.

Drangavík 8 hndr. Frá Árósi í Drangavík til Skúmshellirs allan VidarReka enn hálfan HvalaReka til Drángatánga. I öllum þeim fyrrnefndum Rekum á Þingeyraklaustur svo mikid í hvólum sem nu er greint, hversu sem á land kemur, nema uppskorin sie á Skipum fluttur. Eru þessir Rekar svo komnir undir klaustrid að Þorsteinn Kolbeinsson gaf þá hálfu með líkhama konu sinnar til klaustursins, enn Hallur Sigurdsson gaf þessa hálfu Reka í Prófventugiöf með sier til Þingeyraklausturs. Enn þann Reka sem er á milli Hvalár og Daugurdardalsár gaf Sölvi Prestur Brandsson í Profentu með sier til Þingeyraklausturs. Þingeyraklaustur á alla hálfu Reka í Veydileysu Vida og Hvala, og allt það góts er þar kann á land að koma að Helmingi, Eigur nú og Þingeyraklaustur Reka allan í Siglúvík [strikad yfir: og Jördina Kyrkiuból] fyrir Nordan Geirhólma, og svo Jördina Kyrkiuból, með öllu því sem henni hefur tilheyrt að fornu. Er þessi Jörd og Reki svo komin under klaustrid að Helga Þorleifsdóttir gaf það klaustrinu sier til Sáluhiálpar, og Ábóta Ásgrími.⁷⁶

Í biskupsvísitasíu um Þingeyraklaustur frá 28. ágúst 1833 segir eftirfarandi um eignir og rekaítök Þingeyrakirkju:

Hun beheldur sovidt Biskupinn veit þeim Eignum og Reka Itökum sem authoriseradir Mældagar og Þingeyrakl. Reka skrá tileinka henni.⁷⁷

Hinn 10. desember 1835 skrifaði Bjarni Thorarensen, amtmaður Norður- og Austuramts, Birni Olsen, umboðsmanni Þingeyraklausturs, að rentukammer hafi samþykkt tilboð Björns um að greiða 100 ríkisbankadali fyrir sjóreka fyrir nokkrum jörðum í Húnavatns- og Strandasýslum, þar á meðal fyrir jörðunum Ófeigsfirði og Drangavík. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðanna.⁷⁸

Við manntalsþingsrétt að Breiðabólstað í Vesturhópi hinn 10. júní 1836 var lesið bréf Bjarna Thorarensens frá 10. desember 1835 um rekaítök í Strandasýslu, þar á meðal fyrir jörðunum Drangavík og Ófeigsfirði. Einnig var upplesin kvittun fyrir 100 ríkisbankadala greiðslu Björns Olsens.⁷⁹

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 3. desember 1836 koma fram sömu upplýsingar um bréf Bjarna Thorarensens til Björns Olsens frá 10. desember 1835. Einnig er fjallað þar um Sigurðarregistur en þar eru skráðar sömu upplýsingar um réttindi Þingeyra og áður.⁸⁰

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 15. maí 1841 var lesin afskrift af konunglegu afsali, dags. 12. september 1838, fyrir jörðinni Drangavík til Björns Olsens, umboðsmanns Þingeyraklausturs. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.⁸¹

Við manntalsþingsrétt að Breiðabólstað í Vesturhópi hinn 24. maí 1841 var lesið konunglegt afsalsbréf, dags. 12. september 1838, fyrir jörðinni Drangavík til Björns Olsens, umboðsmanns Þingeyraklausturs. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.⁸²

⁷⁶ Skjal nr. 2(197) í máli nr. 1/2019.

⁷⁷ Skjal nr. 2(93) í máli nr. 1/2019.

⁷⁸ Skjal nr. 2(100) í máli nr. 1/2019.

⁷⁹ Skjal nr. 2(122) í máli nr. 1/2019.

⁸⁰ Skjal nr. 2(198) í máli nr. 1/2019.

⁸¹ Skjal nr. 2(123) í máli nr. 1/2019.

⁸² Skjal nr. 2(124) í máli nr. 1/2019.

Í prófastsvísitáslu um Þingeyrar frá 9. apríl 1844 er fjallað um jörðina Drangavík og kaup Björns Olsens á henni árið 1838:

Med tilliti til Jardarinnar Drangavíkur mentionerast ad Egandi Þingeyra kirkju, herra Administrator B. Olsen hefir keypt téda Jörd af konúnginum fyrir 50 rbd r:S: og borgad kaupbréfid, sem dagsett er 12 September 1838, med 14 rbd 48 sk. r:S:, og ½ proCento med 24 sk., hvaded tilsamans gjörir 64 rbd 72 sk. r:S: – Nú vill velnefndur Administrator láta þessa Jördu fylgja Þingeyrakirkju, med því hann álítur ad hún öndverðlega hafi verid kirkjunnar Eign, og áskilur þar fyrir, ad nefnt jardarverd 64 rbd 72 sk. r:S: greidist af kirkjunnar Portian, hvad Prófasturinn finnur því heldur Orsök til ad samþykkja, uppá herra biskupsins væntanl. Approbation, sem optvelnefndur Egandi Þingeyra kirkju hefir, auk sinnar sómal: medferdar á kirkjunni í öllu öðru, lagt út af eigin Sjódi þá 100 rbd, fyrir hvörja Þingeyra kirkju rekar vóru fridkeyptir eins og sjá má af Profasts Vísitatu 3 December 1836.⁸³

Hinn 31. mars 1845 lögfesti Björn Olsen, eigandi Þingeyraklausturskirkju, eignir og reka á Ströndum, þar á meðal reka fyrir Ófeigsfirði, Eyvindarfirði, Drangavík og Siglúvík, sem og jarðirnar Drangavík og Kirkjuból á Ströndum. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðanna, en lögfestan hljóðar svo:

Björn Olsen eigandi Þingeyraklausturs kirkju á Hunavatns sýslu

Gjörir hermeð vitanlegt: að eptir því authoriseraða Sigurðar registri, Þingeyra klausturs rekaskrá, konunglegum heimildarskjölum og af öllum til þessa óátalinni hefð og brúkun frá óminnilegri tíð, á upphaflega nefnd Þingeyra klausturs kyrkja á Ströndum fyrir vestan Flóa:

Á Eyum (allan) halfan víðarreka og allan hálfan ágóða, kjörtré önnur hver missiri og fjórðung í hval.

J Trekyllisey (sem nú kallast Árnessey) hálfan hval; frá árósi fyrir Árnesi og til spors milli Mela tvo hluti í hval (þetta svokallaða spor tjáist fyrrum hafa verið járnhæll, rekinn í bjargið til að þena sem merki og líka til að stíga á til að komast upp bjargið) Fyrir Árnesi frá læk þeim, sem inn er langt frá Hellanesi og til merkihamars í Ófeigsfirði þrjá hluti í hálfum hval; en frá merkihamri til Hvalár fjórðung í hvalreka; frá Hvala og til Dagurðardalsár allan reka víða og hvala; undan Tóteýarkleyf og til Eyvindarfjarðarár, allan víðarreka og þrjá hluti í hálfum hvalreka við Stafholt; frá Eyvindarfjarðará til Vebjarnarnausta alla hálfu reka víða og hvala; Frá Vebjarnarnaustum til skers á sandi í Dranga vík allan reka víða og hvala og alla jörðina Drangavík; frá Árósi í Drangavík til Skumshellis allan víðarreka, en halfan hvalreka til Drangatanga; alla hálfu reka á Veiðileysu víða og hvala, og allt það góts er þar kann á land að koma að helfingi; allan reka í Siglúvík fyrir norðan Geirhólm, og jörðina Kirkjuból með öllu því, sem henni hefir tilheyrt og tilheyrir að fornu og nýju. – J öllum fyrrnefndum rekum á Þingeyra kirkja svo mikið, sem nú er greint, og hvali hversu, sem á land kemur, nema uppskorinn sé á land fluttur. Her nefnd Þingeyra klausturs kirkju jarða lönd og alla ofangreinda reka innan tiltekinna takmarka fyrirbið eg hverjum manni að áseilast eður ínytja ser uppá nokkurn máta án míns leifis; legg eg her við þær frekustu sektir, sem lög leifa, ef ímóti þessari minni lögfestu gjört verður hverri til staðfestu er mitt undirskrifað eginhandar nafn og hjásett innsigli

að Þingeyra klaustri, þann 31te Martz 1845

B. Olsen (L.S.)⁸⁴

⁸³ Skjal nr. 2(199) í máli nr. 1/2019.

⁸⁴ Skjal nr. 2(101) í máli nr. 1/2019.

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Drangavík metin sex hundruð að dýrleika og skráð sem eign Þingeyrakirkju. Í neðanmálgrein kemur fram að árið 1805 hafi Engjanes verið beittaland frá Drangavík en jarðabækurnar eignu þá jörð Stafholtskirkju. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.⁸⁵

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 23. október 1848 er eftirfarandi skráð um jörðina Drangavík:

Samkvæmt biskupsbréfi af 2. August 1845, ætlar Proprietarius hid fyrsta að semja afsalsbréf fyrir jörðunni Drangavík, sem hann hefir selt kirkjunni fyrir 64r 72 sk. og verður Original þess innfærður í kirkjubókina, enn afskrift send til biskupsdæmisins.⁸⁶

Í jarðamati Strandasýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Drangavík:

121/ Drangavík 6 hndr. lítid tún og eingjar sárlitlar toluverdr trjáreki, selveidi lítill nokkud ædarvarp. Arneskyrkja á þar reka ítak⁸⁷

Í verðlagsbók, sem fylgir jarðamatinu, er Drangavík metin á 200 ríkisbankadali.⁸⁸

Í lýsingu Árnessóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um Drangavík:

[Drangavík] er gæðalítill jörð, 6 Hdr. að dýrleika, því landið er mest graslausar skriður og holt, og verða þar hafðar fáeinar kindur, og árlega gengur jörðin heldur af sér af skriðuföllum. Hinir helztu kostir við jörðina eru: Trjáreki, dúntekja og lítillfjörleg selveiði.⁸⁹

Um Drangavíkurfjall segir í sóknalýsingunni:

Það er stórt og geysihátt klettafjall og liggur það í suður og útsuður, fram undir eystri sporðinn á Drangajökli og Ófeigsfjarðarheiði.⁹⁰

Hinn 27. ágúst 1859 skrifaði sr. Sveinbjörn Eyjólfsson í Árnesi í Trékyllisvík bréf til Runólfs M. Olsens, eiganda Þingeyra, um ástand jarða á Ströndum. Sveinbjörn kvað jörðina Drangavík vera lélega og slægnalausa, reka liggja illa við í Engjanesreka en Þingeyrabásar og Háireki í Ófeigsfirði væru góðir rekapartar. Þá skrifaði Sveinbjörn um Kirkjuból á Ströndum og hvernig Reykjarfjarðarós biti af túnmyndinni og slægjulandi kotsins og að Drangajökull eyddi af slægjulandinu smátt og smátt eins og texti bréfsins ber með sér:

Eg skal nú leyfa mér að fara nokkrum orðum um reka yðar hér á Ströndum, því að eg er nú orðin svo vel kunnugur; það er að vísu vel farið að sætt er komin á milli yðar og stjórnarinnar um Kirkjuból í Jsafjarðarsýslu; kotið á lít eg nú í sjálfu sér mjög lítils virði, og það því heldur sem það gengur árlega af sér af svonefndum ~~Siglunes~~ Reykjarfjarðarós sem alltaf brítur af túnmindinni og slægjulandi kotsins, enn Drangajökull liggur á eina hlið ofanað slægjulandinu og eiðir því smátt og smátt; þá er rekin, að sönnu, meira virði, og liggur hann þó í mjög óhentugum stað að því leiti að hann er svo

⁸⁵ Skjal nr. 4(12) í máli nr. 1/2019, bls. 212.

⁸⁶ Skjal nr. 2(200) í máli nr. 1/2019.

⁸⁷ Skjal nr. 2(29) í máli nr. 1/2019. Hér hefur verið aukið við textann um skjalið með hliðsjón af sögulegri greinargerð í máli nr. 7/2021, sbr. skjal nr. 2(80) í því máli.

⁸⁸ Skjal nr. 2(31) í máli nr. 1/2019.

⁸⁹ *Sóknalýsingar Vestfjarða II* (1952), bls. 224.

⁹⁰ *Sóknalýsingar Vestfjarða II* (1952), bls. 206.

lángt frá reglulegum mannabygðum líkt og Siglúvík, og lendíngar eru þar íllar sökum grynninga og brima;

[...]

Þá er þessu næst Drangavík með trjáreka; jörðin er sjálf mjög léleg og slægnalaus, enn þar er allgóður viðarreki og þar munu fást í meðalári c^a 16 pund af Dún, enn selveiði er þar nú þvínær engin stundum 1 og 2 kópar á ári; jörðina með reka ^{og hlunnindum} mundi eg géta selt fyrir 300rd eður 25 spesiur hvert hundrað, og verð eg líka að álíta það fullborgað, eptir afstöðu jarðarinnar; þá er hálfur Enginesreki, og er það alllangur rekapartur, enn þar rekur mjög lítið, því rekin liggur yfirhöfuð ílla við; þann rekapart sem eg álít þann lélegasta af rekum yðar hér, mundi máské mega selja á 20 til 25rd; Þingeyrabásar og háireki í Ófeigsfyrði eru aptur á móti heppnir og góðir rekapartar, og held eg að þeir gætu selst fyrir það sem þeir „forrenta“ sig ...⁹¹

Hinn 12. maí 1883 skrifaði Ásgeir Einarsson á Þingeyrum bréf til sýslumannsins í Strandasýslu um landamerki jarða í sýslunni. Ásgeir kvað Þingeyrakirkju eiga jörðina Drangavík og mörg ítök í sýslunni, en að öðru leyti fjallar bréf Ásgeirs um að ágreiningur væri milli aðila um rekalandamerki fyrir jörðum Engjaness, Ófeigsfjarðar og Seljaness, þar sem Stafholt væri eigandi að þeirri fyrstnefndu. Ekkert kemur fram um örnefni eða afmarkanir jarða en Ásgeir kvað lögfestu Þingeyraklausturs frá 3. maí 1845 gefa til kynna um rekaréttindi Þingeyrakirkju, þó að jörðin Kirkjuból á Ströndum tilheyrði henni ekki lengur.⁹²

Landamerkjabréf Drangavíkur er dagsett 2. júlí 1890, en því var þinglýst sama dag við manntalsþingsrétt að Árnesi, og hljóðar svo:

Landamerkjaskrá fyrir jörðina Drangavík í Árneshreppi

Milli Dranga er Drangatangi við sjóinn sjónhending af lægsta Skardatindinum á vörðu þá sem er á Klettunum skammt fyrir ofan sjóinn og svo eptir þeirri línu til sjóar.

En milli Drangavíkur og Engjaness er Þrælskleif og nordanverdu kúpóttur klettur og varda beint upp af honum. Kálhólmar 3 með Ædarvarpi.

p.t Árnesi 2. júlí 1890

J.J. Thorarensen fyrir Jón Ásgeirsson

Gudm. Pjetursson á Dröngum⁹³

Hinn 4. febrúar 1915 var uppkveðinn dómur af sýslumanninum í Húnavatnssýslu í máli Magnúsar Vigfússonar á Þingeyrum gegn Sturlu Jónssyni, kaupmanni í Reykjavík. Magnús gerði kröfu um að Sturla gæfi út sér til handa eignarafsal fyrir jörðinni Þingeyrum ásamt Þingeyraseli, Geirastöðum, Víðidalsfjalli og Drangavík á Ströndum gegn því að stefnandi greiddi 10 þús.kr. Fjallað var um kauptilboð og forkaupsrétt en loks dæmt að Sturla skyldi sýknaður af kröfum Magnúsar. Ekkert kemur fram um afmörkun Drangavíkur.⁹⁴

Í fasteignamati Strandasýslu 1916–1918 koma engar upplýsingar fram um mat á Drangavík samkvæmt fornu mati, en jörðin er metin án húsa á 1.000 kr. Eigandi hennar

⁹¹ Skjal nr. 2(169) í máli nr. 1/2019.

⁹² Skjal nr. 2(174) í máli nr. 1/2019.

⁹³ Skjal nr. 2(6) í máli nr. 1/2019.

⁹⁴ Skjal nr. 2(125) í máli nr. 1/2019.

var Jón Pálmason á Þingeyrum. Þá segir í fasteignamatinu að landamerki séu þinglesin og að þau séu ágreiningslaus. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.⁹⁵

5.5 Engjanes

Í máldaga Stafholtskirkju sem Steini Þorvarðsson prestur setti um 1140 segir eftirfarandi:

Þesse er maldage j stafs holtti. eptir því sem Steini prestr þorvarps son setti. Hann gaf til kirkju allt heima land ok kyr. xx. c asauðar. sextige gelldra sauða agilldra. vi. tíge vetr gamalla sauða. x. kugillde j gelldum nautum. v. hesta. xv. hundruð j hus bunaðe j busgagne ok innan veggjar. þrir hlutir lax veiðar j þvera. ker veiðe j norðr a vndir forsi. land a Svarf holi ok Biarga stein. hof staðe . lax hollt. Skoga land hit vestra. Engi nes a strondum norðr [ok] reki með. [afrett j] vestr ardal enum eystra megin ok middals mule allr. Biarnar dalr allr fyrir ofan mæli fells gil. selfor j þverardal upp fra kvium. hris ey a hreiðu vatne. oll ey su er þverar þing er j. þræley suðr fra bildz homrom.⁹⁶

Í skrá Páls Jónssonar Skálholtsbiskups frá því um 1200 um kirkjur og staði Skálholtsbiskupsdæmis er Eyvindarfjarðar getið. Ekkert kemur fram jörðina Engjanes eða afmörkun og ítök jarðarinnar.⁹⁷

Í máldaga Nikuláskirkju í Stafholti, er Gyrðir Ívarsson biskup setti árið 1354, kemur eftirfarandi fram:

Nicholaskirkia j stafholtti á heimaland allt med gögnum oc giædum. suarhol. biarga-stein. hofstadi. skoga. laxhollt. einngines og reka med afreit j vestardal. biarnnardal allann. fyrir ofann melifellzgill. afreit j hrodurbjargardal, selfor j þuerärdal. hrijsey a hredavatnne. ey vid huýtä. þræley. laxveidi j þuerä. oc ä feriubacki. j. fiordunnginn.⁹⁸

Í máldaga Vilchins frá 1397 segir eftirfarandi um Stafholtskirkju:

Kirkia hins heilaga Nicholai j Stafholtti á heimaland allt med gognumm oc giædumm. Suarhol. Biargastein. Hofstade. Skoga. Laxhollt. Eingines oc reka med.

afriett j Westurärdal.

Biarnardal allann firir ofann Mælefellsgil.

Afriett j Bodurbiargardal.

Selför j Þverärdal.

Hrijsey a Roduvattni.

ey vid Hviyta. þræley.

laxveide j Þverä. og ä Feriubacke j fiordunng.⁹⁹

Í máldaga Stafholtskirkju í Stafholtstungum frá um 1480 segir eftirfarandi:

Steirn prestur Þorvalldsson sette fyrst Beneficium Stafholt og gaf til kyrkiunnar sem þesse Maldage innehelldur og giörde sialfur þennann Mäldaga.

[...]

⁹⁵ Skjal nr. 2(41) í máli nr. 1/2019.

⁹⁶ Skjal nr. 4(43) í máli nr. 1/2019.

⁹⁷ Skjal nr. 4(30) í máli nr. 1/2019, bls. 15.

⁹⁸ Skjal nr. 4(44) í máli nr. 1/2019.

⁹⁹ Skjal nr. 4(45) í máli nr. 1/2019.

Kyrkiann j Stafhollte ä heimaland allt med gögnum og giædum. Þessar jarder i heimalande. Svarfhöl. Biargastein. Hofstadi. Sköga. Laxhollt. Eingenes ä Ströndum og Reka med.¹⁰⁰

Í skrá um reka Þingeyraklausturs frá um 1500 um reka klaustursins á Ströndum fyrir vestan Húnaflóa segir m.a.:

Suo ero latandi bref oc skilríjki þingeyra klausturs ath þessar iarder oc reka eigr klaustrid æ ströndum fyrir uestan flöa.

[...]

fra uiebiarnarnaustum thil skers æ sandi i drängauíjk æ þingeyrastadr allan reka huala oc uida oc suo iordina drängauíjk.

fra æroosi i dräng[au]íjk til [sku]muhelliss allann uidreka. enn halfann h[ualreka fyrir] drängatanga.¹⁰¹

Í Sigurðarregistri frá um 1525 er fjallað um eignir og peninga Þingeyraklaustur en þar kemur fram að klaustrið átti rekaréttindi við land Engjaness. Þar segir m.a.:

Item þessar obydar jarder. [...] drängi. vik. og kirkiuböl æ ströndum med ollum gognum.

Þessar jarder og reca a klaustrid a ströndum fyrir vestan flöa.

[...]

klaustrid æ .ij. hluti j hual fyrir selianesi. fra læk þeim er inn er längt fra hellanesi og til merkihamars j ofeigsfirdi æ klaustrid halfan vidreca og þria hluti j halfum hual. Enn fra merkihamre til hualar fiordung j hualreca. fra hualæ og til dogurdardalsær æ þingeyraklaustur allan reca huala og vida. vndan hruteýiarkleif og til eyuindarfíardar ær æ klaustrid allan vidreca og .iiij. hluti j halfum hualreca vid stafhollt. fra eyuindarfíardara og til þrælskleifar alla halfa reca vida og huala fra vëbiarnarnaustum til skers æ sandi j drängavik æ st(adurinn) allan reka huala og vida og so jordina drängavik fra ærösi j drängavik til skumshellis allan vidreca enn halfan hualreca. til drängatanga alla halfa reca. 3 veidileýsu. [...] J sigluvik fyrir nordan geirholm a klaustrid allan reca. og so jordena kirkiuböl.¹⁰²

Í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570 og síðar segir að ein af eignum Stafholtskirkju í Stafholtstungum sé jörðin Engjaness, eða eins og kemur fram í *Íslenzku fornbréfasafni*:

Eingenes á Ströndum med theim reka sem fyrer thui lande liggur. stundum enn offtar i eijde.¹⁰³

Í biskupsvísitasíu um Stafholt í Stafholtstungum frá 22. september 1639 segir að Stafholtskirkja eigi jörðina Engjaness á Ströndum og þar með reka, sex hundruð að dýrleika og í eyði. Ekkert kemur fram um afmörkun Engjaness.¹⁰⁴ Í biskupsvísitasíu um Stafholt í Stafholtstungum frá 4. september 1681, prófastsvísitasíum um Stafholt frá 26. ágúst 1694 og 25. ágúst 1702, og biskupsvísitasíum frá 25. ágúst 1702, 13. júní 1725,

¹⁰⁰ Skjal nr. 4(46) í máli nr. 1/2019.

¹⁰¹ Skjal nr. 4(53) í máli nr. 1/2019.

¹⁰² Skjal nr. 4(55) í máli nr. 1/2019.

¹⁰³ Skjal nr. 4(47) í máli nr. 1/2019, sbr. einnig skjal nr. 2(173) í því máli.

¹⁰⁴ Skjal nr. 2(58) í máli nr. 1/2019.

20. ágúst 1751, 16. júní 1759, 19. ágúst 1783 og 24. júlí 1831 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í biskupsvísitasíu um Stafholt frá 22. september 1639.¹⁰⁵

Í biskupsvísitasíu um Árnes í Trékyllisvík frá 15. ágúst 1643 segir m.a. að Árneskirkja eigi þriðjung skreiðar af hverjum búanda og hverjum fiskimanni ef hann er til fiskjar í hálfan mánuð eða lengur frá Geirhólmi og í Sauðatún. Þá eigi kirkjan tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsgrúps og Kaldsbakskleifar.¹⁰⁶ Í biskupsvísitasíum um Árnes í Trékyllisvík frá 13. ágúst 1675, 7. ágúst 1700, 15. ágúst 1725, 15. ágúst 1749 og 27. ágúst 1758, prófastsvísitasíu frá 10. júní 1781 og biskupsvísitasíum frá 27. ágúst 1782 og 11. maí 1825 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í biskupsvísitasíu um Árnes frá 15. ágúst 1643.¹⁰⁷

Afrit af lögfestu sr. Sigurðar Oddssonar frá 1663 fyrir Stafholti í Stafholtstungum samanstendur af máldaga kirkjunnar. Þar kemur fram að meðal eigna kirkjunnar var jörðin Engjanes á Ströndum. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar. Lögfestan var þinglesin við manntalsþing að Hjarðarholti hinn 19. maí 1663.¹⁰⁸

Hinn 24. maí 1676 fór fram úttekt á byggingum kirkjunnar í Stafholti. Í úttektinni kemur m.a. fram upptalning á skjölum er liggi hjá kirkjunni. Efni þeirra er ekki lýst og engar upplýsingar koma fram um jörðina Engjanes eða réttindi Stafholtskirkju.¹⁰⁹

Í prófastsvísitasíum um Stafholt í Stafholtstungum frá 26. ágúst 1694 og 25. ágúst 1702 segir að Stafholtskirkja eigi jörðina Engjanes á Ströndum, sex hundruð að dýrleika, ásamt reka. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹¹⁰

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Trékyllisvíkurhrepp frá 1706 segir eftirfarandi um Engjanes:

Eingjanes.

Jarðardýrleiki iiii hndr.

Eyðijörð lánghvarandi.

Kirkjujörð frá Stafholti í Borgarfirði.

[...]

Þetta kot hefur aldrei bygt verið, nema fyrir x árum tók það einn maður og flosnaði upp, síðan hefur það ei bygt verið. Það kann ei að byggjast, nema sá sem er í Drángavík hafi það með. Þar hefur nú enginn maður gagn af sem menn vita.¹¹¹

Við afhendingu Stafholtskirkju hinn 30. maí 1707 skiptu prestarnir sr. Gunnar Pálsson og sr. Jón Jónsson með sér jörðum þannig að sr. Jón fékk m.a. jörðina Engjanes, eins og segir í gögnum um úttektir kirkna og staða í Mýrprófastsdæmi:

¹⁰⁵ Skjöl nr. 2(59), 2(61), 2(64)–2(68), 2(185), 2(187) í máli nr. 1/2019.

¹⁰⁶ Skjal nr. 2(69) í máli nr. 1/2019.

¹⁰⁷ Skjöl nr. 2(70)–2(76) og 2(179) í máli nr. 1/2019.

¹⁰⁸ Skjal nr. 2(182) í máli nr. 1/2019.

¹⁰⁹ Skjal nr. 2(60) í máli nr. 1/2019.

¹¹⁰ Skjöl nr. 2(185) og 2(187) í máli nr. 1/2019.

¹¹¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* VII, bls. 323–324.

... Eynginesi á Ströndum sem Vm nokkur ár hefur verid í Eydi og Stafholtz prestí
 ägöðalaus ...¹¹²

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Stafholtstungur frá 1709 er fjallað um Stafholt. Þar segir m.a.:

Reka á staðurinn fyrir Enginesslandi á Ströndum norður, (það er nú fornt eyðiból), bæði
 hvals og víða, en hefur ekki í margt ár að gagni verið fyrir fjarlægðar sakir.¹¹³

Í biskupsvísitasíu um Stafholt í Stafholtstungum frá 23. september 1713 segir að kirkjan haldi öllum eignum og ítökum úr síðustu vísitasíu. Um hálfan reka fyrir jörðinni Engjanesi segir að presturinn hafi sagt lögmanninn Lárus Gottrup hafa eignað Þingeyrakirkju rekann. Lárus hafi hins vegar ekki framvísað gögnum sem gætu helgað Þingeyrakirkju rekann. Biskup sagði því presti að halda rekanum undir kirkjuna eftir máldaganum.¹¹⁴ Sömu upplýsingar birtast í prófastsvísitasíu um Stafholt frá 9. júní 1721.¹¹⁵

Við úttekt á Stafholtskirkju árið 1740 gerðist samningur milli Ragnheiðar Gísla-dóttur og sr. Sigurðar Jónssonar sem skiptu með sér sér jafnaðar prestlegri innkomu af leigu- og landskuldargjaldi jarða. Þar á meðal var jörðin Engjanes, en tekjur af henni féllu í skaut Ragnheiðar. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹¹⁶

Í prófastsvísitasíu um Stafholt í Stafholtstungum frá 10. júní 1744 segir að Stafholtskirkja eigi jörðina Engjanes með öllum reka, en jörðin sé í eyði.¹¹⁷

Í prófastsvísitasíu um Stafholt í Stafholtstungum frá 10. október 1746 segir að staðarhaldarinn, sr. Sigurður Jónsson, hafi komið byggingu á Engjanes á Ströndum sem áður hafi lengi legið í eyði. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹¹⁸

Árið 1754 ferðuðust Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson um Strandir. Í ferðabók þeirra segir um Eyvindarfjörð og Engjanes:

Þar fyrir norðan er lítill fjörður, sem *Eyvindarfjörður* heitir. Þar er einnig ógryn timer af rekavið. [...] *Eyvindará* er vatnsmikil [...] Í ösi hennar skapast vík, sem væri hentugt skipalægi. Vatnið er þar 18 feta djúpt, en botninn er sendinn og því breytilegur. [...] *Engjanes* heitir bær norðanvert við fjörðinn. Hann fór í eyði fyrir nokkrum árum, en nú hafði þjófur einn, sem strokið hafði úr fangelsi á Suðurlandi, sett þar að ásamt konu sinni.¹¹⁹

Í úttekt um Stafholtskirkju frá 4. júní 1767 kemur eftirfarandi fram um jörðina Engjanes á Ströndum:

Vidvökiande kyrkiu kotenu Eingenese ä Straundumm, seigest hverke Eckian nne hennar Svára maður víta, hvernenn nu ä því stande, nema það alleina, að það sie i Eide; Hvar fyrer Presturenn Sr Christian uppástendur Eckian nne svára skule effter Lógum.¹²⁰

¹¹² Skjal nr. 2(190) í máli nr. 1/2019.

¹¹³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Víðalíns* IV, bls. 333.

¹¹⁴ Skjal nr. 2(63) í máli nr. 1/2019.

¹¹⁵ Skjal nr. 2(186) í máli nr. 1/2019.

¹¹⁶ Skjal nr. 2(191) í máli nr. 1/2019.

¹¹⁷ Skjal nr. 2(188) í máli nr. 1/2019.

¹¹⁸ Skjal nr. 2(189) í máli nr. 1/2019. Sjá einnig skjal nr. 2(192) í því máli.

¹¹⁹ *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar*, bls. 291.

¹²⁰ Skjal nr. 2(193) í máli nr. 1/2019.

Hinn 16. júní 1800 skrifuðu nokkrir menn undir vitnisburð þess eðlis að reki fyrir landi Engjaness hefði ávallt fylgt jörðinni, eða eins og vitnisburðurinn ber með sér:

Hier med gefst til vitundar að við underskrifader kunnum ecke að gefa öðruvíse vitnesburd umm Eingianes Reka heldur enn að hann hafi ákiæru laust Jördenne filgt að ollu leiti og ongum hafi forpagtarenn Mr Jorundur Asbiornsson effter hann golded utan Eiganda Stafholts kyrkiu umm ockar tíjd og ecke heldur Sál Haldor Biarnason sem bió leinge á Melumm Trekillers vijk og Rekann hafde af Sr Sigurde sem þá var i Stafholte

Datum Arnese d 16 Júnii 1800

Jon Arnason

Magnus Halldorsson Jon Jonsson.

Alexijus Grijmsson Stephan Gyslason

Jon Pálsson Gudmundur Magnusson

Jon Jonsson Grimur Alexiusson

Einar Jonsson¹²¹

Í jarðamati Strandasýslu frá 1804 er dýrleiki Engjaness metinn sex hundruð en eigandi jarðarinnar var Stafholtskirkja. Þá segir að engin búseta sé á jörðinni og er henni því ekki gefið númer í jarðamatinu. Ennfremur segir að hún notist aðeins sem beutiland fyrir næstu jörð á eftir í jarðamatinu, þ.e. jörðina Drangavík. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök Engjaness.¹²²

Hinn 5. desember 1809 lögfesti sr. Pétur Pétursson, prestur í Stafholti, Stafholtskirkjueignina Engjanes á Ströndum, eða eins og skráð er í afsals- og veðmálabók Strandasýslu:

Eg Petur Petursson, prófastur í Mýra Sysslu og ~~Prestur~~ Beneficiarius til Stafholts í Þverarþíngi vestan Hvítá, lögfesti her í dag Stafholts kirkju Eign og Eigindom Eingines á Ströndum, með öllum þeim Reka sem fyrir því lande liggur. Fyrirbýð eg öllum og serhvörum þessa nefndrar kirkju lögfesta eign að yrkia, bruka edur af að hafa, hvorke Reka edur adrar landsnytiar, hveriu nafne sem heita, nema mitt sé lof edur leife til að vitna allra þeirra erlegra manna er þessi mín ord heyra. Stadfeste eg þessa mína lögfestu með mínu undirskrifudu nafni og hiáfrycktu varalegu signete að Stafholtti þann 5 Dec. 1809.¹²³

Við manntalsþing að Árnosi í Trékyllisvík hinn 30. júní 1812 var upplesin lögfesta fyrir Stafholtskirkjujörðinni Engjanesi, dags. 5. desember 1809. Inntak lögfestunnar var ekki fært til bókar.¹²⁴

Í skjalasafni Þingeyraklausturs er varðveitt kort af rekum í Ófeigsfirði og í Eyvindarfirði frá fyrri hluta 19. aldar, líklega frá um 1800–1820. Skráðir rekar á kortið frá suðri til norðurs eru: Seljanesreki, Árneseyki, Skálholtsreki, Breiðabólsstaðarreki og Básar

¹²¹ Skjal nr. 2(177) í máli nr. 1/2019.

¹²² Skjal nr. 2(18) í máli nr. 1/2019.

¹²³ Skjal nr. 2(99) í máli nr. 1/2019.

¹²⁴ Skjal nr. 2(127) í máli nr. 1/2019.

(þ.e. Þingeyrabáasar), en örnefni á kortinu, sum til afmörkunar á rekaítökum, eru: Sót-eyjarkleif [svo], Engjaneshlíð, Þrælskleif og Vébjarnarnaust.¹²⁵

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 18. október 1824 er fjallað um rekaskrá Þingeyraklausturs á kálfskinni. Þar segir eftirfarandi um réttindi á Ströndum:

Fyrir Selianesi frá læk þeim sem inn er langt frá Hellanesi og til Merkihamars í Ófeigsfirði á klaustrid hálfan Vidar Reka, og þriá Hluti í hálfum Hval, enn frá Merkihamri til Hvalár Fiórdung í HvalReka. Frá Hvalá og til Dögurdardalsár á Þingeyra klaustur allan Reka Vida og Hvala, Undan Fóteyarkleif og til Eivindarfiardará á klaustrid allan VidReka, og þriá hluti í hálfum HvalReka við Stafholt. – Frá Eivindarfiardará og til Þrælskleifarar á klaustrid allan hálfan Reka Vida og hvala. Frá Viebjarnarnaustum til Skers á Sandi í Drangavík á ÞingeyraStadur allan Reka Hvala og Vida, og svo Jördina Drangavík 8 hndr. Frá Árósi í Drangavík til Skúmshells allan VidarReka enn hálfan HvalaReka til Drangatanga. Í öllum þeim fyrrnefndum Rekum á Þingeyraklaustur svo mikid í hvólum sem nu er greint, hversu sem á land kemur, nema uppskorin sie á Skipum fluttur. Eru þessir Rekar svo komnir undir klaustrid að Þorsteinn Kolbeinsson gaf þá hálfu með líkhama konu sinnar til klaustursins, enn Hallur Sigurdsson gaf þessa hálfu Reka í Prófventugið með sier til Þingeyraklausturs. Enn þann Reka sem er á milli Hvalár og Daugurdardalsár gaf Sölvi Prestur Brandsson í Profentu með sier til Þingeyraklausturs. Þingeyraklaustur á alla hálfu Reka í Veydileysu Vida og Hvala, og allt það góts er þar kann á land að koma að Helmingi, Eigur nú og Þingeyraklaustur Reka allan í Sigluvík [strikað yfir: og Jördina Kyrkiuból] fyrir Nordan Geirhólma, og svo Jördina Kyrkiuból, með öllu því sem henni hefur tilheyrt að fornu. Er þessi Jörd og Reki svo komin under klaustrid að Helga Þorleifsdóttir gaf það klaustrinu sier til Sáluhiálpar, og Ábóta Ásgrími.¹²⁶

Í biskupsvísitasíu um Þingeyraklaustur frá 28. ágúst 1833 segir eftirfarandi um eignir og rekaítök Þingeyrakirkju:

Hun beheldur sovidt Biskupinn veit þeim Eignum og Reka Itökum sem authoriseradir Mældagar og Þingeyrakl. Reka skrá tileinka henni.¹²⁷

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 3. desember 1836 koma fram sömu upplýsingar um bréf Bjarna Thorarensens til Björns Olsens frá 10. desember 1835. Einnig er fjallað þar um Sigurðarregistur en þar eru skráðar sömu upplýsingar um réttindi Þingeyra og áður.¹²⁸

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 9. apríl 1844 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 18. október 1824.¹²⁹

Hinn 31. mars 1845 lögfesti Björn Olsen, eigandi Þingeyraklausturskirkju, eignir og reka á Ströndum, þar á meðal reka fyrir Ófeigsfirði, Eyvindarfirði, Drangavík, Dröngum og Sigluvík, sem og jarðirnar Drangavík og Kirkjuból á Ströndum. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðanna, en lögfestan hljóðar svo:

Björn Olsen eigandi Þingeyraklausturs kirkju á Hunavatns sýslu

Gjörir hermeð vitanlegt: að eptir því authoriseraða Sigurðar registri, Þingeyra klausturs rekaskrá, konunglegum heimildarskjölum og af öllum til þessa óátalinni hefð og

¹²⁵ Skjal nr. 2(170) í máli nr. 1/2019.

¹²⁶ Skjal nr. 2(197) í máli nr. 1/2019.

¹²⁷ Skjal nr. 2(93) í máli nr. 1/2019.

¹²⁸ Skjal nr. 2(198) í máli nr. 1/2019.

¹²⁹ Skjal nr. 2(199) í máli nr. 1/2019.

brúkun frá ómínnilegri tíð, á upphaflega nefnd Þingeyra klausturs kyrkja á Ströndum fyrir vestan Flóa:

Á Eyum (allan) halfan víðarreka og allan hálfan ágóða, kjörtré önnur hver missiri og fjórðung í hval.

J Trekyllisey (sem nú kallast Árnessey) hálfan hval; frá árósi fyrir Árnesi og til spors milli Mela tvo hluti í hval (þetta svokallaða spor tjáist fyrrum hafa verið járnhæll, rekinn í bjargið til að þena sem merki og líka til að stíga á til að komast upp bjargið) Fyrir Árnesi frá læk þeim, sem inn er langt frá Hellanesi og til merkihamars í Ófeigsfirði þrjá hluti í hálfum hval; en frá merkihamri til Hvalár fjórðung í hvalreka; frá Hvala og til Dagurðardalsár allan reka víða og hvala; undan Tóteýarkleyf og til Eyvindarfjarðarár, allan víðarreka og þrjá hluti í hálfum hvalreka við Stafholt; frá Eyvindarfjarðará til Vebjarnarnausta alla hálfu reka víða og hvala; Frá Vebjarnarnaustum til skers á sandi í Dranga vík allan reka víða og hvala og alla jörðina Drangavík; frá Árósi í Drangavík til Skumshellis allan víðarreka, en halfan hvalreka til Drangatanga; alla hálfu reka á Veiðileysu víða og hvala, og allt það góts er þar kann á land að koma að helfingi; allan reka í Siglúvík fyrir norðan Geirhólm, og jörðina Kirkjuból með öllu því, sem henni hefir tilheyrt og tilheyrir að fornu og nýju. – J öllum fyrrnefndum rekum á Þingeyra kirkja svo mikið, sem nú er greint, og hvali hversu, sem á land kemur, nema uppskorinn sé á land fluttur. Her nefnd Þingeyra klausturs kirkju jarða lönd og alla ofangreinda reka innan tiltekinna takmarka fyrirbið eg hverjum manni að áseilast eður ínytja sér uppá nokkurn máta án míns leifis; legg eg her við þær frekustu sektir, sem lög leifa, ef ímóti þessari minni lögfestu gjört verður hverri til staðfestu er mitt undirskrifað eginhandar nafn og hjásett innsigli

að Þingeyra klaustri, þann 31ma Martz 1845

B. Olsen (L.S.)¹³⁰

Jörðin Engjanes er ekki tekin fyrir í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 Í neðanmálsgrein fyrir jörðina Drangavík kemur fram að Engjanes hafi árið 1805 verið beutiland frá Drangavík en að jarðabækurnar eignu Stafholtskirkju jörðina Engjanes. Þá segir að *Jarðabók* Árna og Páls meti jörðina fjögur hundruð að dýrleika en árið 1805 sé hún sögð vera sex hundruð að dýrleika. Árni og Páll sem og jarðabók frá 1760 telji hana í eyði og þá sé hennar hvorki getið nú hjá sýslumanni né presti.¹³¹

Engar upplýsingar eru um jörðina Engjanes í jarðamati Strandasýslu frá 1849–1850.

Hinn 2. júní 1855 var Guðmundur Vigfússon, prófastur í Mýrasýslu, staddur að Stafholti til að taka út stað og kirkju. Fram kom að jörðin Engjanes væri á þeim tíma í eyði, en eftir hálfan reka væri goldin árlega ein spesía.¹³² Sama kemur fram í sams konar úttekt á stað og kirkju Stafholts frá 17. júní 1867.¹³³

Hinn 27. ágúst 1859 skrifaði sr. Sveinbjörn Eyjólfsson í Árnesi í Trékyllisvík bréf til Runólfs M. Olsens, eiganda Þingeyra, um ástand jarða á Ströndum. Sr. Sveinbjörn kvað reka liggja illa við í Engjanesreka en Þingeyrabásar og Háireki í Ófeigsfirði væru góðir rekapartar.¹³⁴

¹³⁰ Skjal nr. 2(101) í máli nr. 1/2019.

¹³¹ Skjal nr. 4(12) í máli nr. 1/2019, bls. 212.

¹³² Skjal nr. 2(183) í máli nr. 1/2019.

¹³³ Skjal nr. 2(184) í máli nr. 1/2019. Sjá einnig skjal nr. 2(194) í því máli.

¹³⁴ Skjal nr. 2(169) í máli nr. 1/2019.

Hinn 12. maí 1883 skrifaði Ásgeir Einarsson á Þingeyrum bréf til sýslumannsins í Strandasýslu um landamerki jarða í sýslunni. Ásgeir kvað Þingeyrakirkju eiga jörðina Drangavík og mörg ítök í sýslunni, en að öðru leyti fjallar bréf Ásgeirs um að ágreiningur væri milli aðila um rekalandamerki fyrir jörðum Engjaness, Ófeigsfjarðar og Seljaness, þar sem Stafholt væri eigandi að þeirri fyrstnefndu. Ekkert kemur fram um örnefni eða afmarkanir jarða en Ásgeir kvað lögfestu Þingeyraklausturs frá 3. maí 1845 gefa til kynna um rekaréttindi Þingeyrakirkju, þó að jörðin Kirkjuból á Ströndum tilheyrði henni ekki lengur.¹³⁵

Landamerkjaskrá Stafholts er frá maímánuði 1890 og var þinglesin 23. maí sama ár. Þar segir m.a.:

Auk kirkjujarðanna á Stafholt þær aðrar eignir og ítök sem nú skal greina:

[...]

11. Eyðijörðin Engines í Strandasýslu með öllum reka fyrir landi hennar.¹³⁶

Að öðru leyti kemur ekkert fram um réttindi Stafholts í Strandasýslu eða nokkuð um kröfufsvæðið.

Landamerkjabréf Engjaness er dagsett 2. júlí 1890, en því var þinglýst sama dag við manntalsþingsrétt að Árnesi, og hljóðar svo:

Landamerkjaskrá fyrir eyðijörðina Engjaness í Árneshreppi.

Hornmark milli Engjaness og Drangavíkur er Þrælskleif, þadan beint til fjalls, svo eptir hæstu fjallsbrún að Eyvindarfjardará en hún ræður merkjum til sjóar milli Engjaness og Ófeigsfjarðar.

p.t. Árnesi 2. Júlí 1890

J.J. Thorarensen umráðamaður Drangavíkur og fyrir Sr. Jóhann Þorsteinsson í Stafholti umradamann Engjaness.

Guðmundur Pjetursson fyrir hönd jarðeigendanna í Ófeigsfirði.¹³⁷

Í fasteignamati Strandasýslu 1916–1918 koma engar upplýsingar fram um mat á Engjanesi samkvæmt fornu mati, en jörðin er metin á 150 kr. Þá virðist sem skrásetjari fasteignamatsins sé óviss með eignarhald jarðarinnar, en skráir Stafholtskirkju sem eiganda með viðbættu spurningarmerki. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹³⁸

Árið 1956 var ríkisstjórninni heimilað með lögum nr. 39/1956 að selja tvær jarðeignir í opinberri eigu en önnur þeirra var Engjaness. Í greinargerð frumvarps sem varð að lögunum sagði að Engjaness væri „kirkjujörð, talin eign Stafholtskirkju samkvæmt gömlum máldögum“ og vitnað var í umsögn sýslumanns Strandasýslu um jörðina og sölu hennar þar sem sagði m.a.:

Þessi jörð mun hafa verið í eyði um langan aldur, en nytjuð af ýmsum í Árneshreppi.

[...] Engar líkur eru til þess, að jörð þessi komist í ábúð, svo að séð verði. Með tilliti

¹³⁵ Skjal nr. 2(174) í máli nr. 1/2019.

¹³⁶ Skjal nr. 2(14) í máli nr. 1/2019.

¹³⁷ Skjal nr. 2(3) í máli nr. 1/2019.

¹³⁸ Skjal nr. 2(39) í máli nr. 1/2019.

til þess, að jörð þessi verður vart nýttuð af öðrum en þeim, sem búa í Árneshreppi, vil ég eftir atvikum mæla með því, að Guðjón hreppstjóri fái hana keypta.¹³⁹

Nefndaráliti um málið fylgdi síðan umsögn frá landnámsstjóra sem lýsti jörðinni á svohljóðandi hátt:

Engjanes liggur sunnan undir Drangavíkurfjalli við Eyvindarfjörð, og eru búrekstrar-skilyrði til landnytja mjög lítilfjörleg. Tún gaf af sér 20 hesta, og heyja mátti 40 hesta í úthaga. Ræktunarskilyrði eru engin á jörðinni. Jörðin hefur reka og selveiði, og eru þar með taldar þær nytjar, er hún getur gefið. Það getur ekki komið til mála að endurbyggja jörð þessa, enda hefur aldrei frá því 1700 varanleg ábúð verið þar, þótt öðru hvoru hafi verið gerðar tilraunir til að festa byggð þar.¹⁴⁰

5.6 Ófeigsfjörður

Í skrá Páls Jónssonar Skálholtsbiskups frá því um 1200 um kirkjur og staði Skálholtsbiskupsdæmis er Ófeigsfjarðar getið. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁴¹

Í Fjarðatali frá um 1312 er Ófeigsfjarðar getið, en ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁴²

Í skrá frá 22. ágúst 1327 um reka Skálholtsstaðar á Ströndum, sem Jón Halldórsson biskup setti, segir að staðurinn í Skálholti eigi fjórðung í hvalreka í Ófeigsfirði. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹⁴³

Í skrá frá um 1344 um reka sem Jón Sigurðarson biskup lagði til Skálholtsstaðar fyrir Ströndum segir að staðurinn eigi fjórðung í hvalreka í Ófeigsfirði sem Oddur prestur gaf. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹⁴⁴

Í skrá um eignir Guðmundar (ríka) Arasonar á Reykhólum frá 1446, þegar þær voru teknar undir konung, kemur fram að ein af eignum hans var jörðin Ófeigsfjörður, 14 hundruð að dýrleika með þrjú kúgildi. Ekki er fjallað um afmörkun jarðarinnar.¹⁴⁵

Í máldaga kirkjunnar á Breiðabólsstað í Vesturhópi frá um 1451 segir að kirkjan eigi allan viðarreka í Ófeigsfirði milli greindra takmarka:

jtem allann wíðar reka þessara takmarka j milli j ofeigsfirdi fra hesthamri j hruteyar kleif oc fra hruteyar kleif j wotuhellu.¹⁴⁶

Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar. Í biskupsvísitasíum um Breiðabólsstað í Vesturhópi frá um 1590, 28. ágúst 1679, 22. ágúst 1693 og 6. maí 1700 kemur ekkert fram um réttindi eða ítök í Strandasýslu.¹⁴⁷

¹³⁹ Skjal nr. 4(29) í máli nr. 1/2019.

¹⁴⁰ Skjal nr. 4(29) í máli nr. 1/2019.

¹⁴¹ Skjal nr. 4(30) í máli nr. 1/2019, bls. 15.

¹⁴² Skjal nr. 4(31) í máli nr. 1/2019.

¹⁴³ Skjal nr. 4(41) í máli nr. 1/2019.

¹⁴⁴ Skjal nr. 4(42) í máli nr. 1/2019.

¹⁴⁵ Skjal nr. 4(70) í máli nr. 1/2019.

¹⁴⁶ Skjal nr. 4(35) í máli nr. 1/2019.

¹⁴⁷ Skjöl nr. 2(85)–2(88) í máli nr. 1/2019.

Samkvæmt skiptabréfi eftir Björn Þorleifsson frá 23. október 1467 eignaðist Ólöf Loptsdóttir ekkja hans Ófeigsfjörð. Ekki er fjallað um afmörkun jarðarinnar eða ítök.¹⁴⁸

Samkvæmt skiptabréfi eftir Ólöfu Loptsdóttur hinn 15. apríl 1480 féll Ófeigsfjörður í skaut Einars Björnssonar. Ekkert er fjallað um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁴⁹

Í máldaga Eyrarkirkju í Bitru frá um 1491–1518 segir m.a. að kirkjan eigi fjórðung í öllum hvalreka á Hrúteyjarströnd frá Merkihamri til Hvalár, en áttung í öllum hvalreka í Ófeigsfirði milli Hvalár og Merkilækjar. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹⁵⁰

Í skrá um reka Þingeyraklausturs frá um 1500 um reka klaustursins á Ströndum fyrir vestan Húnaflóa segir m.a.:

Suo ero latandi bref oc skilríjki þingeyra klausturs ath þessar iarder oc reka eigr klaustrid æ strondum firir uestan flooa.

[...]

firir [selianesi] fra læk þeim er inn er langt fra [hellanesi] oc til merkihamars i [oofeigsfird]i æ klaustrid halfan uidreka oc þria hluti i halfum hval.

enn fra merki hamri til hualær fiordung i hualreka.

fra hualæ oc til [daugardardalsæ]r æ þingeyraklaustr allan reka huala oc vida.

Vndan hruteýiarkleif oc til eyu[indarfiarda]r ær æ klaustrid allan uidreka. oc þria hluti i halfum hualreka uith stafholt.

fra eyuindarfiardara oc thil þrælskleifar alla halfa reka uida oc huala.¹⁵¹

Í skrá Björns Guðnasonar frá 1509 um jarðagóss og eignir Bjarna Andréssonar, mágs hans, sem þá var andaður er fjallað um dýrleika jarða á Ströndum sem Bjarni átti. Þar segir að jarðardýrleiki Ófeigsfjarðar sé átta hundruð. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹⁵²

Í Sigurðarregistri frá um 1525 er fjallað um eignir og peninga Þingeyraklaustur en þar kemur fram að klaustrið átti rekaréttindi við land Ófeigsfjarðar. Þar segir m.a.:

Þessar jarder og reca a klaustrid a strondum fyrir vestan flöa. ad eyium halfan vidreca. og allan halfan ægodæ. kiortre onnur huer missere. og fiordung j hual. J trekýlliseý og halfan hual. fra ærössi fyrir ærnesi og til spods milli mela. klaustrid æ .ij. hluti j hual fyrir selianesi. fra læk þeim er inn er længt fra hellanesi og til merkihamars j ofeigsfirdi æ klaustrid halfan vidreca og þria hluti j halfum hual. Enn fra merkihamre til hualær fiordung j hualreca. fra hualæ og til dogurdardalsær æ þingeyraklaustur allan reca huala og vida. vndan hruteýiarkleif til eyuindarfiardar ær æ klaustrid allan vidreca og .iij. hluti j halfum hualreca vid stafholt.¹⁵³

Í biskupsvísitasíu um Árnes í Trékyllisvík frá 15. ágúst 1643 segir m.a. að Árneskirkja eigi þriðjung skreiðar af hverjum búanda og hverjum fiskimanni ef hann er

¹⁴⁸ Skjal nr. 4(67) í máli nr. 1/2019.

¹⁴⁹ Skjal nr. 4(68) í máli nr. 1/2019.

¹⁵⁰ Skjal nr. 4(36) í máli nr. 1/2019.

¹⁵¹ Skjal nr. 4(53) í máli nr. 1/2019.

¹⁵² Skjal nr. 4(71) í máli nr. 1/2019.

¹⁵³ Skjal nr. 4(55) í máli nr. 1/2019.

til fiskjar í hálfan mánuð eða lengur frá Geirhólmi og í Sauðatún. Þá eigi kirkjan tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsgrúps og Kaldsbakskleifar.¹⁵⁴

Í biskupsvísitasíum um Árnes í Trékyllisvík frá 13. ágúst 1675, 7. ágúst 1700, 15. ágúst 1725, 15. ágúst 1749 og 27. ágúst 1758, prófastsvísitasíu frá 10. júní 1781 og biskupsvísitasíum frá 27. ágúst 1782 og 11. maí 1825 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í biskupsvísitasíu um Árnes frá 15. ágúst 1643.¹⁵⁵

Í biskupsvísitasíu um Helgafell í Helgafellssveit frá 15. september 1642 segir að á Ströndum eigi Helgafellskirkja hálfan reka í Básum milli Hróteyjakleifar og Merkihamars.¹⁵⁶ Í biskupsvísitasíu um Helgafell frá 16. september 1676 eru talin upp sömu réttindi og ítök og í biskupsvísitasíu frá 15. september 1642.¹⁵⁷ Í biskupsvísitasíu um Helgafell í Helgafellssveit frá 28. ágúst 1701 koma hins vegar engar upplýsingar fram um réttindi eða ítök í Strandasýslu.¹⁵⁸

Í Lögréttu við Alþingi árið 1673 var upplesin brigð Magnúsar Jónssonar á fjórum hundruðum í Ófeigsfirði. Einnig lét Magnús auglýsa ósátt sína á því kaupi er sr. Einar Torfason hafði gert við Vigfús Jónsson á fjórum hundruðum í Ófeigsfirði. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁵⁹

Í Lögréttu við Alþingi árið 1674 lét sr. Einar Torfason lýsa jarðakaupi sínu við Vigfús Jónsson á fjórum hundruðum í Fossárdal fyrir átta hundruð í Ófeigsfirði með lausafjár sjö hundraða milligjöf.¹⁶⁰

Hinn 10. september 1688 afsöluðu Þorsteinn og Þórður Jónssynir Sveini bróður sínum:

... að hann og hans skilgetinn bróðir, Jón Jónsson, eignast skyldu og uppbera 10 aura í jörðunni *Ófeigsfirði*, liggjandi í Árneskirkjusókn í Trékyllisvík, og það af þeirra parti, er þeim til réttra erfða féll eftir þeirra sælu móður, Sigríði Sveinsdóttur, hvor partur að upphæð var hálf fjórða hundrað, fyrr en þessir 10 aurar aftókust, er þeir nú afleggja við sína bræður, þessa Jón og Svein, á móts við það 1 hundrað, er þeirra sáluga móðir hafði þeim gefið í jörðunni *Hlíð* í Álfafirði, liggjandi í Eyrarkirkjusókn.¹⁶¹

Árið 1689 lýstu Jón Árnason og Sigurður Guðmundsson því yfir að þeir hefðu verið viðstaddir þegar Þóra sáluga Sveinsdóttir gaf systursyni sínum, Sveini Jónssyni, í lög-gjafarnafni eitt hundrað í Ófeigsfirði.¹⁶²

Hinn 20. september 1694 seldi sr. Árni Jónsson, eftir skriflegu leyfi bróður síns, sr. Jóns Jónssonar, Sveini Jónssyni fimm hundruð í Ófeigsfirði.¹⁶³

¹⁵⁴ Skjal nr. 2(69) í máli nr. 1/2019.

¹⁵⁵ Skjöl nr. 2(70)–2(76) og 2(179) í máli nr. 1/2019.

¹⁵⁶ Skjal nr. 2(77) í máli nr. 1/2019.

¹⁵⁷ Skjal nr. 2(78) í máli nr. 1/2019.

¹⁵⁸ Skjal nr. 2(79) í máli nr. 1/2019.

¹⁵⁹ *Alþingisbækur Íslands VII* (1663–1683), Reykjavík: Sögufélag, 1944–1948, bls. 264.

Sbr. skjal H-13 í máli nr. 1/2019.

¹⁶⁰ *Alþingisbækur Íslands VII* (1663–1683), bls. 304. Sbr. skjal H-13 í máli nr. 1/2019.

¹⁶¹ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld: Útdrættir*, Gunnar F. Guðmundsson bjó til prentunar, Kaupmannahöfn: Hið íslenska fræðafélag í Kaupmannahöfn, 1993, bls. 189.

¹⁶² *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 189.

¹⁶³ *Jarðabréf frá 16. og 17. öld*, bls. 190.

Hinn 17. ágúst 1703 lýsti Sveinn Jónsson, ábúandi í Ófeigsfirði, því yfir að meðal eigna hans væri hálft tíunda hundrað í jörðinni Ófeigsfirði:

... á hvörjum parti ég hefi sjálfur búið, síðan hann eignaðist. Hefi ég öðlast 3 1/2^c af þessum parti að erfðum eftir náunga mína, 1^c að gjöf og v^c að kaupi, fyrir hvör ég gaf 39 ríxdali in specie, 4 hálfa ríxdali og einn krossdal, ítem 4 álnir virt af klæði og nýjan ketil að vigti 26 merkur.¹⁶⁴

Hinn 11. mars 1704 fór fram kaupgjörningur milli bræðranna Sveins og Þórðar Jóns-sona um hálft fjórða hundrað í jörðinni Ófeigsfirði:

Anno 1704, þann 11. dag martii mánaðar á Laugabóli við Ísafjörð fram fór eftirskrif-aður kaupgjörningur í milli eftirskrifaðra erusamra sæmdarmanna, þeirra bræðra beggja, Sveins Jónssonar og Þórðar Jónssonar, að greindur Þórður Jónsson seldi og afsalaði undan sér og sínum erfingjum, en undir fyrrnefndan sinn bróður, Svein Jóns-son, og hans erfingja til fullkomlegrar eignar og frjáls forræðis ævinlega hér eftir hálft fjórða hundrað í jörðunni Ófeigsfirði, í Trékyllisvík og Árneskirkjusókn liggjandi, með öllum þeim gögnum og gæðum, sem nefndu hálfu fjórðu hundraði fylgja á til fjalls og fjöru, lands og sjóar og ekki er áður með lögum frá sagðri jörð, Ófeigsfirði, komið.

Hér á móti lofar fyrrgreindur Sveinn Jónsson að greiða, gjalda og gefa tjáðum sínum bróður, Þórði Jónssyni, fimm hundruð og fimm aura í góðum, gildum og gagnlegum landaurum, sem Þórður verður Svein umbiðjandi og hönum mögulegt úti að láta. Lofaði nú hvor um sig þessara oftnefndra bræðra þessu sínu kaupi til laga halda, en lagarift-ingum svara, ef með lögum af gengi. Og upp á þetta ofanskrafað kaup höfðu þeir hand-söl sín á milli, oss undirskrifuðum og tilkölluðum kaupvottum viðverandi og ásjáandi, og skrifa sín nöfn ásamt vorum til vitnis hér undir, sama stað, ár og dag sem hér fyrir ofan greinir. (Undirskrifuð nöfn.)

Þórður Jónsson með eigin hendi

Sveinn Jónsson m.e.h.

Eggert Snæbjörnsson e.h.

Jón Árnason handsalar.

Þorsteinn Indriðason handsalar.

Að þetta hér fyrir ofan skrifað sé orðrétt kóperað eftir sínum original, vottum við undirskrifaðir. Að Árnesi anno 1704, 21. junii.

Ari Jónsson m.h.

Jón Sigmundsson m.e.h.¹⁶⁵

Í *Jarðabók Árna og Páls* yfir Trékyllisvíkurhrepp frá 1706 segir eftirfarandi um Ófeigsfjörð:

Ófeigsfjörður.

Jarðardýrleiki xxiiii hndr.

Jarðareigendur, að xiii hndr. Sveinn Jónsson á Krossnesi, að v hndr. Sr. Halldór Magnússon að Kaldaðarnesi, að vi hndr. Jón Árnason skólameistari.

Jörðin liggur í eyði.

[...]

¹⁶⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* XIII, bls. 320–321.

¹⁶⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* XIII, bls. 322–323.

Í rekanum hafa öðrum verið og eru eignuð þessi ítök, Árnasskirkju tíundi partur úr öllum hvölum, ut supra á Dröngum. Helgafellskirkju eftir máldaga í Básam hálfur reki, allur milli Hrúteyjarkleifar og Merkihamars, hefur þó kirkjan aldrei þess notið so menn viti. Klaustrinu á Þingeyrum alt norður til Merkihamars í Ófeigsfirði hálfur viðreki og þrír hlutir í hálfum hval, en frá Merkihamri til Hvalár fjórðungur í hvalreka, frá Hvalá og til Dögurðardalsár allur reki hvala og viðá, en undan Hrúteyjarkleif og til Eyvindarfjarðarár allur viðreki og þrír hlutir í hálfum hval við Stafholt. Breiðabólstaðarkirkju í Vesturhópi er eignað sama og Helgafellskirkju, og það tekur Jón Magnússon á Reykjanesi hennar vegna ef uppber.

[...]

Selstaða hefur þar verið að fornu á Húsadal, lángrandi aldrei brúkuð, til hennar er langt. Önnur er þar, hún er kostalítill og mjög langt til, og á selveginum ein á kölluð Hvalá, jafnlega ófær í vatnavöxtum.

[...]

Þar er fyrir landi hólmi einn nafnlaus. Í hönum er eggver og dúntekja varla ómaksvert. Ey er þar ein fyrir landi, kölluð Hrútey. Í henni verpur ekkert, því hrafn í björgum þar fyrir ofan fælir burt allan fugl. Sker eru þar fyrir landi kölluð Ófeigsfjarðarsker. Í þeim má stundum hafa selveiði þá til vill, og einu sinni hefur á þeim fest óþekktanlegt hvalbrots tetur.

Í heimalandi hefur verið gamalt býli, kallað **Strandatun**. Þar sjest til tófta en túngarð ekki. Af því verður ekkert gagn haft og kann ekki að byggjast vegna slægnaleysis og skaða heimajarðarinnar.

Nálægt bænum eru tóftir, kallaðar **Óskastader**. Hvert þar hefur býli verið vita menn ekki. Kann ómögulegt að byggjast.¹⁶⁶

Í bréfi sr. Jóns Árnasonar til Jóns Thorkelssonar Skálholtsbiskups, dags. 5. júlí 1712, kemur fram að sr. Jón kvað jörðina Ófeigsfjörð tilheyrja sér að nokkru leyti. Bréfið inniheldur annars fyrirspurn sr. Jóns um Skálholtsreka í Ófeigsfirði og ósk um að nýta hann.¹⁶⁷

Í biskupsvísitasíu um Breiðabólstað í Vesturhópi frá 22. ágúst 1716 segir að kirkjan eigi reka á Ströndum í Ófeigsfirði, frá Hesthamri í Hrúteyjarkleif og frá Hrúteyjarkleif í Votuhellu. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar Ófeigsfjarðar.¹⁶⁸

Í biskupsvísitasíu um Helgafell í Helgafellssveit frá 21. september 1724 segir eftirfarandi um réttindi kirkjunnar á Ströndum:

Hvad miked Helgafells Stadur eige ij Rekum a Ströndum mä lesa ij Wilchins mældaga, enn umm langa tima hafa Prestar þar, eckert gagn af þeim haft.¹⁶⁹

Í Lögréttu við Alþingi árið 1735 var upplesið kaupbréf Halldórs Bjarnasonar af Alexíusi Jónssyni, með samþykki konu hans og bræðra hennar, fyrir sex hundruðum í jörðinni Ófeigsfirði móti lausafé. Bréfið var dagsett 1. júlí 1734.¹⁷⁰

¹⁶⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns* VII, bls. 324–325.

¹⁶⁷ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns* XIII, bls. 489.

¹⁶⁸ Skjal nr. 2(89) í máli nr. 1/2019.

¹⁶⁹ Skjal nr. 2(80) í máli nr. 1/2019.

¹⁷⁰ *Alþingisbækur Íslands* XII (1731–1740), Reykjavík: Sögufélag, 1971, bls. 250. Sbr. skjal H-13 í máli nr. 1/2019.

Í biskupsvísitasíum um Breiðabólstað í Vesturhópi frá 28. júlí 1749, 7. júlí 1790 og prófastsvísitasíu um Breiðabólstað frá 30. nóvember 1836 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í biskupsvísitasíu um Breiðabólstað frá 22. ágúst 1716. Þó er í biskupsvísitasíunni frá 7. júlí 1790 talað um rekaréttindi á Ströndum í Faxafirði, en örnefni um rekamörk eru með sama hætti og áður.¹⁷¹ Enn fremur er í biskupsvísitasíu um Breiðabólstað í Vesturhópi frá 30. ágúst 1833 og prófastsvísitasíu frá 4. júní 1846 talin upp sömu réttindi og ítök og í biskupsvísitasíu um Breiðabólstað frá 22. ágúst 1716.¹⁷²

Í biskupsvísitasíum um Helgafell í Helgafellssveit frá 9. september 1751, 23. september 1758, 29. ágúst 1783 og 7. ágúst 1831 kemur ekkert fram um réttindi eða ítök í Strandasýslu.¹⁷³

Árið 1754 ferðuðust Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson um Strandir. Í ferðabók þeirra segir um Ófeigsfjörð:

Í Ófeigsfirði er einn bær. Undir hann liggja *Ófeigsfjarðarsker*, 3 að tölu. Þar er selveiði.
[...] Hér eru frjósöm graslendi, sem nægt gætu mörgum bæjum.¹⁷⁴

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 5. maí 1794 var upplesið afsalsbréf Gríms Alexíussonar, dags. 25. mars 1794, fyrir sex hundruðum í jörðinni Ófeigsfirði til Jóns Árnasonar fyrir 30 ríkisdali. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁷⁵

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 2. maí 1795 var upplesið afsalsbréf Jörundar Arnbjörnssonar fyrir sex hundruðum í jörðinni Ófeigsfirði til Jóns Árnasonar fyrir 30 ríkisdali. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁷⁶ Afsalsbréf Jörundar til Jóns var upplesið í Lögréttu við Alþingi árið 1796. Bréfið var dagsett 12. maí 1794.¹⁷⁷

Í jarðamati Strandasýslu frá 1804 er dýrleiki Ófeigsfjarðar metinn 24 hundruð en eigandi jarðarinnar var Jón Arnórsson. Þá segir að jörðin hafi ekki verið byggð árið 1804. Loks segir að eyðijarðirnar Strandatún og Óskastaðir séu teknar með í matið. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök Ófeigsfjarðar.¹⁷⁸

Í nótu frá Ó. Ólafssyni, dagsettri 17. júlí 1804, um reka og eignir Þingeyraklausturs á Ströndum kemur fram að Þingeyraklaustur átti jörðina Drangavík, fjögur hundruð að dýrleika, Kirkjuból, eyðikot fyrir norðan fjallið Geirhólm og rekaítök fyrir landi Ófeigsfjarðar, kölluð Háireki og Básar.¹⁷⁹

¹⁷¹ Skjöl nr. 2(90)–2(91) og 2(201) í máli nr. 1/2019.

¹⁷² Skjöl nr. 2(92) og 2(202) í máli nr. 1/2019.

¹⁷³ Skjöl nr. 2(81)–2(84) í máli nr. 1/2019.

¹⁷⁴ *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752–1757*, bls. 290.

¹⁷⁵ Skjal nr. 2(127) í máli nr. 1/2019.

¹⁷⁶ Skjal nr. 2(128) í máli nr. 1/2019.

¹⁷⁷ *Alþingisbækur Íslands XVII (1791–1800)*, Reykjavík: Sögufélag, 1990, bls. 295. Sbr. skjal H-13 í máli nr. 1/2019.

¹⁷⁸ Skjal nr. 2(19) í máli nr. 1/2019.

¹⁷⁹ Skjal nr. 2(168) í máli nr. 1/2019.

Í skjalasafni Þingeyraklausturs er varðveitt kort af rekum í Ófeigsfirði og í Eyvindarfirði frá fyrri hluta 19. aldar, líklega frá um 1800–1820. Skráðir rekar á kortið frá suðri til norðurs eru: Seljanesreki, Árnesreki, Skálholtsreki, Breiðabólstaðarreki og Básar (þ.e. Þingeyrabásar), en örnefni á kortinu, sum til afmörkunar á rekaítökum, eru: Sót-eyjarkleif [svo], Engjaneshlíð, Þrælskleif og Vébjarnarnaust.¹⁸⁰

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 18. október 1824 er fjallað um rekaskrá Þingeyraklausturs á kálfskinni. Þar segir eftirfarandi um réttindi á Ströndum:

Fyrir Selianesi frá læk þeim sem inn er langt frá Hellanesi og til Merkihamars í Ófeigsfirði á klaustrid hálfan Vidar Reka, og þriá Hluti í hálfum Hval, enn frá Merkihamri til Hvalár Fiórdúng í HvalReka. Frá Hvalá og til Dögurdardalsár á Þingeyra klaustur allan Reka Vida og Hvala, Undan Fótayarkleyf og til Eivindarfiardará á klaustrid allan VidReka, og þriá hluti í hálfum HvalReka við Stafhollt. – Frá Eivindarfiardará og til Þrælskleyfarár á klaustrid allan hálfan Reka Vida og hvala. Frá Viebiarnarnaustum til Skers á Sandi í Drángavík á ÞingeyraStadur allan Reka Hvala og Vida, og svo Jördina Drángavík 8 hndr. Frá Árósi í Drangavík til Skúmshellirs allan VidarReka enn hálfan HvalaReka til Drángatánga. Í öllum þeim fyrrnefndum Rekum á Þingeyraklaustur svo mikid í hvólum sem nu er greint, hversu sem á land kemur, nema uppskorin sie á Skipum fluttur. Eru þessir Rekar svo komnir undir klaustrid að Þorsteinn Kolbeinsson gaf þá hálfu með líkhama konu sinnar til klaustursins, enn Hallur Sigurdsson gaf þessa hálfu Reka í Prófventugiöf með sier til Þingeyraklausturs. Enn þann Reka sem er á milli Hvalár og Daugurdardalsár gaf Sölvi Prestur Brandsson í Profentu með sier til Þingeyraklausturs. Þingeyraklaustur á alla hálfu Reka í Veydileysu Vida og Hvala, og allt það góts er þar kann á land að koma að Helmingi, Eigur nú og Þingeyraklaustur Reka allan í Siglúvík [strikað yfir: og Jördina Kyrkiuból] fyrir Nordan Geirhólma, og svo Jördina Kyrkiuból, með öllu því sem henni hefur tilheyrð ad fornu. Er þessi Jörd og Reki svo komin under klaustrid að Helga Þorleifsdóttir gaf það klaustrinu sier til Sáluhiálpar, og Ábóta Ásgrími.¹⁸¹

Í biskupsvísitasíu um Þingeyraklaustur frá 28. ágúst 1833 segir eftirfarandi um eignir og rekaítök Þingeyrakirkju:

Hun beheldur sovidt Biskupinn veit þeim Eignum og Reka Itökum sem authoriseradir Mældagar og Þingeyrakl. Reka skrá tileinka henni.¹⁸²

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 25. maí 1835 var við opinbert uppboð boðinn upp 1/3 hluti jarðarinnar Ófeigsfjarðar sem tilheyrði Jóni í Munaðarnesi og var hann sleginn til Óla Viborg á Reykjarfirði fyrir 160 spesíur.¹⁸³

Hinn 10. desember 1835 skrifaði Bjarni Thorarensen, amtmaður Norður- og Austuramts, Birni Olsen, umboðsmanni Þingeyraklausturs, að rentukammer hafi samþykkt tilboð Björns um að greiða 100 ríkisbankadali fyrir sjóreka fyrir nokkrum jörðum í Húnavatns- og Strandasýslum, þar á meðal fyrir jörðunum Ófeigsfirði og Drangavík. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðanna.¹⁸⁴

Við manntalsþingsrétt að Breiðabólstað í Vesturhópi hinn 10. júní 1836 var lesið bréf Bjarna Thorarensens frá 10. desember 1835 um rekaítök í Strandasýslu, þar á

¹⁸⁰ Skjal nr. 2(170) í máli nr. 1/2019.

¹⁸¹ Skjal nr. 2(197) í máli nr. 1/2019.

¹⁸² Skjal nr. 2(93) í máli nr. 1/2019.

¹⁸³ Skjal nr. 2(129) í máli nr. 1/2019.

¹⁸⁴ Skjal nr. 2(100) í máli nr. 1/2019.

meðal fyrir jörðunum Drangavík og Ófeigsfirði. Einnig var upplesin kvittun fyrir 100 ríkisbankadala greiðslu Björns Olsens.¹⁸⁵

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 3. desember 1836 koma fram sömu upplýsingar um bréf Bjarna Thorarensens til Björns Olsens frá 10. desember 1835. Einnig er fjallað þar um Sigurðarregistur en þar eru skráðar sömu upplýsingar um réttindi Þingeyra og áður.¹⁸⁶

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 24. maí 1837 var þinglýst byggingarbréfum Björns Olsens, umboðsmanns Þingeyraklausturs, og Gísla hreppstjóra á Bæ um rekapart og ítök Þingeyra- og Skálholtskirkna fyrir Ófeigsfjarðarlandi til Óla Viborg á Reykjarfirði. Bréfin voru dagsett 18. janúar 1836 og 3. desember 1836.¹⁸⁷

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 25. maí 1840 var lesin friðlýsing Óla Viborg í Ófeigsfirði fyrir sömu jörð. Inntak friðlýsingarinnar er ekki skráð og ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁸⁸

Í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 9. apríl 1844 eru sömu réttindi og ítök talin upp og í prófastsvísitasíu um Þingeyrar frá 18. október 1824.¹⁸⁹

Hinn 31. mars 1845 lögfesti Björn Olsen, eigandi Þingeyraklausturskirkju, eignir og reka á Ströndum, þar á meðal reka fyrir Ófeigsfirði, Eyvindarfirði, Drangavík, Dröngum og Sigluvík, sem og jarðirnar Drangavík og Kirkjuból á Ströndum. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðanna, en lögfestan hljóðar svo:

Björn Olsen eigandi Þingeyraklausturs kirkju á Hunavatns sýslu

Gjörir hermeð vitanlegt: að eptir því authoriseraða Sigurðar registri, Þingeyra klausturs rekaskrá, konunglegum heimildarskjölum og af öllum til þessa óátalinni hefð og brúkun frá óminnilegri tíð, á upphaflega nefnd Þingeyra klausturs kyrkja á Ströndum fyrir vestan Flóa:

Á Eyum (allan) halfan víðarreka og allan hálfan ágóða, kjörtré önnur hver missiri og fjórðung í hval.

J Trekyllisey (sem nú kallast Árnessey) hálfan hval; frá árósi fyrir Árnesi og til spors milli Mela tvo hluti í hval (þetta svokallaða spor tjáist fyrrum hafa verið járnhæll, rekinn í bjargið til að þena sem merki og líka til að stíga á til að komast upp bjargið) Fyrir Árnesi frá læk þeim, sem inn er langt frá Hellanesi og til merkihamars í Ófeigsfirði þrjá hluti í hálfum hval; en frá merkihamri til Hvalár fjóðrúng í hvalreka; frá Hvala og til Dagurðardalsár allan reka víða og hvala; undan Tóteýarkleyf og til Eyvindarfjarðarár, allan víðarreka og þrjá hluti í hálfum hvalreka við Stafholt; frá Eyvindarfjarðará til Vebjarnarnausta alla hálfu reka víða og hvala; Frá Vebjarnarnaustum til skers á sandi í Dranga vík allan reka víða og hvala og alla jörðina Drangavík; frá Árósi í Drangavík til Skumshellis allan víðarreka, en halfan hvalreka til Drangatanga; alla hálfu reka á Veiðileysu víða og hvala, og allt það góts er þar kann á land að koma að helfingi; allan reka í Sigluvík fyrir norðan Geirhólm, og jörðina Kirkjuból með öllu því, sem henni hefir tilheyrt og tilheyrir að fornu og nýju. – J öllum fyrrnefndum rekum á Þingeyra kirkja svo mikið, sem nú er greint, og hvali hversu, sem á land kemur, nema uppskorinn sé á land fluttur. Her nefnd Þingeyra klausturs kirkju jarða lönd og alla

¹⁸⁵ Skjal nr. 2(122) í máli nr. 1/2019.

¹⁸⁶ Skjal nr. 2(198) í máli nr. 1/2019.

¹⁸⁷ Skjal nr. 2(130) í máli nr. 1/2019.

¹⁸⁸ Skjal nr. 2(131) í máli nr. 1/2019.

¹⁸⁹ Skjal nr. 2(199) í máli nr. 1/2019.

ofangreinda reka innan tiltekinna takmarka fyrirbið eg hverjum manni að áseilast eður ínytja ser uppá nokkurn máta án míns leifis; legg eg her við þær frekustu sektir, sem lög leifa, ef ímóti þessari minni lögfestu gjört verður hverri til staðfestu er mitt undirskrifað eginhandar nafn og hjásett innsigli

að Þingeyra klaustri, þann 31^{la} Martz 1845

B. Olsen (L.S.)¹⁹⁰

Í *Jarðatali* Jóns Johnsens frá 1847 er jörðin Ófeigsfjörður metin 24 hundruð að dýrleika og skráð sem bændaeygn. Í neðanmálgrein kemur fram að árið 1805 hafi eyðijarðirnar Strandatún og Óskastaðir verið taldar með og að þá hafi Skálholtskirkja, Þingeyraklaustur og Breiðabólstaðarkirkja í Vesturhópi átti þrjá fjórðunga í viðarreka, en jörðin sjálf einn fjórðung. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.¹⁹¹

Í jarðamati Strandasýslu frá 1849–1850 segir eftirfarandi um jörðina Ófeigsfjörð:

200/ Ófeigsfjörður 24 hndr. hér er gott tún eingjar töluverdar en reitingslegar. sumarbeit góð og mikid landrymi töluverdr trjáreki sem jordinni fylgir þar að auki eru ítök í rekan til þessara Kyrkna; Skálholts, Breidabolstadar, og Þingeyra. Selveidi ædarvarp grasa- og káltekja. Þessi jörð er ordug til lands og sjáfar¹⁹²

Í verðlagsbók, sem fylgir jarðamatinu, er Ófeigsfjörður metinn á 1.300 ríkisbankadali.¹⁹³

Í jarðamati Húnavatnssýslu frá 1849–1850 segir að Breiðabólstaður eigi rekaítak vestur á Ströndum sem leigist fyrir um 10 fiska árlegt afgjald. Að öðru leyti kemur ekkert fram um ítök og réttindi jarðarinnar varðandi Strandasýslu.¹⁹⁴

Í lýsingu Árnessóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um Ófeigsfjörð:

Jörðin er 24 Hdr. að dýrleika og er það landkosta jörð sæmileg, með því þar eru nægilegur heyskapur og landrymi, mikil selveidi og dúntekja, svo og trjáreki, en Þingeyraklaustur og Skálholtskirkja eiga þó ítök mikil í rekanum. Þar er ekki hætt við skriðum, og ekki gengur jörðin af sér. Tún er þar allgott.¹⁹⁵

Hinn 20. janúar 1858 seldu eigendur Skálholtskirkju og jarðar, Bjarni Thorsteinsson, fyrrum amtmaður, og Hannes St. Johnsen, kaupmaður í Reykjavík, Ófeigsfjarðarreka á Ströndum til Elísabetar Guðmundsdóttur, Þorkels Þorkelssonar, Óla Ólasonar, Guðmundar Jónssonar, Jakobs J. Thorarensens og Ingibjargar Óladóttur.¹⁹⁶

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 31. maí 1858 var lesið afsalsbréf Bjarna Thorsteinssonar og Hannesar St. Johnsen, dags. 20. janúar 1858, fyrir Skálholtskirkjureka fyrir Ófeigsfjarðarlandi. Kaupverðið var 70 ríkisdali.¹⁹⁷

¹⁹⁰ Skjal nr. 2(101) í máli nr. 1/2019.

¹⁹¹ Skjal nr. 4(12) í máli nr. 1/2019, bls. 212.

¹⁹² Skjal nr. 2(28) í máli nr. 1/2019. Hér hefur verið aukið við textann um skjalið með hliðsjón af sögulegri greinargerð í máli nr. 7/2021, sbr. skjal nr. 2(80) í því máli

¹⁹³ Skjal nr. 2(31) í máli nr. 1/2019.

¹⁹⁴ Skjal nr. 2(35) í máli nr. 1/2019.

¹⁹⁵ *Sóknalýsingar Vestfjarða* II (1952), bls. 224.

¹⁹⁶ Skjal nr. 2(101) í máli nr. 1/2019. Sjá einnig skjal nr. 2(178) í málinu.

¹⁹⁷ Skjal nr. 2(132) í máli nr. 1/2019.

Hinn 27. ágúst 1859 skrifaði sr. Sveinbjörn Eyjólfsson í Árnosi í Trékyllisvík bréf til Runólfs M. Olsens, eiganda Þingeyra, um ástand jarða á Ströndum. Sr. Sveinbjörn kvað reka liggja illa við í Engjanesreka en Þingeyrabásar og Háireki í Ófeigsfirði væru góðir rekapartar.¹⁹⁸

Hinn 13. desember 1859 seldi Jakob J. Thorarensen fjögur hundruð í jörðinni Ófeigsfirði til Gísla Sigurðssonar á Bæ, samkvæmt umboði Sigurðar Gíslasonar á Bæ dags. 2. desember 1859. Ekkert kemur fram um afmörkun jarðarinnar.¹⁹⁹

Við manntalsþing að Árnosi í Trékyllisvík hinn 3. júní 1861 var lesið afsalsbréf Jakobs J. Thorarensens, factors á Reykjarfirði, dags. 13. desember 1859, fyrir fjórum hundruðum í jörðinni Ófeigsfirði til Gísla Sigurðssonar á Bæ.²⁰⁰

Hinn 10. nóvember 1881 seldi Gísli Bjarnason í Ármúla, eftir umboði dags. 11. júlí 1880 frá St. Bjarnarsyni, fjögur hundruð í jörðinni Ófeigsfirði til Guðmundar Péturssonar á nefndri jörð.²⁰¹

Við manntalsþing að Árnosi í Trékyllisvík hinn 3. júlí 1882 var upplestið afsalsbréf, dags. 10. nóvember 1881, hvar Gísli Bjarnason á Ármúla seldi fjögur hundruð í jörðinni Ófeigsfirði fyrir 1.100 kr.²⁰²

Hinn 12. maí 1883 skrifaði Ásgeir Einarsson á Þingeyrum bréf til sýslumannsins í Strandasýslu um landamerki jarða í sýslunni. Ásgeir kvað Þingeyrakirkju eiga jörðina Drangavík og mörg ítök í sýslunni, en að öðru leyti fjallar bréf Ásgeirs um að ágreiningur væri milli aðila um rekalandamerki fyrir jörðum Engjaness, Ófeigsfjarðar og Seljaness, þar sem Stafholt væri eigandi að þeirri fyrstnefndu. Ekkert kemur fram um örnefni eða afmarkanir jarða en Ásgeir kvað lögfestu Þingeyraklausturs frá 3. maí 1845 gefa til kynna um rekaréttindi Þingeyrakirkju, þó að jörðin Kirkjuból á Ströndum tilheyrði henni ekki lengur.²⁰³

Við aukarétt á skrifstofu Strandasýslu að Bæ við Hrútafjörð hinn 19. nóvember 1887 voru Guðmundur Pétursson í Ófeigsfirði og Einar Einarsson á Munaðarnesi tilnefndir til að meta til peningaverðs tvö hundruð að fornu mati í jörðinni Ófeigsfirði.²⁰⁴

Virðingargjörð vegna mats á tveimur hundruðum í jörðinni Ófeigsfirði er dagsett 20. febrúar 1888 en þar er jafnframt lýst afstöðu jarðarinnar. Virðingargjörðin er svoljóðandi:

Með bræfi dagsettu 19 november f.á. hefur Sýslumaður Strandasýslu til nefnt okkur undir skrifaða að virða til peninga verðs 2 hndr. að fornu mati í jörðinni Ófeigsfirði í þeim til gangi að jarðar partur þessi kynni að verða veðsettur fyrir peninga láni úr viðlaga sjóði Íslands, eða öðrum sjóði.

¹⁹⁸ Skjal nr. 2(169) í máli nr. 1/2019.

¹⁹⁹ Skjal nr. 2(103) í máli nr. 1/2019.

²⁰⁰ Skjal nr. 2(133) í máli nr. 1/2019.

²⁰¹ Skjal nr. 2(104) í máli nr. 1/2019.

²⁰² Skjal nr. 2(134) í máli nr. 1/2019.

²⁰³ Skjal nr. 2(174) í máli nr. 1/2019.

²⁰⁴ Skjal nr. 2(135) í máli nr. 1/2019.

Til þess að sjeð verði á hverju við byggjum virðingu okkar viljum við lýsa með nokkrum orðum eign þessari þannig

Jörðin Ófeigsfjörður ~~sem~~ er öll að fornu jarðamati 24 hndr. en að nýu 38,2 hndr. svo þessi um ræddu 2 hndr. eru eptir nýu jarða mati 3 hundruð og 22 álnir.

Jörðin Ófeigsfjörður liggur norðanlega í Árneshreppi innan Strandasýslu og stendur bærin Ófeigsfjörður fyrir miðjum fjarðarbotni skamt frá sjó en land jarðarinnar liggur norðan megin með firðinum norður að Eyvindarfjarðar Á, en að sunnan verður út með fyrðinum á miðja leið út að Seljanesi; ekki liggur land jarðarinnar innar [svo] undir stórskemdum, af völdum náttúrunnar Þó er í stöku stað, sem leir rennur á eingar; hagbeit er fremur góð og gjörir ásauðar gott gagn að sumrinu en vetrarheit er opt stopul og fjöru beit eingin nema fyrir sauði.

Tún jarðarinnar er fremur lítið og má heita alt sljett en er sendið einkum neðan til; yfir höfuð liggur túnið mest móti norðaustri; það er í góðri rækt og fóðrar þó ekki nema eina kú.

Eingar eru víðlendar en óviða heygóðar, hvorgi vel hagað til vatnsveitínga, víða er langt til slægna og verða ekki farnar nema 4–5 ferðir á dag og þar, sem lengst er ekki nema 2 ferðir

Við álitum að jörðin beri þessar skepnur öll. 2 kýr 100 sauðkindur og 6 Hesta: æðar varp er í meðal ári 70 pund af hreinsuðum dún af allri jörðinni varpið er heldur að aukast, viðarreki er mikill í reka árum en 2 eru rekaítök sem ekki fylga jörðinni og liggur annað undir Þingeyra klaustur en annað undir Breiðaból Stað, í Vesturhópi:

Kópaveiði er að vorinu 60–70 kópar af allri jörðinni

Hús sem fylgja jörðinni allri eru þessi

[...]

Mótak er nálægt og er notað og reinist all gott: Jörðinni fylgir ekkert kúgildi og er hún byggð kúgilda laus, en eptir gjaldið er allur dún og hefur því eptir gjaldið verið undanfarin ár, um 40 krónur eptir hvert hndr. að fornu mati: úr jörð þessari vóru síðast seld 4 hndr. að fornu mati á 275 kr. hvert hundruð.

Að öllu þessu framan skrifuðu að gjættu og með hliðsjón af sölu annara jarða bæði í þessum hreppi og nálægum hreppum virðum við nefnda fast eign 2 hndr. að fornu mati í jörðinni Ófeigsfirði á 600 krónur.

Ófeigsfirði 23 janúar 1888

Guðm. Pjetursson

Einar Einarsson

Við virðingargjörð þessa athugast aðeins að hvert hundruð í jörðinni Ófeigsfirði að fornu mati virðist hæfilega metið 250 Krónur.

Skrifstofu Strandasýslu 20. febr. 1888

S. Sverrisson²⁰⁵

Landamerkjabréf Ófeigsfjarðar er dagsett 21. janúar 1890, en því var þinglýst 2. júlí 1890 við manntalsþingsrétt að Árnasi, og hljóðar svo:

Landamerki fyrir jörðinni Ófeigsfirði í Árneshreppi innan Strandasýslu.

Land jarðarinnar er frá Helgaskjóli og norður að Eyvindarfjardará og eru þar skír landamerki, fram til fjalls á Ófeigsfjörður svo langt sem vötnum hallar að Ófeigsfjarðarlandi og liggur því undir Ófeigsfjörð allur Húsadalur og allur Sýrárdalur út á Seljanesmúla

²⁰⁵ Skjal nr. 2(5) í máli nr. 4/2023.

ad vörðum þeim, sem skilja milli Ófeigsfjardar og Seljaneslands. Á sjó á Ófeigsfjörður út þangaðtil Helgaskjól er að bera í landamerkjavörðu, sem þar er uppi á múlanum, þ.e. Ófeigsfjörður á nokkuð lengra á sjó úteptir en á landi.

Undir Ófeigsfjörð liggur allur reki frá Helgaskjóli norður að Hvalá og svo frá Dagverðardalsá norður í nyrðri klettinn fyrir nordan Hrúteyjarnes og þekkist hann af því, að skip fljóta að honum um flóð og fjöru, en fjarar út langt fram fyrir klettinn, sem er nær nestánni. Frá þessum tilgreinda nyrðra kletti norður að Vothellum liggur allur viðarreki undir Breiðabólstaðarkirkju í Vesturhópi í Húnavatssýslu. Frá Vothellum inn að Eyvindarfjarðará liggur allur viðarreki undir Þingeyraklaustur svo er og viðarreki á svæðinu frá Dagverðardals á að Hvalá.

Varplönd, sem liggja undir Ófeigsfjörð eru: Hrútey skammt undan landi Ófeigsfjarðarmeginn við Hrúteyjarnes og hólmi, skammt undan landi innst á firdinum.

Sker, sem selveidi er við og liggja undir Ófeigsfjörð eru almennt nefnd Ófeigsfjardarsker, þau eru talsvert undan landi, og eru hin einstöku sker nefnd, Flatasker, Hnúasker, Austurklakkar og Brimilsklakkar.

Reykjafirði, 21. Jan. 1890.

J.J. Thorarensen.

Guðm. Pjetursson Þorkell Þorkelsson

Gísli Gíslason. Jón Gíslason Ragnheidur Óladóttir

jarðareigendur.²⁰⁶

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík 10. júní 1902 var tekið fyrir mál Guðmundar Péturssonar gegn Jakobi J. Thorarensen um skuldir Guðmundar til Jakobs vegna vanefnda samkvæmt byggingarbréfi fyrir jörðinni Ófeigsfirði. Deilt var um ákvæði byggingarbréfsins varðandi greiðslu af afurðum jarðarinnar, en bréfið var lagt fram við þingið.²⁰⁷ Málinu var frestað en það svo tekið fyrir við aukarétti 2. ágúst, 5. ágúst, 15. september, 18. október og 6. desember 1902 með vitnaleiðslum og framlagningu gagna. Þar vitnaðist m.a. að Elísabeth Guðmundsdóttir, ekkja Óla Viborg, hefði gefið Jakobi J. Thorarensen tvö hundruð í jörðinni Ófeigsfirði. Þá lagði Jakob fram gagnstefnu til Guðmundar.²⁰⁸ Loks var dæmt í málinu við aukarétt að Ófeigsfirði hinn 23. júlí 1903 hvar Guðmundur var sýknaður um skuldakröfur Jakobs vegna ákvæða byggingarbréfs fyrir jörðinni Ófeigsfirði með því skilyrði að hann færi með laganna eið um afurðir af jörðinni, ella skyldi hann greiða skuldina upp á 500 kr. til Jakobs.²⁰⁹

Hinn 17. maí 1912 seldi Jón Hróbjartsson, f.h. Skúla Thoroddsens alþingismanns, Guðmundi Péturssyni í Ófeigsfirði jarðarpart í sömu jörð eða hálft hundrað fyrir 250 kr. Fram kemur að Skúli hafi keypt partinn af Þórði Þ. Grunnvíking í Bolungarvík samkvæmt afsalsbréfi dags. 11. október 1911.²¹⁰

²⁰⁶ Skjal nr. 2(4) í máli nr. 1/2019.

²⁰⁷ Skjal nr. 2(136) í máli nr. 1/2019.

²⁰⁸ Skjöl nr. 2(137)–2(141) í máli nr. 1/2019.

²⁰⁹ Skjal nr. 2(142) í máli nr. 1/2019.

²¹⁰ Skjal nr. 2(105) í máli nr. 1/2019.

Við uppboðsrétt Strandasýslu hinn 21. ágúst 1912 um dánarbú Jakobs J. Thorarensens, kaupmanns á Reykjarfirði, keypti Guðmundur Pétursson í Ófeigsfirði átta hundruð í nefndri jörð á 4.000 kr.²¹¹

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 26. júní 1913 var þinglesið uppboðs-afsal til Guðmundar Péturssonar fyrir átta hundruðum í Ófeigsfirði, dags. 8. febrúar 1913. Kaupverðið var 4.000 kr.²¹²

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 26. júní 1913 var þinglesið afsalsbréf Jóns Hróbjartssonar, f.h. Skúla Thoroddsen og dags. 17. maí 1913, til Guðmundar Péturssonar fyrir hálfu hundraði að fornu mati í Ófeigsfirði. Kaupverðið var 250 kr.²¹³

Í fasteignamati Strandasýslu 1916–1918 er jörðin Ófeigsfjörður metin á 24 hundruð að fornu mati. Eignarhlutarnir eru metnir í tvennu lagi. Annars vegar eru það 7/8 hlutar sem voru í eigu Guðmundar Péturssonar að 15 hundruðum og 77 álnum, Elísabetu Guðmundsdóttur og barna hennar á Munaðarnesi að 3 hundruðum og 60 álnum, Sigríðar Björnsdóttur á Ísafirði að 83 álnum, Gísla Gíslasonar í Ófeigsfirði að einu hundraði og Guðmundar Ólasonar á Kjós að 20 hundruðum. Hins vegar er það 1/8 hluti jarðarinnar sem var í eigu Gísla Gíslasonar. Fram kemur að landamerki séu þinglesin og ágreiningslaus. Einnig segir að 5/12 hlutar jarðarinnar hafi verið seldir árið 1912 á 5.000 kr. Loks eru 7/8 hlutar jarðarinnar metnir á 22.050 kr. en 1/8 hluti jarðarinnar á 3.050 kr. eða samtals 25.100 kr. Ekkert kemur fram um afmörkun eða ítök jarðarinnar.²¹⁴

Hinn 23. desember 1920 seldi Gísli Gíslason, bóndi í Ófeigsfirði, Guðmundi Pétursyni á sömu jörð eitt hundrað í jörðinni Ófeigsfirði fyrir 1.000 kr.²¹⁵

Hinn 7. maí 1921 seldi Guðmundur Pétursson hálfa jörðina Ófeigsfjörð til Péturs Guðmundssonar fyrir 20.000 kr. Landamerki jarðarinnar eru skráð í kaupsamninginn í afsals- og veðmálalabók Strandasýslu en þau eru eftirfarandi:

Landamerki jarðarinnar eru þessi

Milli Seljaness og Ófeigsfjarðar í læk, er fellur til sjávar hjá svonefndu Helgaskjóli, ræður hann merkjum frá sjó að vörðu á múlabrúninni þar upp af, þaðan sjónhending eptir sömu stefnu uppá há múlann. – Milli 4 Drangavíkur og Ófeigsfjarðar ræður Eyvindarfjarðará merkjum frá sjó til upptaka, en á aðra vega á Ófeigsfjörður land eins langt og vötn falla þar til sjávar.²¹⁶

Við manntalsþing að Árnesi í Trékyllisvík hinn 13. júlí 1922 var þinglesið afsalsbréf Gísla Gíslasonar, dags. 23. desember 1920, til Guðmundar Péturssonar fyrir einu hundraði í Ófeigsfirði.²¹⁷

²¹¹ Skjal nr. 2(106) í máli nr. 1/2019.

²¹² Skjal nr. 2(143) í máli nr. 1/2019.

²¹³ Skjal nr. 2(144) í máli nr. 1/2019.

²¹⁴ Skjal nr. 2(40) í máli nr. 1/2019.

²¹⁵ Skjal nr. 2(107) í máli nr. 1/2019.

²¹⁶ Skjal nr. 2(108) í máli nr. 6/2021.

²¹⁷ Skjal nr. 2(145) í máli nr. 6/2021.

5.7 Nærleggjandi jarðir í Strandasýslu

5.7.1 Jarðir í Ingólfsfirði og Reykjarfirði syðri

5.7.1.1 Ingólfsfjörður í Árneshreppi

Landamerkjabréf jarðarinnar Ingólfsfjarðar í Árneshreppi er dagsett 31. desember 1889 og var þinglesið við manntalsþing að Árnesi 2. júlí 1890. Efni þess er svohljóðandi:

Milli Ingólfsfjarðar og Eyrar ræður merkjum Eyrarkleif við sjó og þaðan sjónhending til fjalls

Milli Ingólfsfjarðar og Seljaness ræður merkjum svonefnt Hellunes við sjó og þaðan sjónhending til fjalls

Bæ við Hrútafjörð 31. des. 1889

S.E Sverrisson umboðsmaður Strandasýslujarða²¹⁸

5.7.1.2 Eyri við Ingólfsfjörð í Árneshreppi

Landamerkjabréf jarðarinnar Eyrar við Ingólfsfjörð í Árneshreppi er dagsett 31. desember 1889 og var þinglesið við manntalsþing að Árnesi 2. júlí 1890. Efni þess er svohljóðandi:

Milli Eyrar og Ingólfsfjarðar ræður merkjum Eyrarkleif við sjó og þaðan sjónhending til fjalls.

Milli Eyrar og Munaðarness ræður merkjum klettaklauf við sjóinn og úr henni sjónhending í Hróaldshöfða, úr honum sjónhending í öxlina á Miðaptansfjallinu.

Milli Eyrar og Mela ræður stefna úr Stóra-Hnúk í Bjarnarvörðu og þaðan í Haugsfjall.

Bæ við Hrútafjörð 31. des. 1889

S.E Sverrisson umboðsmaður Strandasýslujarða.

Halldór Jónsson Guðmundur Jónsson Eigendur Mela²¹⁹

5.7.1.3 Reykjarfjörður í Árneshreppi

Landamerkjabréf jarðarinnar Reykjarfjarðar í Árneshreppi er dagsett 31. desember 1889 og var þinglesið við manntalsþing að Árnesi 2. júlí 1890. Efni þess er svohljóðandi:

Milli Reykjarfjarðar og Kjósar ræður Miðhólslækur merkjum alla leið.

Milli Reykjarfjarðar og Naustvíkur er landamerki klettur við sjó, svonefndur Mörhaus og úr honum eptir sjónhending beint upp til fjalls.

Bæ við Hrútafjörð 31. des. 1889

S.E. Sverrisson Umboðsmaður Strandasýslujarða.²²⁰

²¹⁸ Skjal nr. 2(1) í máli nr. 4/2023.

²¹⁹ Skjal nr. 2(2) í máli nr. 4/2023.

²²⁰ Skjal nr. 2(3) í máli nr. 4/2023.

5.7.1.4 *Kjós í Árneshreppi*

Landamerkjabréf jarðarinnar Kjósar í Reykjarfirði er dagsett 31. desember 1889 og var þinglesið við manntalsþing að Árnesi 2. júlí 1890. Efni þess er svohljóðandi:

Milli Kjósar og Halldorsstaða ræður Kleifarain merkjum frá fjöru til fjalls.

Milli Kjósar og Reykjarfjarðar ræður Miðhólslækur merkjum alla leið.

Bæ við Hrótafjörð 31. des. 1889

S.E. Sverrisson Umboðsmaður Strandasýslu jarða.²²¹

5.7.2 *Staður í Steingrímsfirði*

Í skrá yfir eignir Staðarkirkju frá 24. apríl 1788, en í afriti frá maí 1886, segir eftirfarandi:

Staðarkirkja við Steingrímsfjörð á Selárdal og Hvannárdal, Ljótárdal allan (Staðardal) ásamt Hólasunddal og Farmannsdal, Norðdal, Staðar-Sunddal og Aratungudal að þessum ummerkjum:

1. Bólstaðarmegin ræður landamerkjum Kópstaðagil ofan frá Selá og á fjall upp, þangað sem vötn greina að norðanverðu, en

2. Hrófbergsmegin ræður landamerkjum, samkvæmt úrskurði Þorsteins lögmanns Eyjólfssonar 1398 lækur sá, er nefnist Kúgildislækur, af fjalli ofan til Reiðgatna, og síðan sjónhending yfir þverar eyrarnar í Staðará í enn forna farveg.²²²

Landamerkjaskrá jarðarinnar Staðar í Steingrímsfirði er dagsett í júní 1866 en hún var þinglesin við manntalsþingsrétt að Hrófbergi 26. júní 1890 og að Kaldrananesi 28. júní 1890.²²³ Efni hennar er svohljóðandi:

Landamerkjaskrá yfir eignir Staðarkirkju við Steingrímsfjörð

Staðarkirkja við Steingrímsfjörð á Selárdal og Hvannadal, Ljótárdal allan (Staðardal) ásamt Hóla-Sunddal og Farmannsdal Norðdal, Staðar-Sunddal og Aratungudal að þessum ummerkjum.

1. Bólstaðarmegin ræður landamerkjum Kópstaðagil ofan frá Selá og á fjall upp, þangað sem vötn greina að norðanverðu.

2. Hrófbergsmegin ræður landamerkjum: úr Vatnadalsá eptir svonefndum heybands-götum, nokkuð fyrir vestan Tjaldhól, sjónhending á svonefndan Stórastein, úr Stórasteini í annan stein nær byggð, en þaðan skammt kemur sá lækur, sem Kúgildislækur hefur kallaður verið og er hann landamerki af fjalli ofan til reiðgatna, þaðan er sjónhending yfir þverar eyrarnar í Staðará, í hinn forna farveg og síðan ræður hann ofan hjá Stakkanesi, fram í sjó, í svonefndan „Reiðarstein“ (eins og hann lá áður en hann fluttist úr stað fyrir nokkrum árum.

Vatnadalsá ræður landamerkjum að sunnan, þaðan sem hún ^{rennur} úr lækjum og tjörnum þá ræður sjónhending sunnanvert við Álptahnjúka í Þriðjungárvaði á Kollabúðarheiði, og síðan suður eptir veginum og eru þetta landamerki milli Óslands og Kirkjubóls í Staðardal.

I þessari landareign eru þessar jarðir byggðar:

²²¹ Skjal nr. 2(4) í máli nr. 4/2023.

²²² Skjal nr. 2(53) í máli nr. 6/2021.

²²³ Skjal nr. 2(137)–2(138) í máli nr. 6/2021.

1. Gilstaðir, eptir jarðamati 1861 ... 6,2 hndr.
2. Geirmundarstaðir ... 5,6 hndr.
3. Grænanes ... 9,3 hndr.
4. Staður með hjáleigum, Aratungu og Kleppsstöðu_m 28,1 hndr.
5. Hólar ... 7,0 hndr.
6. Kirkjuból ... 10,7 hndr.
7. Víðivellir ... 5,6 hndr.

Og ennfremur eyðijarðarinnar Kolbjarnarstaðir og Hofstaðir, sem báðar eru í heimalandi.

Ennfremur á Staðarkirkja í Kaldrananeshreppi jarðirnar:

1. Sandnes (í Sandneslandi eigna máldagarnir Reykhólakirkju „reka og renninga“ að helmingi) dýrleiki 8,4 hndr.
2. Drangsnes ... 7,0 hndr.
3. Ásmundarnes ... 15,5 hndr. ásamt Oddsey og Þórðarey með Selsker, Klökkum og Dímon, sem þar liggja í kring
4. Brúará ... 1,4 hndr.
5. Asparvík ... 4,2 hndr.

Þessar jarðir lögfesti prófastur Jón Sveinsson 24. apr. 1788 og ljet þinglýsa að Kaldrananesi s.d. og enn fremur 22. apríl 1793.

Landamerki þessara jarða eru:

1. Sandnes að innanverðu: lækur eða lækjarskurður utan til við Kleifar (Hólma kleifana), bein stefna úr honum í holt, er nefnist Kolavarða og þaðan beint upp á háls í Ørlugstaðalæk (sem rennur utan til við Langahraun) og þaðan beint í norður í Øgmundarvatn. að utanverðu í Kollsá frá fjalli til fjöru. Frá Haugsvatni ræður merkjum holtrönd Sandnes megin við Haugsvatnsflóa norður í Grjóthólmavatnsenda norðari og þaðan sjónhending í vörðu á norðari enda Sogshryggs, þaðan í stóran stein á norðari Steinshæðarenda og í vörðu á Hásteinshæðum, og svo þaðan sem vörður vísa í norðari enda á Langahrauni og eru þetta landamerki að norðanverðu eptir endilöngum hálsinum.
2. Drangsnes: Lækur sá sem fellur frá fjalli og svo kölluðum Gollurshnúk til sjávar og almennt er kallaður landamerkjælækur, en að norðanverðu í svokallað Miðaptanshögg og læk þann, sem ^{þar} undan rennur til sjávar.
3. Ásmundarnes: að framanverðu Hallardalsá eptir því, sem hún að forngildu runnið hefur frá fjalli í Bjarnafjarðará en að norðanverðu í svo kallaða Deild.
4. Brúará: að innanverðu Brúará frá fjalli til fjöru sjávar
5. Asparvík: er á land að Fossá og Asparvíkurdal beggja megin árinna til Asparvíkurdalshöggs norðan fossinn.

Á Reykjanesi í Árneshreppi á Staðarkirkja allan hálfan hvalreka og viðarreka

í júní 1866

Ísl. Einarsson

Samþykkir:

Einar Einarsson (eigandi Bólstaðar og Skarðs)

Eymundur Guðbrandsson (umráðamaður Bæjar)

Ingim. Guðmundsson (umráðamaður Hellu)

Þorsteinn Guðbrandsson (meðeigandi Kaldrananes)

Magnús Kristjánsson meðeigandi Óslands

Þórarinn Hallvarðsson ábúandi á Ósi

Stephán Stephánsson eigari ½ Hrófborgs

Loptur Bjarnason (meðeigandi í Bassastöðum)

Þorsteinn Guðbrandsson (umráðamaður ekkjunnar á Klúku)

Að farið sje eptir lögfestu þeirri, sem Jón Björnsson gjörði fyrir Hrófborgslandi um landamerki milli Hrófborgslands og Staðarkirkju eigna er eg með öllu samþykkur 9/4 90

Magnús Magnússon

Þannig hefur mjer verið skýrt frá landamerkjum sem farið hefur verið eptir milli kirkju-jarðanna ^(hjál.) Staðar (Ljotar-) og Selárdal.

1. Milli Gilstaða og Geirmundarstaða: Landamerkjagil hinumegin Selár: Heiðargötugil

2. - - - Geirmundarstaða og Grænanes: Klettasnös framarlega á Múlanum.

3 Milli Grænanes og Staðar: Landamerkjälækur í Grásteinsengi.

4. - - - Staðar og Hóla: Þverá

5. - - - Hóla og Kirkjubóls: Ljáhryggur og þaðan beint í Hólatagl og eptir því miðju í Kálfafell og úr Kálfafelli í Hólasunnd^{dal}svatn. hinumegin Staðará: Heiðargötugil.

6. - - - Kirkjubóls og Kleppstaða: Landamerkjälækur fyrir framan Horngil. hinumegin Staðarár milli Kirkjubóls og Aratungu: Aratung^uá.

7. - - - Hóla og Víðivalla: Miðmundagil, og beint úr botni þess og yfir í Miðmundarvatn, og svo úr læk sem rennur í Vatnadalsá og svo eptir Vatnadalsá fram úr, suður á fjall

8. - - - Víðivalla og Hofstaða: Úr Vatnadalsá í uppmjóan hól framan til við Þverholtaflóann, svo í miðja Lómatjörn og þaðan í miðja Borgartjörn (svo er Víðivöllum uthlutað land af prestum, sem hjer hafa verið eptir nokkuð óljósum landamerkjum). Það er talað um læk, sem rennur utan til Brúarsundsholtseindann ytri um vörðu á Vörðuholti, og ef til vill fleiri örnefni, en landamerki eru látin enda í slarki, sem eru fyrir framan alfaraveg utan úr sveitinni (fyrir framan Reiðsýki)

Ísl. Einarsson²²⁴

5.8 Nærleggjandi jarðir í Ísafjarðarsýslu

5.8.1 Reykjarfjörður, Kirkjuból og Sæból í Reykjarfirði nyrðri

Árið 1754 ferðuðust Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson um Strandir. Í ferðabók þeirra segir um Reykjarfjörð á Ströndum:

Í Reykjarfirði er fallett og grösugt, enda voru hér nokkrir bæir. Tveir þeirra voru byggðir á síðastliðinni öld. Annar þeirra, *Kirkjubær*, fór ekki í eyði fyrr en fyrir 10 árum. Þar var kirkja, og áttu Reykjarfirðingar og aðrir bæir þar norður á Ströndunum sókn þangað. Hvergi á Íslandi höfum við séð jafngrösugt tún og hér, og við undrumst það, að þessi sveit skyldi vera í eyði, þar sem bæir eru þó á báðar hliðar ekki mjög fjarri. Það væri mjög æskilegt, að Reykjarfjörður byggðist aftur. Þar ætti að endurreisa kirkjuna og fá þangað góðan og dugandi prest, því að ein meginorsök þess, að sveitir þessar hafa lagzt í eyði, er vafalaust sú, að ráðvandar og dugandi menn, sem aldir voru upp í guðsóttu og óskuðu eftir samvistum við kristið fólk, gátu ekki náð í prest, þegar

²²⁴ Skjal nr. 2(11) í máli nr. 6/2021.

skíra þurfti börn, ef einhvern sýktist o.s.frv. [...] Allvatnsmikil á fellur niður í Reykjarfjörð undan Drangajökli, en rætur hans greinast hér niður í alla firði. Einnig ganga kvíslar úr honum til vesturs. Upp að jökulsporðinum er tæplega míla frá ströndinni, og væri slíkt nágrenni við jökulinn óviðfelldið fyrir aðkomumenn, er þar vildu nema land.²²⁵

5.8.1.1 *Reykjarfjörður*

Hinn 28. júlí 1836 lögfesti Árni Jónsson land Reykjarfjarðar á Ströndum. Lögfestan var þinglesin að Stað í Grunnavík 2. ágúst 1836 en efni hennar hljóðar svo:

Eg undirskrifadur lögfeste hermed Eignarjörð minni Reikjafirði á Ströndum. Hún á Land til Lands og Síafar, eftir gamalla manna vitnis burdi, alt frá Reikjafjardar Os að austanverdu til Vidarskála Víkur í Þaralátursfirði að norðanverdu.²²⁶

Landamerkjabréf jarðarinnar Reykjarfjarðar á Ströndum er dagsett 8. janúar 1892 en það var innkomið til þinglesturs 6. september sama ár. Efni þess er eftirfarandi:

Milli Reykjarfjarðar og Þaralátursfjarðar skilur varða, sem stendur í miðri Kerlingarvík, og svo sjónhending uppí svo kallaðar Kerlingardyr á fjallsbrúninni. Að austanverðu skilur Reykjarfjörður og Sæbólísland á, sem rennur frá fjalli til fjöru

Reykjafirði, 8./1. 92

Ragnhildur Jakobsdóttir eigandi Reykjarfjarðar

Jeg undirskrifaður Jens Sigfússon á Þaralátursfirði²²⁷

Í undirmati II að fasteignamati Norður-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir eftirfarandi um landamerki jarðarinnar Reykjarfjarðar á Ströndum:

Geirhólms gnúpur að sunnan, en Kerlingarvík að norðan.²²⁸

5.8.1.2 *Kirkjuból og Sæból í Reykjafirði*

Í *Jarðabók* Árna og Páls yfir Grunnavíkursveit frá 1710 er fjallað um Sæból á Ströndum sem fornt eyðiból í landi Kirkjubóls. Þar segir eftirfarandi:

Sæbool fornt eyðiból hjer í landinu út við sjóinn. Þar sjást enn ljós merki til byggíngaleifa af tóftarústum og garðaleifum, en hefur þó aldrei bygd verið það menn vita frá gamalli tíð, en landið brúkaði Kirkjuból meðan það var bygt.

Ekki má hjer aftur byggja fyrir túnstæðis og heyskaparleysi item vatnsskort.²²⁹

Hinn 12. júlí 1860 skrifaði Pétur Havsteen, amtmaður Norður- og Austuramts, bréf til Jens Andreasar Knudsens, factors og umboðsmanns Þingeyraklausturs, um jörðina Kirkjuból á Ströndum. Þar vitnaði Pétur í bréf dómsmálaráðuneytis til amtmanns en þar kom fram að amtmaður hafði skrifað ráðuneytinu um að jörðin skyldi ekki tilheyra Þingeyraklaustursjörðum og ætti frekar að leggjast undir Strandasýslumboðsjarðir.

²²⁵ *Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar um ferðir þeirra á Íslandi árin 1752–1757*, bls. 294–295.

²²⁶ Skjal nr. 2(381) í máli nr. 7/2021.

²²⁷ Skjal nr. 2(26) í máli nr. 7/2021.

²²⁸ Skjal nr. 2(112) í máli nr. 7/2021.

²²⁹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns VII*, bls. 315–316.

Ráðuneytið taldi hins vegar að jörðin ætti að tilheyra Barðastrandar- og Álftafjarðar-umboðsjörðum. Pétur amtmaður fjallaði loks um að landamerki jarðarinnar, ásamt eyðihjáleigunum Sæbóli, Efra-Horni og Neðra-Horni, teygðu sig frá Geirhólmsgnúpi inn að Reykjarfjarðará, eða eins og kemur fram í bréfinu:

J følge her af maae jeg hermed tjenstligen have Dem anmodet om ved en formelig Syns og overleverings forretning at forømtalte Jorden Kyrkjuból med tilhørende øde hjaeleier Sæbol, Efrahorn og Nedrahorn samt øvrige Tilligende af land, der skal strække sig fra den saakaldte Geirhólmsgnúp lige indtil Reykjarfjordsaaen, afgiven til Vedkommende, og forventer man Udskrift af Forretningen med paategnet Qvittering i sin Tid her til indsendt.²³⁰

Aftan við bréf Finns Benediktssonar á Kálfanesi til Ásgeirs Einarssonar, alþingis-
manns á Þingeyrum, dagsett 7. febrúar 1863 er fært inn afrit af byggingarbréfi til
Benedikts Sæmundssonar fyrir reka við land eyðijarðarinnar Kirkjubóls, dagsettu 11.
mars 1861, en texti þess hljóðar svo:

Hér með byggji jeg undirskrifaður Bóndanum Sgr Benedict Sæmundssyni á
Finnbogastöðum allann ^{trjáviðarreka} bæði í Siglúvík og annarstaðar hvar á meðal Siglúvík er álitin best reka-pláts
fyrir landi eyðijarðarinnar Kyrkjuból[s] í Isafjarðar syslu sem liggur fyrir norðan fjallið
Geyrhólm ^{frá Geirhólmsgnúpi til Reykjarfjarðaróss}, reki þessi ^{allur} er eign Þingeyraklausturskyrkju,
^{bæði Hvala og viðarreki} samkvæmt Rentukammersbréfi af 29 August 1835 og dómsmála-
stjórnarbréfi af ^{7^{de} Maí} af ^{7^{da} Maí} 1858, sem samþykkir þar um gjörða sætt ^{2 Juli 1856} milli
umboðsmanns Þingeyra klausturs ^{umboðs} ~~umboðsmanns~~ og eigenda Þingeyraklausturs-
kyrkju, og hafa Stiptsyfirvöldin að sínuleiti samþykkt sætt þess með bréfi til Prófastsins
^{í Hunavatnssyslu} 24 Juli 1856, byggji jeg ~~reka þennan~~ ofangreindann Reka með fylgjandi
skilmálum:

1. Eptir hann skal árlega gjaldast til eigenda Þingeyraklausturskyrkju 8 átta Ríkisdalir
r m.
2. Eingum má leigul liði, nefnds reka, ljá hann né bygja neitt af hönum án leifis
eigandans, og skal leiguliði stránglega gæta þess að eingin ásælist reka þennan ^{né taki neitt}
^{af hönum í óleifi hans} en skildi svo til bera, ~~til kynni hann það eiganda hans~~ ^{varni hann því sem}
^{ofrikisauki}.
3. ~~Hva~~ Skyldi Hval eða vogreka ~~þera~~ reka á optnefndum rkea hagi leiguliði sér með
það samkvæmt gildandi landslögum, og til kynni það ~~nuverandi umsjónarmanni~~
Prestinum Síra Sv. Eyólfssyni í Árnesi meðan hann hefur umsjón nefnds reka, en
annars eiganda.
4. Með framanskriðuðum skilmálum er allur trjáviðarreki (að undanskildum vogrekum)
fyrir landi ofangreindrar jarðar Kyrkjubóls bæði í Siglúvík og annarstaðar byggdur
Bondanum Sgrn Benedict Sæmundssyni á Finnbogastöðum næstkomandi fardaga ár,
og hvað leingur hlutaðeigendum umsemur, og velnefndur Benedict uppfyllir alla
skilmála ^{þessa byggingarbréfs} til stadfestu er mitt undirskrifað naf og innsigli, Kollafjarðarnesi
11ta Martsm 1861²³¹

Hinn 12. júní 1889 var jörðin Kirkjuból skoðuð og virt af tveimur dómkvöddum
mönnum. Jörðina virtu þeir á 300 kr. með reka, en 260 kr. án hans. Hús voru virt á 40
kr. eða allt saman á 340 kr. Lýsing jarðarinnar hljóðar svo:

²³⁰ Skjal nr. 2(588) í máli nr. 7/2021.

²³¹ Skjal nr. 2(589) í máli nr. 7/2021.

Kirkjuból lyggur annars vegar Reykjarfjarðarins Og rennur ár ós framanundan jókli niður til sjóar sem aðskylur land jarðanna, annarsvegar er fjall frá Siglúvík er lyggur fram með landi jarðar þessarar, og lækkar um miðju og er þá hjallar og dældar þar. með holtum og hraunum, fremst er kötluhlýð enn jökullinn þvers fyrir framan hana og hraunlágð Slæjur er undir hlið þessari þá tekur við klettahjalli sem nefndur er Kirkjubóls hjalli og eru Slæjur á lálendi undir honum afleiðing af hjalla þessum nær nyður að ósnum framan til við kirkjuból þá tekur við aðal-Slæjulandið sem ^{er} talsvert, heilt að Sæbóli sem var síðast byggt í þessu Kirkjubólslandi ekki sjest að neitt tún hafi verið á kirkjubóli, ósin er búinn ^{að} „aftaka það allt upp að bílinu enn fen og holt ofan og framantilvið. landið mylli Kirkjubóls og Sæbóls er búnguvaxið, fjall meigin við og hallar nyður á við og renna ár af fjallinu yfir landið í ósin. mykið hættu land er þetta fyrir skepnur, af fenum og pittum sem eru þar og í snjóaleisingum árnar eins og hitt. á Sæbóli er eingin ⁱⁿ tún rækt, fjallið sem er með framjörðina er þar hæðst. og lyggur eins og áður er ritað með sjófram fra Sæbóli að Siglúvík, og er að fara hlið þangað, alt land þetta og Siglúvík með á kirkjuból sem er bezta beitoland enn slæjur er þar litlar: enda eru nogar og góðar slæjur í heima landinu, jörðin má teljast með stærri jörðum þar á ströndum hvað landið snertir og væri byggileg ef ókostir væru ekki við hana.

Með sjófram er talið að jörðin eigi, reka allan, frá árósi og heilt í lendingar vog við Siglúvík. og ^{hafa} fyrrum ábúendur haft hann átölulaust með jörðinni. enn nú seinustu 3 ár er síðasti ábúandi var þar gerdi umboðsmaður þingeyrar klausturs til kall til hanns; og gengur þá mykið undan jörðinni ef rekin tekst frá.

Ókosti teljum við og aðrir, að jörðina leggur strax undir af snjó fyst þegar snjór kemur og jarðbann verður, þar þá og helzt stund fram að með sumri, því seint leisir þar nema í bezta árferði líkt og nú er, annað að hey þurkast illa á sumrum, vegna þess að sól siest þar stuttan tíma og leiðir það af fjallinu. og verda því hey slæm af þurkleisi, þó nog fáist.²³²

Landamerkjabréf jarðarinnar Sæbóls á Ströndum er dagsett 8. janúar 1892 en það var innkomið til þinglesturs 6. september sama ár. Efni þess er svohljóðandi:

Milli Reykjarfjarðar og Sæbóls skilur á, sem rennur frá fjalli til fjöru. Að austanverðu skilur Sæbóls og Skjaldbjarnarvíkurland klettur, sem er nefndur Biskup, og stendur undir Geirólfsgrúp.

Sæbóli 8/1 92.

Ragnhildur Jakobsdóttir (eigandi Sæbóls)²³³

5.8.2 Hraundalur á Langadalsströnd

Hinn 3. maí 1838 lögfesti Ólafur Jónsson, fyrir hönd Helgu Árnadóttur á Skjaldfönn, sex hundraða eign Helgu í Hraundal og markaði við læki beggja vegna ár. Lögfestan var þinglesin 30. júní sama ár en efni hennar hljóðar svo:

I umbodi Helgu Arnadóttir á Skjaldfönn hvorrar fiárvardveítsla mier Er á hendurfeinginn Lögfesti Eg undirskrifadur Eign hennar Hálfu Jörðina Hraundal 6^{hndr} að Dyrleika með húsum tünnum Éingium skógi holtum haga beitarlandi öllum nitjum notum og veiðistöðum til elstu um merkia þeirra er adrir nú eiga Land á móti, Hraundal, Lögfesti eg á Læk í Magnúsar Rjóðri milli Hraundals og Lauga Laugalands er rennur ofann á Ána og hinu megin Arinnar í Hraundal í Læk framantil við stóra hól til fialla brúna frá því votnum hallar til Hraundals framar til við nefnda Lækja alt þetta að svo-miklu leiti sem Hálflendu Hraundals viðkemur sem Eign ofannefndrar Helgu Arna-

²³² Skjal nr. 2(570) í máli nr. 7/2021.

²³³ Skjal nr. 2(27) í máli nr. 7/2021.

dóttir. Banna eg öllum Einum og sérhvorjum alla brúkun og notkun þess Lands nema mitt Leyfi hér til undir Loggsektir og Landnám Skildi nockur meina sig vanhaldin náðugast þessari minni Lögfestu bíd eg honum leíta Riettar síns móti mér á vidkomandi stad og rettum tíma.²³⁴

Landamerkjabréf jarðarinnar Hraundals á Langadalsströnd er dagsett 13. júlí 1889 en það var þinglesið 21. maí 1890. Efni þess er svohljóðandi:

Landamerki fyrir jörðina Hraundal eru:

Milli Langadals [svo] og Hraundals vestan til við Hraundalsá er lækur framan til við Yðufossvörðu og beina sjónhending úr honum í götunni neðan Magnúsarrjóður upp í Miðkrossdý og þaðan sjónhending upp á háls sem vötnum hallar. En austan til við Hraundalsá er lækur framan til við Stórhól af brún og ofan í Hraundalsá og fram fjall sem vötnum hallar að Hraundal og að vestan sem vötnum hallar að Hraundal ofan að fyrgreindum merkjum milli Laugalands. En stykkið frá Hringfellsá og ofan að merkjum milli Laugalands og Hraundals á Melgraseyri.

Ármúla 13 júlí 1889

Jón Halldórsson Gísli Bjarnason²³⁵

5.8.3 *Laugaland á Langadalsströnd*

Í landamerkjabók Ísafjarðarsýslu er ekki að finna landamerkjabréf fyrir Laugaland.

Í fasteignamati Norður-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir ekkert um landamerki jarðarinnar Laugalands á Langadalsströnd.²³⁶

5.8.4 *Hafnardalur á Langadalsströnd*

Hinn 3. maí 1843 lögfesti Einar Jónsson landamerki Hafnardals á Langadalsströnd. Lögfestan var þinglesin 13. júlí sama ár. Í skjalinu eru þó nokkrar skemmdir en efni þess er eftirfarandi:

Eg undirskrifadur Lögfesti hérmed undir Hafn[ardal] á Lángadalsströnd, vegna mín og sameigin[...] þessum hereftir tilteknu Landamerkjum, sem [um la]nga æfi hafa Löglega óákjærd verid, nefnilega: [læ]kin fyrir innan Hokinseyri beint uppá [stóra] Skard, so frá stóra Skardi óskakkt uppá [...g]jaröxlina á hvörri leid sínilegt er vördu[bro]t mosavaxid á stórum steini – og fleiri rústir [af] vörðum héðan á efsta Fjallgardi hvadan Vötn[um] hallar, á Þverfell og Þverfellshæd, sem liggur [í] Hafnardals Á. Fyrirbíd eg öllum undir ít[ru]stu Lagasektir, það Land sem ad ofan er tiltekid [(me]dal hvörs eg tel hærri og lægri Fjalleingjar) [ad y]rkja öðrum en Hafnardals abúanda – þessa Lög[fes]tu bíd eg herra sýslumann Th.Gunlögsen ad [bi]rta á Nauteyrrar þingstad, og óska eg ad þeir [sem] hafa kynnu skilríki fyrir öðrum, enn ofan[nef]ndum Landamerkjum, vildi Leggja þau [fra]m, eda láta sér þessu tilteknu Lynda.²³⁷

Landamerkjabréf jarðarinnar Hafnardals á Langadalsströnd er dagsett 21. maí 1890 en það var þinglesið sama dag. Efni þess er svohljóðandi:

²³⁴ Skjal nr. 2(77) í máli nr. 6/2021.

²³⁵ Skjal nr. 2(9) í máli nr. 6/2021.

²³⁶ Skjal nr. 2(87) í máli nr. 7/2021.

²³⁷ Skjal nr. 2(66) í máli nr. 6/2021.

Landamerki fyrir jörðinni Hafnardal í Nauteyrarhreppi.

Að innanverðu er Hafnardalsá landamerki milli Hafnardals og Nauteyrar, milli Hafnardals og Hallstaða eru lækur úr Stóraskarði til sjáfar innan til við Hokinseyri, úr skarðinu í Landamerkjavörðu, úr Landamerkjavörðu í Langyrjuvatn við Blæfadalsá, ræður svo Blæfadalsá landamerkjum milli Hamars og Hafnardals upp í Máfavatn og úr síðstu lækjum, er renna í Máfavatn beina sjónhending í Grástein.

Hafnardal 21 maí 1890

Pjetur Pjetursson í umboði Sigfúsar

Gísli Bjarnason meðeigandi í Hamri

Jón Halldórsson.²³⁸

5.8.5 *Nauteyri á Langadalsströnd*

Landamerkjabréf jarðarinnar Nauteyrar á Langadalsströnd er dagsett 6. júní 1889 en það var þinglesið 21. maí 1890. Efni þess er svohljóðandi:

Landamerki fyrir Nauteyri, að sunnanverðu ræður Þverá í milli Rauðamýrar frá sjó og til fjalls, en að utan á milli Hafnardals ræður Hafnardalsá frá fjalli til fjöru.

Staddur á Rauðamýri 6 Júní 1889

Jón Halldórsson

Pjetur Pjetursson í umboði Sigfúsar²³⁹

Í undirmati I að fasteignamati Norður-Ísafjarðarsýslu 1916–1918 segir eftirfarandi um landamerki jarðarinnar Nauteyrar á Langadalsströnd:

Hafnardalsá að norðan, Þverá að Sunnan.²⁴⁰

²³⁸ Skjal nr. 2(5) í máli nr. 6/2021.

²³⁹ Skjal nr. 2(4) í máli nr. 6/2021.

²⁴⁰ Skjal nr. 2(32) í máli nr. 6/2021.

6 SJÓNARMÍÐ AÐILA

6.1 Íslenska ríkið

Af hálfu íslenska ríkisins er almennt byggt á því að svæðið sem gerð er krafa til teljist landsvæði utan eignarlanda í skilningi 2. mgr. 1. gr. laga nr. 58/1998. Við skilgreiningu á þjóðlendumörkum á svæðinu sé einkum litið til athugasemda óbyggðanefndar við fyrri málsmeðferð, sem og til heimilda um jarðir og jarðamörk, ritaðra heimilda og landfræðilegra aðstæðna.

Af hálfu ríkisins er við afmörkun þjóðlendukröfulínu fyrst og fremst stuðst við athugasemdir óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, sem hafi orðið tilefni endurskoðunar á svæðinu. Auk þess sé litið til þess að merkjum jarðanna á svæðinu sé afar takmarkað lýst til vesturs að jöklinum. Við nánari afmörkun er sérstaklega vísað til greinargerðar Náttúrufræðistofnunar Íslands um gróðurfur á svæðinu, sem aflað hafi verið við meðferð máls nr. 1/2019, en þar komi fram að land uppi á heiðinni nærri Drangajökli sé mjög lítið gróið og að ekki verði ráðið að orðið hafi verulegar breytingar á gróðurfari frá landnámi. Við afmörkun á því hversu langt kröfulína íslenska ríkisins skyldi ná til austurs hafi verið litið til landslagslýsinga í framangreindri greinargerð og kröfulínur miðaðar við það svæði sem hafi ýmist verið á klöpp eða hrjóstrugt og gróðurlítið og hafi verið leitast við að fylgja hæstu punktum þeirra svæða. Í fyrirbyggjandi heimildum sé merkjum þeirra jarða sem um ræði ekki, eða með mjög takmörkuðum hætti, lýst inn til landsins, og í þeim sé að meginstefnu til ekki getið örnefna eða annars sem unnt sé að styðjast við. Við afmörkun kröfusvæðisins hafi af þessum sökum aðallega verið litið til landslags og staðhátta, og með því leitast við að undanskilja það landsvæði sem megi telja að geti fallið innan lýsinga í landamerkjabréfum þeirra jarða sem um ræði. Loks bendi eldri heimildir til þess að landsnyttjar umræddra jarða og hlunnindi hafi í gegnum tíðina að langmestu leyti verið bundin við svæðið næst sjónum. Með vísan til alls framangreinds sé talið ólíklegt að stofnast hafi til beins eignarréttar uppi á heiðarlandinu.

Það svæði sem hafi verið tekið til meðferðar með kröfulýsingu ríkisins sé sérstaks eðlis þar sem það hafi áður tilheyrt máli á stærra svæði þar sem óbyggðanefnd hafi lokið málsmeðferð sinni. Nefndin hafi því þegar kynnt sér fyrirbyggjandi sögulegar heimildir á landsvæðinu og rakið þær í úrskurði sínum. Af þeirri ástæðu sé ekki talin ástæða til að rekja allar heimildir um svæðið að nýju, heldur verði eingöngu raktar þær heimildir sem telja verði að skipti höfuðmáli við úrlausn um eignarréttindi á þeim svæðum sem séu til meðferðar í máli þessu.

Að öðru leyti er vísað til almennra sjónarmiða sem gildi í þjóðlendumálum, dómafordæma Hæstaréttar Íslands og til almennra niðurstaðna óbyggðanefndar, með viðaukum, sem birtar séu á heimasíðu nefndarinnar. Einnig vísist til fyrirbyggjandi heimilda um kröfusvæðið og tengd landsvæði, sem m.a. eru raktar í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019.

Byggt er á því að kröfusvæði ríkisins hafi verið utan landnáms. Af frásögnum *Landnámu* verði ekki ráðið hversu langt inn til landsins landnám á svæðinu hafi náð. Verði því engar afdráttarlausar ályktanir dregnar af þeim um stofnun beins eignarréttar yfir kröfusvæðinu í öndverðu. Verði talið að kröfusvæðið kunni að hafa verið numið í heild eða að hluta er á því byggt að það hafi verið til takmarkaðra nota, eða þá að beinn eignarréttur, sem þannig kunni að hafa stofnast í öndverðu, hafi fallið niður og svæðið síðar verið tekið til takmarkaðra nota annarra. Fyrirliggjandi heimildir, m.a. um nýtingu, styðji það.

Jafnframt er byggt á því að ekki hafi komið til stofnunar beins eignarréttar að kröfusvæðinu með öðrum gildum hætti, þar á meðal í tengslum við úrskurð óbyggðanefndar í málum nr. 1/2019. Af fyrirliggjandi heimildum verði ekki annað ráðið en að kröfusvæðið hafi eingöngu verið nýtt með takmörkuðum hætti, sem afréttarland eða til annarra sambærilegra nota. Þrátt fyrir að einhverjar heimildir bendi til þess að tilteknir aðilar hafi kallað til réttinda á kröfusvæðinu þá bendi þær heimildir ekki til þess að slíkt tilkall hafi eða geti grundvallast á beinum eignarrétti, auk þess sem óljóst sé hvernig viðkomandi aðilar hafi verið tilkomnir að þeim réttindum eða hvað hafi falist nánar í því tilkalli. Þá sé jafnframt horft almennt til staðhátta, gróðurfars og heimilda um nýtingu lands.

Af hálfu íslenska ríkisins er kröfu og málsástæðum gagnaðila hafnað. Um kröfusvæðið vísast af hálfu ríkisins til umfjöllunar og athugasemda í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, sem og þeirra heimilda sem hafi legið fyrir í því máli og liggi fyrir nú. Í úrskurði óbyggðanefndar hafi verið komist að þeirri niðurstöðu að suðausturhluti Drangajökuls sé þjóðlenda, en í máli nr. 7/2021 hafi síðan verið komist að þeirri niðurstöðu að Drangajökull að öðru leyti sé þjóðlenda.

Af hálfu ríkisins er byggt á að af umfjöllun óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, bls. 112–113, megi ráða að við rannsókn óbyggðanefndar í málinu hafi komið í ljós að austan og sunnan við þjóðlendu-kröfusvæði ríkisins á Drangajökli væri landsvæði sem vafi væri um hvort sé undirorpið beinum eignarrétti í ljósi óljósra merkjalýsinga í landamerkjabréfum þeirra jarða sem um ræði. Byggt á því að kröfusvæðið sem hér um ræði falli utan merkja eignarlanda skv. landamerkjabréfum og öðrum fyrirliggjandi heimildum, og eigi því með réttu að teljast þjóðlenda þegar horft sé til þess sönnunarmats sem óbyggðanefnd og dómstólar hafi byggt á. Í þessu sambandi sé horft sérstaklega til þess að fyrirliggjandi heimildir lýsi ekki merkjum þeirra jarða sem um ræði, eða með mjög takmörkuðum hætti, inn til landsins og að þar sé nær einungis vísað til merkja og örnefna næst sjónum. Í engu tilviki sé vísað til þess að Drangajökull, vatnaskil sunnan jökulsins, eða annað slíkt, ráði merkjum til vesturs eða inn til landsins.

Einnig sé horft til þess að kröfusvæðið sé að mestu víðfemt heiðarland sem liggi almennt í um og yfir 300–600 metra hæð yfir sjávarmáli, sem taki við af láglendi næst ströndu í fjörðum, dölum og víkum. Á kröfusvæðinu sé landslag, staðhættir og gróðurfur talsvert ólíkt svæðunum norðan, norðaustan og vestan Drangajökuls, og sé ljóst að

landsvæðið hafi aðeins nýst og verið nýtt með afar takmörkuðum hætti. Í þessu sambandi sé einnig horft til fjarlægða frá jaðri Drangajökuls og vatnaskilum sunnan jökulsins að austurmörkum kröfussvæðisins, bæjarstæðum þeirra jarða sem um ræði og sjó. Um þessi atriði vísist m.a. til umfjöllunar í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, bls. 90–92.

Af hálfu ríkisins er tekið fram að kröfussvæðið falli að hluta innan þess landsvæðis sem hluti eigenda jarðarinnar Skjaldabjarnarvíkur telji innan eignarlands jarðarinnar. Í eldri heimildum um Skjaldabjarnarvík sé ekki að finna upplýsingar um afmörkun jarðarinnar en í afsals- og veðmálabók sé þó skráð vegna sölu jarðarinnar þann 10. ágúst 1828 að seljandinn Jón Einarsson hafi afhent kaupandanum Grími Alexíussyni „það elsta kaupbréf fyrir Skjaldarbjarnarvík hvar hann hefur að rétta sig eptir uppá Landamerki til Fjalls og Fjöru einnig um Reka asigkomulag“. Í landamerkjabréfi Skjaldabjarnarvíkur, dags. og þinglýst 2. júlí 1890, sé ekki getið um merki jarðarinnar inn til landsins, gagnvart jökli. Að því er varði sérstaklega lýsingu landamerkjabréfsins m.t.t. staðhátta á þeim hluta kröfussvæðisins sem hér um ræði, beri að taka fram að líta mætti svo á að Bjarnafjarðará ráði merkjum til upptaka. Til þess sé hins vegar jafnframt að líta að í landamerkjabréfinu komi ekki fram að áin ráði til upptaka, né hvernig vesturmerki jarðarinnar liggi þá frá upptökum árinna að norðurmerkjum hennar og norðurmerki hennar síðan þar frá til austurs. Að frátaldri Bjarnafjarðará sé í landamerkjabréfinu enda aðeins vísað til Geirhólmagnúps og Biskups nærri sjó, og að jörðin eigi síðan „land og reka að Bjarnafjarðará“. Í landamerkjabréfinu sé ekki vísað til jökuls eða vatnaskila, eða þá til Fossaheiðar, Miðmundarhorns eða Hrolleifsborgar svo sem sé gert í kröfulýsingu gagnaðila. Að öðru leyti vísist hér til umfjöllunar um merki Skjaldabjarnarvíkur í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, bls. 100–101, sem verði að skilja sem svo að nokkur vafi teljist vera fyrir hendi um merki jarðarinnar gagnvart Drangajökli.

Þá er tekið fram að kröfussvæðið falli að hluta innan þess landsvæðis sem eigandi jarðarinnar Dranga telji innan eignarlands jarðarinnar. Í eldri heimildum um Dranga sé ekki að finna upplýsingar um afmörkun jarðarinnar en í kaupbréfi frá 30. maí 1505, vegna sölu jarða Björns Þorleifssonar á Íslandi, er þó vísað til tveggja eyðijarða á Ströndum hjá Dröngum. Á því er byggt að með lýsingu í landamerkjabréfi Dranga, dags. 24. maí 1890, sé a.m.k. ekki vísað lengra inn til landsins en að austurmörkum kröfussvæðis íslenska ríkisins. Verði ekki séð að lýsingin geti talist taka til heiðarlandsins sem taki við af láglendi næst ströndu. Því síður sé unnt að leggja til grundvallar að sá staður þar sem vötnum taki að halla að láglendi jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfinu sé við jaðar Drangajökuls, svo sem lagt sé til grundvallar af hálfu gagnaðila. Í þessu sambandi sé m.a. bent á að að frátaldri Bjarnafjarðará sé í landamerkjabréfinu aðeins vísað til örnefna við sjó, en ekki t.d. jökuls, jökuljaðars eða nokkurra örnefna innan kröfussvæðis ríkisins.

Líta mætti svo á að Bjarnafjarðará ráði merkjum til upptaka. Til þess verði hins vegar jafnframt að líta að í landamerkjabréfinu sé ekki vísað til þess sérstaklega að áin ráði til upptaka. Né heldur komi fram í landamerkjabréfinu hvernig vesturmerki jarðarinnar liggi þá frá upptökum árinna að suðurmerkjum hennar og suðurmerki hennar síðan þar frá til austurs að þeim örnefnum við sjó sem getið sé í landamerkjabréfinu, þ.e. Drangatanga, Skarðatinds og vörðu við sjó. Að öðru leyti vísist til umfjöllunar um merki Dranga í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, bls. 102–103, sem verði að skilja sem svo að þó nokkur vafi teljist vera fyrir hendi um merki jarðarinnar gagnvart Drangajökli.

Í kröfulýsingu gagnaðila vegna jarðarinnar Dranga sé bent á að jörðin hafi verið friðlýst af umhverfis- og auðlindaráðherra, sbr. auglýsing nr. 1426 frá 26. nóvember 2021. Í auglýsingunni komi m.a. fram að jörðin sé friðlýst sem óbyggt víðerni skv. 46. gr. laga nr. 60/2013 um náttúruvernd og að jörðin nái frá Drangajökli að sjó á milli Bjarnarfjarðar og Drangavíkur. Sé hér bent á að í auglýsingunni sé tekið sérstaklega fram að með friðlýsingunni sé „ekki tekin afstaða til nýrra krafna fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins fyrir óbyggðanefnd dags. 18. janúar 2021 um þjóðlendur á viðkomandi svæði.“ Að öðru leyti sé því mótmælt að tilvísuð friðlýsing, eða annað í því sambandi, geti haft þau réttaráhrif að kröfusvæðið, af þeirri ástæðu, teljist undirorpið beinum eignarrétti, í heild eða að hluta. Í friðlýsingu felist þannig eðli máls samkvæmt ekki afstaða ráðherra eða íslenska ríkisins til eignarréttarlegrar stöðu þess landsvæðis sem friðlýst hafi verið. Hvorki við afmörkun hins friðlýsta svæðis né í tengslum við friðlýsinguna að öðru leyti hafi verið horft sérstaklega til heimilda um merki nefndra jarða eða mat lagt á þær sérstaklega. Sé það enda ekki hlutverk umhverfis- og auðlindaráðherra að skera úr um hver séu mörk eignarlanda eða mörk þeirra og þjóðlendna við friðlýsingu svæða. Friðlýsing hafi átt sér stað á árinu 2021 og á þeim tíma hafi legið fyrir að svæðið hefði verið tekið til meðferðar upphaflega skv. lögum nr. 58/1998, og upphafleg krafa ríkisins hafi þá legið fyrir, sbr. framangreindur fyrirvari. Í þessu ljósi hafi vart getað skapast réttmætar væntingar til beins eignarréttar að kröfusvæðinu eða til þess að ekki yrði gerð til þess þjóðlendu krafa.

Þá er tekið fram að kröfusvæðið falli að hluta innan þess landsvæðis sem hluti eigenda jarðarinnar Drangavíkur telji innan eignarlands jarðarinnar. Í eldri heimildum um Drangavík sé ekki að finna upplýsingar um afmörkun jarðarinnar. Ljóst sé að landamerkjabréf Drangavíkur, dags. og þinglýst 2. júlí 1890, lýsi merkjum ekki inn til landsins en aðeins sé vísað til örnefna við sjó, þ.e. Drangatanga, Skarðatinds, vörðu við sjó og Þrælskleifar. Verði því ekki séð að lýsing landamerkjabréfsins geti talist ná lengra inn til landsins en að austurmörkum kröfusvæðis ríkisins, þ.e. til heiðarlandsins sem taki við af láglendi næst ströndu. Engan veginn sé unnt að skilja landamerkjabréfið svo að þar sé lýst landsvæði sem nái allt að jaðri Drangajökuls eða að vatnaskilum sunnan jökulsins, svo sem lagt er til grundvallar af hálfu hluta eigenda jarðarinnar Drangavíkur. Í landamerkjabréfinu sé ekki vísað til jökuls, jökuljaðars eða nokkurra

örnefna innan kröfusvæðis ríkisins, sem hnitapunktur í kröfulýsingum gagnaðila miði við. Að öðru leyti vísist hér til umfjöllunar um merki Drangavíkur í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, bls. 103–104, sem verði að skilja sem svo að þó nokkur vafi teljist vera fyrir hendi um merki jarðarinnar gagnvart Drangajökli.

Þá sé ekki sammæli á meðal eigenda jarðarinnar Drangavíkur um merki jarðarinnar og hversu langt þau ná inn til landsins. Hluti eigendanna telji merki ná allt að jökli og vatnaskilum sunnan jökuls, en hluti þeirra einungis að vatnaskilum á milli hnúks norðan og austan við Kringluvatn og lægsta Skarðstinds innan kröfusvæðis ríkisins. Þá verði og að benda á að ágreiningur hafi verið milli eigenda jarðarinnar Drangavíkur og hluta þeirra gagnvart eigendum jarðanna Engjaness og Ófeigsfjarðar um merki á milli jarðanna, sbr. dómur héraðsdóms í máli nr. E-4318/2020, sem hafi verið áfrýjað til Landsréttar (mál nr. 488/2022).

Þá er tekið fram að kröfusvæðið falli að hluta innan þess landsvæðis sem eigandi jarðarinnar Engjaness telji innan eignarlands jarðarinnar. Í eldri fyrirbyggjandi heimildum um Engjaness sé ekki að finna upplýsingar um afmörkun jarðarinnar. Í landamerkjabréfi Engjaness, dags. og þinglýst 2. júlí 1890, sé merkjum inn til landsins ekki lýst að öðru leyti en því að fjallsbrún ráði frá Þrælskleif að Eyvindarfjarðará, sem ráði svo til sjávar. Af þessu verði ekki ráðið að í landamerkjabréfinu sé vísað til landsvæðis sem ná allt vestur að jaðri Drangajökuls og vatnaskilum sunnan jökulsins. Í þessu sambandi sé m.a. bent á að ekki verði skýrlega séð hvaða fjallsbrún það væri sem vísað sé til í landamerkjabréfinu og myndi ráða slíkum merkjum. Í landamerkjabréfinu sé ekki vísað til jökuls, jökuljaðars, vatnaskila sunnan jökuls, eða nokkurra örnefna innan kröfusvæðis ríkisins. Verði því ekki annað ráðið en að leggja verði til grundvallar að í landamerkjabréfinu sé lýst svæði sem afmarkist af fjallsbrúninni norðan og vestan Eyvindarfjarðardals í Eyvindarfjarðará þar sem hún renni úr Neðra-Eyvindarfjarðarvatni, og þaðan til sjávar. Að öðru leyti vísist hér til umfjöllunar um merki Engjaness í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, bls. 104–106, sem verði að skilja sem svo að þó nokkur vafi teljist vera fyrir hendi um merki jarðarinnar inn til landsins.

Þá er tekið fram að kröfusvæðið falli að hluta innan þess landsvæðis sem eigendur jarðarinnar Ófeigsfjarðar telji innan eignarlands jarðarinnar. Í eldri fyrirbyggjandi heimildum um Ófeigsfjörð sé ekki að finna upplýsingar um afmörkun jarðarinnar en af hálfu ríkisins er vísað til virðingagjarðar vegna jarðarinnar frá 23. janúar 1888. Í landamerkjabréfi Ófeigsfjarðar, dags. 21. janúar 1890 og þinglýst 2. júlí s.á., sé merkjum inn til landsins ekki lýst að öðru leyti en því að „fram til fjalls“ eigi Ófeigsfjörður „svo langt sem vötnum hallar að Ófeigsfjarðarlandi“, en í því sambandi sé vísað sérstaklega til þess að Húsadalur og Sýrárdalur liggi því undir Ófeigsfjörð, en þeir dalir falli utan kröfusvæðis íslenska ríkisins. Af landamerkjabréfinu verði ekki ráðið að þar sé vísað til landsvæðis sem ná allt vestur að jökli eða vatnaskilum sunnan jökuls, eða að öðru leyti til kröfusvæðisins. Í landamerkjabréfinu sé ekki vísað til vatnaskila sunnan Drangajökuls eða örnefna innan kröfusvæðis ríkisins. Að öðru leyti vísist hér til

umfjöllunar um merki Ófeigsfjarðar í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, bls. 107–110, sem verði að skilja sem svo að þó nokkur vafi teljist vera fyrir hendi um merki jarðarinnar inn til landsins.

Í greinargerð íslenska ríkisins eru gerðar athugasemdir við málatilbúnað gagnaðila í málinu. Þar segir að í kröfulýsingum gagnaðila í málum sem séu til meðferðar skv. 1. mgr. 7. gr. laga nr. 58/1998 sé að mörgu leyti vísað til sömu eða sambærilegra sjónarmiða hvað varði málsmeðferðina, þýðingu fyrri úrskurða óbyggðanefndar og fyrri málsmeðferða að öðru leyti. Að því er varði sjónarmið um að ekki hafi farið fram fullnægjandi mat á því hvort skilyrði 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 séu uppfyllt svo taka megji umþrætt svæði til meðferðar, vísist til bréfs óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra, dags. 11. ágúst 2022. Þar hafi verið tilkynnt um þá ákvörðun nefndarinnar að taka umþrætt svæði til meðferðar og tekið fram að það sé mat nefndarinnar að skilyrðum 7. mgr. 10. gr. sé fullnægt. Einnig vísist til þeirrar ákvörðunar óbyggðanefndar að skoða að nýju hvort taka bæri umþrætt svæði til meðferðar skv. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, en í því sambandi hafi nefndin kallað eftir sjónarmiðum um lagalegan grundvöll málsmeðferðar. Verði því ekki annað séð en að metið hafi verið með málefnalegum og fullnægjandi hætti hvort taka mætti umþrætt svæði til meðferðar og hvort til staðar væri raunveruleg athugasemd við kröfugerð ríkisins vegna hvers svæðis.

Í greinargerð ríkisins segir að ekki sé unnt að fallast á að í fyrri úrskurðum óbyggðanefndar sé ekki að finna athugasemdir við kröfugerð íslenska ríkisins, í þeim skilningi sem hér verði að leggja til grundvallar. Orðið „athugasemd“ í 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, sbr. 4. gr. laga nr. 34/2020, sé útskýrt í athugasemdum við frumvarp til laga nr. 34/2020. Í almennum athugasemdum við frumvarpið komi þannig fram að lagt sé til að óbyggðanefnd verði heimilt að taka til meðferðar svæði sem áður hafi sætt meðferð hafi nefndin „gert athugasemd við kröfugerð ríkisins á svæðinu“, en eins og rakið sé í athugasemdum við 4. gr. frumvarpsins „hefur nefndin í nokkrum úrskurðum vakið athygli á því að kröfugerð ríkisins kunni að hafa gengið of skammt.“ Orðið „athugasemd“ í 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 verði að skilja þannig að það taki ekki aðeins til beinna aðfinnslna nefndarinnar við kröfugerð ríkisins, heldur einnig til ábendinga, ályktana eða afstöðu óbyggðanefndar um að landsvæði utan kröfusvæðis ríkisins teljist eða kunni að teljast utan eignarlanda. Sé því ekki unnt að fallast á að umfjöllun óbyggðanefndar í fyrri úrskurðum feli aðeins í sér hlutlausa umfjöllun með vísan til málsmeðferðarreglna eða hlutlausa afmörkun á þeim ágreiningi sem hafi verið til staðar. Að sama skapi sé ekki unnt að fallast á að ekki sé til staðar óvissa um eignarréttarlega stöðu þeirra svæða sem athugasemdir óbyggðanefndar hafi varðað, þar á meðal kröfusvæðisins í máli þessu, eða að setning laga nr. 34/2020 hafi byggst á misskilningi þar að lútandi.

Að því er varðar réttaráhrif fyrri málsmeðferðar fyrir óbyggðanefnd og dómstólum er af hálfu ríkisins bent á að málsmeðferð þjóðlendumála sé afmörkuð við þjóðlendu-

kröfussvæði ríkisins hverju sinni, sbr. m.a. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, og í úrskurði óbyggðanefndar eða dómi í hverju tilviki sé aðeins komist að niðurstöðu um hvort það svæði teljist þjóðlenda eða eignarland.

Hlutverk óbyggðanefndar sé þannig fyrst og fremst að „kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna“, sbr. a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998, á grundvelli krafna ríkisins um þjóðlendur á því svæði sem sé til meðferðar hverju sinni, sbr. 1. mgr. 10. gr. laganna. Hér sé ekki litið fram hjá því að í a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998 sé kveðið á um að hlutverk óbyggðanefndar sé að kanna og skera úr um hvaða land teljist til þjóðlendna „og hver séu mörk þeirra og eignarlanda“. Til þess sé hins vegar að líta að samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem komið hafi verið á fót með lögum nr. 58/1998 sé hverju sinni, hvort sem er við afmörkun þjóðlendukröfu eða úrskurðarorðum óbyggðanefndar, ekki unnt að afmarka þjóðlendu nema gagnvart „eignarlandi“. Í þessu felist hins vegar ekki að framsetning þjóðlendukröfu eða úrskurðarorða óbyggðanefndar hverju sinni feli í sér fyrirvaralaus viðurkenningu eða efnislega niðurstöðu um að allt landsvæði sem falli utan þeirrar framsetningar sé undirorpið beinum eignarrétti.

Að því er varðar málsmeðferð dómstóla í málum skv. 19. gr. laga nr. 58/1998 er á því byggt að í slíkum málum sé aðeins fjallað um það landsvæði sem þjóðlendukrafa ríkisins hafi tekið til og úrskurðað hafi verið þjóðlenda eða eignarland hjá óbyggðanefnd. Dómar í þjóðlendumálum hafi því ekki varðað eignarréttarlega stöðu annarra landsvæða, þar á meðal þeirra svæða sem séu nú til meðferðar skv. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Af hálfu íslenska ríkisins er almennt byggt á því, m.a. með vísan til framangreinds, að ekki geti haft þýðingu í málum sem séu til meðferðar skv. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, hvernig kröfugerð eða málatilbúnaði ríkisins hafi verið hagað við fyrri málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd eða dómstólum, sbr. málatilbúnað gagnaðila um forræði íslenska ríkisins, ráðstöfun sakarefnis, málflutningsyfirlýsingar o.þ.h. Sé því almennt mótmælt að kröfulýsing ríkisins í máli nr. 1/2019, til suðausturhluta Drangajökuls, feli í sér viðurkenningu ríkisins á því að land austan og sunnan jökulsins sé undirorpið beinum eignarrétti.

Í fyrri málum hafi verið deilt um eignarréttarlega stöðu þjóðlendukröfussvæða sem af hálfu ríkisins hafi verið afmörkuð undir lögbundnum kröfulýsingarfresti á grundvelli þeirra heimilda og upplýsinga sem þá hafi legið fyrir. Undir rekstri hvers máls hafi síðan komið fram nýjar heimildir og upplýsingar án þess hins vegar að ríkinu hafi verið heimilt að auka við kröfugerð sína m.t.t. slíks. Með vísan til athugasemda við frumvarp til laga nr. 34/2020 sé ljóst að allt frá gildistöku laga nr. 58/1998 hafi háttað svo til að forsendur að baki þjóðlendukröfu ríkisins og afmörkun hennar hafi getað breyst eftir að kröfu hafi verið lýst, án þess hins vegar að úr því hafi verið unnt að bæta. Megin-tilgangur 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, sbr. 4. gr. laga nr. 34/2020, sé að bæta úr þessu. Þessu til viðbótar er bent á að ríkinu hafi ekki verið fært að auka við þjóðlendu-

kröfur sínar fyrir dómstólum í málum sem gagnaðilar hafi höfðað til að fá úrskurðum óbyggðanefndar hnekkt, sbr. m.a. 2. mgr. 14. gr. laga nr. 58/1998.

Að öðru leyti er af hálfu ríkisins bent á að við mat á því hvort og að hvaða marki það eigi að hafa þýðingu í málum sem séu til meðferðar skv. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, hvernig kröfugerð eða málatilbúnaði ríkisins hafi verið hagað við fyrri málsmeðferð, hljóti að þurfa að horfa sérstaklega til markmiðs laga nr. 58/1998 og 7. mgr. 10. gr. laganna sérstaklega, sbr. m.a. athugasemdir við 4. gr. frumvarps til laga nr. 34/2020. Af þeim leiði að vilji löggjafans standi til þess að komist verði að niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu þeirra svæða sem óbyggðanefnd hafi ákveðið að taka til meðferðar skv. 7. mgr. 10. gr. 58/1998 á grundvelli efnislegs mats á fyrirbyggjandi heimildum og öðrum atriðum sem almennt geti haft áhrif á sönnunarmat.

Að því er varðar dóma Hæstaréttar í málum nr. 367/2005 og nr. 571/2006, sem vísað sé til af hálfu gagnaðila og í athugasemdum óbyggðanefndar, er af hálfu ríkisins tekið fram að 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, sbr. 4. gr. laga nr. 34/2020, feli í sér viðbrögð löggjafans við þeim dómum og þeim takmörkunum á lögbundnu hlutverki óbyggðanefndar skv. lögum nr. 58/1998 sem þar hafi endurspeglast.

Með vísan til framangreinds, og þess að málsmeðferð nú fari fram á grundvelli sérstakrar lagaheimildar, sbr. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, sé jafnframt ekki unnt að fallast á að ríkið hafi fyrirgert sér rétti til að gera þjóðlendukröfu vegna umþrættis svæðis, eða að vanlýsingar- eða tómletisáhrif geti staðið því í vegi að tekin verði efnisleg afstaða til eignarréttarlegrar stöðu þess.

Að því er varði stjórnskipunarlegt gildi laga nr. 34/2020 verði ekki annað ráðið en að dómstólar hafi í tengslum við lög nr. 58/1998 þegar skorið úr þeim álitaeftum sem gagnaðilar byggi á í því sambandi, en ekki verði séð að í lögum nr. 34/2020 felist nokkur þau frávik sem geti leitt til annarrar niðurstöðu. Í tengslum við lög nr. 34/2020 hafi því t.a.m. ekki verið lýst yfir eða gefið í skyn að íslenska ríkið njóti eignarréttar sem skert geti eignarrétt gagnaðila, né heldur sé það tilgangur eða markmið breytingalaganna að land í einkaeign færist í hendur ríkisins. Þá verði ekki séð að sjónarmið um bann við afturvirkni laga eigi við rök að styðjast.

Að því er varði sérstaklega meintar réttmætar væntingar gagnaðila vísist til alls framangreinds, og þá sérstaklega þess að í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019 sé að finna sérstaka umfjöllun nefndarinnar um þær heimildir sem gagnaðilar reisi kröfur sínar á og athugasemdir nefndarinnar um að þær heimildir bendi til þess að kröfuvæðið í máli þessu kunni að falla utan eignarlanda. Út frá þessu og öðru framangreindu sé vandséð hvernig gagnaðilar geti talist eiga réttmætar væntingar til þess að kröfuvæðið teljist innan eignarlanda þeirra.

Um lagarök er fyrst og fremst vísað til laga nr. 58/1998 um þjóðlendur, sbr. lög nr. 34/2020 og lögskýringargögn þar að baki. Einnig er vísað til 72. gr. stjórnarskrárinnar, og meginreglna eignarréttar um nám, töku og óslitin not, sem og um eignarráð fasteignaeigenda. Jafnframt er vísað til almennra reglna samninga- og kröfuréttar og

hefðarlaga nr. 14/1905. Þá er vísað til laga um afréttarmálefni og fjallskil nr. 6/1986, auk eignarréttarreglna Grágásar og Jónsbókar.

6.2 Gagnaðilar íslenska ríkisins

Hér verður gerð grein fyrir sjónarmiðum gagnaðila íslenska ríkisins. Í þeim tilvikum þar sem sami lögmaður gætir hagsmuna vegna margra jarða er fyrst getið sameiginlegra sjónarmiða vegna viðkomandi jarða en sjónarmiðum sem varða hverja jörð sérstaklega eru svo gerð skil í undirköflum, eftir því sem við á.

6.2.1 Skjaldabjarnarvík og Drangar

Af hálfu hluta eigenda Skjaldabjarnarvíkur og eiganda Dranga er kröfulýsingu ríkisins, dags. 14. nóvember 2022, og greinargerð, dags. 16. febrúar 2024, vegna ofangreindra jarða mótmælt í heild sinni. Jarðirnar séu meðal þeirra jarða sem eigi land sem liggja innan kröfusvæðis ríkisins sem nefnist „Svæði austan og sunnan Drangajökuls“ og sé þjóðlendukröfu ríkisins, að því marki sem hún taki til lands jarðanna, hafnað og þess krafist að innan landamerkja jarðanna sé enga þjóðlendu að finna.

Að því er varðar kröfu um frávísun er á því byggt að þrátt fyrir að óbyggðanefnd hafi í úrskurði í máli nr. 1/2019 talið merkjalýsingar í landamerkjabréfum jarðanna óljósar, hafi krafa íslenska ríkisins um þjóðlendu í máli óbyggðanefndar nr. 1/2019 einungis náð til jökulsins. Framangreindir landeigendur byggja á því að óbyggðanefnd og íslenska ríkið séu bundin af þeirri kröfugerð. Þá hafi framangreindir eigendur krafist beins eignarréttar á öllu landi jarðarinnar m.a. á umþrættu svæði. Ekki ætti því að koma til frekari skoðunar eignarréttarleg staða lands á heiðinni austan og sunnan Drangajökuls.

Framangreindir landeigendur telji ljóst af úrskurðinum að merki jarðanna nái að jökulrönd, eins og hún hafi verið við gildistöku þjóðlendulaga nr. 58/1998, 1. júlí 1998, sbr. almenna niðurstöðu óbyggðanefndar um merki við jökla. Sú aðgerð íslenska ríkisins að gera ekki kröfu um að landsvæði verði úrskurðað þjóðlenda sé í sjálfu sér viðurkenning á því að ekki sé að finna þjóðlendu á því landsvæði sem íslenska ríkið sé bundið við. Íslenska ríkið hafi þannig fyrirgert rétti sínum til þess að krefjast þess að umrædd landsvæði teljist þjóðlenda. Annað fari gegn meginreglum stjórnsýsluréttar um málshraða, rannsóknarskyldu og meðalhóf, sbr. 9. gr., 10. gr. og 12. gr. stjórnsýslulaga nr. 37/1993. Með vísan til *res judicata* sjónarmiða sé ljóst að ríkið eigi engar fleiri kröfur í þetta land, þar sem ríkið hafi áður lagt fram kröfur sínar og fengið úrlausn óbyggðanefndar á hvar mörk þjóðlendunnar endi. Með vísan til Hrd. nr. 48/2004 (Tunguheiði) hafi óbyggðanefnd að mati framangreindra landeigenda því viðurkennt eignarrétt þeirra á landi jarðanna frá jökulrönd Drangajökuls.

Byggt er á því að lög nr. 58/1998 veiti ekki heimild til þess að taka aftur upp mál sem þegar hafi verið dæmt. Ákvæði þess efnis, þ.e. 6. og 7. mgr. 10. gr., hafi ekki tekið gildi fyrr en 19. maí 2020. Framangreindur úrskurður óbyggðanefndar hafi hins vegar

verið kveðinn upp 21. febrúar 2020. Þágildandi ákvæði laganna hafi enga heimild veitt til þess að taka upp málið með þessum hætti. Bann við afturvirkni laga sé meginregla í íslenskum rétti og hafi það verið grundvallarsjónarmið, bæði í íslenskum og norrænum rétti, að réttarstaða manna ákvarðist af lögum eins og þau séu hverju sinni.

Þá er af hálfu framangreindra landeigenda dregið í efa að forsendur hafi standið til að hefja að nýju málsmeðferð á umræddu svæði fyrir óbyggðanefnd þar sem ekki sé vísað til þess í úrskurði nefndarinnar í máli nr. 1/2019 að kröfugerð ríkisins hafi verið áfátt þannig að hún hafi ekki uppfyllt skilyrði laga nr. 34/2020.

Að því er varðar kröfu framangreindra landeigenda um höfnun á þjóðlendukröfu ríkisins er á því byggt að með kröfugerð ríkisins fyrir óbyggðanefnd sé gerð alvarleg aðför að eignarrétti þeirra sem njóti verndar 72. gr. stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands nr. 33/1944 (stjskr.), sbr. 10. gr. stjórnskipunarlaga nr. 97/1995 og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu sem lögfestur hafi verið með lögum nr. 62/1994 (MSE). Í ljósi kröfugerðar ríkisins telji landeigendur að óbyggðanefnd verði að taka skýra afstöðu til þeirra röksemda sem byggðar séu á 72. gr. stjskr. sem og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE við mat á því hvort sönnur hafi tekist fyrir löglegu eignarhaldi.

Hafa beri í huga að hugtakið „eign“ í skilningi 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE hafi af Mannréttindadómstól Evrópu (MDE) verið túlkað á þá leið að það hafi sjálfstæða merkingu. Með sjálfstæðri merkingu sé átt við að við mat á því hvort í tilteknu máli sé um að ræða eign sem njóti verndar 1. gr. þurfi að kanna hvort svo sé samkvæmt innanlandsrétti þess ríkis, sem eigi hlut á. Skortur á slíkri vernd að landsrétti ráði hins vegar ekki alltaf úrslitum um mat á því hvort um eign sé að ræða í skilningi 1. gr. Þannig geti verið um að ræða eign í skilningi ákvæðisins þótt dómstólar viðkomandi aðildarríkis hafi ekki talið að um eign væri að ræða samkvæmt innanlandsrétti þess ríkis.

Hér sé það mat MDE með tilliti til atvika í hverju máli fyrir sig sem ráði för. MDE hafi ítrekað áréttað að við mat þetta beri að líta til allra atvika máls í heild sinni. Þannig hafi dómstóllinn bæði litið til staðreynda og lagalegra atriða. Við mat þetta hafi í ákveðnum málum ráðið úrslitum, hvernig farið hafði verið með umrædda eign í framkvæmd, sérstaklega í lögskiptum og hvaða traust menn hafi borið til þeirrar framkvæmdar. Þá hafi framkoma handhafa ríkisvaldsins í garð eigenda einnig skipt máli. Í þeim málum þar sem komið hafi verið fram við einstaklinga/lögaðila sem réttmæta eigendur ákveðinna eigna hafi slík framkoma verið talin vekja ákveðnar væntingar hjá þeim aðilum um löglegt eignarhald sitt á þeim eignum. Af þessu megi ráða að afskipti og afskiptaleysi ríkisvaldsins skipti máli við þetta sönnunarmat. Um framangreind sjónarmið vísist til dóms MDE í máli Papamichaloppulos gegn Grikklandi, dóms yfirdeildar MDE í máli Fyrrum Grikklandskonungs og fleiri gegn Grikklandi og dóms yfirdeildar MDE í máli Beyeler gegn Ítalíu.

Þá byggi landeigendur einnig á þeim sjónarmiðum sem MDE hafi lagt til grundvallar um lögmætar væntingar. Þannig hafi MDE lagt til grundvallar að væntingar

einstaklinga eða lögaðila til að njóta eigna sinna séu verndaðar af 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við MSE ef þær eru byggðar á sanngjörnu og réttlæt看legu trausti á réttargerning, sem sé tengdur við eignarréttindi og hafi áreiðanlegan lagagrundvöll. Um framangreind sjónarmið vísist til dóms MDE í máli Pine Valley Developments Ltd. og fleiri gegn Írlandi, dóms MDE í máli Stretch gegn Bretlandi og dóms yfirdeildar MDE í máli Kopecký gegn Slóvakíu.

Á því er byggt að land jarðanna sé eignarland, í samræmi við þinglýst landamerkjabréf sem lýsi landi jarðanna allt frá sjó á vatnaskil við aðliggjandi lönd. Við setningu landamerkjagaganna nr. 5/1882 og síðan nr. 41/1919, hafi það verið ætlun löggjafans að framkvæmdavaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða, þau skráð og leyst úr ágreiningi um þau ef hann væri fyrir hendi. Þannig sé í 6. gr. laganna frá 1919 lögð ákveðin eftirlitsskylda á embættismenn þannig að við gildistöku þeirra laga hafi valdsmönnunum hverjum í sínu umdæmi borið að rannsaka hvort landamerkjum þar hefði verið þinglýst.

Landamerkjalögin frá 1882 hafi ekkert kveðið á um það hvaða land eða landgæði fylgi jörðum eða öðrum fasteignum enda hafi ekkert verið um það deilt, þar sem sú skoðun hafi virst óumdeild á þeim tíma að jarðeigandi ætti fullkominn eignarrétt innan landamerkja jarðar sinnar. Þannig virðist ljóst allt frá tíma Grágásar og fram á þennan dag að landeigandi hafi átt beit og annan gróður á jörð sinni. Hann hafi sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hafi að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadyra á jörð sinni. Í sumum tilvikum hafi beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hverrar skyldu ráða veiði á landi. Hér megi að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr. Regla þessi eigi rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.

Á því er byggt að ágreiningssvæðið sé innan marka upphafslegs landnáms á svæðinu. Svæðið sé ekki mjög hálent, allvel gróið, og frekar einsleitt, og því ekki rök til að efast um að landnámslýsingar nái yfir það. Framangreindir landeigendur vísi til heimildaskjala, fornra og nýrra, sem sýni ótvírætt fram á beinan eignarrétt þeirra í gegnum tíðina. Íslenska ríkið hafi að hluta fallist á að land jarðanna, samkvæmt landamerkjum þeirra, sé háð beinum eignarrétti, með því að gera ekki þjóðlendukröfu til svæðisins við meðferð málsins fyrir óbyggðanefnd, og sé ríkið bundið við þá málflutningsyfirlýsingu sína. Hún sé fullkomlega málefnaleg, enda sé það land sem hér sé deilt um fremur hluti af jörðum á svæðunum heldur en afrétti. Vísað sé til þeirrar meginreglu eignarréttarins að inntak eignarréttar breytist ekki þó að land jarða sé lagt til afréttar. Með vísan til lýsinga í *Landnámu* sé ljóst að hið umþrætta land sé í óslitinni einkaeign frá landnámi en ekki almenningur eða afrétt. Landeigendur telji því að fyrir liggi að allt land í Strandasýslu hafi frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti. Engir almenningar og afréttir séu á svæðinu og nýting og búseta bendi til þess að allt land á svæðinu hafi verið nytjað allt frá landnámi og tilheyrt ákveðnum jörðum.

Ekkert bendi til þess að þetta landsvæði hafi verið undanskilið beinu eignarnámi. Land jarðanna sé greinilega allt innan landnáms, og hafi verið byggt á því alla tíð eins og sjá megi á vísun til þess í gögnum málsins að umrætt svæði sé eign jarðanna og innan landamerkja þeirra á sama máta og annað landsvæði þeirra. Virðist hugmyndir ríkisins þess efnis að svæði þetta hafi aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti, og nýting þess hafi ekki verið með þeim hætti, úr lausu lofti gripnar og stangist á við fornar heimildir um eignarrétt á þessu svæði. Þessu svæði hafi ekki verið lýst sérstaklega og/eða aðgreindu frá heimalandi jarðanna og ekkert fram komið sem bendi til þess að það sé ólíkt öðru landi þeirra að þessu leyti. Lög um landamerki hafi verið til að fastsetja þau og þess vegna oft ekki að vænta að til séu eldri heimildir um nákvæm landamerki jarða. Núverandi landamerkjum sé þinglýst athugasemdalaust og hafi verið viðurkennd af öllum aðilum, þ.m.t. hinu opinbera um áratugaskeið.

Á því sé byggt að um sé að ræða land jarða frá öndverðu og styðji fornar merkjalýsingar við það. Jörð með þinglýstu landamerkjabréfi, sem styðjist við eldri eignarheimildir sé eignarland, sá er haldi öðru fram hafi sönnunarbyrðina fyrir því. Megi í þessu sambandi vísa til Hrd. 48/2004 (Úthlið) og Hrd. 722/2009, Hvammur/Hvammshéiði, Þistilfirði, og Hrd. 748/2009, Vatnsendi á Álandstungu, og einnig til úrskurðar óbyggðanefndar í máli 2/2009 um Kolbeinsdalsafrétt (Hólaafrétt).

Landamerkjalýsingar þær sem gerðar hafi verið í kjölfar landamerkjalaganna 1882 hafi víða verið byggðar á eldri heimildum svo sem lögfestum máldögum og eldri landamerkjabréfum. Þessum lýsingum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingu og eftirlitsskyldu valdsmanna sem landeigendur telji að leiði til þess að þarna verði til fullkomnar heimildir um landamerkin og þannig eignarrétti þinglýstra eigenda. Þessi landamerki og þetta fyrirkomulag beri að virða að mati landeigenda. Þess sé krafist að land sem í tug ára hafi verið talið innan þinglýstra landamerkja jarða teljist eignarland.

Á þessi sjónarmið hafi óbyggðanefnd fallist í almennum niðurstöðum sínum og sú niðurstaða hafi verið staðfest í meginatriðum af Hæstarétti sbr. mál nr. 48/2004, þó þannig að rétturinn telji að meta verði gildi hvers landamerkjabréfs fyrir sig. Þegar landamerkjabréf þeirra landsvæða sem nú sé fjallað um séu skoðuð með hliðsjón af eldri heimildum um jarðirnar, sem og í ljósi landfræðilegrar staðsetningar hins umþrætta lands, hljóti niðurstaðan að vera sú að ekki sé um þjóðlendu að ræða á þessu landsvæði. Merkjalýsingar nái hér víða upp á háfjöll á vatnaskil. Engar heimildir séu um afréttaralmenning, heldur beri heimildir með sér að allt land á þrætusvæðinu heyri vissum jörðum til. Með vísan til *Landnámu* sé ljóst að hið umþrætta land sé í óslitinni einkaeign frá landnámi, en ekki almenningur eða afrétt. Landeigendur telji því að fyrir liggi að allt land í Strandasýslu hafi frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti. Engir almenningar og afréttir séu á svæðinu og nýting og búseta bendi til þess að allt land á svæðinu hafi verið nytjað allt frá landnámi og tilheyrt ákveðnum jörðum.

Skjaldabjarnarvík og Drangar séu jarðir með þinglýstum landamerkjabréfum sem ekki fari í bága við eldri heimildir. Þess vegna hafi ríkið sönnunarbyrðina fyrir því að

innan merkja jarðanna sé þjóðlendu að finna. Hér sé því um eignarland að ræða og því beri að hafna þjóðlendukröfu til þess. Vísað sé til þess að þó heimalönd sumra stórjarða séu geysi víðfeðm, hafi þau engu að síður verið viðurkennd sem eignarlönd. Sjá m.a. Hrd. 48/2004, (Úthlíð og efstu lönd í Biskupstungum), Hrd. 65/2012 (Reykjahlíð) Hrd. nr. 723/2009 (Laxárdalur/Dalsheiði), Hrd. nr. 722/2009 (Hvammur/Hvamsheiði), Hrd. nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls).

Staðhættir og gróðurfar á hinu umþrætta landsvæði styðji við þá niðurstöðu að jarðirnar séu undirorpnar beinum eignarrétti og þar með að þjóðlendukröfu verði hafnað. Landsvæðið sé ekki mjög hálent og vel gróið að stórum hluta. Þar að auki séu jarðirnar aðliggjandi landsvæðum sem talin hafi verið til landsvæða jarða allt frá tímum landnáms. Engin rök hnígi að þeirri niðurstöðu að kröfusvæðið hafi aðra eignarréttarlega stöðu en aðrar slíkar jarðeignir á svæðinu.

Af hálfu framangreindra landeigenda er því harðlega mótmælt að landfræðileg lega og gróðurfar svæðisins að öðru leyti og ágiskanir um nýtingu þess í gegnum árin út frá því, geti leitt til þess að svæðið teljist þjóðlenda líkt og ríkið virðist byggja á í kröfuglýsingu sinni. Í þessu sambandi er sérstaklega bent á að landsvæðið sé ekki frábrugðið fjölmörgum svæðum sem talin hafi verið til eignarlanda.

Engar heimildir séu um að land þetta hafi nokkurn tíma færst undan einkaeignarrétti, eða eignarréttur á því týnst. Engar fornar heimildir finnast um slíkt. Þau fáu skrif sem til séu um svæðið bendi einmitt til hins gagnstæða líkt og áður hafi verið rakið.

Notkun landsvæðisins í gegnum aldirnar hafi ekki verið með þeim hætti að það flokkist til svokallaðra almennings-afrétta, né heldur hafi þær staðið almenningi frítt til afnota. Landsvæðið falli ekki undir forna skilgreiningu lögbókanna fornu um afrétti „það eru afréttir sem tveir eða fleiri eigu saman.“ Þvert á móti hafi umþrætt landsvæði verið nýtt af landeigendum eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma, allt frá því að svæðið hafi verið numið til eignar.

Í ljósi ofangreinds sé því haldið fram að land innan þinglýstra landamerkja jarðanna sé allt eignarland, og styðjist það við ofangreindar eignarheimildir, en einnig við fullnaða hefð. Á því sé byggt að venjuréttur og hefðarsjónarmið leiði einnig til þess að allt land innan landamerkja jarða teljist eignarland.

Hefð megi rekja allt til rómaréttar og sé hún vissulega skyld námi þannig að segja megi að hefð hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi taldist lokið. Hefð hafi síðan fyrst og fremst gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga 46/1905. Fyrstu grein hefðarlaga frá 1905 sé ætlað að taka af öll tvímæli um að hefð verði unnin á verðmæti enda þótt það hafi verið opinber eign. Að þessu leyti sé greininni ekki ætlað að takmarka svið hefðar heldur þvert á móti að rýmka það. Samkvæmt því megi fremur segja að úr því að hefðarlög heimila eignarhefð lands, sem sé í opinberri eigu, þeim mun fremur hljóti að vera unnt að hefða land sem sé ekki eignarrétti háð. Í fyrri Landmannaafréttardómnum sé beinlínis gert ráð fyrir því að eignarhefð geti unnist á landi sem sé afréttar-eign. Sama má lesa út úr 3. gr. þjóðlendlaga i.f.

Talið hafi verið af fræðimönnum að eignarhefð verði unnin á landi, hvort heldur er afréttur eða almenningur ef skilyrðum hefðar sé á annað borð fullnægt en að gera verði strangari kröfur um not ef um eigendalaust landsvæði sé að tefla. Nú sé því alls ekki haldið fram að umþrætt landsvæði hafi verið eigendalaust land fram eftir öldum, heldur bendi allt til þess að landið hafi verið numið, m.a. í ljósi gróðurfars og heimilda um búsetu. Sjónarmiðin um hefð séu því til staðfestingar náminu þ.e. til þess að festa í sessi eignarrétt þessara aðila.

Eigendur hafi farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðanna, sem m.a. hafi lýst sér í því að þeir hafi bannað öðrum not eignarinnar. Smölun sauðfjár hafi ætíð verið skipulögð af landeigendum en ekki opinberum aðilum og hafi enginn getað nýtt landið til beitar, hvað þá annars, nema með samningum við landeigendur. Þá hafi þeir borgað af allri eigninni lögboðin gjöld, þ.m.t. eignarskatta.

Í H.1997:2792 (Laugavellir) hafi eignarhefð verið viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt hafi stutt rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H.1939:28 (Einarsnes) hafi eignarhefð einnig talist fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Í ljósi ofangreindra heimilda telji landeigendur að þeir, með hliðsjón af framangreindum gögnum og fyrirbyggjandi upplýsingum um staðhætti, gróðurfars og nýtingu, hafi réttmæta ástæðu til að ætla að það svæði sem lýst sé í landamerkjabréfum þeirra sé fullkomin eign þeirra. Þessar væntingar landeigenda njóti verndar 72. gr. stjórnarskrárinnar, sbr. einnig 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu. Líkt og að ofan greini hefur MDE túlkað 1. gr. samningsviðauka nr. 1. MSE þannig að hún veiti eignarréttinum jafnvel enn ríkari vernd en 72. gr. STS. Í þessu ljósi verði lög nr. 58/1998 ekki skýrð á þá leið að landeigendur þurfi að sýna frekar fram á en þegar hafi verið gert, að umrætt landsvæði, eins og það sé afmarkað í landamerkjabréfum, sé utan þjóðlendu.

Kröfugerð landeigenda byggir m.a. á þinglýstum afsölum/eignarheimildum sem þeir hafi fyrir eignum sínum og einnig þinglýstum landamerkjabréfum. Á því sé byggt að landamerkjabréf jarðanna séu löglega frá gengin og að þau fari ekki í bága við eldri heimildir. Ekki verði annað séð af gögnum málsins en að merki hafi verið virt milli aðila um áratugskeið án árekstra og jarðirnar skráðar í veðmalabækur með hefðbundnum hætti.

Landeigendur leggi áherslu á þau tengsl sem séu milli þeirra eignarheimilda sem þeir færi fram til sönnunar á eignatilkalli sínu. Sú víðtekna meginregla gildi í eignarrétti að ein eignarheimild geti stutt aðra. Hefð, venjuréttur og réttmætar væntingar styrki enn frekar þann rétt sem tiltekin sé í þinglýstum eignarheimildum.

Í dómi Héraðsdóms Suðurlands frá 6. nóvember 2003 í máli nr. E-986/2002 hafi dómurinn farið þá leið að túlka framlagðar eignarheimildir með þeim hætti að hver gæti stutt aðra. Þar hafi verið tekin afstaða til sjónarmiða landeigenda um réttmætar

væntingar eins og þær hafi komið fram í dómum Mannréttindadómstóls Evrópu. Sú umfjöllun standi óröskuð af Hæstarétti.

Vísað sé til þess að um málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd gildi ákvæði stjórnsýslulaga nr. 37/1993 sem byggi á almennum óskráðum meginreglum stjórnsýsluréttar. Samkvæmt meðalhófsreglu stjórnsýsluréttar, sem lögfest hafi verið í 12 gr. ssl., beri ríkisvaldinu ætíð að hafa meðalhóf að leiðarljósi í samskiptum sínum við borgarana, sér í lagi er taki til íþyngjandi ákvarðana. Landeigendur verði á þeim grundvelli ekki sviptir eignaréttindum sínum bótalaust, né á þá lögð óhófleg sönnunarbyrði.

Við málsmeðferð fyrir óbyggðanefnd sé óhjákvæmilegt að líta til reglna um sönnun og mat sönnunargagna sem gildi fyrir dómi við meðferð einkamála sbr. ákvæði VI.-XII. kafla einkamálalaga nr. 91/1991. Sú almenna regla hafi verið talin gilda í eignarrétti að sá sem haldi fram beinum eignarrétti verði að færa sönnur á eignarrétt sinn. Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvareandi rétt yfir eigninni þar til annað sannist (Hrd. 1961:629).

Landeigendur telji sig hafa sannað eignarrétt sinn með framlagningu heimildarskjala og landamerkjabréfa fyrir jörð sinni. Eldri heimildir mæli þeim almennt ekki í mót, heldur þvert á móti staðfesti þær. Ríkisvaldið hafi því sönnunarbyrði fyrir því að umrætt land landeigenda sé ekki fullkomin eign þeirra. Vísist einnig um þetta til fyrri úrskurða óbyggðanefndar þar sem meginniðurstaða nefndarinnar hafi verið sú að land sem samkvæmt elstu heimildum væri sjálfstæð jörð með þinglýstum landamerkjum væri eignarland og sá sem héldi öðru fram hefði sönnunarbyrði fyrir þeirri staðhæfingu sinni. Jafnframt sé það niðurstaða óbyggðanefndar að vafann um hvort land hafi verið numið í öndverðu eigi að meta landeigenda í vil ef athugasemdalausar landamerkjagjörðir, einkum ef þær fari ekki í bág við eldri heimildir, bendi til beins eignarréttar. Að sömu niðurstöðu hafi Héraðsdómur Suðurlands komist að í dómi sínum frá 6. nóvember 2003 í máli nr. E-986/2002, sem hafi staðið óbreyttur í Hæstarétti, sbr. Hrd. 48/2004, þó rétturinn hafi talið að meta yrði gildi hvers landamerkjabréfs fyrir sig.

Vísað sé sérstaklega til jafnræðisreglu stjórnsýslulaga og stjórnarskrár um að samþærileg mál hljóti sömu niðurstöðu og að jafnræði ríki milli borgaranna. Einnig hafi verið litið til þess af Mannréttindadómstóli Evrópu að skoða verði 1. gr. samningsviðauka nr. 1 MSE, með hliðsjón af jafnræðisreglu sáttmálans sem orðuð sé í 14. gr. MSE. En það ákvæði mæli fyrir um að gæta verði jafnræðis milli þeirra sem njóti þeirra réttinda sem sáttmálanum sé ætlað að vernda. Þannig hafi oft í dómum MDE verið litið svo á að þótt ákveðin háttsemi hafi ekki talist brjóta gegn reglunni um friðhelgi eignarréttarins hafi háttsemi talist vera brot á þeirri reglu með hliðsjón af jafnræðisreglunni. Landeigendur hafi í ljósi eignarheimilda sinna, og viðurkenningu ríkisvaldsins á þeim, lengi haft réttmætar ástæður til að vænta þess að jörðin sé öll beinum eignarrétti háð. Önnur og þyngri sönnunarbyrði verði því ekki lögð á þá en aðra landeigendur á Íslandi.

Vakin sé athygli á því að um kröfugerð ríkisins gildi ákvæði stjórnarsýslulaga nr. 37/1993 (ssl). Samkvæmt meðalhófsreglu stjórnarsýsluréttar sem lögfest hafi verið í 12. gr. ssl., beri ríkisvaldinu að velja vægasta úrræðið sem völ sé á við úrlausn máls.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 7/2021, sé viðurkennt að landamerkjabréf á svæðinu, þ.e. Ísafjarðarsýslum, lýsi sjaldnast berum orðum merkjum í hæsta punkt fjalls eða á vatnaskil, en þrátt fyrir það hafi jarðir á svæðinu verið taldar eiga land allt í jökul. Landeigendur telji ljóst að sama eigi við um umræddar jarðir og að túlka verði landamerkjabréf þeirra með hliðsjón af merkjum aðliggjandi jarða, sem nái allt á vatnaskil. Þá séu almennt mjög skýr náttúruleg merki á milli jarða, en hver og ein jörð afmarkist tíðast af fjallgörðunum í kring og þar taki næsta jörð við. Landamerkjabréf jarða á svæðinu miði skýrlega við slík merk og eigi það við um landamerkjabréf sem lýsi merkjum jarðanna sem hér um ræði.

Um lagarök er af hálfu landeigenda vísað til meginreglna eignarréttar og stjórnarskrár lýðveldisins Íslands, sérstaklega 72. gr. og 65. gr. Einnig sé vísað til mannréttindasáttmála Evrópu einkum 2. og 6. gr. og 1. gr. 1. samningsviðauka við hann. Þá sé vísað til landamerkjalaga nr. 41/1919, laga nr. 46/1905 um hefð og laga um skráningu og mat fasteigna nr. 6/2001. Vísað sé til venjuréttar og til almennra reglna samninga og kröfuréttar um skuldbindingargildi samninga. Jafnframt sé vísað til almennra meginreglna stjórnarsýsluréttar sem ákvæði stjórnarsýslulaga nr. 37/1993 séu byggð á. Sérstaklega sé vísað til rannsóknarreglu, jafnræðisreglu og meðalhófsreglu. Vísað sé til þinglýsingarlaga nr. 39/1978, einkum 25.–27. gr. Þá sé vísað til laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986. Jafnframt sé vísað til laga nr. 58/1998 um þjóðlendur, einkum 1., 5., 15., 17., 11. og 2. mgr. 12. gr. Þá sé vísað til 25. og 26. gr. þinglýsingarlaga nr. 39/1978 um rétt þinglýstra eigenda. Krafa um málskostnað byggi á XXI. kafla laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, sbr. 17. gr. þjóðlendulaga.

6.2.1.1 Skjaldabjarnarvík

Af hálfu hluta eigenda Skjaldabjarnarvíkur er á því byggt að landamerki jarðarinnar séu mjög gömul, en jarðarinnar sé getið í fornum ritum. Sérstaklega er vísað til landamerkjabréfs fyrir jörðina, dags. 2. júlí 1890, sem sé áritað um samþykki eigenda aðliggjandi jarða og þinglesið. Landamerkjabréfið sækir m.a. stoð í landamerkjabréf aðliggjandi jarða, t.d. landamerkjabréf fyrir jörðina Dranga, dags. 2. júlí 1890. Einnig fyrir jörðina Sæból á Ströndum, dags. 8. janúar 1892. Sæból hafi verið viðurkennt sem eignarland frá fjöru til jökuls með úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 7/2021. Engin rök séu fyrir því að landsvæði Skjaldabjarnarvíkur eigi að falla í annan flokk en aðliggjandi landsvæði.

Samkvæmt þessum eignarheimildum og öðrum þeim sem vísað er til í málinu sé ljóst að allt land jarðarinnar sé háð beinum eignarrétti. Landeigendur telji að íslenska ríkið hafi með kröfum sínum, sem taki til alls landsvæðis jarðarinnar, ekki gætt meðalhófsreglu eða rannsóknarreglu stjórnarsýslulaga. Vísað sé til þess af hálfu íslenska ríkisins að

landamerkjabréf jarðarinnar beri ekki með sér að merkjum jarðarinnar sé lýst til fjalls eða í jökul. Í þessu sambandi bendi hluti landeigenda á að í landamerkjabréfi jarðarinnar sé merkjum lýst í Bjarnarfjarðará og að áin ráði merkjum milli jarðarinnar og Dranga. Landeigendur telji að orðalagið verði ekki öðruvísi skilið en að áin ráði merkjum frá upptökum sínum. Í landamerkjabréfi Dranga sé merkjum þeirrar jarðar m.a. lýst á vatnaskil. Af því leiðir að jörðin Drangar hljóti að eiga landamerki allt að upptökum Bjarnarfjarðará og þar með eigi jörðin Skjaldabjarnarvík einnig í upptök árinna. Einnig megi vísa til þess að Reykja-fjarðarós hafi verið talinn á landamerkjum Reykja-fjarðar frá upptökum.

Jafnframt vísi landamerkjabréfið til landamerkja á milli Skjaldabjarnarvíkur og Reykja-fjarðar/Sæbóls en þau séu Geirhólmagnúpur og Biskup. Jörðin Reykja-fjörður/Sæból hafi verið viðurkennd af óbyggðanefnd sem eignarland frá fjöru til jökuls, en merkjum sé lýst með svipuðum hætti í landamerkjabréfi fyrir Sæból. Merkin séu á sýslumörkum milli Ísafjarðarsýslu og Strandasýslu, sem séu vatnaskil á Fossdalsheiði. Þá er vísað til afsals- og veðmálsbókar Strandasýslu, frá 10. ágúst 1828, en þar segi um landamerki jarðarinnar að þau nái „til Fjalls og Fjöru“.

Af þessum heimildum telji hluti landeigenda ljóst að jörðin eigi landamerki upp að vatnaskilum, svo sem almennt sé á þessu svæði, og miða beri við þau og þá túlkun að miðað sé við hvert regndropi falli, sbr. úrskurð óbyggðanefndar í máli 4/2008 (Skaga-fjörður austan Vestari-Jökulsár), enda renni áin allt frá jökli til sjávar. Almennt sé miðað við vatnaskil og fjallseggjar um efri merki jarða á svæðinu og hafi almennt ekki þótt rík þörf á að skilgreina landamerki að því leyti í landamerkjabréfum á þeim tíma er þau hafi verið rituð.

6.2.1.2 Drangar

Af hálfu eiganda Dranga er vísað til heimildaskjala, fornra og nýrra, sem sýni ótvírætt fram á beinan eignarrétt í gegnum tíðina. Landamerki jarðarinnar séu mjög gömul, en jarðarinnar sé getið í fornum ritum. Sérstaklega er vísað til landamerkjabréfs fyrir Dranga, dags. 2. júlí 1890, sem sé áritað um samþykki eigenda aðliggjandi jarða og þinglesið. Samkvæmt þessum eignarheimildum og öðrum þeim sem vísað sé til í málinu sé ljóst að allt sameiginlegt og óskipt land jarðarinnar sé háð beinum eignarrétti og tilheyri allt land innan þeirra merkja jörðinni.

Jörðin Drangar sé yfir 100 km² að flatarmáli og nái frá hábungu Drangajökuls að sjó á milli Bjarnarfjarðar og Drangavíkur. Drangar séu landnámsjörð, hafi verið stórbýli að fornu en þar hafi verið föst búseta allt til ársins 1966. Túnið sé vel gróið og hlunnindi séu mikil á jörðinni. Jörðin hafi verið friðlýst af þáverandi umhverfis- og auðlindaráðherra þann 26. nóvember 2021 og hafi sú friðlýsing tekið gildi 13. desember 2021. Friðlýsingin taki til alls eignarlands jarðarinnar allt frá sjó til jökuls, eins og því sé nánar lýst í auglýsingu vegna friðlýsingarinnar og korti sem hafi fylgt með henni.

Á hreppsnefndarfundum Árneshrepps þann 14. júlí 2021 hafi verið samþykkt deiliskipulagsbreyting fyrir frístundabyggð í landi jarðarinnar. Þann 18. ágúst 2021 hafi verið samþykkt breyting á aðalskipulagi Árneshrepps 2005–2025 af Skipulagsstofnun, sem hafi hljóðað á um breytingu í landi Dranga, sem í hafi falist að landeigendum hafi verið heimilt að byggja allt að 14 frístundarhús á jörðinni. Meðfylgjandi skipulagsbreytingunni hafi m.a. verið hnitsettur uppdráttur sem hafi útlistað landamerki jarðarinnar. Hvergi í deiliskipulagsferlinu hafi verið gerðar athugasemdir við mörk jarðarinnar sem séu frá sjó og til jökuls. Þá sé jörðin hnitsett og afmörkuð á vefsíða landeigna Húsnæðis- og mannvirkjastofnunar en ríkið vísi m.a. til þess að friðlýsing jarðarinnar hafi ekki þau réttaráhrif að svæðið sé háð beinum eignarrétti.

Landeigandi telji skýrt af þessu orðalagi landamerkjabréfs jarðarinnar að merkjum hennar sé lýst á vatnaskil. Landamerkjabréfið sækir m.a. stoð í kaupbréf frá 30. maí 1505, þar sem merkjum sé lýst þannig; „thil fialz ogh fiorv [thil sios)“. Þá sé merkjum gagnvart Skjaldbjarnarvík lýst í Bjarnarfjarðará, og ekki verði annað séð en að með þeirri tilvísun sé átt við ána frá upptökum til sjávar, einkum í ljósi þess að í bréfinu komi fram að jörðin eigi á vatnaskil. Það eitt að sérstökum örnefnum sé ekki lýst innan kröfussvæðisins í landamerkjabréfinu hafi lítið að segja í þessu sambandi. Landamerkjabréfið vísi vissulega aðeins sérstaklega til þeirra örnefna sem séu á milli jarðanna á láglandi, og þá oft einkum í tengslum við rekamerki.

Jörðin eigi landamerki upp að vatnaskilum, svo sem almennt sé á þessu svæði, og miða beri við þau og þá túlkun að miðað sé við hvert regndropi falli, sbr. úrskurð óbyggðanefndar í máli 4/2008 (Skagafjörður austan Vestari-Jökulsár), enda renni áin allt frá jökli til sjávar. Almennt sé miðað við vatnaskil og fjallseggjar um efri merki jarða á svæðinu og hafi almennt ekki þótt rík þörf á að skilgreina landamerki að því leyti í landamerkjabréfum á þeim tíma er þau hafi verið rituð.

Hvað varði friðlýsingu jarðarinnar byggi landeigandi á því að framkoma ríkisins og þá umhverfis- og auðlindaráðherra hafi vissulega verið til þess fallin að hafa réttaráhrif gagnvart landeiganda Dranga að jörðin eins og henni hafi verið friðlýst væri háð beinum eignarrétti þeirra. Fyrir liggi að ekki hafi verið gerð krafa af hálfu ríkisins til þess svæðis sem friðlýsingin hafi tekið til, þegar svæðið hafi upphaflega verið tekið til meðferðar 2018/2019. Landeigandi hafi því verið í góðri trú um að landið væri háð beinum eignarrétti þeirra í kjölfar úrskurðar óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019. Þegar landsvæðið hafi svo verið tekið til meðferðar að nýju á grundvelli 7. mgr. Þjóðlendulaganna hafi verið allskostar óljóst hvort krafa yrði gerð til hins umrædda landsvæðis, enda hafi ekki komið endanleg kröfulýsing fram fyrr en 14. nóvember 2022, eða u.þ.b. ári eftir friðlýsinguna. Engu máli ætti að skipta að krafa hafi verið gerð til þessa landsvæðis við upphaflega málsmeðferð, enda hafi verið horfið frá þeirri málsmeðferð í kjölfar þess að sérstök óbyggðanefnd hafi tekið við málinu. Landeigandi hafi því vissulega haft lög-mætar væntingar til þess að landsvæðið væri háð beinum eignarrétti þeirra þegar friðlýsing þess hafi farið fram. Röksemdum íslenska ríkisins um annað sé því mótmælt.

6.2.2 Drangavík

Af hálfu hluta eigenda Drangavíkur er kröfulýsingu ríkisins, dags. 14. nóvember 2022, og greinargerð, dags. 16. febrúar 2024, vegna jarðarinnar mótmælt. Jörðin sé meðal þeirra jarða sem eigi land sem liggi innan kröfusvæðis ríkisins sem nefnist „Svæði austan og sunnan Drangajökuls“ og sé þjóðlendukröfu ríkisins, að því marki sem hún taki til lands jarðarinnar, hafnað og þess krafist að innan landamerkja jarðarinnar sé enga þjóðlendu að finna.

Af hálfu hluta eigenda Drangavíkur er vísað til heimildaskjala, fornra og nýrra, sem sýni ótvírætt fram á beinan eignarrétt þeirra í gegnum tíðina. Landamerki jarðarinnar séu mjög gömul, en jarðarinnar er getið í fornum ritum. Sérstaklega sé vísað til landamerkjabréfs fyrir Drangavík, dags. 2. júlí 1890, sem sé áritað um samþykki eigenda aðliggjandi jarða og þinglesið. Engir samningar hafi verið gerðir eftir að landamerkjabréfið hafi verið skráð 1890 sem breyti merkjum milli jarðarinnar og aðliggjandi jarða svo merkjalýsingar þeirra skuli gilda. Ekki sé kveðið á um landamerki Drangavíkur til fjalla í landamerkjabók Strandasýslu en við ritun þessara lýsinga hafi engum jörðum verið til að dreifa er kynnu að eiga eignarréttindi að vestanverðu við jarðir þær sem málið varði. Þögn landamerkjabréfanna um vesturmörk jarðanna verði aldrei skýrð með gagnályktun um að jarðirnar eigi aðeins lönd rétt upp fyrir fjöruborð.

Samkvæmt eignarheimildum sem vísað sé til í málinu sé ljóst að allt sameiginlegt og óskipt land jarðarinnar sé háð beinum eignarrétti og tilheyrir allt land innan þeirra merkja jörðinni. Engin heimild eða vísbending sé um að jörðin Engjaness hafi náð að merkjum Dranga, þvert á móti sé margt sem mæli því í gegn. Þinglýst landamerkjabréf Engjaness frá 1890 sé ekki undirritað af eigendum Dranga sem renni stoðum undir það að jörðin Drangar hafi hvergi legið að Engjanesi. Það séu skýr fyrirmæli í landamerkjalögunum frá 1882 að eigendur aðliggjandi jarða skuli undirrita landamerkjabréf jarðar svo þinglýsingin hafi gildi. Landamerkjabréfin hafi aldrei verið véfengd að þessu leyti og hafi þinglýsing þeirra staðfestingargildi að því er varði aðliggjandi jarðir. Það sé sterk vísbending um eignarétt Drangavíkur sem fram komi í afsali dags. 7. maí 1921 er hálf jörðin Ófeigsfjörður hafi verið seld, að milli Drangavíkur og Ófeigsfjarðar ráði Eyvindarfjarðará merkjum frá sjó til upptaka.

Íslenska ríkið hafi með kröfum sínum ekki gætt meðalhófsreglu eða rannsóknareglu stjórnarsýslulaga. Vísað sé til þess að hálfu íslenska ríkisins að landamerkjabréf jarðarinnar beri ekki með sér að merkjum jarðarinnar sé lýst á heiðarlandinu, heldur sé fyrst og fremst vísað til örnefna við sjó, en ekki t.d. jökuls eða vatnaskil. Landamerki jarðarinnar séu vel skilgreind og sé merkjum jarðarinnar einnig lýst í bréfum aðliggjandi jarða. Í landamerkjabréfi fyrir jörðina Dranga, dags. 24. maí 1890, sem sé aðliggjandi Drangavík að norðanverðu, segi að hún eigi til fjalls svo langt sem vötnum halli að láglandi hennar. Í landamerkjabréfi fyrir Engjaness, dags. 2. júlí 1890, sem sé aðliggjandi Drangavík að sunnanverðu, segi að Hornmark milli Engjaness og Drangavíkur sé

Þrækleif og þaðan beint til fjalls og eftir hæstu fjallsbrún að Eyvindarfjarðará, sem ráði svo merkjum milli Engjaness og Ófeigsfjarðar til sjávar. Í landamerkjabréfi fyrir Ófeigsfjörð, dags. 21. janúar 1890, segi að merki jarðarinnar séu frá Helgaskjóli og norður að Eyvindarfjarðará og þaðan til fjalls svo langt sem vötnum halli að Ófeigsfjarðarlandi. Það að sérstökum örnefnum sé ekki lýst innan kröfussvæðisins í landamerkjabréfinu hafi lítið að segja í þessu sambandi. Landamerkjabréfið vísi vissulega aðeins sérstaklega til þeirra örnefna sem séu á milli jarðanna á láglandi, og þá oft einkum í tengslum við rekamerki.

Hluti landeigenda telji að þegar Drangavík ásamt Dröngum hafi verið numin á landnámsöld hafi landnámið náð til vatnaskila á Drangajökli og hafi landið fylgt jörðinni allar götur síðan. Land Ófeigsfjarðar hafi verið þar sunnan við og land Dranga að norðan, engar vísbendingar eða skriflegar heimildir séu um annað. Álykta megi að lönd landnámsmanna á Ströndum hafi náð frá hábungu á vatnaskilum í vestri og til sjávar eða frá Drangajökli þar sem það eigi við. Engin efni séu til að telja að land Drangavíkur hafi að fornu fari náð styttra til vesturs en lönd annarra jarða þó þess hafi ekki verið getið í landamerkjabréfi jarðarinnar. Skoða verði lýsingu landamerka í landamerkjaskrá fyrir Dranga, Drangavík og Ófeigsfjörð, sem allar séu frá sama tíma, í heild sinni.

Ljóst sé að jörðin eigi landamerki upp að vatnaskilum, svo sem almennt sé á þessu svæði, og miða beri við þau og þá túlkun að miðað sé við hvert regndropi falli, sbr. úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 4/2008 (Skagafjörður austan Vestari-Jökulsár). Landeigendur árétti að almennt sé miðað við vatnaskil og fjallseggjar um efri merki jarða á svæðinu og hafi almennt ekki þótt rík þörf á að skilgreina landamerki að því leyti í landamerkjabréfum á þeim tíma er þau hafi verið rituð.

Hvað varði meintan ágreining milli landeigenda Drangavíkur um hversu langt inn til landsins landamerki jarðarinnar náí, hafi það enga þýðingu í þessu máli, enda byggi þeir landeigendur sem standi að kröfugerð þessari á því að land jarðarinnar náí allt á vatnaskil og til jökuls. Þá verði heldur ekki séð hvaða þýðingu einkaréttarlegur ágreiningur um landamerki milli eigenda Drangavíkur og eigenda jarðanna Engjaness og Ófeigsfjarðar hafi í máli þessu. Hlutverk óbyggðanefndar sé ekki að skera úr um slíkt, heldur fjalli nefndin eingöngu um hvar mörk eignarlanda annars vegar og þjóðlenda hins vegar séu staðsett. Ljóst sé að eigendur þessara jarða séu að minnsta kosti sammála um það að engi þjóðlendu sé að finna á þessu svæði og að jarðir náí saman allt á vatnaskil.

Ekki sé löng leið frá sjó að jökli í samanburði við heiðarlönd á ýmsum öðrum stöðum landsins og verði að telja að allt land að jökli séu í raun hefðbundin heimalönd eins og þau hafi verið ákvörðuð í fyrri úrskurðum óbyggðanefndar. Sé í þessu sambandi vísað til jafnræðisreglu 65. gr. stjórnaskrárinnar nr. 33/1944. Mótmælt sé að slíkur beinn eignarréttur eigenda jarða á svæðinu kunni að hafa fallið niður á síðari stigum eins og vangaveltur séu um í greinargerð íslenska ríkisins. Eignarréttur fyrnist ekki og falli heldur ekki niður fyrir tómlæti nema að skilyrði hefðar þriðjamanns séu uppfyllt til að

hann falli niður en ljóst sé að íslenska ríkið hafi ekki unnið hefðarrétt að landinu og ekki byggt á því í málinu.

Auk framangreinds er af hálfu hluta eigenda Drangavíkur tekið undir sjónarmið og röksemdir sem fram koma í kafla 6.2.1 hér að framan.

Um lagarök er vísað til meginreglna eignarréttar og stjórnarskrár lýðveldisins Íslands, sérstaklega 72. gr. og 65. gr. Einnig sé vísað til mannréttindasáttmála Evrópu einkum 2. og 6. gr. og 1. gr. 1. samningsviðauka við hann. Þá sé vísað til landamerkjalaga nr. 41/1919, laga nr. 46/1905 um hefð og laga um skráningu og mat fasteigna nr. 6/2001. Vísað sé til venjuréttar og til almennra reglna samninga og kröfuréttar um skuldbindingargildi samninga. Jafnframt sé vísað til almennra meginreglna stjórnýsluréttar sem ákvæði stjórnýslulaga nr. 37/1993 séu byggð á. Sérstaklega sé vísað til rannsóknarreglu, jafnræðisreglu og meðalhófsreglu. Vísað sé til þinglýsingarlaga nr. 39/1978, einkum 25.–27. gr. Þá sé vísað til laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986. Jafnframt sé vísað til laga nr. 58/1998, einkum 1., 5., 15., 17., 11. og 2. mgr. 12. gr. Þá sé vísað til 25. og 26. gr. þinglýsingarlaga nr. 39/1978 um rétt þinglýstra eigenda. Krafa um málskostnað byggi á XXI. kafla laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, sbr. 17. gr. þjóðlendlaga.

6.2.3 Skjaldabjarnarvík og Drangavík

Af hálfu hluta eigenda Skjaldabjarnarvíkur og hluta eigenda Drangavíkur er byggt á því að ekki hafi verið skilyrði til málsmeðferðar óbyggðanefndar á landsvæðinu og nefndinni beri að vísa málinu frá á grundvelli 3. mgr. 15. gr. þjóðlendlaga, enda eigi það ekki undir hana. Afstaða landeigenda sé sú að umfjöllun í úrskurði í máli nr. 1/2019 feli ekki í sér athugasemd við kröfugerð íslenska ríkisins sem feli í sér að hún hafi gengið of skammt. Í úrskurðinum komi fram hlutlaus umfjöllun með vísan til málsmeðferðarreglna (dóma um málsmeðferðarreglurnar) sem um nefndina gildi. Í því orðalagi hafi engar aðfinnslur eða athugasemd við fyrri kröfugerð ríkisins falist, heldur hlutlaus afmörkun á þeim ágreiningi sem hafi verið til staðar og úrskurður hafi beinst að.

Af hálfu framangreindra landeigenda er byggt á því að ákvörðun um að óbyggðanefnd taki fyrir landsvæði, sem 8. og 9. gr. vísi til, sé sérstök ákvörðun um hvaða svæði sé til málsmeðferðar hverju sinni. Ákvæði 2. mgr. 10. gr. varði áskorun um að setja fram kröfulýsingar á því afmarkaða svæði sem kröfulýsingar ríkisins nái til. Með því sé ekki takmarkað að kröfulýsingar um eignarlönd séu víðtækari, enda sé það í fullu samræmi við 9. gr. laganna. Ljóst sé að kröfulýsingar til svæða út fyrir kröfulýsingu ríkisins hafi alltaf tíðkast, þ.m.t. hafi ríkið sett fram slíkar kröfulýsingar. Þar sé jafnan um að ræða kröfulýsingar um beinan eignarrétt jarða samkvæmt landamerkjum þeirra í heild.

Þá er af hálfu landeigenda fjallað nánar um forræði íslenska ríkisins yfir þjóðlendum, þ.e. annars vegar beint eignarhald ríkis á þjóðlendum og yfirráð slíkra svæða, en hins vegar forræði yfir ótilgreindum þjóðlendum og ágreiningi um afmörkun þjóðlendna. Á grundvelli 2. gr. þjóðlendlaga hafi athafnir ríkisins eftir gildistöku laganna haft beina

og sérstaka þýðingu um hvort unnt verði að líta á svæði sem þjóðlendur. Byggt er á því að af Hrd. 617/2012 og Hrd. 94/2017 leiði að ríkið hafi frá gildistöku laganna haft forræði yfir því að lýsa því yfir að tiltekin svæði teljist ekki þjóðlenda, heldur háð beinum eignarrétti. Slík viðurkenning þurfi ekki að hafa átt sér stað með beinum orðum heldur með aðgerðum ríkisins sem feli í sér óbeina viðurkenningu sem sé fyrirvaralaus afstaða um að tiltekið svæði teljist undirorpið beinum eignarrétti. Þessi valdheimild ríkisins verði skýrð með tilvísun til 2. gr. þjóðlendulaga, en hún birtist einnig með skýrum hætti í reglum um málsforræði ríkisins við málsmeðferð nefndarinnar.

Af hálfu landeigenda er tekið fram að óbyggðanefnd sé falið að skera úr ágreiningi að fram kominni tiltekinni kröfugerð aðila og sé hvergi að finna í þjóðlendulögum ákvæði sem takmarki forræði aðila á hagsmunum sínum. Þá verði ekki talið að ákvæði 5. mgr. 10. gr. laganna um gagnaöflun og rannsóknarskyldu nefndarinnar veiti henni heimild til að fara út fyrir kröfur aðila eða horfa fram hjá sátt sem takast kunni milli þeirra. Í máli þessu hátti svo til að stefndi hafi aldrei gert kröfu til hins umdeilda landsvæðis fyrir óbyggðanefnd og þá verði samskipti og málflutningur lögmanna málsaðila við aðalmeðferð fyrir nefndinni ekki skilin á annan hátt en þann að sammæli hafi náðst milli þeirra um að umrætt svæði væri eign stefnanda. Málsforræði ríkisins varðandi eignarréttarlega stöðu lands geti bæði komið fram í almennum athöfnum sem teljist viðurkenning á eignarrétti og beinni ráðstöfun sakarefnis fyrir nefndinni. Eðli máls samkvæmt sé ótalin forsenda málsforræðis, að yfirlýsingar ríkisins séu kynntar eða beinist að tilteknum aðila (landeiganda) sem hagsmuni eigi að gæta.

Kröfúlysing ríkisins um þjóðlendumörk í máli nr. 1/2019 hafi falið í sér að viðurkennt væri að land Skjaldabjarnarvíkur lægi að Drangajökli en Drangavík sé ekki talin eiga land upp að jökli og því utan þjóðlendusvæðisins. Vísað sé til úrskurðarorðs í málinu, en þar hafi verið fallist á þjóðlendukröfu ríkisins, og séu réttaráhrif úrskurðar óbyggðanefndar bindandi fyrir nefndina og aðila máls, nema þeim verði hnekkst með dómi. Ætla verði að um úrskurði óbyggðanefndar hafi alltaf gilt almennar endurupptökureglur stjórnarsýsluréttar, sbr. t.d. 24. gr. stjórnarsýslulaga. Ekki liggi fyrir að skilyrði endurupptöku sem gætu skipt máli hafi verið uppfyllt og ekki verði séð að íslenska ríkið hafi talið ástæðu til endurupptöku málsins á nokkrum tímapunkti. Fyrir liggi bindandi úrskurður óbyggðanefndar.

Þá er byggt á því að ákvæði 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga, sbr. breytingarlög nr. 34/2020, feli í sér inngrip löggjafans í málefni sem hafi verið falin dómstólum til úrlausnar. Fallist óbyggðanefnd á kröfu ríkisins í máli þessu feli það í sér úrskurð sem gangi í berhöggi við bindandi niðurstöðu óbyggðanefndar. Að mati landeigenda fáið slík niðurstaða með engu móti staðist enda færi slíkt í bága við ákvæði stjórnarskrár um þrískiptingu ríkisvalds, meginreglu einkamálaréttarfars um bindandi réttaráhrif dómsúrlausna svo og ákvæði stjórnarskrár og mannréttindasáttmála Evrópu um eignarréttarvernd.

Byggt er á því að yfirstandandi málsmeðferð sé í ósamræmi við meginreglur um friðhelgi eignarréttar sem þjóðlendlög þurfi að samræmast. Óumdeilt hljóti að teljast að hin umþrættu landsvæði séu eign landeigenda. Burtséð frá því hvort réttmætir eigendur þess lands hafi verið landeigendur eða ríkið fyrir fyrri málsmeðferð í málinu þá sé réttarstaðan sú að fyrir liggi bindandi úrskurður sem kveði á um að landsvæðin séu eign landeigenda. Þeim landsvæðum verði landeigendur ekki sviptir nema að uppfylltum skilyrðum 1. mgr. 72. gr. stjórnarskrár og 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu, m.a. um að almenningsþörf krefji og að fullt verð komi fyrir.

Byggt er á því að umfjöllun óbyggðanefndar í úrskurði í máli nr. 1/2019, sem metin hafi verið sem athugasemd, sé að verulegu leyti röng og í ósamræmi við fordæmi sem fyrir liggi.

Ekki séu heimildir um annað en að jarðirnar hafi verið byggðar og nýttar eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Vegna legu þeirra hafi þær alla tíð einungis verið nýttar af ábúendum eða eigendum og engum öðrum. Engin gögn bendi til annars en að land jarðanna hafi alla tíð verið undirorpið beinum eignarrétti.

Kröfu, málsatvikalýsingu og málsástæðum íslenska ríkisins í kröfugerð og greinargerð frá 16. febrúar 2024 sé hafnað sem röngum, í andstöðu við gildandi rétt, dómstólaniðurstöður og fyrri úrskurði óbyggðanefndar. Rökum íslenska ríkisins er mótmælt að því marki sem lýsing samræmist ekki þeim sjónarmiðum sem fram séu sett í kröfulýsingu og greinargerð framangreindra landeigenda.

Fullyrðingum ríkisins um að þeir hlutar jarðanna sem séu innan kröfusvæðis séu utan eignarlands sé mótmælt harðlega og tilvísun til heimilda þessu til stuðnings sé byggð á rangtúlkunum. Sú fullyrðing að ekki verðið ráðið af frásögn *Landnámu* hve langt inn til landsins land hafi verið numið sé röng. Hér sé um að ræða nýja túlkun á landnámi Íslands en almennt hafi verið talið frá öndverðu að jarðirnar hafi verið numdar milli fjalls og fjöru og sé hvergi að finna í ritum fræðimanna þessa túlkun sem íslenska ríkið setji fram.

Vísað er til þess að ekki hafi verið fjallað um landamerki utan Drangajökuls í umfjöllun óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019 og ekki hafi verið kölluð til vitni um nyt jarðarinnar. Ef hvarflað hefði að eigendum að landamerki og nyt jarðanna væru umdeild, hefði að sjálfsögðu verið fjallað um landamerki þeirra nánar og frekari vitni kölluð til. Búast hefði mátt við að umfjöllun nefndarinnar hefði verið með öðrum hætti ef svo hefði verið.

Í greinargerð íslenska ríkisins sé tekið fram að við rannsókn óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019 hafi komið í ljós að austan og sunnan við þjóðlendu-kröfusvæði ríkisins á Drangajökli væri landsvæði sem vafi væri um hvort sé undirorpið beinum eignarrétti í ljósi óljósra merkjalýsinga í landamerkjabréfum þeirra jarða sem um ræðir. Því sé á því byggt að kröfusvæðið falli utan merkja eignarlanda skv. landamerkjabréfum og öðrum fyrirbyggjandi heimildum, og eigi því með réttu að teljast þjóðlenda þegar horft sé til þess sönnunarmats sem óbyggðanefnd og dómstólar hafi byggt á. Sérstaklega sé horft

til þess að fyrirbyggjandi heimildir lýsi ekki merkjum þeirra jarða sem um ræði, eða með mjög takmörkuðum hætti, inn til landsins og að þar sé nær einungis vísað til merkja og örnefna næst sjónum. Í engu tilviki sé vísað til þess að Drangajökull, vatnaskil sunnan jökulsins, eða annað slíkt, ráði merkjum til vesturs eða inn til landsins. Framangreindir landeigendur bendi á að hér sé um að ræða almennar hugleiðingar um svæðið og að þessari túlkun íslenska ríkisins sé hafnað.

Íslenska ríkið hafi ekki gert grein fyrir því hvaða grundvöll það hafi fyrir kröfu-gerðinni hvað varðar jarðirnar. Krafa sé sögð gerð í samræmi við landslag og gróðurfar en á vettvangi eða við skoðun landabréfa með hæðarlínunum eða loftmyndir þar sem góðurfar sjáist, sé ljóst að fullyrðing þessi sé algjörlega rakalaus.

Framangreindir landeigendur vísa til þess að frá öndverðu hafi lög kveðið á um merkjagerð í það minnsta þegar aðilaskipti urðu að jörðum. Fyrst við setningu landamerkjatalaga með lögum nr. 5/1882, og síðar með lögum nr. 41/1919, hafi verið kveðið á um að stjórnvöld hefðu frumkvæði að því að gengið væri frá landamerkjum, þau skráð og leyst úr ágreiningi um þau ef hann væri uppi. Því sé staðan sú, í miklum fjölda tilfella, að elstu upplýsingar um landamerki jarða verði ekki til fyrr en í kjölfar landamerkjatalaga. Kröfur landeigenda séu byggðar á eignarheimildum sem grundvöll sinni varðandi umfang eigi í fyrrgreindum lögum. Krafa ríkisins komi landeigendum því á óvart þar sem þeir hafi athugasemdalaus og þinglýsta eignarheimild fyrir landi sínu auk þess landamerkjabréfi hafi verið þinglýst og við það miðað í lögskiptum t.a.m. við framsal eignarréttar.

Þegar haft sé í huga, að samkvæmt landamerkjatalögum sé opinberum aðilum falið að ganga úr skugga um að lýsingar landamerkjabréfa séu réttar samkvæmt formi sínu og efni, styðji það þá meginreglu íslensks réttar að athugasemdalausri landamerkjalyðingu jarðar verði ekki hnekkð nema óbyggjandi sönnunargögn liggi því til grundvallar. Sönnunarbyrðin um inntak eignarréttar á landi jarðanna hvíli þannig á íslenska ríkinu.

Landeigendur telji að í kröfum ríkisins felist ásælni til beinna eignarréttinda þeirra án þess að skilyrði 72. gr. stjórnarskrárinnar séu uppfyllt og beri þegar af þeirri ástæðu að hafna kröfu ríkisins. Sambærilegt eignarréttarákvæði sé einnig að finna í 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994 um mannréttindasáttmála Evrópu. Eignarréttur landeigenda njóti verndar þessara grundvallarlaga.

Málsmeðferð þjóðlendumála lúti ákvæðum stjórnsýslulaga nr. 37/1993. Með hliðsjón af meðalhófsreglu 12. gr. laganna sé óheimilt að leggja svo þunga sönnunarbyrði á landeigendur að þeim sé ómögulegt að mæta slíkum kröfum. Sem dæmi um óhóflegar sönnunarkröfur væri að landeigendum sé gert að sanna eignatöku að fornu innan merkja sinna jarða, og rekja framsal þeirra eignarréttinda óskertra fram á okkar daga. Slíkum kröfum sé ekki hægt að fullnægja með skjállegum sönnunargögnum.

Landeigendur haldi því og fram að eftir að ríkisvald hafi stofnast hér á landi hafi handhafar þess margsinnis bæði beint og óbeint viðurkennt fullkominn eignarrétt innan lýstra merkja. Landeigendur telji enn fremur að hafi ríkisvaldið einhvern tíma getað haft

uppi véfengingarkröfu á hendur landeigendum, þá sé ljóst að slík krafa sé fyrir löngu fallin úr gildi fyrir tómlæti eða fyrningu handhafa ríkisvaldsins. Landeigendur minni á að heimildarskjölum hans og forvera hans fyrir jörðinni hafi verið þinglýst athugasemdalaust. Landeigendur hafi þess vegna í gegnum tíðina haft réttmætar ástæður til að ætla að land jarðanna væri undirorpið fullkomnum eignarrétti og hafi aðgerðir ríkisins fram til þessa aðeins styrkt þá í þeirri trú.

Um lagarök er af hálfu gagnaðila vísað til meginreglna í eignarrétti og eignarnámsákvæðis 72. gr. hennar, jafnræðisreglu stjórnarskrárinnar, málsmeðferðar og sönnunarreglna samkvæmt lögum nr. 91/1991 um meðferð einkamála, landamerkjalaga nr. 41/1919 auk eldri laga um landamerki, laga um hefð nr. 46/1905 og þinglýsingalaga nr. 39/1978, þjóðminjalaga nr. 52/1969, laga um skráningu og mat fasteigna nr. 6/2001 auk eldri laga um sama efni, stjórnsýslulaga nr. 37/1993, einkum meðalhófsreglu, jafnræðisreglu, álitsumleitan og rannsóknarreglu, laga um afréttarmálefni og fjallskil nr. 6/1986, laga nr. 64/1994 auk reglugerða með stoð í þeim, þjóðlendulaga nr. 58/1998 og laga nr. 62/1994 um mannréttindasáttmála Evrópu. Um málskostnað landeigenda vísast til 17. gr. laga nr. 58/1998 og 129., 130. og 131. gr. laga nr. 91/1991.

6.2.3.1 Skjaldabjarnarvík

Af hálfu hluta eigenda Skjaldabjarnarvíkur er á það bent að fjallgarðurinn myndi að norðanverðu með vatnaskilum glögg landfræðileg skil af náttúrunnar hendi og því hafi ekki verið talin þörf á að lýsa merkjum frekar til fjalla. Landslag Skjaldabjarnarvíkur sé í litlu frábrugðið landslagi jarða sem liggi að jökli og annarsstaðar á Vestfjörðum þar sem sömu sjónarmið séu talin ráða.

Samkvæmt lýsingu landamerkjabréfs jarðarinnar frá 2. júlí 1890 sé eins og víða á Vestfjörðum vísað til merkja við sjó en í tilfelli jarðarinnar sé kletturinn Biskup nefndur, glögg kennileiti við Geirólfsgnúp og hins vegar Bjarnarfjarðará. Það að víða sé ekki vísað til vatnaskila með einum og öðrum hætti svo sem með orðalaginu t.d. „eins og vötn falla“ eða „eins og vötn renna“ breyti hér engu um. Samkvæmt venju sé hér átt við vatnaskil í átt til fjalla. Í greinargerð ríkisins segi að ekki sé tekið fram að Bjarnarfjarðará ráði merkjum frá sjó til upptaka og hvernig vesturmerki jarðarinnar liggi þá frá upp-tökum árinna að norðurmerkjum hennar. Það sé augljóst að óþarfi sé að skrá slíkt, því norðurmörk jarðarinnar hafi verið og séu öllum augljós, frá Biskupi og eftir vatnaskilum til fjalla. Þetta sé alveg í samræmi við það hvernig jörðin hafi verið nýtt frá öndverðu.

Hvað varði landamerkjalyýsingu Skjaldabjarnarvíkur að sunnanverðu sé Bjarnarfjarðará nefnd sem „skír landamerki milli Skjaldabjarnarvíkur og Dranga“. Í málvenju á Íslandi hafi ætíð verið talið, að ef vatnsfall sé talið landamerki, þá sé þar átt við frá upptökum til ósa sé ekki annað tekið fram, sbr. Hrd. 222/2014. Í umfjöllun óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019 sé sérstaklega tekið fram að Bjarnarfjarðará renni í nokkuð skýrum farvegi frá jökli til sjávar. Hér sé vægt til orða tekið. Bjarnarfjarðará sé mjög greinileg landamerki og farvegur árinna óvenju glöggur og greinilegur í landslagi

og megi segja að landamerkjalyásing Skjaldabjarnavíkur sé með þeim greinilegustu á öllum Vestfjörðum. Það hafi aldrei verið dregið í efa að landamerki Skjaldabjarnavíkur liggi frá Biskupi við Geirólfsgnúp og upp að Drangajökli og að Bjarnafjarðará marki jörðina að sunnanverðu. Með úrskurði óbyggðanefndar í málinu hafi verið úrskurðað að Drangajökull teldist þjóðlenda frá jökuljaðri eins og hann hafi verið 1. júlí 1998 að landi Skjaldabjarnavíkur að vestan. Eftir að frestur til málskots hafi runnið út séu það endanleg mörk jarðarinnar við jökul og verði þeim ekki hnekk af nokkrum aðila, hvorki íslenska ríkinu eða landeigendum, og teljist það í dag vesturmörk jarðarinnar.

Vísað er til úrskurðar óbyggðanefndar í máli nr. 7/2021, um svæðið norðan og vestan Drangajökuls, þar sem fjallað sé um jarðir á sama svæði. Til að mynda liggi næstu jarðir norðan Skjaldabjarnavíkur, Sæból og Reykjafjörður, að jökli. Í landamerkjabréfi Sæbóls frá 8. janúar 1892 sé merkjum jarðarinnar að sunnanverðu lýst um klettinn Biskup og séu því landamerkingalýsingar jarðanna Sæbóls og Skjaldabjarnavíkur samhljóða. Íslenska ríkið hafi gert kröfu um að jarðirnar yrðu að stórum hluta gerðar að þjóðlendu. Því hafi verið hafnað og jarðirnar taldar eiga land upp að Drangajökli og megi segja að sama gildi um jörðina Skjaldabjarnavík.

Með auglýsingu um óbyggt víðerni Dranga á Ströndum nr. 1426/2021 staðfesti íslenska ríkið að jörðin nái frá Drangajökli að sjó og verði að ætla að hið sama gildi um Skjaldabjarnavík. Jörðin hafi öll verið nýtt innan landamerkja jarðarinnar eins og hér sé lýst. Landeigendur/ábúendur hafi einir nýtt jörðina, þeir hafi ákveðið einir hve mikið fé jörðin hafi getað alið og hún hafi aldrei verið almenningur eða nýtt að nokkrum hætti af öðrum. Sú fullyrðing íslenska ríkisins að fylgt sé gróðurfari og að jörðin hafi ekki verið nýtt vestan kröfulínu ríkisins sé byggð á vanþekkingu.

6.2.3.2 Drangavík

Af hálfu hluta eigenda Drangavíkur er greint frá því í greinargerð að íslenska ríkið hafi við afmörkun þjóðlendukröfulínu í máli nr. 1/2019 á hluta Drangajökuls fyrst og fremst stuðst við landamerkjabréf og landamerkjalyásingar aðliggjandi jarða. Af kröfulýsingu íslenska ríkisins í því máli megi því ráða það mat íslenska ríkisins að engar þjóðlendur væru á svæðinu utan Drangajökuls og jörðin Drangavík því alfarið utan þjóðlenda. Þessi afstaða íslenska ríkisins sé síðan ítrekuð í greinargerð til óbyggðanefndar. Drangavíkur sé þar ekki getið. Það að í tilvitnuðum úrskurði sé fjallað um landamerki Drangavíkur, sem sé að mati nefndarinnar og íslenska ríkisins, jörð sem ekki eigi land að jökli, sé staðfesting þess að hér sé um almenna umfjöllun um svæðið að ræða en ekki athugasemdir í skilningi laga nr. 34/2020. Til viðbótar glöggum mörkum Drangavíkur þá myndi fjallgarðurinn um Drangavík og dalinn upp af henni glögg landfræðileg skil af náttúrunnar hendi og því ekki verið talin þörf á að lýsa merkjum frekar til fjalla.

Af hálfu hluta landeigenda er á því byggt að við afmörkun kröfu ríkisins hafi ekki í einu eða neinu verið farið eftir landslagi og landamerkjabréfi Drangavíkur. Samkvæmt lýsingu landamerkjabréfsins frá 2. júlí 1890 sé eins og víða á Vestfjörðum vísað til

merkja við sjó. Að norðanverðu sé nefndur hér neðsti Drangatindurinn, sem sé glögg kennileiti, síðan þaðan í vörðu og til sjávar. Það að ekki sé vísað til vatnaskila með einum og öðrum hætti svo sem með orðalaginu t.d. „eins og vötn falla“ eða „eins og vötn renna“ breyti hér engu um. Í landamerkjabréfi Dranga segi hvað varðar merki þeirrar jarðar að sunnanverðu m.a. „Til fjalls á jörðin land svo langt sem vötnum hallar að láglandi hennar“. Þetta styðji enn frekar við þau rök landeigenda að vatnaskil ráði til fjalla. Að sunnanverðu sé vísað í landamerkjabréfinu til Þrælskleifar og kúpóttis kletts og vörðu upp af honum, sem íslenska ríkið láti vera í tilvitnaðri umfjöllun að vísa til. Þessi varða sé stór og stæðileg og blasi við göngumönnum fljótlega er gengið sé upp á Drangavíkurfjall að vestanverðu og stendur upp á gúpóttum kletti þeim sem vísað sé til í landamerkjabréfinu og á vatnaskilum uppi á Skerjasundsmúla. Þar hafi varðan staðið a.m.k. frá 1890 og sé skýrt merki þess að vatnaskil séu það sem greini á milli jarða á svæðinu. Menn hefðu ekki verið að gera sér ferð upp á Drangavíkurfjall og bera grjót í vörðu uppi á vatnaskilum ef þar væri ekki um grundvallaratriði til greiningar merkja milli jarða.

Drangavík hafi öll verið nýtt innan landamerkja jarðarinnar. Land við ströndina hafi verið nýtt til heyskapa og beitar og fé hafi gengið á sumrin um alla jörðina að klettabeltum. Jörðin afmarkist glögg af fjöllum þeim sem umlyki jörðina og sé ein heild. Sú fullyrðing íslenska ríkisins að fylgt sé gróðurfari og að jörðin hafi ekki verið nýtt vestan kröfulínu ríkisins sé byggð á vanþekkingu. Vegna legu jarðarinnar sé öðrum en ábúendum ómögulegt að nýta jörðin, þeir hafi einir ákveðið hve mikið fé jörðin hafi getað alið og hún hafi aldrei verið almenningur og nýtt að nokkrum hætti af öðrum.

Að því er varðar ágreining eigenda jarðarinnar um landamerki Drangavíkur gagnvart eigendum jarðanna Engjaness og Ófeigsfjarðar er vísað til þess að sá hluti landeigenda sem hér sé til umfjöllunar hafi með dómi héraðsdóms í máli E-4318/2020 fengið staðfest þau landamerki sem vísað sé til í greinargerð þeirra. Íslenska ríkið hafi enga kröfu gert fyrir héraðsdómi um landamerki og sama gildi fyrir Landsrétti. Þar sé ekki gerð krafa af hálfu ríkisins um að dóminum verði hnekk.

6.2.4 Engjanes og Ófeigsfjörður

Af hálfu eigenda Engjaness og Ófeigsfjarðar er á því byggt að land jarðanna hafi verið innan landsnáms Eyvindar Herröðssonar og Ófeigs og að lýsing landamerkjabréf jarðanna, bæði þinglýst 2. júlí 1890, taki til alls þess lands sem kröfugerð landeigenda taki til.

Byggt er á því að ekki séu skilyrði til þess að fjalla um málið og nefndinni beri að vísa því frá á grundvelli 3. mgr. 15. gr. þjóðlendulaga, enda eigi það ekki undir hana. Sjónarmiðum ríkisins er af hálfu landeigenda mótmælt að svo miklu leyti sem þau fari í bága við kröfur og málalíbúnað landeigenda. Því er sérstaklega mótmælt að haldið sé fram að setning laga nr. 34/2020, n.t.t. 4. gr. laganna, hafi verið viðbragð löggjafans við dómum Hæstaréttar sem hafi fallið árin 2005 og 2007. Eftir að dómarnir hafi fallið hafi

meðferð þjóðlendumála haldið áfram nær sleitulaust landið um kring og ávallt gengið út frá því að málsforræðisreglan hafi gilt við meðferð þeirra. Hefði löggjafinn í raun og veru ætlað að breyta þeirri reglu sem Hæstiréttur hafi sett með umræddum dómum sínum hefði viðbragðstíminn þurft að vera skemmri en 15 ár. Með aðgerðaleyfi sínu hafi íslenska ríkið fest í sessi þá reglu sem Hæstiréttur hafi sett og að mati landeigenda sé henni ekki hægt að breyta, að réttum lögum, nema til framtíðar.

Byggt er á því að umfjöllun í úrskurði í máli nr. 1/2019 feli ekki í sér athugasemd við kröfugerð íslenska ríkisins um að hún hafi gengið of skammt. Í úrskurðinum komi fram hlutlaus umfjöllun með vísan til málsmeðferðarreglna (dóma um málsmeðferðarreglurnar) sem um nefndina gildi. Í því orðalagi hafi engar aðfinnslur eða athugasemd við fyrri kröfugerð ríkisins falist, heldur hlutlaus afmörkun á þeim ágreiningi sem hafi verið til staðar og úrskurður hafi beinst að.

Af hálfu landeigenda er vakin athygli á því að ákvörðun um að óbyggðanefnd taki fyrir landsvæði, sem 8. og 9. gr. vísi til, sé sérstök ákvörðun um hvaða svæði sé til málsmeðferðar hverju sinni. Ákvæði 2. mgr. 10. gr. varði áskorun um að setja fram kröfulýsingar á því afmarkaða svæði sem kröfulýsingar ríkisins nái til. Með því sé ekki takmarkað að kröfulýsingar um eignarlönd séu viðtækari, enda sé það í fullu samræmi við 9. gr. laganna. Ljóst sé að kröfulýsingar til svæða út fyrir kröfulýsingu ríkisins hafi alltaf tíðkast, þ.m.t. hafi ríkið sett fram slíkar kröfulýsingar. Þar sé jafnan um að ræða kröfulýsingar um beinan eignarrétt jarða samkvæmt landamerkjum þeirra í heild.

Þá er af hálfu landeigenda fjallað nánar um forræði íslenska ríkisins yfir þjóðlendum, þ.e. annars vegar beint eignarhald ríkis á þjóðlendum og yfirráð slíkra svæða, en hins vegar forræði yfir ótilgreindum þjóðlendum og ágreiningi um afmörkun þjóðlendna. Á grundvelli 2. gr. þjóðlendulaga hafi athafnir ríkisins eftir gildistöku laganna haft beina og sérstaka þýðingu um hvort unnt verði að líta á svæði sem þjóðlendur. Byggt er á því að af Hrd. 617/2012 og Hrd. 94/2017 leiði að ríkið hafi frá gildistöku laganna haft forræði yfir því að lýsa því yfir að tiltekin svæði teljist ekki þjóðlenda, heldur háð beinum eignarrétti. Byggt er á því að slík viðurkenning þurfi ekki að hafa átt sér stað með beinum orðum heldur með aðgerðum ríkisins sem feli í sér óbeina viðurkenningu sem sé fyrirvaralaus afstaða um að tiltekið svæði teljist undirorpið beinum eignarrétti. Þessi valdheimild ríkisins verði skýrð með tilvísun til 2. gr. þjóðlendulaga, en hún birtist einnig með skýrum hætti í reglum um málsforræði ríkisins við málsmeðferð nefndarinnar.

Af hálfu landeigenda er tekið fram að óbyggðanefnd sé falið að skera úr ágreiningi að fram kominni tiltekinni kröfugerð aðila og sé hvergi að finna í þjóðlendulögum ákvæði sem takmarki forræði aðila á hagsmunum sínum. Þá verði ekki talið að ákvæði 5. mgr. 10. gr. laganna um gagnaöflun og rannsóknarskyldu nefndarinnar veiti henni heimild til að fara út fyrir kröfur aðila eða horfa fram hjá sátt sem takast kunni milli þeirra. Í máli þessu hátti svo til að ríkið hafi aldrei gert kröfu til hins umdeilda landsvæðis fyrir óbyggðanefnd og þá verði samskipti og málflutningur lögmanna málsaðila

við aðalmeðferð fyrir nefndinni ekki skilin á annan hátt en þann að sammæli hafi náðst milli þeirra um að umrætt svæði væri eign landeigenda. Málsforræði ríkisins varðandi eignarréttarlega stöðu lands geti bæði komið fram í almennum athöfnum sem teljist viðurkenning á eignarrétti og beinni ráðstöfun sakarefnis fyrir nefndinni. Eðli máls samkvæmt sé ótalin forsenda málsforræðis, að yfirlýsingar ríkisins séu kynntar eða beinist að tilteknum aðila (landeiganda) sem hagsmuni eigi að gæta.

Kröfulýsing ríkisins um þjóðlendumörk í máli nr. 1/2019 hafi falið í sér að viðurkennt væri að landsvæðið væri undirorpið beinum eignarrétti. Vísað er til úrskurðarorðs í málinu, en þar hafi verið fallist á þjóðlendukröfu ríkisins, og séu réttaráhrif úrskurðar óbyggðanefndar bindandi fyrir nefndina og aðila máls, nema þeim verði hnekkkt með dómi. Ætla verði að um úrskurði óbyggðanefndar hafi alltaf gilt almennar endurupp-tökureglur stjórnarsýsluréttar, sbr. t.d. 24. gr. stjórnarsýslulaga. Ekki liggi fyrir að skilyrði enduruppþöku sem gætu skipt máli hafi verið uppfyllt og ekki verði séð að íslenska ríkið hafi talið ástæðu til enduruppþöku málsins á nokkrum tímapunkti. Fyrir liggi bindandi úrskurður óbyggðanefndar sem standi óhaggaður.

Þá er byggt á því að ákvæði 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga, sbr. breytingarlög nr. 34/2020, feli í sér inngrip löggjafans í málefni sem hafi verið falin dómstólum til úrlausnar. Fallist óbyggðanefnd á kröfu ríkisins í máli þessu feli það í sér úrskurð sem gangi í berhögg við bindandi niðurstöðu óbyggðanefndar. Að mati landeigenda fáist slík niðurstaða ekki staðist enda færi slíkt í bága við ákvæði stjórnarskrár um þrískiptingu ríkisvalds, meginreglu einkamálaréttarfars um bindandi réttaráhrif dómsúrlausna svo og ákvæði stjórnarskrár og mannréttindasáttmála Evrópu um eignarréttarvernd.

Byggt er á því að meðferð málsins sé í ósamræmi við meginreglur um friðhelgi eignarréttar. Óumdeilt hljóti að teljast að hin umþrættu landsvæði séu eign landeigenda. Burtséð frá því hvort réttmætir eigendur þess lands hafi verið landeigendur eða ríkið fyrir fyrri málsmeðferð í málinu þá sé réttarstaðan sú að fyrir liggi bindandi dómur Hæstaréttar sem kveði á um að landsvæðið sé eign landeigenda. Þeim landsvæðum verði landeigendur ekki sviptir nema að uppfylltum skilyrðum 1. mgr. 72. gr. stjórnarskrár og 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu, m.a. um að almenningsþörf krefji og að fullt verð komi fyrir.

Að lokinni þeirri málsmeðferð sem hafi lokið með úrskurði óbyggðanefndar í máli 4/2005 og dómum héraðsdóms og Hæstaréttar hafi landeigendur haft réttmætar væntingar til þess að það landsvæði sem ekki hafi verið úrskurðað þjóðlenda væri þeirra eign og að ekki yrði hróflað við þeirri niðurstöðu með frekari málsmeðferð.

Byggt er á því að umfjöllun óbyggðanefndar í úrskurði í máli nr. 1/2019, sem metin hafi verið sem athugasemd, sé að verulegu leyti röng og í ósamræmi við fordæmi sem fyrir liggi, og geymi ýmsar rangfærslur og rangtúlkánir.

Ekki séu heimildir um annað en að jarðirnar hafi verið byggðar og nýttar eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan landamerkja þeirra hafi eigendur farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og

gildi um eignarland almennt að engu undanskildu. Engin gögn bendi til annars en að land jarðanna hafi alla tíð verið undirorpið beinum eignarrétti. Landeigendur leggi áherslu á að þegar óbyggðanefnd meti hvort um fullkominn eignarrétt sé að ræða á svæðinu verði að líta til þeirra atvika er varði núverandi eigendur og forvera, sem styðji tilkall þeirra til beinna eignarréttinda innan ummerkja jarðarinnar.

Landeigendur vísa til þess að frá öndverðu hafa lög kveðið á um merkjagerð í það minnsta þegar aðilaskipti urðu að jörðum. Fyrst við setningu landamerkjalaga með lögum nr. 5/1882, og síðar með lögum nr. 41/1919, hafi verið kveðið á um að stjórnvöld hefðu frumkvæði að því að gengið væri frá landamerkjum, þau skráð og leyst úr ágreiningi um þau ef hann væri uppi. Því sé staðan sú, í miklum fjölda tilfella, að elstu upplýsingar um landamerki jarða verði ekki til fyrr en í kjölfar landamerkjalaga. Kröfur landeigenda séu byggðar á eignarheimildum sem eigi stoð í fyrrgreindum lögum. Kröfur ríkisins komi landeigendum því á óvart þar sem þeir hafi athugasemdalausa og þinglýsta eignarheimild fyrir landi sínu auk þess sem landamerkjabréfi hafi verið þinglýst og við það miðað í lögskiptum t.a.m. við framsal eignarréttar.

Þegar haft sé í huga, að samkvæmt landamerkjalögum sé opinberum aðilum falið að ganga úr skugga um að lýsingar landamerkjabréfa séu réttar samkvæmt formi sínu og efni, styðji það þá meginreglu íslensks réttar að athugasemdalausri landamerkjalýsingu jarðar verði ekki hnekt nema óyggjandi sönnunargögn liggi því til grundvallar. Sönnunarbyrðin um inntak eignarréttar á landi jarðarinnar hvíli þannig á íslenska ríkinu.

Landeigendur telji að í kröfu ríkisins felist ásælni til beinna eignarréttinda þeirra án þess að skilyrði 72. gr. stjórnarskrárinnar séu uppfyllt og beri þegar af þeirri ástæðu að hafna kröfu ríkisins. Sambærilegt eignarréttarákvæði sé einnig að finna í 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994 um mannréttindasáttmála Evrópu. Eignarréttur landeigenda njóti verndar þessara grundvallarlaga.

Málsmeðferð þjóðlendumála lúti ákvæðum stjórnsýslulaga nr. 37/1993. Með hliðsjón af meðalhófsreglu 12. gr. laganna sé óheimilt að leggja svo þunga sönnunarbyrði á landeigendur að þeim sé ómögulegt að mæta slíkum kröfum. Sem dæmi um óhóflegar sönnunarkröfur væri að landeigendum sé gert að sanna eignatöku að fornu innan merkja sinna jarða, og rekja framsal þeirra eignarréttinda óskertra fram á okkar daga. Slíkum kröfum sé ekki hægt að fullnægja með skjallægum sönnunargögnum.

Landeigendur byggja einnig á því að ríkisvald hafi stofnast hér á landi hafi handhafar þess margsinnis bæði beint og óbeint viðurkennt fullkominn eignarrétt innan lýstra merkja. Landeigendur telji ennfremur að hafi ríkisvaldið einhvern tíma getað haft uppi véfengingarkröfu á hendur þeim, þá sé ljóst að slík krafa sé fyrir löngu fallin úr gildi fyrir tomlæti eða fyrningu. Landeigendur minni á að heimildarskjölum hans og forvera hans fyrir jörðinni hafi verið þinglýst athugasemdalaust. Landeigendur hafi þess vegna í gegnum tíðina haft réttmætar ástæður til að ætla að land jarðarinnar væri undirorpið fullkomnum eignarrétti og hafi aðgerðir ríkisins fram til þessa aðeins styrkt hann í þeirri trú.

Þá byggi landeigendur þrautavarakröfu sína einnig á því að þeir og forverar þeirra hafi hefðað landið, enda byggt það og nýtt langt umfram tilskilinn hefðartíma.

Um lagarök er af hálfu gagnaðila vísað til meginreglna í eignarrétti og eignarnámsákvæðis 72. gr. stjórnarskrárinnar, jafnræðisreglu hennar, málsmeðferðar og sönnunarreglna samkvæmt lögum nr. 91/1991 um meðferð einkamála, landamerkjálaga nr. 41/1919 auk eldri laga um landamerki, laga um hefð nr. 46/1905 og þinglýsingalaga nr. 39/1978, þjóðminjalaga nr. 52/1969, laga um skráningu og mat fasteigna nr. 6/2001 auk eldri laga um sama efni, stjórnsýslulaga nr. 37/1993, einkum meðalhófsreglu, jafnræðisreglu, álitsumleitan og rannsóknarreglu, laga um afréttarmálefni og fjallskil nr. 6/1986, laga nr. 64/1994 auk reglugerða með stoð í þeim, þjóðlendulaga nr. 58/1998 og laga nr. 62/1994 um mannréttindasáttmála Evrópu. Um málskostnað landeigenda vísast til 17. gr. laga nr. 58/1998 og 129., 130. og 131. gr, laga nr. 91/1991.

6.2.5 Vesturverk ehf.

Af hálfu Vesturverks ehf. er frávísunarkrafa byggð á 3. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998. Byggt er á því að ekki séu fyrir hendi skilyrði til endurupptöku málsins á grundvelli 1. másl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga þar sem ekki hafi verið gerð athugasemd í úrskurði nefndarinnar í máli nr. 1/2019 við kröfugerð ráðherra. Í úrskurðinum hafi komið fram hlutlaus umfjöllun með vísan til málsmeðferðarreglna sem um nefndina gildi. Í því orðalagi hafi engar aðfinnslur eða athugasemdir falist við fyrri kröfugerð ríkisins, heldur hlutlaus afmörkun á þeim ágreiningi sem væri til staðar og úrskurður beindist að. Þá hafi úrskurður í máli nr. 1/2019 ekki verið talinn upp í greinargerð með frumvarpi sem hafi orðið að lögum nr. 34/2020 sem dæmi um tilvik þar sem athugasemdir hefðu komið fram við kröfugerði ríkisins.

Þá geti málsforræði íslenska ríkisins, um eignarréttarlega stöðu lands, bæði komið fram í almennum athöfnum sem teljist viðurkenning á eignarrétti, sbr. dóm Hæstaréttar í máli nr. 94/2017 frá 28. september 2017 þar sem aðkoma landbúnaðarráðherra að landskiptum á árinu 2005 hafi leitt til þess að viðurkenning hafi verið talin liggja fyrir um að landið hefði stöðu lands sem væri háð beinum eignarrétti, sem og beinni ráðstöfun kröfugerðar fyrir óbyggðanefnd. Málsmeðferð óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019 hafi tekið til Strandasýslu allrar ásamt Bæjarhreppi. Af kröfulýsingu ríkisins í málinu megi ráða það mat íslenska ríkisins á heimildum á svæðinu, s.s. landamerkjabréfum með hliðsjón af landfræðilegu aðstæðum, að engar þjóðlendu væru á svæðinu utan Drangajökuls. Þessi afstaða ríkisins hafi síðan ítrekuð í greinargerð til óbyggðanefndar. Þannig hafi engin sönnunarfærsla farið fram af hálfu landeigenda í málinu um landið utan jökulsins enda hafi það óumdeilt verið talið eignarland.

Þar sem kröfulýsing ríkisins hafi aðeins falið í sér kröfu um þjóðlendu á Drangajökli en hvergi annars staðar á öllu því svæði sem tekið hafði verið til meðferðar hafi hún falið í sér beina viðurkenningu um að land utan Drangajökuls væri undirorpið beinum eignarrétti landeigenda. Í málinu hafi ekki komið fram nein þýðingarmikil gögn sem

ekki hafi legið fyrir við kröfugerð ríkisins í máli nr. 1/2019 sem leiða ættu til þess að forsendum kröfugerðar ríkisins yrði breytt eða að þjóðlendukröfur ríkisins hefðu átt að taka til stærra svæðis í upphafi.

Byggt er á því að réttarstaðan sé sú að fyrir liggi bindandi niðurstaða sem kveði á um að landsvæði það sem mál þetta hverfist um sé eign landeigenda. Landeigendur verði ekki sviptir því landsvæði nema að uppfylltum skilyrðum 1. mgr. 72. stjórnarskrár lýðveldisins Íslands nr. 33/1994 sem og 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu um friðhelgi eignarréttar. Að lokinni málsmeðferð óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019, sem ekki hafi verið skotið til dómstóla, hafi landeigendur því haft réttmætar væntingar um að það landsvæði, sem ekki hafi verið úrskurðað þjóðlenda og kröfugerð ríkisins hafi ekki tekið til, væri eign þeirra og að ekki yrði hróflað við þeirri niðurstöðu. Mátti Vesturverk ehf. því ætla að réttindi sín til afnota af landi og vatnsréttindum, sem háð séu beinum eignarrétti landeigenda, væru tryggð til frambúðar. Aðilar verði að geta treyst því í samskiptum sínum við ríkisvaldið að sá réttur sem þegar hafi verið úrskurðað um verði ekki af þeim tekinn og að þeir þurfi ekki á nýjan leik að standa í deilum um þennan sama rétt. Í ljósi ofangreinds verði ekki séð að uppi séu röksemdir sem réttlætt geti það að fyrri niðurstöðu nefndarinnar um umrætt landsvæði verði haggð. Séu skilyrði fyrir endurupptöku málsins því ekki fyrir hendi.

Þeim röksemdum sem finna megj í greinargerð ríkisins, um að kröfulýsing ríkisins og úrskurðarorð óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019 feli ekki í sér viðurkenningu um að það landsvæði sem kröfugerð ríkisins nái ekki til sé undirorpið beinum eignarrétti, sé sérstaklega mótmælt. Sé það svo að ríkið geti í raun án nokkurra gagna né raunverulega athugasemda frá óbyggðanefnd í samræmi við skýrt orðalag 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga breytt kröfugerð sinni til að auka við landsvæði sem teljist til þjóðlenda í eigu ríkisins, geti landeigendur ekki með neinu móti treyst því að niðurstaða óbyggðanefndar sé endanleg og að þeir geti ekki átt von á því á síðara tímamarki að ríkið geri frekara tilkall til stærra landsvæðis, eftir því sem ríkið telji tilefni til. Það skapi algjöra réttaróvissu.

Hvað varðar kröfu um viðurkenningu á afnotarétti Vesturverks ehf. af landi og vatnsréttindum Hvalár, Rjúkanda og Eyvindarfjarðarár er vísað til þess að með samningum Vesturverks ehf. við landeigendur, dags. 28. maí 2008 og 29. janúar 2009, hafi Vesturverk ehf. öðlast óbein eignarréttindi til afnota af landi og vatnsréttindum í eigu landeigenda en það svæði sem um ræði sé háð beinum eignarrétti landeigenda. Það sé hlutverk óbyggðanefndar að taka til umfjöllunar kröfur til eignarréttinda eða annarra réttinda á því svæði sem ríkið geri kröfur til. Þannig falli óbein eignarréttindi Vesturverks ehf. á því landsvæði sem kröfugerð ríkisins taki til undir úrskurðarvald nefndarinnar. Um sé að ræða mikilvæg réttindi félagsins, sem það hafi lagt út kostnað og vinnu við að viðhalda, en réttindin hafi einnig mikla þýðingu fyrir framtíðaráform félagsins í tengslum við Hvalárvirkjun. Því fari félagið fram á að hin sérstaka óbyggðanefnd taki

til umfjöllunar afnotaréttindi félagsins innan þess landsvæðis sem kröfugerð ríkisins taki til, og viðurkenni tilkall félagsins til þeirra.

Til stuðnings kröfum er vísað til 3. mgr. 15. gr., 1. málsl. 7. mgr. 10. gr., 1. mgr. 7. gr. og 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 um þjóðlendur, 1. mgr. 72. stjórnarskrár lýðveldisins Íslands nr. 33/1994 sem og 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu um friðhelgi eignarréttar. Um málskostnað vísast til 17. gr. laga nr. 58/1998 um þjóðlendur sem og 129., 130. og 131. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála.

7 NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

7.1 Inngangur

Hér á eftir verður fyrst fjallað um *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vikið að fyrirbyggjandi dómafordæmum í þjóðlendumálum. Að því búnu verður gerð grein fyrir almennum álitafnum um stjórnskipulegt gildi 1. másl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga, lagagrundvöll málsmeðferðarinnar að öðru leyti og um réttmætar væntingar vegna fyrri athafna ríkisins. Þá verður fjallað um landnám svæðinu sem mál þetta varðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu landsvæðisins. Loks verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar.

7.2 Almenn atriði

7.2.1 *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við umfjöllunina og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítils háttar breytingum, og birtir sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–6. Þegar úrskurðir í málum á svæði 7A voru kveðnir upp hafði verið bætt við *Almennu niðurstöðurnar* nokkrum köflum úr úrskurðum á svæðum 5–6 en í þeim köflum hafði verið tekin almenn afstaða til tiltekinna staðreynda og lagaatriða sem þar reyndi á. Þær útgáfur *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem fylgdu úrskurðum á svæðum 7B, 8A, 8B, 10A og 10B höfðu með sama hætti verið uppfærðar með umfjöllun um almenn atriði úr úrskurðum á næsta svæði á undan. Þegar úrskurðað var um svæði 9A, 9B og 10C þótti hins vegar ekki þörf á að uppfæra þær að nýju með efni úr úrskurðum á svæðunum á undan. Nú hafa *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* að nýju verið uppfærðar með efni úr úrskurðum á svæði 10B um nýgengna dóma og álitafni um eignarréttarlega stöðu efstu hluta fjalla.²⁴¹

Umfjöllun og niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum, sbr. kafla 7.4 hér á eftir, eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*, með framangreindum viðbótum, og þar er vísað til þeirra eftir því sem við á.

7.2.2 *Dómafordæmi í þjóðlendumálum*

Í úrskurðum óbyggðanefndar á hverju svæði hefur jafnan verið gerð grein fyrir þeim dómum Hæstaréttar eða Landsréttar sem hafa fallið frá uppkvaðningu úrskurða á næsta svæði á undan. Úrskurðir í málum á svæði 10B, þ.e. í Ísafjarðarsýslum, voru kveðnir

²⁴¹ Úrskurðir á svæði 10B voru kveðnir upp á eftir úrskurðum á svæði 10C og eru því þeir úrskurðir sem óbyggðanefnd kvað upp næst á undan þessum.

upp 30. ágúst 2023. Hæstiréttur hefur ekki kveðið upp neina dóma í þjóðlendumálum síðan þá. Því liggja sem áður fyrir samtals 69 dómur Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998. Frá sama tíma hefur Landsréttur kveðið upp sex dóma í þjóðlendumálum.

Um er að ræða fjóra dóma frá 7. júní 2024 í málum nr. 430/2022 (Hamraendar), 431/2022 (Stóru-Hnausar), 432/2022 (Miðvellir) og 433/2022 (Hellnar), sem vörðuðu úrskurð óbyggðanefndar 15. ágúst 2019 í máli nr. 1/2018 (Snæfellsjökull og landsvæði sunnan og austan hans), og tvo dóma frá 10. október 2024 í málum nr. 40/2023 (Stóra-Vatnshornsmúli) og 41/2023 (Jörfaafréttur), sem vörðuðu úrskurð óbyggðanefndar 3. maí 2018 í máli nr. 2/2016 (Haukadalshreppur og Miðdalahreppur austan Miðár). Óskað hefur verið leyfis Hæstaréttar til að áfrýja dómunum fjórum sem kveðnir voru upp 7. júní 2024 en afstaða Hæstaréttar til beiðnanna liggur ekki fyrir. Þá liggur ekki fyrir hvort óskað verður leyfis Hæstaréttar til að áfrýja dómunum frá 10. október 2024.

Þar sem ekki er ljóst hvort þessi mál fá efnislega meðferð fyrir Hæstarétti verður ekki fjallað nánar um þau hér að sinni.

7.2.3 Almenn álitafni um stjórnskipulegt gildi

1. másl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998

Gagnaðilar íslenska ríkisins í málum nr. 1–5/2023 byggja á því að málsmeðferð á grundvelli 1. másl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 brjóti gegn 2. gr. stjórnarskrárinnar um þrískiptingu ríkisvalds og 72. gr. stjórnarskrárinnar um friðhelgi eignarréttar. Á þessum grundvelli er þess krafist að óbyggðanefnd vísi kröfum ríkisins um þjóðlendur frá nefndinni. Þar sem flestir gagnaðilar íslenska ríkisins í málum nr. 1–5/2023 byggja á sjónarmiðum af þessu tagi þykir rétt að taka þau til almennrar umfjöllunar.

Með 4. gr. laga nr. 34/2020 um breytingu á lögum nr. 58/1998 bættist ný 7. mgr. 10. gr. við síðarnefndu lögin. Samkvæmt 1. másl. hennar er óbyggðanefnd heimilt að taka til meðferðar svæði, þ.e. landshluta, sem áður hafa sætt meðferð hennar, ef hún hefur í úrskurði gert athugasemd við kröfugerð ráðherra. Í athugasemdum við frumvarp það sem varð að lögum nr. 34/2020 kemur fram að við útfærslu ákvæða sem heimila óbyggðanefnd að fjalla aftur um landshluta þar sem málsmeðferð er lokið hafi verið gætt að ákvæðum stjórnarskrár og mannréttindasáttmála Evrópu um réttláta málsmeðferð og vernd eignarréttar. Samkvæmt því liggur fyrir mat löggjafans um að 1. másl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga samræmist stjórnarskrá að þessu leyti.

Í því sambandi er þess einnig að gæta að skv. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga fer um málsmeðferð á grundvelli ákvæðisins eftir málsmeðferðarreglum þjóðlendulaga. Mál sem rekin eru á þessum grundvelli fá því sömu málsmeðferð og önnur mál sem óbyggðanefnd hefur haft til úrlausnar. Sú málsmeðferð hefur verið talin standast ákvæði stjórnarskrárinnar og mannréttindasáttmála Evrópu, líkt og fjallað hefur verið um í

fjölda dóma Hæstaréttar²⁴² og jafnframt í ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu í máli Þorláks Arnar Bergssonar o.fl. gegn Íslandi, nr. 46461/06. Í síðastnefnda málinu gat Mannréttindadómstóll Evrópu þess m.a. — til stuðnings því að málsmeðferðin bryti ekki gegn ákvæðum mannréttindasáttmála Evrópu — að í þjóðlendlögum væri því ekki fyrirfram lýst yfir, eða gefið í skyn, að íslenska ríkið nyti eignarréttar sem skert gæti eignarréttindi einkaaðila og jafnframt að með lögunum væri ekki verið að færa land í einkaeign í hendur ríkisins. Hið sama á við um málsmeðferð skv. 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. laganna. Með ákvæðinu er því ekki lýst yfir eða gefið í skyn að íslenska ríkið njóti eignarréttar sem skert geti eignarréttindi einkaaðila og ætlunin er eftir sem áður ekki sú að land í einkaeign færist í hendur ríkisins. Þvert á móti er óbyggðanefnd falið að leysa úr eignarréttarlegri stöðu þeirra landsvæða sem til umfjöllunar eru með sama hætti og í öðrum málum sem nefndin hefur haft til meðferðar. Við meðferð málanna hafa gagnaðilar íslenska ríkisins öll sömu tækifæri til að koma sjónarmiðum sínum á framfæri og í öðrum málum fyrir óbyggðanefnd. Að mati nefndarinnar er því ekki tilefni til að telja að málsmeðferð á grundvelli 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga brjóti gegn ákvæðum stjórnarskrár eða mannréttindasáttmála Evrópu um friðhelgi eignarréttar.

Athugasemdir gagnaðila ríkisins sem varða 2. gr. stjórnarskrárinnar byggjast á því að öll kröfuvæði ríkisins í málum nr. 1–5/2023 eru aðliggjandi svæðum sem óbyggðanefnd hefur úrskurðað þjóðlendur og dómstólar hafa í flestum tilvikum tekið afstöðu til þeirra. Í öllum þeim tilvikum þar sem dómstólar hafa tekið afstöðu til úrskurða óbyggðanefndar um svæði aðliggjandi kröfuvæðum ríkisins í málum nr. 1–5/2023 voru niðurstöður óbyggðanefndar um þjóðlendur staðfestar.²⁴³ Byggt er á því af hálfu gagnaðila ríkisins að í niðurstöðum dómstóla um að staðfesta úrskurði óbyggðanefndar um þjóðlendumörk hafi jafnframt falist bindandi úrlausn um að landsvæði utan þjóðlendumarka samkvæmt úrskurðunum væru eignarlönd. Með því að heimila nefndinni nú að taka svæði til meðferðar sem liggja að umræddum þjóðlendumörkum sé farið á svig við 2. gr. stjórnarskrárinnar þar sem dómstólar hafi þegar tekið afstöðu til eignar-

²⁴² Í þessu sambandi vísast m.a. til fyrsta dóms Hæstaréttar í þjóðlendumáli frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 ((Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), þar sem nokkuð ítarlega er fjallað um atriði af þessu tagi.

²⁴³ Um er að ræða dóma Hæstaréttar 10. febrúar 2011 í máli nr. 299/2010 (Valþjófsstaður), 22. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur), 7. október 2010 í máli nr. 517/2009 (Grimólfsártunga), 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði og Hraunin), 18. september 2014 í máli nr. 24/2014 (Vaskárdalur), 20. október 2016 í máli nr. 59/2016 (Torfufell, Hólsgerði og Úlfá); dóma Landsréttar 20. október 2020 í máli nr. 184/2019 (Auðkúluheiði) og 4. nóvember 2022 í máli nr. 515/2021 (Fjalllendi Hraunhrepps); dóm Héraðsdóms Austurlands frá 5. mars 2010 í máli nr. E-345/2007 (suðurhluti Kverkártungu), dóma Héraðsdóms Norðurlands eystra frá 14. október 2013 í máli nr. E-75/2010 (Almenningur) og frá 15. október 2013 í máli nr. E-74/2010 (Bakkasel, syðri hluti), og dóm Héraðsdóms Norðurlands vestra frá 31. desember 2018 í máli nr. E-24/2015 (Skrapatunguafétt). Í tilviki tveggja svæða sem nú eru til meðferðar liggja ekki fyrir dómsúrlausnir um úrskurði óbyggðanefndar um aðliggjandi landsvæði. Það eru Kornsártungur í máli nr. 2/2023 og svæði sunnan og austan Drangajökuls í máli nr. 4/2023.

réttarlegrar stöðu meirihluta þeirra landsvæða sem til meðferðar eru í málum nr. 1–5/2023.

Í þessu sambandi er til þess að líta að sakarefni þeirra dómsmála sem rekin hafa verið á grundvelli 19. gr. laga nr. 58/1998 um gildi viðkomandi úrskurða óbyggðanefndar hefur í öllum tilvikum einskorðast við afmörkun og eignarréttarlega stöðu þeirra landsvæða sem óbyggðanefnd úrskurðaði þjóðlendur. Kröfugerð gagnaðila ríkisins í öllum málunum var á þá leið að felld yrðu úr gildi ákvæði í úrskurðum nefndarinnar um að land innan tiltekinna marka væri þjóðlenda. Í sumum tilvikum var þess einnig krafist að viðurkennt væri að innan sömu marka væri enga þjóðlendu að finna eða að viðurkennt væri að land innan sömu marka væri eignarland. Í öllum málunum var íslenska ríkið sýknað af kröfum gagnaðila þess. Með því voru staðfestar niðurstöður óbyggðanefndar um að umrædd landsvæði væru þjóðlendur. Eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða var hins vegar ekki til umfjöllunar í dómunum og þar með ekki hluti af sakarefni þeirra, enda var engin afstaða tekin til þeirra í úrskurðum óbyggðanefndar. Skv. 1. mgr. 116. gr. laga um meðferð einkamála, nr. 91/1991, er dómur bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila og þeirra sem koma að lögum í þeirra stað, um þær kröfur sem eru dæmdar þar að efni til. Með öðrum orðum eru bindandi réttaráhrif dóms, *res judicata* áhrif, bundin við það sakarefni sem leyst er úr í viðkomandi dómi á grundvelli þeirra efniskrafna sem gerðar eru. Þeir dómur sem hér eru til umfjöllunar eru samkvæmt framansögðu bindandi um það álitaefni hvort þau landsvæði sem þá voru til umfjöllunar og eru aðliggjandi kröfusvæðum ríkisins í málum nr. 1–5/2023 séu þjóðlendur en ekki um eignarréttarlega stöðu kröfusvæðanna sem nú eru til meðferðar eða annarra landsvæða utan þeirra þjóðlendna sem voru til umfjöllunar í dómsmálunum. Umræddir dómur standa þannig ekki í vegi fyrir því að óbyggðanefnd fjalli um eignarréttarlega stöðu kröfusvæða ríkisins í málum nr. 1–5/2023. Að sama skapi er ekki fallist á að með 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 sé nefndinni ætlað að ganga inn á svið dómstóla og að með því sé brotið gegn 2. gr. stjórnarskrárinnar.

Í öllu falli er ljóst að óbyggðanefnd, sem er stjórnvald og handhafi framkvæmdarvalds, hefur almennt ekki heimild til að víkja lögum eða einstökum lagaákvæðum sem henni er falið að vinna eftir til hliðar á þeim grundvelli að þau samræmist ekki stjórnarskrá. Ef nefndin gerði það stigi hún inn á svið dómstóla í andstöðu við 2. gr. stjórnarskrárinnar, enda er slíkt almennt aðeins á forræði dómstóla. Aðeins hefur verið talið að játa verði stjórnvöldum heimild til að láta hjá líða að beita lögum ef tiltekið lagaákvæði er bersýnilega í andstöðu við stjórnarskrá eða skýrt dómafordæmi liggur fyrir um það, en jafnframt að gera verði afar ríkar kröfur til þess að ósamræmi laga við stjórnarskrá sé bersýnilegt og slík niðurstaða sé hvorki háð vafa né flókinni lagatúlkun, sbr. dóm Hæstaréttar 25. október 2023 í máli nr. 9/2023. Að mati óbyggðanefndar eru slíkar aðstæður ekki uppi í máli þessu. Telji gagnaðilar íslenska ríkisins að vafi sé uppi um stjórnskipulegt gildi 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga, sem meðferð mála nr. 1–5/2023 byggist á, geta þeir látið á það reyna fyrir dómstólum að fengnum úrskurði

óbyggðanefndar, að gættum skilyrðum réttarfarslaga. Í því sambandi er bent á að sá sem ekki vill una úrskurði óbyggðanefndar skal höfða einkamál innan sex mánaða frá útgáfudegi þess Lögbirtingablaðs sem útdráttur úr úrskurði er birtur í, sbr. 1. mgr. 19. gr. þjóðlendlaga, og heimilt er að veita aðila gjafsókn í slíkum einkamálum, sbr. 2. mgr. sömu greinar.

Að öllu framangreindu virtu er ekki fallist á að vísa máli þessu frá eða hafna kröfum ríkisins á þeim grundvelli að 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 brjóti gegn ákvæðum stjórnarskrár eða mannréttindasáttmála Evrópu. Málsástæður sem varða réttmætar væntingar vegna fyrri athafna ríkisins verða teknar til skoðunar í kafla 7.2.5.

7.2.4 Almenn álitaefni um lagagrundvöll málsmeðferðarinnar

Gagnaðilar íslenska ríkisins í málum nr. 1–5/2023 byggja í mörgum tilvikum á því að athugasemdir óbyggðanefndar við kröfugerð ráðherra í fyrri úrskurðum nefndarinnar, sem liggja til grundvallar meðferð mála nr. 1–5/2023, geti ekki talist vera *athugasemdir* í skilningi 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga. Á þessum grundvelli er þess krafist að óbyggðanefnd vísi kröfum ríkisins um þjóðlendur frá nefndinni. Þar sem margir gagnaðilar íslenska ríkisins í málum nr. 1–5/2023 byggja á sjónarmiðum af þessu tagi þykir rétt að taka þau til almennrar umfjöllunar.

Líkt og áður segir var 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 bætt við lögum með 4. gr. laga nr. 34/2020. Skv. 1. málsl. hennar er óbyggðanefnd heimilt að taka til meðferðar svæði, þ.e. landshluta, sem áður hafa sætt meðferð hennar, ef hún hefur í úrskurði gert athugasemd við kröfugerð ráðherra. Í athugasemdum við frumvarp það sem varð að lögum nr. 34/2020 segir að markmiðið með þessari heimild sé að stuðla að því að niðurstöður ráðist af efnislegu mati á fyrirliggjandi heimildum og öðrum atriðum sem geta haft áhrif á sönnunarmat, frekar en því að svæði hafi orðið útundan í upphaflegri kröfugerð ríkisins vegna mistaka eða vegna þess að þýðingarmikil gögn voru ekki komin fram þegar kröfum var lýst. Lagt sé til að slík heimild verði bundin svæðum þar sem óbyggðanefnd hafi í úrskurðum gert athugasemdir við kröfur ríkisins, en í nokkrum úrskurðum hafi óbyggðanefnd vakið máls á því að tiltekin svæði sem féllu utan við kröfur ríkisins kynnu einnig að vera utan eignarlanda. Nefndinni hafi ekki verið heimilt að rannsaka svæðin nánar vegna þess að ekki voru uppi kröfur frá ríkinu þar að lútandi. Því leiki enn vafi á um hvort þau séu háð beinum eignarrétti. Jafnframt segir í athugasemdum með frumvarpinu að til að ná því markmiði þjóðlendlaga að skera úr um mörk þjóðlendna og eignarlanda á landinu öllu sé mikilvægt að taka af öll tvímæli um að nefndinni sé heimilt að taka svæði af þessu tagi til meðferðar. Niðurstaða um hvort svæðin séu í reynd þjóðlendur eða eignarlönd ráðist sem endranær af mati á gögnum sem koma fram, innan marka kröfugerðar. Þá er tekið fram að ríkið geti ekki á grundvelli þessarar heimildar afmarkað kröfur sínar þannig að þær nái inn á land sem áður hefur sætt slíkum kröfum, enda væri þá um tvöfalda málsmeðferð að ræða sem vafi væri á að samræmdist 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994.

Enn fremur eru í athugasemdum við frumvarpið talin upp þau tilvik sem sögð eru uppfylla skilyrði 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga um að óbyggðanefnd hafi í úrskurði gert athugasemd við kröfugerð ráðherra, fram að framlagningu frumvarpsins sem varð að lögum nr. 34/2020. Þar segir að um sé að ræða úrskurði óbyggðanefndar í málum:

- nr. 1/2005 (Fljótsdalur og Jökuldalur austan Jökulsár á Jökuldal) hvað varðar annars vegar mörk Skriðuklausturs gagnvart afréttarsvæðunum Rana og Undir Fellum og hins vegar mörk Valþjófsstaðar gagnvart svokölluðum Vestur-öræfum,
- nr. 4/2005 (Svalbarðshreppur, Þórshafnarhreppur og Skeggjastaðahreppur) hvað varðar annars vegar nyrsta hluta Grímólfsártungu og hins vegar Kverkár-tungu,
- nr. 2/2008 (Eyjafjarðarsveit vestan Eyjafjarðarár) hvað varðar fjalllendi vestan Urðarvatna,
- nr. 3/2008 (Hörgárbyggð austan Öxnadalsár) að því er varðar merki Vaskárdals, Almennings og Bakkasels,
- nr. 5/2008 (Húnavatnshreppur austan Blöndu og Skagafjörður vestan Vestari-Jökulsár, ásamt Hofsjökli) hvað varðar annars vegar landsvæði norðan Eyvindarstaðaheiðar og hins vegar Hraunin svonefndu austan Eyvindarstaða-heiðar,
- nr. 1/2013 (Skagi) hvað varðar annars vegar austasta hluta Skálahnjúks og hins vegar mörk Skrapatunguafréttar,
- nr. 2/2013 (Húnavatnshreppur) hvað varðar annars vegar mörk milli Auðkúlu og Auðkúluheiðar og hins vegar hluta af svæðinu milli Kornsár og Kleppu-kvíslar, og
- nr. 1/2014 (landsvæði milli Hítarvatns og Fossdalsár) hvað varðar annars vegar norðausturmerki Svarfhóls og hins vegar svæði austan Hítardals.

Framsetning athugasemdanna í þessum úrskurðum er mismunandi en í öllum tilvikum er vakið mál á því að gögn málsins kunni að gefa til kynna óvissu um eignarréttarlega stöðu lands utan svæðis þar sem ríkið hafði gert þjóðlendukröfur en jafnframt tekið fram, oftast með vísan til dóma Hæstaréttar í málum nr. 367/2005 og 571/2006, að þar sem óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila geti ekki komið til skoðunar í málinu hvort þar sé um að ræða eignarland eða þjóðlendu.

Ljóst þykir að fyrrgreind talning sé tæmandi miðað við þann tíma þegar frumvarp til laga nr. 34/2020 var lagt fram, þ.e. 1. nóvember 2019. Eftir þann tíma, 21. febrúar 2020, kvað nefndin upp úrskurð í máli nr. 1/2019 sem hefur að geyma sambærilega athuga-semnd að því er varðar svæði sunnan og austan Drangajökuls, þar sem nefndin vakti máls á því að vafi kynni að vera um eignarréttarlega stöðu þess svæðis. Að mati nefndarinnar verður ekki litið fram hjá framangreindri talningu við mat á því hvað teljist vera athuga-semnd við kröfugerð ráðherra í skilningi 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 heldur

beri að túlka ákvæðið með hliðsjón af henni. Af athugasemdum við frumvarpið er að mati nefndarinnar skýrt að vilji löggjafans var að ákvæðið yrði túlkað með þeim hætti. Þá verður einnig að túlka ákvæðið með hliðsjón af því markmiði þjóðlendulaga að skera úr um mörk þjóðlendna og eignarlanda á landinu öllu og því markmiði með lögfestingu 7. mgr. 10. gr. laganna að niðurstöður ráðist af efnislegu mati á fyrirbyggjandi heimildum og öðrum atriðum sem geta haft áhrif á sönnunarmat.

Líkt og segir í bréfi óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra frá 11. ágúst 2022,²⁴⁴ er mat nefndarinnar, að teknu tilliti til athugasemda með frumvarpi er varð að lögum nr. 34/2020, að fullnægt sé skilyrðum 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 til að taka til meðferðar þau sautján landsvæði sem eru til umfjöllunar í málum nr. 1–5/2023.

Að þessu gættu er ekki fallist á að vísa kröfum íslenska ríkisins frá óbyggðanefnd á þeim grundvelli að athugasemdir óbyggðanefndar við kröfugerð ráðherra í fyrri úrskurðum nefndarinnar, sem liggja til grundvallar málsmeðferð í málum nr. 1–5/2023, geti ekki talist vera athugasemdir í skilningi 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga.

7.2.5 Almenn álitafni um réttmætar væntingar vegna fyrri athafna ríkisins

Gagnaðilar íslenska ríkisins í málum nr. 1–5/2023 byggja á því að kröfugerð ríkisins í málunum sé ósamrýmanleg kröfugerð ríkisins í eldri málum fyrir óbyggðanefnd. Með því að lýsa ekki kröfum til viðkomandi landsvæða í eldri málum hafi ríkið skapað réttmætar væntingar til þess að landsvæði sem ekki voru úrskurðuð þjóðlendur á þeim tíma væru eignarlönd. Þar sem flestir gagnaðilar íslenska ríkisins í málum nr. 1–5/2023 byggja á sjónarmiðum af þessu tagi þykir rétt að taka þau til almennrar umfjöllunar. Til stuðnings þessari málsástæðu vísa gagnaðilar ríkisins til dóma Hæstaréttar 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar) og 28. september 2017 í máli nr. 94/2017 (Hvassafellsdalur). Þessir dómur verða teknir til nánari skoðunar í þessu samhengi og einnig dómur Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005 (Skaftafell II),²⁴⁵ auk tveggja úrskurða óbyggðanefndar.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 496/2005 (Skaftafell II) var um að ræða landsvæði á Skeiðarársandi sem var innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfi Skaftafells II en Hæstiréttur taldi þó að eldri heimildir styddu ekki að það hefði verið numið til eignar og þannig orðið hluti jarðarinnar. Aftur á móti taldi rétturinn að með tilteknum gerðum í tengslum við áform um stofnun þjóðgarðs í Skaftafelli hefðu menntamálaráðherra og Náttúruverndarráð „ítrekað í orði og verki lagt til grundvallar í lögskiptum við þá, sem núverandi eigendur Skaftafells II leiða rétt sinn frá, að landið á Skeiðarársandi, sem hér er deilt um, sé eignarland þeirra“. Dómkröfur ríkisins um að svæðið væri þjóðlenda væru þessu alls ósamrýmanlegar. Þau lögskipti sem þar um ræðir fólust m.a. í því að

²⁴⁴ Sjá hliðsjónargagn nr. H-2.

²⁴⁵ Sjá einnig umfjöllun um þessa dóma í kafla 11.3 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka) og í úrskurði óbyggðanefndar 15. ágúst 2019 í máli nr. 4/2018 (Fjalllendið milli Elliða og Lágafells auk Baulárvalla).

menntamálaráðherra undirritaði árið 1966 afsal fyrir hönd ríkisins sem kaupanda að landinu, þar sem vísað var til framangreinds landamerkjabréfs Skaftafells II, og Náttúruverndarráð gaf út yfirlýsingu árið 1987 um að ágreiningssvæðið utan þjóðgarðsins væri í eigu lögbýlisins.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar) var sú staða uppi að íslenska ríkið var meðal þeirra sem seldu hluta ágreiningssvæðisins til Orkuveitu Reykjavíkur 1999 og við kaupin var gengið út frá því að svæðið væri innan merkja jarða og háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli. Jafnframt var þar gengið út frá því að hið sama ætti við um svæði sem Orkuveitan keypti af eigendum nærliggjandi jarða. Réð þetta atriði úrslitum um þá niðurstöðu réttarins að svæðið væri eignarland en ekki þjóðlenda, þrátt fyrir að rétturinn teldi eldri heimildir mæla gegn þeirri lýsingu landamerkjabréfa umræddra jarða að svæðið væri innan merkja þeirra. Talið var að ríkið hefði með þeim gerðum sem um ræddi viðurkennt í lögskiptum sínum við Orkuveituna að svæðið sem deila hennar við ríkið laut að væri háð beinum eignarrétti. Krafa ríkisins um mörk þjóðlendu var talin alls ósamrýmanleg þessu.

Um þessa tvo dóma segir í kafla 11.3 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*:

Það vekur athygli að í báðum þeim dómum Hæstaréttar sem hér um ræðir, þ.e. annars vegar um landsvæði sunnan Ölfusafréttar og hins vegar um landsvæði á Skeiðarársandi, ráða fyrri lögskipti handhafa ríkisvalds við eigendur viðkomandi jarða úrslitum um að umrædd landsvæði eru talin innan þeirra, jafnvel þótt viðkomandi handhafar ríkisvalds hafi ekki verið bærir að lögum til að afsala landinu eða breyta eignarréttarlegri stöðu þess. Þau lögskipti sem um ræðir vegna landsvæðisins sunnan Ölfusafréttar áttu sér stað eftir gildistöku þjóðlendulaga og það var landbúnaðarráðherra sem undirritaði umrætt afsal fyrir hönd ríkisins. Framangreind lögskipti menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs við eigendur Skaftafells áttu sér aftur á móti stað fyrir gildistöku þjóðlendulaga. Af forsendum Hæstaréttar má ráða að rétturinn líti svo á að fyrir þann tíma hafi umrætt landsvæði á Skeiðarársandi verið eigendalaust en orðið undirorpið beinum eignarrétti vegna téðra lögskipta þrátt fyrir að þágildandi réttarreglur hafi ekki haft að geyma heimildir til handa menntamálaráðherra eða Náttúruverndarráði til að stofna til beins eignarréttar á eigendalausum svæðum.

Umræddir dómar Hæstaréttar kunna að leiða til breytts sönnunarmats óbyggðanefndar í tilvikum þar sem athafnir handhafa ríkisvalds í lögskiptum við hagsmunaaðila benda til að lítið hafi verið svo á að viðkomandi ágreiningssvæði sé háð beinum eignarrétti. Í slíkum tilvikum þarf að meta sérstaklega hvort þau lögskipti hafi áhrif á niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu svæðisins.

Eftir að þetta var ritað féll einn dómur til viðbótar í Hæstarétti þar sem reyndi á sambærilegt álitaefni, þ.e. áður nefndur dómur Hæstaréttar í máli nr. 94/2017 (Hvassafellsdalur). Þar réðu fyrri lögskipti eiganda Hvassafells við íslenska ríkið úrslitum um þá niðurstöðu að Hvassafellsdalur væri eignarland, þrátt fyrir að rétturinn teldi að fyrirbyggjandi heimildir styddu „á engan hátt að land á svæðinu, sem málið varðar, hafi með námi orðið háð beinum eignarrétti“, heldur hnigju þær þvert á móti eindregið að því „að eigendur Hvassafells hafi notið óbeinna eignarréttinda yfir landinu, sem falist hafi í hefðbundnum notum til upprekstrar búfjár og öðru því sem afréttir hafa í aldanna rás almennt verið hafðir til“. Þau lögskipti sem um ræðir fólu í sér að landbúnaðarráðherra

samþykkti landskipti á því landi sem deilt var um í málinu og töku þess úr landbúnaðarnotum á þeim grundvelli að um land jarðar væri að ræða. Í forsendum fyrir niðurstöðu dómsins segir:

Eðli máls samkvæmt var ekki unnt að ræða á þennan hátt um landsvæðið Hvassafellsdal sem spildu innan jarðarinnar Hvassafells, skiptingu þeirrar spildu út úr landi jarðarinnar og skráningu svæðisins sem nýrrar jarðar, svo og að samþykkja að það fengi þá stöðu að lögum, nema á þeim grundvelli að landið á svæðinu væri háð beinum eignarrétti. Krafa fjármálaráðherra, sem barst óbyggðanefnd 14. mars 2008 um mörk þjóðlendu og eignarlenda, var að því er varðar Hvassafellsdal alls ósamrýmanleg framangreindri afstöðu landbúnaðarráðherra, hliðsetts handhafa framkvæmdarvalds stefnda. Er því óhjákvæmilegt að taka til greina kröfu áfrýjanda um að felld verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 2/2008 um að landsvæðið Hvassafellsdalur sé þjóðlenda, sbr. meðal annars dóma Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005 og 10. október 2013 í máli nr. 617/2012.

Á sambærilegt álitaefni reyndi einnig í úrskurði óbyggðanefndar 3. maí 2018 í máli nr. 3/2016 (Hörðudalshreppur og Miðdalahreppur vestan Miðár), að því er varðar Sauðafellsselland. Þar lá fyrir samningur um fjölnytjaskógrækt, staðfestur af landbúnaðarráðuneytinu fyrir hönd landbúnaðarráðherra, þar sem ótvírætt virtist gert ráð fyrir að svæðið sem samningurinn tók til og var innan ágreiningssvæðis málsins væri hluti af viðkomandi lögbýli og háð beinum eignarrétti. Óbyggðanefnd taldi að krafa fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins um að sama svæði væri þjóðlenda væri ósamrýmanleg framangreindri afstöðu landbúnaðarráðherra, hliðsetts handhafa framkvæmdarvalds, sem girti jafnframt fyrir að unnt væri að fallast á kröfuna, a.m.k. að því er þann hluta ágreiningssvæðisins varðaði.

Einnig má nefna úrskurð óbyggðanefndar 15. ágúst 2019 í máli nr. 4/2018 (Fjallendið milli Elliða og Lágafells auk Baulárvalla). Þar lá m.a. fyrir að skrifstofustjóri í landbúnaðarráðuneytinu hafði, fyrir hönd ráðherra, undirritað tvær yfirlýsingar 1964 um landamerki tiltekinna jarða sunnan Baulárvallavatns. Þá lá einnig fyrir afsal frá 1992, undirritað af landbúnaðarráðherra, vegna einnar jarðarinnar, þar sem vísað var um landamerki jarðarinnar til annarrar af landamerkjayfirlýsingunum frá 1964. Um þetta segir í úrskurði óbyggðanefndar:

Landbúnaðarráðherra og starfsmenn ráðuneytisins voru ekki til þess bærir að breyta eignarréttarlegri stöðu hins umdeilda svæðis með því að undirrita umræddar tvær yfirlýsingar um landamerki 1964 og afsala 1992 stærra svæði en áður tilheyrði Ytra-Lágafelli, sbr. þá meginreglu eignarréttar að eigandi fasteignar getur ekki afsalað viðtækari eignarréttindum en hann sjálfur er sannanlega kominn að. Þrátt fyrir það verður að telja að með þessum gerðum hafi íslenska ríkið viðurkennt gagnvart Ársæli Jóhannessyni, sem keypti Ytra-Lágafell 1992, að sameiginleg landamerki Ytra-Lágafells og Hofstaða væru þau sem greinir í yfirlýsingunni frá 1964. Jafnframt mátti ríkinu vera ljóst að eigendur Hofstaða og Elliða gætu lagt traust sitt á að í þessu fælist að ríkið viðurkenndi þau landamerki sem lýst er í yfirlýsingunum tveimur frá 1964 sem báðar eru undirritaðar af skrifstofustjóra í landbúnaðarráðuneytinu. Breytir engu um þetta þótt sýslumannsembættið hafi þinglýst skjölunum með athugasemdum um að embættið hefði ekki borið landamerkjalyfingarnar saman við eldri heimildarskjöl um svæðin. Krafa ríkisins um þjóðlendu innan þeirra merkja sem lýst er í umræddum yfir-

lýsingum er þessu ósamrýmanleg, sbr. áðurnefnda dóma Hæstaréttar í málum nr. 496/2005, 617/2012 og 94/2017, og er henni því hafnað.

Hér hefur verið rakin réttarframkvæmd um áhrif fyrri athafna ríkisins á þjóðlendumál fyrir óbyggðanefnd og dómstólum. Í þeim tilvikum sem slíkt hefur haft áhrif á niðurstöður þjóðlendumála hafa tilteknar *athafnir* ríkisins verið taldar hafa skapað væntingar hjá landeigendum og verið ósamrýmanlegar síðari þjóðlendukröfum, en kröfunum hefur verið hafnað á þeim grundvelli. Allar þær athafnir ríkisins sem í áðurnefndum dómum voru taldar ósamrýmanlegar þjóðlendukröfum ríkisins eiga það sameiginlegt að hafa varðað tiltekin afmörkuð landsvæði og beinst að eigendum tiltekinna jarða. Umræddar athafnir ríkisins fólu þannig í sér viðurkenningu á því að afmörkuð landsvæði væru hlutar tiltekinna jarða og eignarlönd viðkomandi landeigenda á þeim grundvelli. Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 496/2005 (Skaftafell II) var til umfjöllunar land á Skeiðarársandi sem menntamálaráðherra hafði afsalað fyrir hönd ríkisins árið 1966 þar sem um landamerki var vísað til landamerkjabréfs Skaftafells II, sem tók til ágreiningssvæðis málsins, auk þess sem fyrir lá yfirlýsing Náttúruverndarráðs frá 1987 um að ágreiningssvæðið væri í eigu lögbýlisins. Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar) var um það að ræða að íslenska ríkið hafði verið meðal seljenda hluta ágreiningssvæðis málsins til Orkuveitu Reykjavíkur árið 1999 þar sem gengið var út frá því að svæðið væri innan merkja tiltekinna jarða. Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 94/2017 (Hvassafellsdalur) var til umfjöllunar land þar sem landbúnaðarráðherra hafði samþykkt landskipti og töku þess úr landbúnaðarnotum á þeim grundvelli að um land tiltekinna jarðar væri að ræða. Það sama á við um úrskurði óbyggðanefndar sem hér hafa verið nefndir.

Aðgerðaleysi ríkisins hefur á hinn bóginn almennt ekki verið talið nægja til að skapa slíkar væntingar. Sem dæmi má nefna að aðgerðaleysi eða tómlæti ríkisins — t.d. þegar látið hefur verið hjá líða að gera athugasemdir eða aðhafast vegna skráningar á eignarhaldi lands á grundvelli eignarheimilda eins og landamerkjabréfa eða þinglýsingabóka — hefur ekki haft sérstaka þýðingu í dómaframkvæmd, sbr. t.d. dóma Hæstaréttar 21. október 2004 í málum nr. 47/2004 (Afréttur norðan vatna) og nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum). Slíkt aðgerðaleysi ríkisins hefur ekki verið talið nægja til þess að skapa réttmætar væntingar um beinan eignarrétt ef fullnægjandi heimildir skortir um eignarhaldið. Athugasemdalaus þinglýsing landamerkjabréfs eða annarrar eignarheimildar hefur þannig ekki verið talin leiða til réttmætra væntinga eigenda jarðar um að beinn eignarréttur hafi með því unnist að landi sem ekki átti undir jörðina áður, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 27. september 2012 í máli nr. 350/2011 (Hofsafréttur).

Af framangreindri dómaframkvæmd verður ráðið að til þess að athafnir ríkisins geti skapað eiganda jarðar réttmætar væntingar um að landsvæði sé eignarland hans verði þær athafnir að lágmarki að fela í sér viðurkenningu á því að það tiltekna landsvæði sé hluti þeirrar jarðar. Í slíkum tilvikum virðast réttmætar væntingar geta haft sjálfstæða þýðingu að lögum og umfram þá vernd sem meintur rétthafi gæti reist á hefðbundnum

heimildum að landsrétti. Í ljósi þeirrar þýðingarmiklu meginreglu eignaréttar að sá sem kallar til eignarréttinda yfir fasteign verði að færa fram fullnægjandi heimildir fyrir rétti sínum ber að varast að túlka áðurnefnda dóma um sjálfstæða þýðingu réttmætra væntinga rúmt, enda verður beiting slíkra sjónarmiða að teljast undantekning frá fyrrgreindri meginreglu.

Þá hefur einnig þýðingu í þessu sambandi að þegar íslenska ríkið lýsti kröfum í öndverðu á hverju svæði, innan lögbundins kröfulýsingarfrests, lágu ekki öll gögn um svæðið fyrir. Undir rekstri hvers máls komu fram ýmsar heimildir og upplýsingar sem ekki voru fyrir hendi þegar ríkið lýsti kröfum á svæðunum. Íslenska ríkinu var hins vegar ekki, fyrir gildistöku laga nr. 34/2020, heimilt að aðlaga kröfugerð sína að nýjum heimildum og upplýsingum ef í því fólst að aukið væri við kröfugerð ríkisins. Í athugasemdum við frumvarp til laga nr. 34/2020 segir um þetta atriði:

Samkvæmt dómum Hæstaréttar í þjóðlendumálum, einkum dómi frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafreittur), er óbyggðanefnd bundin af kröfugerð aðila við úrlausn mála og getur því ekki úrskurðað um þjóðlendur á öðrum svæðum en þeim sem kröfur ríkisins ná til. Kröfum ríkisins er lýst á því stigi málsmeðferðar þegar gagnaöflun vegna viðkomandi svæðis er einungis lokið að hluta, enda er leit í sumum heimildaflokkum það seinleg að ógerlegt væri að koma henni við án þess að takmarka hana við þau svæði sem þjóðlendukröfur varða nema ætla mun lengri tíma til verksins en hingað til hefur tíðkast. Við gagnaöflun sem á sér stað eftir að kröfum ríkisins er lýst geta komið fram skjöl sem breyta forsendum kröfugerðar og benda í sumum tilvikum til þess að þjóðlendukröfur ríkisins hefðu átt að taka til stærra svæðis eða fleiri svæða. Að óbreyttum lögum eru verulegar skorður reistar við aukningu krafna ríkisins eftir að upphaflegar kröfur hafa hlotið kynningu skv. 2. mgr. 10. gr. og 12. gr. laganna, sbr. t.d. úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 3/2008 (Hörgárbyggð austan Öxnadalsár) og dóma Héraðsdóms Norðurlands eystra frá 11. október 2013 í máli nr. 71/2010 (Vaskárdalur), frá 14. sama mánaðar í máli nr. 75/2010 (Almenningur í Öxnadal) og frá 15. sama mánaðar í máli nr. 74/2010 (syðri hluti Bakkasels). Þar var því hafnað að kröfur ríkisins sem komu fram eftir tiltekið tímamark yrðu teknar til meðferðar og dómarnir standa allir óraskaðir af Hæstarétti. Þessi réttarstaða getur leitt til þess að svæði sem ættu að teljast til þjóðlendna samkvæmt almennum sönnunarreglum verði ekki úrskurðuð þjóðlendur vegna þess hvernig kröfum ríkisins var upphaflega hagað.

Að mati nefndarinnar þarf að hafa þessa réttarstöðu í huga við mat á því hvort réttmætar væntingar kunni eftir atvikum að hafa skapast á grundvelli upphaflegrar kröfugerðar ríkisins sem tók til landsvæða aðliggjandi þeim svæðum sem eru til umfjöllunar í málum nr. 1–5/2023.

Samkvæmt öllu framansögðu er ekki unnt að fallast á að almennar athafnir ríkisins, eins og þær að lýsa ekki kröfum til landsvæða í þjóðlendumálum fyrir óbyggðanefnd, geti verið til þess fallnar að skapa landeigendum réttmætar væntingar um að slík landsvæði séu eignarlönd þeirra. Hafa verður hugfast að í kröfugerð ríkisins fyrir óbyggðanefnd felst almennt ekki afstaða til þess að afmörkuð landsvæði utan þjóðlendukröfuvæða ríkisins séu eignarlönd tiltekinna jarða. Það er enda ekki hlutverk óbyggðanefndar að skera úr um mörk milli eignarlanda og slíkt er því ekki til umfjöllunar í málum fyrir nefndinni eða eftirfarandi dómsmálum í þjóðlendumálum.

Því er ekki fallist á að það eitt að ríkið hafi ekki lýst kröfum til þeirra landsvæða sem eru til umfjöllunar í málum nr. 1–5/2023 í eldri málum fyrir óbyggðanefnd hafi skapað landeigendum réttmætar væntingar til þess að umrædd landsvæði væru eignarlönd þeirra og að hafna beri kröfum ríkisins á þeim grundvelli.

Þrátt fyrir það kunna að vera fyrir hendi tilvik þar sem fyrir liggja athafnir ríkisins sem ganga lengra en það eitt að ríkið hafi ekki lýst kröfum til viðkomandi landsvæða fyrir óbyggðanefnd. Slík tilvik verður að skoða sérstaklega út frá þeim sjónarmiðum sem fram koma í framangreindri dómaframkvæmd. Fjallað verður um slík tilvik eftir því sem málatilbúnaður aðila og rannsókn óbyggðanefndar gefur tilefni til í tengslum við umfjöllun um eignarréttarlega stöðu hvers ágreiningssvæðis fyrir sig í kafla 7.4.

Sjónarmið um ósamrýmanleika fyrri athafna ríkisins og kröfugerðar ríkisins í þjóðlendumálum hafa einnig tengsl við sjónarmið um réttmætar væntingar í skilningi 1. gr. viðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu, eins og þau hafa verið túlkuð af Mannréttindadómstól Evrópu. Dómstóllinn hefur byggt á því að réttmætar væntingar einstaklinga eða lögaðila til að njóta tiltekinna eigna heyri undir vernd eignarréttarákvæðis mannréttindasáttmála Evrópu. Í ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu í máli Þorláks Arnar Bergssonar o.fl. gegn Íslandi, nr. 46461/06, reyndi á gildi þjóðlendulaga, nr. 58/1998, og túlkun Hæstaréttar á þeim í dómi réttarins frá 11. maí 2006 í máli nr. 345/2005 (Breiðármörk og Fjall). Kærendur byggðu m.a. á að þeir hefðu haft réttmætar væntingar til þess að þeir ættu beinan eignarrétt að hinu umþrætta landsvæði, m.a. þar sem íslenska ríkið hefði viðurkennt landamerkjabréf jarða þeirra, sem þeir byggðu rétt sinn á, og aldrei dregið þau í efa fyrr en þjóðlendukröfur voru gerðar árið 2000.

Í ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu kemur fram að þegar eign er í eðli sínu krafa megi líta svo á að sá sem telji til hennar hafi réttmætar væntingar ef nægilegur grundvöllur er fyrir henni í landslögum, t.d. ef föst dómaframkvæmd innanlands staðfestir að eignin sé til. Hins vegar sé ekki hægt að líta svo á að réttmætar væntingar séu fyrir hendi þegar deilur standi um réttan skilning á landslögum og dómstólar innanlands hafna röksemdum kæranda. Dómstóllinn taldi að beiting Hæstaréttar á reglum eignaréttar í tilviki kæranda hefði verið í samræmi við eigin fordæmi réttarins og að þess væru engin merki að þar hefði gætt geðþótta eða að niðurstaðan hefði verið andstæð þeim reglum landslaga sem við áttu. Að því virtu féllst dómstóllinn ekki á að kærendur hefðu átt eignarrétt sem væri nægilega fastur í sessi til að réttmætar væntingar gætu tengst honum. Því var talið að krafa þeirra til eignarréttar að hinu umdeilda landi hefði ekki verið eign í skilningi 1. gr. viðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu.

Í þessu sambandi má einnig nefna dóm Mannréttindadómstóls Evrópu í máli Kopecký gegn Slóvakíu, nr. 44912/98. Þar fjallaði dómstóllinn m.a. um að gera þyrfti greinarmun á væntingum sem byggðust aðallega á voninni einni, sem nytu ekki verndar ákvæðisins, hversu skiljanleg sem sú von kynni að vera, og réttmætum væntingum, sem

þyrftu að eiga sterkari rætur í öðru, svo sem settum lögum eða dómafordæmum.²⁴⁶ Þar kom einnig fram að ekki væri unnt að fallast á að réttmætar væntingar væru fyrir hendi þegar ágreiningur væri um túlkun og beitingu landslaga og málatilbúnaði kæranda væri hafnað af innlendum dómstólum.²⁴⁷

Af framangreindu, og annarri dómaframkvæmd Mannréttindadómstóls Evrópu,²⁴⁸ verður ráðið að við mat á því hvort um réttmætar væntingar í framangreindum skilningi sé að ræða skipti einkum máli hvort nægilegur grundvöllur sé fyrir þeim í landslögum, t.d. samkvæmt fyrirliggjandi dómaframkvæmd. Væntingar sem ekki eiga sér nægilega traustan grundvöll í landslögum eða dómaframkvæmd njóta þannig ekki verndar eignarréttarákvæðis mannréttindasáttmála Evrópu. Í þessu sambandi er einnig rétt að taka fram að eignarréttarákvæði stjórnarskrárinnar og mannréttindasáttmála Evrópu vernda ekki rétt manna til að öðlast eignir.²⁴⁹

Hér að framan hefur innlend dómaframkvæmd um áhrif fyrri athafna ríkisins á þjóðlendumál verið tekin til skoðunar og komist að þeirri niðurstöðu að til þess að athafnir ríkisins geti skapað eiganda jarðar réttmætar væntingar um að landsvæði sé eignarland hans verði þær athafnir að lágmarki að fela í sér viðurkenningu á því að það tiltekna landsvæði sé hluti þeirrar jarðar. Telja verður að það sé fyrst og fremst í slíkum tilvikum sem landeigendur geta talist hafa réttmætar væntingar til beins eignarréttar að tilteknum landsvæðum í skilningi 1. gr. viðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu, enda eiga slíkar væntingar sér stoð í fyrirliggjandi dómaframkvæmd.

7.3 Landnám

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir *Landnámu* hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu* verði afdráttarlaugar ályktanir dregnar um hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.²⁵⁰ Má í þessu sambandi t.d. vísa til dóms Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 (Hoffells-Lambatungur í Nesjum).

Í kafla 5.1 að framan er gerð grein fyrir frásögnum *Landnámu* sem lúta að landsvæðinu sem hér er til umfjöllunar. Í Sturlubók og Hauksbók *Landnámu* er Hella-Björn

²⁴⁶ Sjá 49. mgr. í dómnum: „There was a difference [...] between a mere hope of restitution, however understandable that hope may be, and a “legitimate expectation”, which must be of a nature more concrete than a mere hope and be based on a legal provision or a legal act such as a judicial decision.“

²⁴⁷ Sjá 50. mgr. í dómnum: „Similarly, no legitimate expectation can be said to arise where there is a dispute as to the correct interpretation and application of domestic law and the applicant’s submissions are subsequently rejected by the national courts.“

²⁴⁸ Sjá t.d. dóma Mannréttindadómstóls Evrópu í málum Gratzinger og Gratzingerova gegn Tékklandi, nr. 39794/98, Anheuser-Busch Inc. gegn Portúgal, nr. 73049/01, og Béláné Nagy gegn Ungverjalandi, nr. 53080/13.

²⁴⁹ Sjá t.d. dóm Hæstaréttar 25. október 2023 í máli nr. 9/2023 og dóm Mannréttindadómstóls Evrópu í máli Stummer gegn Austurríki, nr. 37452/02.

²⁵⁰ Sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

sagður hafa numið land frá Straumnesi til Dranga og síðar búið í Skjaldabjarnarvík. Einnig segir þar að Geirólfur hafi búið undir Geirólfsnúp að ráði Bjarnar. Enn fremur er greint frá því í Sturlubók að Þorvaldur Ásvaldsson hafi numið Drangaland og Drangavík til Engjaness og búið á Dröngum. Jafnframt er greint frá því í Sturlubók og Hauksbók að þrír synir Herröðar hvítaskýs hafi numið land á Ströndum, en af þeim hafi Eyvindur numið Eyvindarfjörð og Ófeigur Ófeigsfjörð.

Af framangreindum frásögnum verður ekki skýrlega ráðið hvort ágreiningssvæði málsins hafi verið numið, enda kemur ekki fram hversu hátt til fjalla landnám á svæðinu hafi náð. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að þeir hlutar ágreiningssvæðisins sem næstir eru byggð hafi verið numdir og að ekki sé útilokað að svæðið allt hafi verið numið.

7.4 Svæði austan og sunnan Drangajökuls

Hér verður fjallað um þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins í málinu sem af hálfu þess er nefnt *svæði austan og sunnan Drangajökuls*.²⁵¹ Umfjöllun um þetta kröfusvæði grundvallast á athugasemd sem óbyggðanefnd gerði við kröfugerð ríkisins í úrskurði nefndarinnar 21. febrúar 2020 í máli nr. 1/2019 (Suðausturhluti Drangajökuls), sbr. 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga, að því er varðar svæði við austan og sunnan Drangajökuls.²⁵² Af hálfu gagnaðila ríkisins er m.a. á því byggt að umfjöllun í framan- greindum úrskurði nefndarinnar sé ekki athugasemd við kröfugerð ríkisins í skilningi 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga og því beri að vísa kröfu ríkisins frá. Með vísan til umfjöllunar í kafla 7.2.4 er þeirri málsástæðu gagnaðila ríkisins hafnað og kröfur aðila verða því teknar til efnislegrar umfjöllunar.

Að norðanverðu liggur að ágreiningssvæðinu eignarland í Reykjarfirði samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar 30. ágúst 2023 í máli nr. 7/2021. Nyrsti hluti vesturmarka ágreiningssvæðisins liggur að Drangajökli en sá hluti jökulsins er þjóðlenda samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 1/2019. Þar sunnan við liggja að vesturmörkum svæðisins eignarlönd jarða á Langadalsströnd við Ísafjarðardjúp, en um sumar þeirra var fjallað í úrskurðum óbyggðanefndar í málum nr. 6–7/2021. Að sunnanverðu liggja að ágreiningssvæðinu óumdeild eignarlönd jarða í Steingrímsfirði og að austanverðu liggja að svæðinu óumdeild eignarlönd jarða í norðanverðum Árneshreppi. Eigendur allra þeirra gera tilkall til afmarkaðra hluta ágreiningssvæðisins. Frá norðri til suðurs eru það jarðirnar Skjaldabjarnarvík, Drangar, Drangavík, Engjanes og Ófeigsfjörður.

²⁵¹ Umfjöllun um staðhætti á svæðinu er einkum byggð á greinargerð Náttúrufræðistofnunar Íslands um gróðurfar í norðanverðum Árneshreppi sem unnin var í nóvember 2019 að beiðni óbyggðanefndar í tengslum við rannsókn nefndarinnar í máli nr. 1/2019. Hún byggist einnig á stafrænu þríviddarkorti, sbr. umfjöllun í kafla 4.3, ýmsum útgefnum kortum, kortasjá og landupplýsingagátt Landmælinga Íslands, vistgerðakorti Náttúrufræðistofnunar, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, og almennum uppsláttaritum, svo sem *Árbókum* Ferðafélags Íslands.

²⁵² Sjá minnisblað um athugasemdir í úrskurðum óbyggðanefndar, sbr. 1. málsl. 7. mgr. 10. gr. þjóðlendulaga, dags. 10. ágúst 2022, hliðsjónargagn nr. H-3.

Þá eru gerðar kröfur af hálfu Vesturverks ehf. um viðurkenningu tiltekinna óbeinna eignarréttinda á þeim hlutum ágreiningssvæðisins sem kröfur vegna Engjaness og Ófeigsfjarðar taka til.

Bæjarstæði þeirra jarða sem um ræðir standa eða stóðu nærri ströndinni, austan ágreiningssvæðisins. Frá bæjarstæðunum að þeim hlutum ágreiningssvæðisins sem næstir þeim liggja eru á bilinu 2,5–6,5 km í beinni loftlínu. Svæðið er að mestu leyti í um 300–600 m hæð en rís hæst í 851 m hæð í Hrolleifsborg á norðvesturhorni svæðisins. Um 30 km eru í beinni loftlínu milli norður- og suðurmarka svæðisins en á bilinu 5–13 km milli vestur- og austurmarka þess.

Við meðferð máls nr. 1/2019 (Suð austurhluti Drangajökuls) fór óbyggðanefnd þess á leit við Náttúrufræðistofnun Íslands að hún ynni greinargerð um náttúrufar, sérstaklega gróðurfar, á heiðarlandinu í norðanverðum Árneshreppi austan og suðaustan Drangajökuls. Í greinargerð Náttúrufræðistofnunar Íslands kemur fram að undirlendi í norðanverðum Árneshreppi sé hlutfallslega lítið. Á milli dala og víkna gangi um 200–400 m háir múlar og fjöll í sjó fram. Land á svæðinu rísi hæst í Hrolleifsborg, 851 m yfir sjávarmáli, en Drangajökull þar suður af sé liðlega 800 m hár. Land sunnan og austan jökuljaðarsins sé í um og yfir 600 m hæð. Á Ófeigsfjarðarheiði sé land víðast í yfir 350 m hæð. Berggrunnur á svæðinu sé, eins og víðast annars staðar á Vestfjörðum, gerður úr basísku og ísúru gosbergi og setlögum frá síð-tertier, eldri en 3 milljóna ára. Hann sé þéttur og eigi sinn þátt í þeim fjölda vatna og tjarna sem finnist á hallalitlu landi inn til heiða. Þar eigi einnig svalt og fremur úrkomusamt veðurfar til fjalla hlut að máli. Svalviðrasamt sé í Árneshreppi og lítið skjól fyrir norðan- og norðaustanátt sem komi beint af hafi. Vestfirðir liggi fjarri gosbelti landsins og séu áhrif af öskufalli og áfoki þar hvað minnst á landinu. Jarðvegur sé því fremur grunnur en hann flokkist að mestu sem brúnjörð-svartjörð-mójörð á láglandi en sem mela- og malarjörð á landi inn til heiða og jökuls.

Árið 2016 hafi Náttúrufræðistofnun Íslands lokið lýsingu og kortlagningu á vistgerðum á landi, í ferskvatni og fjörum á Íslandi. Vistgerðir lands séu samkvæmt því 64 að tölu. Vistgerðakort af landinu sé stafrænt og nota meg þáð sem grunn til að fá yfirlit um gróðurfar minni og stærri landsvæða. Það hafi verið gert fyrir hið afmarkaða svæði í norðurhluta Árneshrepps sem úttektin nái yfir. Vistgerðakortið sýni að melar og sandlendi séu ríkjandi í norðurhluta Árneshrepps en að viðbættum skriðum og klettum séu þessar landgerðir um 78% af flatarmáli svæðisins. Ferskvatn, þ.e. ár og vötn, sé að finna á um 6% svæðisins. Af betur grónu landi sé mest um moslendi og mólendi, um 5% af hvoru, en graslendi og votlendi sé hins vegar lítið. Þegar lítið sé á landið eftir hæðarbilum komi vel fram að mest sé af gróna landinu, þ.e. mólendi, moslendi og graslendi, neðan 200 m hæðar. Moslendi sé einnig nokkurt í 200–400 m hæð en mun minna sé þar af mólendi. Í yfir 400 m hæð verði lítt gróið land algjörlega ríkjandi, þ.e. melar og sandlendi, ferskvatn og jöklar. Sú vistgerð sem langmest sé af ofan 400 m hæðar sé eyðimelavist en hún sé mjög algeng um allt hálendi landsins. Gróðurþekja í vistgerðinni

sé að meðaltali 5%. Gera megi ráð fyrir að á þessu landi í Árneshreppi séu melar, grjót og klappir einkennandi ofan 400 m hæðar, en áhrif af áfoki og öskufalli séu þar minni en á eyðimelasvæðum um miðbik landsins.

Í kafla 7.4.1 verður tekið til skoðunar hvað ráðið verður af fyrirbyggjandi heimildum um merki ágreiningssvæðisins. Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar er rakin í 5. kafla hér að framan. Rétt er að taka skýrt fram að í þeirri athugun sem gerð er grein fyrir hér á eftir felst ekki afstaða til merkja milli eignarlanda, enda ekki á verksviði óbyggðanefndar að skera úr um þau. Markmið athugunarinnar er að upplýsa um merki ágreiningssvæðisins og þeirra jarða sem um ræðir að því leyti sem merkin varða svæðið, þar á meðal hvort samræmi sé milli heimilda og afmörkunar málsaðila á svæðum sem kröfur þeirra varða. Krafa íslenska ríkisins um þjóðlendu á svæðinu byggist aðallega á því að svæðið hafi verið utan landnáms og það sé utan merkja þeirra jarða sem að því liggja. Um nánari afmörkun krafna aðila vísast til 3. kafla og úrskurðarkorts málsins. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu svæðisins í kafla 7.4.2. Loks verður fjallað um kröfur Vesturverks ehf. í kafla 7.4.3.

7.4.1 Afmörkun

Kemur þá til skoðunar hvað ráðið verður af fyrirbyggjandi heimildum um mörk ágreiningssvæðisins. Í því sambandi kemur einkum til skoðunar hvernig landamerkjum jarða gagnvart ágreiningssvæðinu er lýst í heimildum.

Upphafspunktur kröfulínu ríkisins er á Hrolleifsborgarhálsi fylgt til norðausturs að Fossadalsheiði, eftir vatnaskilum milli Reykjarfjarðar og Bjarnarfjarðar. Þaðan er farið beina línu til suðurs í svonefnda Öxl í 338 metra hæð. Frá þeim punkti beina línu í miðja Bjarnarfjarðará og þaðan suður á fjallsbrún við Tröllkonugil. Þaðan er fjallsbrún fylgt til norðausturs að Langanesgili og þaðan beint austur í punkt í 300 m hæð suðvestan Meyjarmúla. Síðan er farið beina línu suðaustur í Meyjarvatn og þaðan austur í tind í 327 m hæð á Hæstamúla. Frá Hæstamúla er 300 m hæðarlínu fylgt suður, umhverfis Nyrðra-Húsadalsvatn að Nónhjúk. Þaðan austur í Syðra-Húsadalsvatn og beina línu úr því suður í Neðra-Drangavíkurdalsvatn. Frá Neðra-Drangavíkurdalsvatni í Neðra-Eyvindarfjarðarvatn og svo suður um upptök lækjar er fellur í Eyvindarfjarðará. Frá þeim punkti austur í upptök Dagverðardalsár og þaðan suður yfir Ófeigsfjarðarheiði að Nónhjúk. Þaðan suður meðfram fjallsbrún í 300 m hæð að Húsá sem er fylgt suður að upptökum í stöðuvatni í um 500 m hæð. Frá þeim punkti bein lína vestur í punkt í 388 m hæð á mörkum Árneshrepps og Kaldraneshrepps og þaðan er vatnaskilum fylgt til vesturs að sýslumörkum Strandasýslu og Norður-Ísafjarðarsýslu. Þaðan er sýslumörkunum fylgt norður að jaðri Drangajökuls sem síðan er fylgt rangsælis að upphafspunkti.

Eins og áður segir eru gerðar kröfur til mismunandi hluta ágreiningssvæðisins vegna jarðanna Skjaldabjarnarvíkur, Dranga, Drangavíkur, Engjaness og Ófeigsfjarðar.

Kröfur vegna Skjaldabjarnarvíkur taka til nyrsta hluta ágreiningssvæðisins. Þær afmarkast að norðanverðu af vatnaskilum gagnvart Reykjarfirði, sem eru norðurmörk ágreiningssvæðisins, og að sunnanverðu af Bjarnarfjarðará allt frá upptökum við Drangajökul. Gerðar eru aðskildar kröfur vegna tveggja hópa af eigendum Skjaldabjarnarvíkur en ekki er munur á kröfum þeirra.

Sunnan við það svæði sem gerðar eru kröfur til vegna Skjaldabjarnarvíkur tekur við kröfussvæði vegna Dranga, frá Bjarnarfjarðará í norðri og suður að vatnaskilum gagnvart Eyvindarfirði og Drangavík í suðri. Þar sunnan við taka við svæði sem gerðar eru kröfur til vegna Drangavíkur og Engjaness.

Gerðar eru kröfur vegna tveggja hópa af eigendum Drangavíkur. Af hálfu annars eigendahópsins er gerð krafa til þess hluta ágreiningssvæðisins sem er innan vatnasviðs Drangavíkurár, þ.e. að vatnaskilum gagnvart Eyvindarfirði í suðri og Dröngum í norðri. Af hálfu hins eigendahópsins er gerð krafa sem nær talsvert lengra inn til landsins og tekur til svæðis sem einnig er gerð krafa til vegna Engjaness og nyrsta hluta þess svæðis sem gerð er krafa til vegna Ófeigsfjarðar, suður fyrir farveg Eyvindarfjarðarár, eins og eigendur Engjaness og Ófeigsfjarðar byggja á að hann afmarkist. Krafa vegna Engjaness nær frá norðurmörkum vatnasviðs Eyvindarfjarðarár, á vatnaskilum gagnvart Drangavík og Dröngum, og suður að Eyvindarfjarðará, sem eigendur Engjaness og Ófeigsfjarðar byggja á að eigi upptök sín á vatnaskilum á mörkum Strandasýslu og Norður-Ísafjarðarsýslu skammt sunnan Drangajökuls. Sunnan Eyvindarfjarðarár tekur við svæði sem eigendur Ófeigsfjarðar gera kröfu til, allt að suðurmörkum ágreiningssvæðisins á mörkum Árneshrepps við Kaldrananeshrepp og Strandabyggð. Á þeim svæðum sem gerðar eru kröfur til vegna Engjaness og Ófeigsfjarðar eru einnig gerðar kröfur af hálfu Vesturverks ehf. um viðurkenningu tiltekinna óbeinna eignarréttinda.

Afmörkun krafna aðila styðst fyrst og fremst við landamerkjabréf Skjaldabjarnarvíkur, Dranga, Drangavíkur, Engjaness og Ófeigsfjarðar, sem öll eru frá árinu 1890 og var þinglýst 2. júlí það ár. Sem fyrr segir byggir ríkið á því að ágreiningssvæðið sé utan merkja umræddra jarða en gagnaðilar ríkisins byggja á því að afmarkaðir hlutar svæðisins séu innan merkja jarða sinna, og sumir þeirra deila jafnframt um innbyrðis mörk milli jarðanna. Við úrlausn málsins reynir því fyrst og fremst á túlkun fyrirbyggjandi heimilda um merki umræddra jarða. Rétt er að geta þess að landamerki sömu jarða komu til skoðunar í úrskurði nefndarinnar í máli nr. 1/2019. Í því máli tók þjóðlendu-krafa íslenska ríkisins aðeins til suðausturhluta Drangajökuls en ekki lands utan jökulsins og af hálfu eigenda jarðanna var á því byggt að merki þeirra næðu inn á jökulinn. Umfjöllun nefndarinnar í umræddum úrskurði tók mið af því og snerist um að kanna hvort sá hluti jökulsins sem var til umfjöllunar væri að hluta eða í heild innan merkja jarðanna. Þar var hins vegar ekki tekin afstaða til þess hvort ágreiningssvæðið í þessu máli væri innan merkjanna.

— — —

Fyrst verða landamerki Skjaldabjarnarvíkur tekin til skoðunar. Í landamerkjabréfi jarðarinnar, sem er dagsett 2. júlí 1890 og var þinglýst sama dag, er merkjum hennar lýst svo:

Jörðin á land og reka nordur í klett þann, sem er nordan til við Geirhólmagnúp og kalladur er Biskup, að sunnanverdu á jörðin land og reka að Bjarnarfjarðará og eru þar skír landamerki milli Skjaldabjarnarvík og Dranga. Sker þau, er liggja fram undan landinu liggja undir jörðina ásamt veiði við þau.

Landamerkjabréfið er áritað um samþykki vegna Dranga en ekki vegna annarra jarða eða landsvæða.

Suðurmörk jarðarinnar miðast samkvæmt landamerkjabréfinu við Bjarnarfjarðará, sem er sögð mynda skýr landamerki milli Skjaldabjarnarvíkur og Dranga. Þess er ekki getið í landamerkjabréfinu hve hátt til fjalla áin ráði merkjunum en efstu sýnilegu upptök hennar eru við jaðar Drangajökuls og hún rennur í greinilegum farvegi þaðan til sjávar í Bjarnarfirði. Í fyrri úrlausnum óbyggðanefndar hefur almennt verið við það miðað að í tilvikum þar sem landamerkjum jarða er lýst um ár allt til upptaka þeirra, þá ráði þær merkjum allt til efstu upptaka, og hefur gjarnan verið miðað við vatnaskil í því sambandi. Má í því sambandi nefna sem dæmi úrskurði nefndarinnar í málum nr. 4/2008 (Skagafjörður austan Vestari-Jökulsár) og 3/2016 (Hörðudalshreppur og Miðdalahreppur vestan Miðár). Það tilvik sem hér er til skoðunar er frábrugðið þessum málum, bæði að því leyti að ekki kemur fram í landamerkjabréfi Skjaldabjarnarvíkur að áin ráði allt til upptaka og því að jökuljaðarinn markar skýr skil í landslagi og áin er einungis sýnileg neðan jökuljaðarsins. Með hliðsjón af fyrri úrlausnum nefndarinnar og að teknu tilliti til staðhátta er hins vegar að mati nefndarinnar rétt að túlka orðalag landamerkjabréfsins þannig að Bjarnarfjarðará ráði suðurmörkum jarðarinnar allt frá efstu sýnilegu upptökum við jökulrönd Drangajökuls, en jökullinn er þjóðlenda samkvæmt úrskurði nefndarinnar í máli nr. 1/2019.

Hvað varðar norðurmörk Skjaldabjarnarvíkur kemur fram í landamerkjabréfinu að land jarðarinnar nái norður að kletti sem nefnist Biskup og sé norðan við Geirhólmagnúp en norðurmörkum er að öðru leyti ekki lýst þar. Geirhólmagnúpur²⁵³ er á nesi sem skagar út í haf á milli Skjaldabjarnarvíkur og Reykjarfjarðar. Samkvæmt örnefnaskrá fyrir Skjaldabjarnarvík frá 23. júní 1998 er Biskup drangur framan í núpnunum, fyrir neðan mitt bjarg. Það er einnig í samræmi við það hvernig gagnaðilar íslenska ríkisins hafa staðsett Biskup á kröfulínukorti málsins. Gagnaðilar ríkisins byggja á því að frá Biskupi fari norðurmörk jarðarinnar eftir vatnaskilum milli Skjaldabjarnarvíkur og Bjarnarfjarðar annars vegar og Reykjarfjarðar hins vegar allt vestur að jökulrönd Drangajökuls við Hrolleifsborg. Í áðurnefndri örnefnaskrá frá 1998 er norðurmörkum lýst svo: „eins og vötn falla í norður af Geirshólmi og í Hrolleifsborg í Drangajökli“. Í annarri örnefnaskrá fyrir jörðina, sem er ódagsett, segir um norðurmörk hennar: „Á

²⁵³ Geirhólmagnúpur (Geirhólmanúpur) er í fyrirliggjandi heimildum einnig nefndur Geirhólmur, Geirhólmsnúpur (Geirhólmsnúpur), Geirólfsnúpur (Geirólfsnúpur) og Hólmurinn.

merkjum við Reykjafrörð er hæst Miðmundarborg og þaðan Hrolleifsborgarháls, sem er hryggur allt að Hrolleifsborg.“

Ekki liggja fyrir í málinu eldri heimildir um merki Skjaldabjarnarvíkur.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 7/2021 voru heimildir um merki jarðarinnar Sæbóls, sem er næsta jörð norðan Skjaldabjarnarvíkur, í sunnanverðum Reykjarfirði, m.a. til skoðunar. Í landamerkjabréfi Sæbóls, frá 8. janúar 1892, er suðurmörkum jarðarinnar lýst með sama hætti og norðurmörkum Skjaldabjarnarvíkur samkvæmt áðurnefndu landamerkjabréfi, þ.e. í klettinn Biskup. Þrátt fyrir að merkjum sé ekki lýst lengra inn til landsins komst nefndin að þeirri niðurstöðu að leggja bæri til grundvallar að þau næðu að jaðri Drangajökuls. Í rökstuðningi nefndarinnar var m.a. vísað til þeirrar almennu niðurstöðu nefndarinnar að í landamerkjabréfum jarða í Ísafjarðarsýslum væri merkjum sjaldan lýst nákvæmlega í hæsta punkt fjalls eða að vatnaskilum. Það væri að mati nefndarinnar ekki endilega til marks um að merki jarðanna hefðu ekki talist ná þangað í reynd, enda mætti ætla að merki jarða á láglendi, þar sem nytjar væru mestar, hefðu þótt mikilvægari fyrir landeigendur, auk þess sem fjöllin fælu gjarnan í sér glögg náttúruleg merki jarða. Sambærileg rök gætu jafnframt átt við um jökuljaðra þegar þeir fælu í sér glögg náttúruleg merki. Ætla mætti að jaðar Drangajökuls hefði verið talinn afmarka land þeirra jarða sem til umfjöllunar voru með svo skýrum hætti að ekki hefði verið talin þörf á að fjalla sérstaklega um það í landamerkjabréfum jarðanna. Auk þess var af hálfu nefndarinnar vísað til þess að hún hefði komist að þeirri niðurstöðu að merki jarða næðu allt að jökuljaðri við sunnan-, vestan- og norðanverðan Drangajökul, en það var talið styðja niðurstöðu um að hið sama ætti við um jarðir austan jökulsins.

Að mati nefndarinnar eiga sömu sjónarmið við um það tilvik sem hér er til umfjöllunar. Að teknu tilliti til þess, og með hliðsjón af áðurnefndum örnefnaskrárum fyrir Skjaldabjarnarvík og túlkun nefndarinnar á suðurmörkum jarðarinnar, er fallist á með gagnaðilum ríkisins að rétt sé að leggja til grundvallar að land jarðarinnar nái bæði að sunnan- og norðanverðu að jökulrönd Drangajökuls með þeim hætti sem þeir byggja á. Því er niðurstaða nefndarinnar að gögn málsins styðji að sá hluti ágreiningssvæðisins sem gerðar eru kröfur til vegna Skjaldabjarnarvíkur sé innan merkja jarðarinnar.

— — —

Næst verður fjallað um landamerki Dranga. Í landamerkjabréfi jarðarinnar, sem er dagsett 24. maí 1890 og var þinglýst 2. júlí sama ár, er merkjum hennar lýst svo:

Land jarðarinnar að norðanverðu við bæjinn er norðurað Bjarnafjarðará og eru þar skír landamerki milli Skjaldarbjarnarvíkur og Dranga.

Að sunnanverðu við bæjinn eiga Drangar land yzt út í Drangatanga nfl. sjónhendingu af lægsta Skarðatindinum í vörðu þá, sem er á klettunum skammt fyrir ofan sjóinn og svo eptir þeirri línu til sjávar. Til fjalls á jörðin land svo langt sem vötnum hallar að láglendi hennar.

J.J. Thorarensen áritaði landamerkjabréfið um samþykki vegna Skjaldabjarnarvíkur og Drangavíkur en ekki kemur fram að það sé áritað um samþykki vegna annarra jarða

sem liggja nærri Dröngum. Í því sambandi skal þess þó getið að J.J. Thorarensen undirritaði landamerkjabréf Engjaness rúmunum mánuði síðar fyrir hönd umráðamanns Engjaness.

Líkt og í landamerkjabréfi Skjaldabjarnarvíkur er því lýst að Bjarnarfjarðará ráði landamerkjum milli Dranga og Skjaldabjarnarvíkur. Að því leyti eru merkjalýsingar þessara tveggja landamerkjabréfa mjög sambærilegar. Sömu sjónarmið og að framan eru rakin um merki Skjaldabjarnarvíkur um Bjarnarfjarðará eiga því einnig við um túlkun landamerkjabréfs Dranga hvað varðar norðurmörk jarðarinnar. Verður því lagt til grundvallar að Bjarnarfjarðará ráði norðurmörkunum, allt frá efstu sýnilegu upptökum við jaðar Drangajökuls.

Að sunnanverðu er merkjum Dranga lýst um Drangatanga, sjónhendingu af lægsta Skarðatindinum í vörðu sem sé á klettunum skammt fyrir ofan sjóinn og svo eftir þeirri línu til sjávar. Ljóst er að þessi hluti merkjalýsingar landamerkjabréfsins tekur einungis til merkjanna næst sjónum en nær ekki lengra inn til landsins en í lægsta Skarðatindinn við Drangaskörð og Drangatanga.

Auk framangreinds segir í landamerkjabréfi Dranga að til fjalls eigi jörðin „svo langt sem vötnum hallar að láglendi hennar“. Við túlkun landamerkjabréfa hefur orðalag sem þetta verið skýrt á þann veg að þar sé átt við vatnaskil. Af hálfu gagnaðila ríkisins vegna Dranga er vísað til þessa orðalags til stuðnings afmörkun þeirra á suðurmörkum jarðarinnar. Byggt er á því að þar eigi að ráða vatnaskil gangvart Drangavík og Eyvindarfirði, frá Drangatanga í austri að jaðri Drangajökuls í vestri. Að teknu tilliti til staðháttar, og með hliðsjón af þeirri niðurstöðu nefndarinnar í máli nr. 1/2019 að Drangajökull sé þjóðlenda, er fallist á að rétt sé að túlka texta landamerkjabréfsins um að jörðin eigi svo langt sem vötnum hallar að láglendi hennar þannig að suðurmörk jarðarinnar liggi um vatnaskil gagnvart Drangavík og Eyvindarfirði, allt að jaðri Drangajökuls, í samræmi við málalátbúnað gagnaðila ríkisins.

Ekki hafa fundist eldri heimildir en landamerkjabréf Dranga frá 1890 um merki jarðarinnar. Aftur á móti liggur fyrir lýsing tveggja nafngreindra manna á Dröngum, dagsett 16. júlí 1908. Þar er merkjum jarðarinnar lýst með sama hætti og í landamerkjabréfinu. Umrætt skjal varpar því ekki frekara ljósi á landamerki jarðarinnar.

Að framangreindu virtu er niðurstaða nefndarinnar að gögn málsins styðji að sá hluti ágreiningssvæðisins sem gerð er krafa til vegna Dranga sé innan merkja jarðarinnar.

— — —

Næst verða landamerki Drangavíkur tekin til skoðunar. Í landamerkjabréfi jarðarinnar, sem er dagsett 2. júlí 1890 og var þinglýst sama dag, er merkjum hennar lýst svo:

Milli Dranga er Drangatangi við sjóinn sjónhending af lægsta Skarðatindinum í vörðu þá sem er á Klettunum skammt fyrir ofan sjóinn og svo eftir þeirri línu til sjóar.

En milli Drangavíkur og Engjaness er Þrælskleif og nordanverdu kúpóttur klettur og varda beint upp af honum.

Bréfið er áritað um samþykki vegna Dranga en ekki vegna annarra aðliggjandi jarða. Í því sambandi skal þess þó getið að sá sem undirritaði bréfið fyrir hönd umráðamanns Drangavíkur var J.J. Thorarensen sem einnig ritaði undir landamerkjabréf Engjaness sama ár.

Efnislega eru landamerkjabréf Drangavíkur og Dranga samhljóða um merki milli jarðanna gegnt sjónum um lægsta Skarðatindinn í vörðu á klettunum skammt fyrir ofan sjóinn og þaðan til sjávar. Líkt og á við um suðurmerki Dranga er norðurmerkjum Drangavíkur aftur á móti ekki lýst lengra inn til landsins í landamerkjabréfinu. Þá er suðurmörkum Drangavíkur gagnvart Engjanesi lýst um þrælskleif, kúpóttan klett og vörðu beint upp af honum. Líkt og á við um norðurmörk Drangavíkur munu þau örnefni sem getið er um varðandi suðurmörkin öll vera nærri sjónum. Að öðru leyti er merkjum jarðarinnar ekki lýst í landamerkjabréfinu og því er ljóst að það hefur ekki að geyma lýsingu á heildarmerkjum jarðarinnar. Í málinu er enda ekki ágreiningur um að talsvert stórt svæði í Drangavíkurdal vestan þeirra merkja sem lýst er í landamerkjabréfinu sé eignarland. Þegar svo háttar til hefur nefndin í fyrri úrlausnum sínum talið að líta verði til annarra atriða og gagna, svo sem staðhátta, heimilda um merki aðliggjandi jarða, örnefnaskráa og eftir atvikum annarra atriða, sbr. t.d. úrskurð óbyggðanefndar 22. desember 2020 í máli nr. 3/2020 (Skálmardalsheiði og hluti Þingmannaheiðar).

Ekki hafa fundist eldri heimildir en landamerkjabréf Drangavíkur um merki jarðarinnar.

Í ódagsettri örnefnaskrá fyrir Drangavík, sem er höfð eftir Guðmundi Guðbrandssyni bónda í Drangavík, er fjallað um ýmis örnefni í landi jarðarinnar. Þar kemur m.a. fram að fram frá vikinni til fjalls gangi Drangavíkurdalur og að eftir honum renni Drangavíkurá. Þá segir frá því að á hálendinu fram af dalnum sé tvö vötn sem kallist Neðra-Drangavíkurvatn og Fremra-Drangavíkurvatn.

Eins og áður segir eru gerðar kröfur vegna Drangavíkur af hálfu tveggja hópa af eigendum jarðarinnar. Annar eigendahópurinn byggir á því að merki jarðarinnar afmarkist af vatnaskilum umhverfis Drangavíkurdal frá áðurnefndum örnefnum við sjó sem samkvæmt landamerkjabréfinu eru á norður- og suðurmörkum jarðarinnar gagnvart næstu jörðum. Vesturmörk jarðarinnar til fjalla nái vestur fyrir Fremra-Drangavíkurvatn og langleiðina að Kringluvatni. Hinn eigendahópurinn byggir á því að merki jarðarinnar nái talsvert lengra til fjalla eða allt vestur að Drangajökli og sýslumörkum Strandasýslu og Norður-Ísafjarðarsýslu á vesturmörkum ágreiningssvæðisins. Sú krafa skarast við kröfu vegna Engjaness og nyrsta hluta kröfu vegna Ófeigsfjarðar.

Eins og áður segir er óumdeilt að landamerkjabréf Drangavíkur hefur ekki að geyma heildarlýsingu á merkjum jarðarinnar. Kröfulína ríkisins á því svæði sem hér er til umfjöllunar er dregin þvert yfir efsta hluta Drangavíkurdals um Neðra-Drangavíkurvatn. Ekki verður séð að umrædd lína eigi sér stoð í heimildum um merki Drangavíkur. Með hliðsjón af staðháttum verður ekki séð að fundin verði skil í landslagi, sem eðlilegt getur talist að miða landamerki við, frá óumdeildu eignarlandi austan kröfulínu ríkisins

fyrir en komið er að vatnaskilum umhverfis Drangavíkurdal ofan Fremra-Drangavíkurvatns. Nefndin fellst því á það með gagnaðilum ríkisins að landamerki Drangavíkur nái a.m.k. þangað.

Til stuðnings framangreindum ályktunum um túlkun landamerkjabréfs Drangavíkur vísast einnig til hliðsjónar til dóms Landsréttar 27. júní 2024 í máli nr. 488/2022. Í málinu var deilt um landamerki Drangavíkur gagnvart Engjanesi og Ófeigsfirði. Aðild að málinu áttu eigendur þessara þriggja jarða, en auk þess var eiganda Dranga og íslenska ríkinu stefnt til réttargæslu. Í dómnum var fallist á að túlka bæri landamerkjabréf Drangavíkur með þeim hætti sem hér hefur verið gert. Þar var hins vegar ekki fjallað um eignarréttarlega stöðu umrædds landsvæðis í skilningi þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Dómurinn er því ekki bindandi um það sakarefni sem hér er til umfjöllunar, sbr. 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, auk þess sem hann bindur ekki íslenska ríkið sem aðeins var stefnt til réttargæslu, skv. 21. gr. sömu laga. Með vísan til 4. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 hefur dómurinn hins vegar fullt sönnunargildi um þau málsatvik sem í honum greinir þar til það gagnstæða er sannað.²⁵⁴

Nákvæmari skoðun á merkjum jarðarinnar innan ágreiningssvæðisins, þ.m.t. hvort þau kunni að ná lengra til vesturs, svo sem hluti eigenda Drangavíkur byggir á, skiptir hins vegar ekki máli við úrlausn málsins nema önnur atriði leiði ekki til þeirrar niðurstöðu að innan þess hluta svæðisins sem gerð er krafa til af hálfu hluta eigenda Drangavíkur sé enga þjóðlendu að finna. Í því sambandi er sérstaklega áréttað að það fellur utan verksviðs óbyggðanefndar að fjalla um mörk milli eignarlanda.

— — —

Næst verða landamerki Engjaness tekin til skoðunar. Í landamerkjabréfi jarðarinnar, sem er dagsett 2. júlí 1890 og var þinglýst sama dag, er merkjum hennar lýst svo:

Hornmark milli Engjanes og Drangavíkur er Þrælskleif, þaðan beint til fjalls, svo eptir hæstu fjallsbrún að Eyvindarfjarðará en hún ræður merkjum til sjóar milli Engjaness og Ófeigsfjarðar.

J.J. Thorarensen skrifaði undir landamerkjabréfið sem umráðamaður Drangavíkur og undirritaði það einnig fyrir hönd umráðamanns Engjaness. Enn fremur var landamerkjabréfið áritað um samþykki vegna Ófeigsfjarðar en ekki vegna annarra jarða.

Líkt og í landamerkjabréfi Drangavíkur er merkjum milli Engjaness og Drangavíkur lýst um Þrælskleif, sem er við sjó. Frá Þrælskleif er merkjum Engjaness lýst „beint til fjalls“ og svo „eptir hæstu fjallsbrún“ að Eyvindarfjarðará sem ráði merkjum til sjávar milli Engjaness og Ófeigsfjarðar. Sá gagnaðili íslenska ríkisins sem lýst hefur kröfu vegna Engjaness vísar til þessarar merkjalýsingar landamerkjabréfsins og byggir á því að af henni verði ráðið að merki jarðarinnar fylgi vatnaskilum gagnvart Drangavík og Dröngum, jaðri suðaustanverðs Drangajökuls og svo vatnaskilum gagnvart Stranda-

²⁵⁴ Gera verður þann fyrirvara að þegar úrskurður þessi er kveðinn upp liggur ekki fyrir hvort Hæstiréttur heimilar áfrýjun málsins.

sýslu á vesturmörkum ágreiningssvæðisins, allt að upptökum Eyvindarfjarðarar, sem byggt er á að séu á síðastnefndu vatnaskilunum.

Í fyrri úrskurðum óbyggðanefndar hafa merkjalýsingar á borð við þá sem er að finna í landamerkjabréfi Engjaness, þar sem merkjum er lýst „eptir hæstu fjallsbrún“, gjarnan verið túlkaðar á þann veg að þar sé átt við vatnaskil, sbr. t.d. ítarlega umfjöllun óbyggðanefndar um túlkun slíkra landamerkjálýsinga í úrskurðum nefndarinnar í málum nr. 1–5/2021 og 7–8/2021 í Ísafjarðarsýslum. Ofan og vestan við þann stað þar sem gagnaðilar ríkisins staðsetja Þrælskleif er Drangavíkurfjall, milli Drangavíkurdals og Eyvindarfjarðardals. Í lýsingu Árnassóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um Drangavíkurfjall: „Það er stórt og geysihátt klettafjall og liggur það í suður og útsuður, fram undir eystri sporðinn á Drangajökli og Ófeigsfjarðarheiði.“ Af þessari lýsingu verður ráðið að litið sé svo á að Drangavíkurfjall teygi sig talsvert langt inn til landsins í átt að Drangajökli. Að teknu tilliti til þess, og með hliðsjón af túlkun nefndarinnar á orðalagi á borð við „eptir hæstu fjallsbrún“ í fyrri úrlausnum, fellst nefndin á að túlka beri landamerkjabréf Engjaness þannig að norðurmörk jarðarinnar fylgi vatnaskilum á Drangavíkurfjalli norðan Eyvindarfjarðar allt vestur að jaðri Drangajökuls.

Samkvæmt landamerkjabréfinu er suðurmörkum jarðarinnar gagnvart Ófeigsfirði lýst um Eyvindarfjarðarar. Eins og áður segir hefur í fyrri úrlausnum óbyggðanefndar almennt verið við það miðað að í tilvikum þar sem landamerkjum jarða er lýst um ár allt til upptaka þeirra, þá ráði þær merkjum allt til efstu upptaka, og hefur gjarnan verið miðað við vatnaskil í því sambandi. Í landamerkjabréfi Engjaness er merkjum lýst eftir hæstu fjallsbrún og að Eyvindarfjarðarar, sem ráði svo merkjum til sjávar. Af hálfu íslenska ríkisins er byggt á því að áin eigi upptök sín í Neðra-Eyvindarfjarðarvatni en af hálfu eigenda Engjaness og Ófeigsfjarðar er á því byggt að hún eigi upptök sín á vatnaskilum milli Strandasýslu og Norður-Ísafjarðarsýslu, sem eru vesturmörk ágreiningssvæðisins.

Á korti sem unnið var á vegum danska herforingjaráðsins árið 1914 eru upptök Eyvindarfjarðarar sýnd í tveimur kvíslum norðarlega á Ófeigsfjarðarheiði sem sameinast síðan og áin rennur í greinilegum samfelldum farvegi þaðan allt til sjávar. Á kortinu er ekki að finna stöðuvötn á borð við Efra- og Neðra-Eyvindarfjarðarvatn. Ekki liggja fyrir gögn um vatnafar á svæðinu sem unnin voru nær landamerkjabréfi Engjaness í tíma. Að mati nefndarinnar styður kortið við málatilbúnað gagnaðila ríkisins vegna Engjaness og Ófeigsfjarðar.

Það sama má segja um lýsingu á ánni í áðurnefndri sóknarlýsingu Árnassóknar frá 1852 þar sem Eyvindarfjarðarar er sögð renna ofan af Ófeigsfjarðarheiði norðanverðri, þar sem hún hafi upptök sín í smákvíslum. Þá vísa gagnaðilar ríkisins einnig til korts af Strandasýslu sem varðveitt er á Þjóðskjalasafni Íslands og talið vera frá því um 1720. Á kortinu sést Eyvindarfjarðarar renna í samfelldum farvegi frá upptökum í Drangajökli til sjávar en ekki í gegnum stöðuvötn á þeirri leið. Þá er einnig til þess að líta að í

sýslulýsingu Strandasýslu, sem ásamt öðrum sýslulýsingum var tekin saman á árabílinu 1744–1749 að tilstuðlan danska vísindafélagsins, kemur fram að Eyvindarfjarðará eigi upptök sín í Drangajökli.

Að öllu framangreindu virtu fellst nefndin á að miða beri við að Eyvindarfjarðará eigi upptök sín í kvíslum á norðanverðri Ófeigsfjarðarheiði, á vesturmörkum ágreiningssvæðisins. Að teknu tilliti til þess er fallist á að túlka beri landamerkjabréf Engjaness þannig að suðurmörk jarðarinnar fylgi Eyvindarfjarðará frá framangreindum upptökum.

Til stuðnings framangreindum ályktunum um túlkun landamerkjabréfs Engjaness vísast einnig til hliðsjónar til dóms Landsréttar 27. júní 2024 í máli nr. 488/2022, sbr. fyrri umfjöllun um málið hér að framan. Í dómnum var fallist á að túlka bæri landamerkjabréf Engjaness með þeim hætti sem hér hefur verið gert.²⁵⁵

Ekki hafa fundist eldri heimildir en landamerkjabréf Engjaness um merki jarðarinnar og ekki liggja heldur fyrir yngri heimildir sem gætu haft þýðingu í þessu sambandi.

Því er niðurstaða nefndarinnar að gögn málsins styðji að sá hluti ágreiningssvæðisins sem gerð er krafa til vegna Engjaness sé innan merkja jarðarinnar.

— — —

Næst verða landamerki Ófeigsfjarðar tekin til skoðunar. Í landamerkjabréfi jarðarinnar, sem er dagsett 21. janúar 1890 og var þinglýst 2. júlí sama ár, er merkjum hennar lýst svo:

Land jarðarinnar er frá Helgaskjóli og norður að Eyvindarfjarðará og eru þar skír landamerki, fram til fjalls á Ófeigsfjörður svo langt sem vötnum hallar að Ófeigsfjarðarlandi og liggur því undir Ófeigsfjörð allur Húsadalur og allur Sýrárdalur út á Seljanesmúla að vörðum þeim, sem skilja milli Ófeigsfjarðar og Seljaneslands. Á sjó á Ófeigsfjörður út þangaðtil Helgaskjól er að bera í landamerkjavörðu, sem þar er uppi á múlanum, þ.e. Ófeigsfjörður á nokkuð lengra á sjó úteptir en á landi.

Í ljósi þess sem segir um að Ófeigsfjörður eigi „lengra á sjó úteptir en á landi“ er rétt að geta jafnframt um þann texta sem á eftir fylgir og varðar eyjar og sker. Þar segir:

Varplönd, sem liggja undir Ófeigsfjörð eru: Hrótey skammt undan landi Ófeigsfjarðarmeginn við Hróteyjarnes og hólmi, skammt undan landi innst á firdinum.

Sker, sem selveidi er við og liggja undir Ófeigsfjörð eru almennt nefnd Ófeigsfjarðarsker, þau eru talsvert undan landi, og eru hin einstöku sker nefnd, Flatasker, Hnúasker, Austurklakkar og Brimilsklakkar.

Landamerkjabréfið er undirritað af J.J. Thorarensen, Guðmundi Péturssyni, Þorkatli Þorkelssyni, Gísli Gíslasyni, Jóni Gíslasyni og Ragnheiði Óladóttur. Þau voru eigendur Ófeigsfjarðar en ekki kemur fram hvort undirritanir þeirra hafi einnig verið vegna annarra jarða. Í því sambandi má þó nefna að J.J. Thorarensen undirritaði sem fyrr segir einnig landamerkjabréf Engjaness og Drangavíkur sama ár.

²⁵⁵ Gera verður þann fyrirvara að þegar úrskurður þessi er kveðinn upp liggur ekki fyrir hvort Hæstiréttur heimilar áfrýjun málsins.

Í tilvitnuðum texta landamerkjabréfs Ófeigsfjarðar kemur fram að norðurmörk jarðarinnar liggi um Eyvindarfjarðará. Hér að framan hefur verið fjallað um Eyvindarfjarðará í tengslum við túlkun á landamerkjabréfi Engjaness. Með vísan til þeirrar umfjöllunar er fallist á að túlka beri landamerkjabréf Ófeigsfjarðar með sama hætti, þ.e. að Eyvindarfjarðará ráði mörkum að upptökum á vesturmörkum ágreiningssvæðisins.

Suðurmörkum jarðarinnar er lýst í Helgaskjóli, sem er við sjó í austanverðum Ófeigsfirði. Þá kemur fram í landamerkjabréfinu að „fram til fjalls“ eigi Ófeigsfjörður „svo langt sem vötnum hallar að Ófeigsfjarðarlandi“ og í framhaldinu segir að því liggi undir jörðina allur Húsadalur og allur Sýrárdalur út á Seljanesmúla, að tilteknum vörðum sem skilji milli Ófeigsfjarðar og Seljaneslands. Seljanesmúli er á kortum staðsettur ofan Helgaskjól, norðan til í Seljanesfjalli milli Ófeigsfjarðar og Ingólfsfjarðar.

Telja verður að með tilvitnuðum orðum landamerkjabréfsins, þar sem segir að „fram til fjalls“ eigi Ófeigsfjörður „svo langt sem vötnum hallar að Ófeigsfjarðarlandi“, sé átt við vatnaskil. Ljóst er að suður af Ófeigsfirði liggja vatnaskil á mörkum Árneshrepps gagnvart Kaldrananeshreppi og Strandabyggð á suðurmörkum ágreiningssvæðisins. Þá eru vatnaskil til vesturs við sýslu- og sveitarfélagamörk sunnan Drangajökuls, þ.e. mörkum Strandasýslu og Norður-Ísafjarðarsýslu, sem einnig eru vesturmörk Árneshrepps gagnvart þeim hluta Strandabyggðar sem er í Norður-Ísafjarðarsýslu og jafnframt vesturmörk ágreiningssvæðisins. Í tengslum við tilvitnaðan texta um vatnaskil í landamerkjabréfinu er þess sérstaklega getið að allur Húsadalur og allur Sýrárdalur liggi undir Ófeigsfjörð. Sýrárdalur skerst inn í landið til suðurs milli Seljanesfjalls og Hádegisfjalls, við botn Ófeigsfjarðar, og vestan síðarnefnda fjallsins er Húsadalur sem einnig liggur til suðurs inn í landið. Húsadalur nær mun lengra til suðurs en Sýrárdalur og ljóst er að vatnasvið Húsár nær suður að fyrrnefndu vatnaskilunum á suðurmörkum ágreiningssvæðisins. Auk Húsár eru allmörg önnur vatnsföll á Ófeigsfjarðarheiði sem renna til sjávar í Ófeigsfirði. Þar á meðal Krossá, Rjúkandi Hvalá og Dagverðardalsá. Ljóst er að vatnasvið þeirra ná að áðurnefndum vatnaskilum á suður- og vesturmörkum ágreiningssvæðisins. Við þetta bætist svo að Eyvindarfjarðará, sem rennur til sjávar í Eyvindarfirði, er á norðurmörkum jarðarinnar samkvæmt landamerkjabréfinu, sbr. umfjöllun um þann hluta merkjanna hér að framan. Vatnasvið Eyvindarfjarðarár tekur við norðan vatnasviðs vatnsfalla sem falla til Ófeigsfjarðar og nær einnig að vesturmörkum ágreiningssvæðisins, líkt og áður hefur komið fram.

Samkvæmt framangreindu telur nefndin að lýsing landamerkjabréfsins um að „fram til fjalls“ eigi Ófeigsfjörður „svo langt sem vötnum hallar að Ófeigsfjarðarlandi“, verði vart túlkuð á annan veg en að land jarðarinnar nái allt að áðurnefndum vatnaskilum á Ófeigsfjarðarheiði á suður- og vesturmörkum ágreiningssvæðisins, allt frá Seljanesmúla í suðri að upptökum Eyvindarfjarðarár í norðri.

Hins vegar kemur einnig fram í landamerkjabréfinu að á sjó út eigi Ófeigsfjörður þangað til Helgaskjól beri í landamerkjavörðu uppi á múlanum, þannig að Ófeigsfjörður eigi „nokkuð lengra á sjó úteptir en á landi“. Þessi texti verður vart skilinn á annan veg

en að átt sé við að merki Ófeigsfjarðar nái lengra á haf út en inn til landsins og hlýtur því ásamt öðru að koma til skoðunar við mat á því hvernig túlka beri lýsingu landamerkjabréfsins á merkjum jarðarinnar inn til landsins. Nákvæm staðsetning vörðu sem nefnd er í tilvitnuðum texta landamerkjabréfsins liggur ekki fyrir og af hálfu gagnaðila ríkisins hefur ekki verið gerð grein fyrir ætlaðri legu þess hluta merkjanna sem miðast við það þegar Helgaskjól ber í landamerkjavörðu uppi á múlanum. Í því sambandi skal þess getið að Hrótey, sem nefnd er meðal varplanda Ófeigsfjarðar í landamerkjabréfinu, er um 5 km frá bæjarstæði jarðarinnar samkvæmt fyrirliggjandi kortum og af þeim skerjum sem nefnd eru og sögð liggja undir Ófeigsfjörð og vera „talsvert frá landi“ er Flatasker í um 8 km fjarlægð frá bæjarstæðinu, Hnúasker í um 9 km fjarlægð, Austurklakkar í um 8 km fjarlægð og Brimilsklakkar, sem fjærst liggja frá landi, eru í um 10 km fjarlægð. Á hinn bóginn eru á bilinu 10–19 km í beinni loftlínu frá bæjarstæði jarðarinnar að vatnaskilum á suður- og vesturmörkum ágreiningssvæðisins. Samkvæmt því er ljóst að þrátt fyrir að fallist yrði á að þau sker sem fjærst eru frá landi væru innan merkja jarðarinnar, þá stæðist sú fullyrðing ekki að merki jarðarinnar næðu lengra á haf út en inn til landsins, miðað við að merki inn til landsins nái að áðurnefndum vatnaskilum. Þar munar allt að 9 km samkvæmt mælingum á fyrirliggjandi kortum. Í því sambandi er þess hins vegar að gæta að á ritunartíma landamerkjabréfsins var ekki við nákvæm kort af svæðinu að styðjast þar sem hægt hefði verið að mæla vegalengdir með sama hætti og mögulegt er með nútímataækni. Það virðist ekki vera fyrr en með tilkomu korts sem unnið var á vegum danska herforingjaráðsins árið 1914 sem slíkt hefði í fyrsta lagi verið mögulegt með góðu móti, og auk þess alls óvíst hvernig aðgengi að því korti var háttað á þeim tíma. Eldra kort af Strandasýslu, sem talið er vera frá um 1720, er mun ónákvæmara að þessu leyti.

Að teknu tilliti til þessa verður ekki talið að fullyrðing í landamerkjabréfinu um að merki Ófeigsfjarðar nái lengra á haf út en inn til landsins standi því í vegi að merki jarðarinnar verði túlkuð með þeim hætti sem áður getur, þ.e. að þau nái að vatnaskilum á Ófeigsfjarðarheiði á suður- og vesturmörkum ágreiningssvæðisins, allt frá Seljanesmúla í suðri að upptökum Eyvindarfjarðarar í norðri. Landamerkjabréfið er enda afdráttarlaust um að vatnaskil ráði merkjum og ekki verður séð að önnur slík skil komi til greina á svæðinu.

Ekki hafa fundist eldri heimildir en landamerkjabréfið um merki jarðarinnar. Hins vegar liggur fyrir afsal frá 7. maí 1921 fyrir hálfri jörðinni Ófeigsfirði þar sem merkjum jarðarinnar er lýst svo:

Milli Seljaness og Ófeigsfjarðar í læk, er fellur til sjávar hjá svonefndu Helgaskjóli, ræður hann merkjum frá sjó að vörðu á múlabrúninni þar upp af, þaðan sjónhending eptir sömu stefnu uppá hámúlann. – Milli 4 Drangavíkur og Ófeigsfjarðar ræður Eyvindarfjarðará merkjum frá sjó til upptaka, en á aðra vegu á Ófeigsfjörður land eins langt og vötn falla þar til sjávar.

Merkjum gagnvart Seljanesi er hér lýst með ítarlegri hætti en gert er í landamerkjabréfinu, þar sem í afsalinu er getið um læk sem ráði merkjum frá Helgaskjóli að vörðu

hjá múlabrúninni og þaðan upp á hámulann, og er þar væntanlega átt við Seljanesmúla ofan Helgaskjóls. Þá er tekið fram að Eyvindarfjarðará ráði merkjum til upptaka og enn fremur að „á aðra vegu“ eigi Ófeigsfjörður „eins langt og vötn falla þar til sjávar“.

Að öllu framangreindu virtu er niðurstaða nefndarinnar að gögn málsins styðji að sá hluti ágreiningssvæðisins sem gerð er krafa til vegna Ófeigsfjarðar sé innan merkja jarðarinnar.

— — —

Nú er lokið umfjöllun um landamerki kröfufjarða í málinu. Næst koma til skoðunar heimildir um merki annarra jarða sem liggja að ágreiningssvæðinu.

Hér að framan var fjallað um merki Sæbóls í Reykjarfirði, sem er næsta jörð norðan við ágreiningssvæðið, en samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 7/2021 er þar um að ræða eignarland.

Að nyrsta hluta vesturmarka svæðisins liggur, eins og áður segir, þjóðlenda á Drangajökli samkvæmt úrskurði nefndarinnar í máli nr. 1/2019. Þar sunnan við tekur við eignarland samkvæmt fyrrnefndum úrskurði nefndarinnar í máli nr. 7/2021, á svæði sem krafa var gerð til vegna Laugalands á Langadalsströnd. Þrátt fyrir að ekki liggi fyrir landamerkjabréf fyrir Laugaland var í úrskurðinum lagt til grundvallar að merki jarðarinnar næðu að vatnaskilum sunnan Drangajökuls við sýslumörk Strandasýslu og Norður-Ísafjarðarsýslu.

Þar sunnan við er óumdeilt eignarland Hraundals á Langadalsströnd. Í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 13. júlí 1889, sem var þinglýst 21. maí 1890, er merkjum til fjalla lýst „fram fjall sem vötnum hallar að Hraundal“.

Þar sunnan við er svæði sem er eignarland samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 6/2021, á svæði sem kröfur voru gerðar til vegna Hafnardals og Nauteyrar á Langadalsströnd. Í úrskurðinum voru landamerkjabréf þessara jarða túlkuð þannig að þau næðu að vatnaskilum við sýslumörk Strandasýslu og Norður-Ísafjarðarsýslu.

Sunnan ágreiningssvæðisins liggur óumdeilt eignarland Staðar í Steingrímsfirði, og jarða sem skipt hefur verið út úr landi Staðar. Í landamerkjabréfi Staðar frá júní 1866, sem var þinglýst 26. og 28. júní 1890, er merkjum til austurs og norðurs lýst um Kópstaðagil í Selárdal frá Selá „og á fjall upp, þangað sem vötn greina að norðanverðu“, en ljóst er að vatnasvið Selár í Selárdal nær norður að suðurmörkum ágreiningssvæðisins.

— — —

Að öllu framangreindu virtu er niðurstaða óbyggðanefndar að ágreiningssvæðið sé allt innan merkja jarða samkvæmt heimildum um merki Skjaldabjarnarvíkur, Dranga, Drangavíkur, Engjaness og Ófeigsfjarðar. Það á sér einnig stöð í heimildum um merki aðliggjandi jarða og ekki er fyrir að fara eldri heimildum um merki jarðanna sem mæla því í mót. Jafnframt er niðurstaða nefndarinnar að gögn málsins styðji ekki afmörkun ríkisins á austurmörkum svæðisins gagnvart óumdeildum eignarlöndum framan- greindra jarða.

7.4.2 Eignarréttarleg staða

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðisins. Í kafla 7.3 er fjallað um landnám á svæðinu en í Sturlubók og Hauksbók *Landnámu* er Hella-Björn sagður hafa numið land frá Straumnesi til Dranga og síðar búið í Skjaldabjarnarvík. Einnig segir þar að Geirólfur hafi búið undir Geirólfsnúp að ráði Bjarnar. Enn fremur er greint frá því í Sturlubók að Þorvaldur Ásvaldsson hafi numið Drangaland og Drangavík til Engjaness og búið á Dröngum. Jafnframt er greint frá því í Sturlubók og Hauksbók að þrír synir Herröðar hvítaskýs hafi numið land á Ströndum, en af þeim hafi Eyvindur numið Eyvindarfjörð og Ófeigur Ófeigsfjörð.

Líkt og áður segir verður af framangreindum frásögnum ekki skýrlega ráðið hvort ágreiningssvæðið hafi verið numið, enda kemur ekki fram hversu hátt til fjalla landnám á svæðinu hafi náð. Sé tekið mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verður þó að mati óbyggðanefndar að telja líklegt að þeir hlutar ágreiningssvæðisins sem næstir eru byggð hafi verið numdir og að ekki sé útilokað að svæðið allt hafi verið numið.

Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitásium og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Frá þessari meginreglu eru tiltekna undantekningar, enda hefur sú áhersla dómstóla á landamerkjabréf jarða sem að framan var lýst frá upphafi verið með skýrum fyrirvörum, sjá t.d. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum). Þar kemur fram að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs og að með því að gera landamerkjabréf hafi menn ekki getað aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Um þetta segir einnig svo: „Er þá einkum til þess að líta hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins.“ Við úrlausn þessa máls reynir því helst á hvort þjóðlendukröfussvæðið hafi upprunalega verið hluti af jörð eða jörðum, og verið háð beinum eignarrétti á þeim grundvelli, eða hvort svæðið hafi frá upphafi

verið utan marka jarða og sé þar með þjóðlenda sem eftir atvikum er háð óbeinum eignarréttindum.

Hér að framan var komist að þeirri niðurstöðu að ágreiningssvæðið væri allt innan merkja Skjaldabjarnarvíkur, Dranga, Drangavíkur, Engjaness og Ófeigsfjarðar samkvæmt heimildum um merki jarðanna. Það á sér einnig stöð í heimildum um merki aðliggjandi jarða og ekki liggja fyrir eldri heimildir sem mæla því í mót. Eins og áður segir er krafa íslenska ríkisins um þjóðlendu á svæðinu aðallega á því byggð að svæðið hafi verið utan landnáms og það sé utan merkja þeirra jarða sem að því liggja. Einnig er á því byggt af hálfu ríkisins að þrátt fyrir að gögn málsins kunni að benda til þess að einhverjir hafi kallað til réttinda á svæðinu bendi þau ekki til þess að slíkt hugsanlegt tilkall hafi eða geti grundvallast á beinum eignarrétti. Að fenginni þeirri niðurstöðu að ágreiningssvæðið sé allt innan merkja framangreindra jarða er því einkum uppi það álitaefni hvort svæðið hafi aðra eignarréttarlega stöðu en óumdeild eignarlönd jarðanna sem um ræðir, þrátt fyrir að vera innan merkja þeirra samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Hér verður þetta atriði því tekið til nánari skoðunar. Eftirfarandi umfjöllun verður þannig háttað að kannaðar verða heimildir um eignarréttarlega stöðu hverrar kröfu-jarðar fyrir sig, í sömu röð og áður.

Fyrst koma til skoðunar heimildir um Skjaldabjarnarvík en eins og áður segir greinir *Landnáma* frá því að jörðin hafi verið landnámsjörð Hella-Björns.

Elsta fyrirbyggjandi skjal sem varðar Skjaldabjarnarvík er máldagi Árnescirkju frá um 1327 þar sem segir að Kálfnescirkja eigi hálfa tíund í Skjaldabjarnarvík. Hið sama kemur fram í máldaga Gísla Jónssonar biskups frá 1570. Þá liggja fyrir biskups- og prófastsvisitasíur Árnescirkju frá 17. öld og fram á 19. öld sem fjalla m.a. um að kirkjan eigi tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsnúps og Kaldsbakskleifar.

Fyrir liggja ýmis skjöl sem varða yfirfærslu eignarréttar að Skjaldabjarnarvík, eða reka á jörðinni, allt frá 14. öld og fram á 19. öld.

Í *Jarðabók* Árna og Páls frá 1706 segir að dýrleiki Skjaldabjarnarvíkur sé metinn sex hundruð. Þar kemur fram að reki sé þar sæmilegur en hafi áður verið „yfirfljótanlegur“. Einnig að minna en 40 árum áður hafi verið haft í seli sem nefnt væri Skaufasel. Um það segir einnig: „Þar meina menn til forna verið hafi býli, en veit þó enginn neitt skjallegt þar af.“ Á fyrirbyggjandi kortum er Skaufasel staðsett á litlu nesi sunnan Selvíkur, utarlega við norðanverðan Bjarnarfjörð, um 6,5 km austan ágreiningssvæðisins.

Í jarðamati Strandasýslu 1804 er dýrleiki Skjaldabjarnarvíkur metinn sex hundruð og þar segir að eyðihjáleigan Skaufasel sé tekin með í matið. Hið sama kemur fram um dýrleika jarðarinnar í *Jarðatali* Johnsens frá 1847 og fasteignamati Strandasýslu 1916–1918.

Í jarðamati Strandasýslu 1849–1850 segir að dýrleiki jarðarinnar sé sex hundruð. Um landkosti segir eftirfarandi: „túnid er lítid eingjar nokkrar að vídattu, en votar og gras slæmar. lítill selveidi en mikill trjáreki en vegna ördugleika og afskektrar stöðu gétur ekki ábuandi selt vidin.“

Í lýsingu Árnassóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um jörðina:

Bærinn stendur fyrir miðri vikinni, rétt við sjó milli Norðdal[s]ár og Sunddalsár. Jörðin er 6 Hdr. að dýrleika, og er það hin mesta landkosta jörð hér í sveit, og svo eru landgæði þar mikil, að vænstu mjókurær mjólka þar 5 potta af mjólk á dag, þó órúlegt sé, og eru ær þar mjólkaðar jafnaðarlega fram yfir jól. Þar er einhver hin bezta fjörubeit og nægilegur heyskapur, en lítil er þar útbeit, og ekki liggur jörðin undir áföllum af skriðum eða þesskonar.

Við aðalmeðferð málsins gaf Kristján Lyngmó munnlega skýrslu, en hann var í sveit í Skjaldabjarnarvík tíu síðustu árin sem búið var á jörðinni, fram til 1947. Fram kom í máli hans að á þeim tíma hafi jörðin öll verið nýtt til beitar, allt upp undir jökul. Einnig kom fram að nokkur gróður hefði verið fram með Bjarnarfjarðará og heyjað hefði verið upp með ánni.

Næst koma til skoðunar heimildir um Dranga. Líkt og áður segir er frá því greint í *Landnámu* að Drangar hafi verið landnámsjörð Þorvaldar Ásvaldssonar.

Elstu fyrirliggjandi skjöl sem varða Dranga eru skrá Páls Jónssonar Skálholtsbiskups frá því um 1200 um kirkjur og staði Skálholtsbiskupsdæmis og Fjarðatal frá um 1312, þar sem Dranga er getið. Þá liggja fyrir biskups- og prófastsvísitásiur Árneskirkju frá 17. öld og fram á 19. öld sem fjalla m.a. um að kirkjan eigi tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsnúps og Kaldsbakskleifar.

Fyrir liggja ýmis skjöl sem varða yfirfærslu eignarréttar að Dröngum, frá 14. öld og fram á 19. öld.

Í *Jarðabók* Árna og Páls frá 1706 segir að dýrleiki Dranga sé metinn tólf hundruð. Þar kemur fram að reki hafi áður verið „yfirfljótanlegur“ en sé nú miklu meiri. Þá er sagt frá tóftum á Krákutúni og „[s]ýnist líklegt þar kunni að hafa verið býli að forngildu, veit þó enginn neitt þar af“. Krákutún er á láglendi norðan bæjarstæðis Dranga, talsvert austan ágreiningssvæðisins.

Í jarðamati Strandasýslu 1804 er dýrleiki Dranga metinn tólf hundruð og fram kemur að eyðihjáleigan Kragatún sé tekin með í matið. Hið sama kemur fram um dýrleika jarðarinnar í *Jarðatali* Johnsens frá 1847 og jarðamati Strandasýslu 1849–1850. Í síðastnefnda jarðamatinu segir um landkosti jarðarinnar: „Túnid er nokkud stórt en snogg slægt. Eingjar nokkrar að víðáttu en reitingslegar. gódir hagar á sumrum, Töluverd selveidi ædarvarp, káltekja og mikill trjáreki“.

Í lýsingu Árnassóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um jörðina:

Bærinn stendur norðanvert undir Drangafjalli, lítinn spöl austan til við Húsá, á litlum tanga. Jörðin er 12 Hdr. að dýrleika, og er það landgæða lítil jörð, og mjög slægna lítil, með því hún liggur undir áföllum af skriðum úr Drangafjalli og gengur hún heldur af sér. Helzti kostur jarðarinnar er mikill trjáreki, nokkur selveiði og dúntekja.

Hinn 16. júlí 1908 fór fram mat á Dröngum í tilefni af fyrirhuguðum kaupum ábúanda á jörðinni, á grundvelli laga um sölu kirkjujarða nr. 50/1907. Í matslýsingunni

er merkjum jarðarinnar lýst, svo sem áður er getið, en þar er einnig fjallað um landkosti og segir m.a.:

Tún jarðarinnar gefur af sjer, að sögn ábúanda, í meðalári rúmt kýrfóður; hefur núverandi ábúandi bætt það og girt að miklu leyti.

Útengjar eða útheyisslægjur eru mjög reitingslegar og víða langt til þeirra og mun í meðalári meiga heyja um 200 hesta eða lítið þar yfir, þá með miklu fólksaldi.

Landrými er mikið.

Fjörubeit góð í íslausum árum, en flæðihætt mjög á svokölluðum Krókskerjum og hefur ábúandi þannig mist því nær 40 fjár á 6 síðustu árum, þrátt fyrir mikla umhirðingu.

Mótak getur ekki talist á jöðinni, en viðarreki er mikill í rekaárum, enda er rekasvæðið mjög langt og liggur ágætlega við.

Í fasteignamati Strandasýslu 1916–1918 kemur m.a. fram að landamerki Dranga séu þinglesin og að þau séu ágreiningslaus.

Við aðalmeðferð málsins gaf Sveinn Kristinsson munnlega skýrslu, en hann ólst upp á Dröngum. Fram kom í máli hans að á þeim tíma hafi jörðin öll verið nýtt til beitar, allt upp undir jökul. Leita hafi þurft fjár um alla jörðina á haustin, ekki síður innan ágreiningssvæðisins en utan.

Næst koma til skoðunar heimildir um Drangavík. Líkt og áður segir er frá því greint í *Landnámu* að Drangavík hafi verið innan landnáms Þorvaldar Ásvaldssonar.

Elsta fyrirliggjandi skjal sem varðar Drangavík er máldagi Árneskirkju frá um 1327 þar sem fjallað er um rekarétt kirkjunnar í Drangavík. Einnig liggja fyrir máldagar og rekaskrár fyrir Árneskirkju, Vatnsfjarðarkirkju og Þingeyraklaustur frá tímabilinu 1360–1570 sem fjalla um rekaréttindi kirknanna og klaustursins í Drangavík. Þá liggja fyrir biskups- og prófastsvísitasíur Árneskirkju frá 17. öld og fram á 19. öld sem fjalla m.a. um að kirkjan eigi tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsnúps og Kaldbakskleifar. Einnig prófasts- og biskupsvísitasíur Þingeyraklausturs frá 19. öld sem fjalla m.a. um rekaréttindi í Drangavík.

Í Sigurðarregistri frá um 1525 er fjallað um eignir og peninga Þingeyraklausturs en þar kemur m.a. fram að klaustrið eigi jörðina Drangavík, sem þá var óbyggð, og reka í víkinni.

Í *Jarðabók* Árna og Páls frá 1706 segir um Drangavík að hún sé eyðijörð síðan 1705, hún hafi farið í eyði fyrir harðinda sakir en kynni aftur að byggjast ef nokkur taka vildi. Af jörðinni hefði nú enginn neitt gagn.

Í jarðamati Strandasýslu 1804 er dýrleiki Drangavíkur metinn sex hundruð. Sama kemur fram í *Jarðatali* Johnsens frá 1847, og þess einnig getið að Engjanes hafi árið 1805 verið beutiland frá Drangavík. Í jarðamati Strandasýslu 1849–1850 kemur það sama fram um dýrleika jarðarinnar. Um landkosti segir þar: „lítid tún og eingjar sárlítlar toluverdr trjáreki, selveidi lítil nokkud ædarvarp. Arneskyrkja á þar reka ítak“.

Fyrir liggur bréf, dags. 10. desember 1835, frá Bjarna Thorarensen, amtmanni Norður- og Austuramts, til Björns Olsens, umboðsmanns Þingeyraklausturs, þess efnis að rentukammer hafi samþykkt tilboð Björns um að greiða 100 ríkisbankadali fyrir

sjóreka fyrir nokkrum jörðum í Húnavatns- og Strandasýslum, þar á meðal fyrir Drangavík.

Fyrir liggur að Björn Olsen, umboðsmaður Þingeyraklausturs, keypti Drangavík og fékk konunglegt afsal fyrir jörðinni, dags. 12. september 1838. Af prófastsvísitasíu árið 1844 er ljóst að jörðina keypti Björn í þeim tilgangi að koma henni að nýju í eigu Þingeyrakirkju, sem hann var einnig orðinn eigandi að. Í lögfestu Björns fyrir Þingeyraklausturskirkju frá 31. mars 1845 kemur m.a. fram að kirkjan eigi jörðina Drangavík og allan reka fyrir jörðinni.

Í lýsingu Árnessóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um jörðina:

[Drangavík] er gæðalítill jörð, 6 Hdr. að dýrleika, því landið er mest graslausar skriður og holt, og verða þar hafðar fáeinar kindur, og árlega gengur jörðin heldur af sér af skriðuföllum. Hinir helztu kostir við jörðina eru: Trjáreki, dúntekja og lítillfjörleg selveiði.

Hinn 27. ágúst 1857 skrifaði presturinn í Árnesi bréf til Runólfs M. Olsens, eiganda Þingeyra, um ástand jarða á Ströndum. Þar kveður prestur m.a. jörðina Drangavík vera lélega og slægnalausa, auk þess sem fjallað er um reka fyrir jörðinni og önnur hlunnindi, s.s. selveiðar og dúntekju.

Hinn 12. maí 1883 skrifaði eigandi Þingeyra bréf til sýslumannsins í Strandasýslu um ágreining um rekamörk milli jarða í sýslunni, en fram kemur að Þingeyrakirkja eigi jörðina Drangavík. Ekkert kemur þó nánar fram um afmörkun jarða eða örnefni.

Næst koma heimildir um Engjanes til skoðunar. Líkt og áður segir er frá því greint í *Landnámu* að Þorvaldur Ásvaldsson hafi numið land að Engjanesi. Þá segir frá því að Eyvindur Herröðarson hvítaskýs hafi numið Eyvindarfjörð.

Elsta fyrirliggjandi skjal sem varðar Engjanes er máldagi Stafholtskirkju frá um 1140, þar sem fram kemur að kirkjan eigi Engjanes á Ströndum og reka með. Hið sama kemur fram í nokkrum fjölda annarra skjala sem varða eignir Stafholtskirkju, þar á meðal máldögum frá 14.–16. öld, prófasts- og biskupsvísitasíum frá 17.–19. öld, úttektum um kirkjuna frá 18. og 19. öld, lögfestu frá 1809 og landamerkjabréfi Stafholts frá 1890.

Auk þess liggja fyrir biskups- og prófastsvísitasíur Árnescirkju frá 17. öld og fram á 19. öld sem fjalla m.a. um að kirkjan eigi tíund í öllum hvölum sem á land koma milli Geirólfsnúps og Kaldsbakskleifar. Þá liggja fyrir skjöl frá 16. öld og fram á 19. öld sem eigna Þingeyraklaustri og Þingeyrakirkju rekaréttindi í Eyvindarfirði.

Í *Jarðabók* Árna og Páls frá 1706 segir að dýrleiki Engjaness sé metinn fjögur hundruð og sé „långvarandi“ eyðijörð. Þar segir:

Þetta kot hefur aldrei bygt verið, nema fyrir x árum tók það einn maður og flosnaði upp, síðan hefur það ei bygt verið. Það kann ei að byggjast, nema sá sem er í Drangavík hafi það með. Þar hefur nú enginn maður gagn af sem menn vita.

Í jarðamati Strandasýslu 1804 er dýrleiki Engjaness metinn sex hundruð. Þar kemur fram að engin búseta sé á jörðinni heldur sé hún aðeins nýtt sem beutiland fyrir

Drangavík. Ekki er fjallað um Engjanes í *Jarðatali* Johnsens frá 1847. Í neðanmálsgrein við jörðina Drangavík kemur hins vegar fram að árið 1805 hafi Engjanes verið beutiland frá Drangavík. Ekki eru upplýsingar um Engjanes í jarðamati Strandasýslu 1849–1850.

Árið 1956 var ríkisstjórninni heimilað með lögum nr. 39/1956 að selja tvær jarðeignir í opinberri eigu en önnur þeirra var Engjanes. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögunum sagði að Engjanes væri „kirkujörð, talin eign Stafholtskirkju samkvæmt gömlum máldögum“ og vitnað var í umsögn sýslumanns Strandasýslu um jörðina og sölu hennar þar sem sagði m.a.:

Þessi jörð mun hafa verið í eyði um langan aldur, en nytjuð af ýmsum í Árneshreppi. [...] Engar líkur eru til þess, að jörð þessi komist í ábúð, svo að séð verði. Með tilliti til þess, að jörð þessi verður vart nytjuð af öðrum en þeim, sem búa í Árneshreppi, vil ég eftir atvikum mæla með því, að Guðjón hreppstjóri fái hana keypta.

Nefndaráliti um málið fylgdi síðan umsögn frá landnámsstjóra sem lýsti jörðinni á svohljóðandi hátt:

Engjanes liggur sunnan undir Drangavíkurfjalli við Eyvindarfjörð, og eru búrekstrar-skilyrði til landnytja mjög lítilfjörleg. Tún gaf af sér 20 hesta, og heyja mátti 40 hesta í úthaga. Ræktunarskilyrði eru engin á jörðinni. Jörðin hefur reka og selveiði, og eru þar með taldar þær nytjar, er hún getur gefið. Það getur ekki komið til mála að endurbyggja jörð þessa, enda hefur aldrei frá því 1700 varanleg ábúð verið þar, þótt öðru hvoru hafi verið gerðar tilraunir til að festa byggð þar.

Loks koma til skoðunar heimildir um Ófeigsfjörð. Líkt og áður segir er frá því greint í *Landnámu* að Ófeigur Herröðarson hvítaskýs hafi numið Ófeigsfjörð.

Elstu fyrirliggjandi skjöl sem varða Ófeigsfjörð eru skrá Páls Jónssonar Skálholtsbiskups frá því um 1200 um kirkjur og staði Skálholtsbiskupsdæmis og Fjarðatal frá um 1312, þar sem Ófeigsfjarðar er getið.

Í málinu liggja fyrir ýmsar heimildir um rekaréttindi kirkna í Ófeigsfirði, þar á meðal Skálholtsstaðar, kirkjunnar á Breiðabólstað í Vesturhópi, Eyrarkirkju í Bitru, Þingeyraklausturs, Árneskirkju í Trékyllisvík og Helgafellskirkju í Helgafellssveit frá 14. öld og fram á 18. öld.

Fyrir liggja ýmis skjöl sem varða yfirfærslu eignarréttar að Ófeigsfirði, eða reka á jörðinni, allt frá 15. öld og fram á 20. öld.

Í *Jarðabók* Árna og Páls frá 1706 er dýrleiki Ófeigsfjarðar metinn 24 hundruð en fram kemur að jörðin sé í eyði. Þar segir að selstaða hafi að fornu verið á Húsadal „långvarandi aldrei brúkuð“ sökum fjarlægðar. Þá er getið annarrar selstöðu sem mjög langt sé til og þess getið að á selveginum þangað sé „ein á kölluð Hvalá, jafnlega ófær í vatnavöxtum“. Fjallað er um gamalt býli í heimalandi jarðarinnar, kallað Strandatún, og tóftir nálægt bænum sem nefnist Óskastaðir, en að ekki sé vitað hvort þar hafi verið býli. Á fyrirliggjandi kortum er Strandatún staðsett nærri sjó milli Hvalár og Dagverðarár, nokkuð norðvestan núverandi bæjarstæðis, en Óskastaðir skammt austan núverandi bæjarstæðis; í báðum tilvikum talsvert utan ágreiningssvæðisins.

Í jarðamati Strandasýslu 1804 er dýrleiki Ófeigsfjarðar metinn 24 hundruð og fram kemur að jörðin hafi ekki verið byggð það ár. Fram kemur að eyðijarðirnar Strandatún

og Óskastaðir séu teknar með í matið. Hið sama kemur fram um dýrleika jarðarinnar í *Jarðatali* Johnsens frá 1847 og jarðamati Strandasýslu 1849–1850. Í síðastnefnda jarðamatinu segir eftirfarandi um landkosti:

hér er gott tún eingjar töluverdar en reitingslegar. sumarbeit góð og mikid landrymi töluverdr trjáreki sem jörðinni fylgir þar að auki eru ítök í rekan til þessara Kyrkna; Skálholts, Breidabolstadar, og Þingeyra. Selveidi æðarvarp grasa- og káltekja. Þessi jörð er ordug til lands og sjáfar.

Í lýsingu Árnessóknar frá 1852 í *Sóknalýsingum Vestfjarða* segir eftirfarandi um jörðina:

Jörðin er 24 Hdr. að dýrleika og er það landkosta jörð sæmileg, með því þar eru nægilegur heyskapur og landrymi, mikil selveiði og dúntekja, svo og trjáreki, en Þingeyraklaustur og Skálholtskirkja eiga þó ítök mikil í rekanum. Þar er ekki hætt við skriðum, og ekki gengur jörðin af sér. Tún er þar allgott.

Í virðingargjörð vegna mats á tveimur hundruðum í jörðinni Ófeigsfirði, dags. 20. febrúar 1888, kemur m.a. eftirfarandi fram um landkosti:

Jörðin Ófeigsfjörður liggur norðanlega í Árneshreppi innan Strandasýslu og stendur bærinn Ófeigsfjörður fyrir miðjum fjarðarbotni skamt frá sjó en land jarðarinnar liggur norðan megin með firðinum norður að Eyvindarfjarðar Á, en að sunnan verður út með fyrðinum á miðja leið út að Seljanesi; ekki liggur land jarðarinnar innar [svo] undir stórskemdum, af völdum náttúrunnar Þó er í stöku stað, sem leir rennur á eingar; hagbeit er fremur góð og gjörir ásauðar gott gagn að sumrinu en vetrarheit er óþotpul og fjöru beit eingin nema fyrir sauði.

Tún jarðarinnar er fremur lítið og má heita alt sljett en er sendið einkum neðan til; yfir höfuð liggur túnið mest móti norðaustri; það er í góðri rækt og fôðrar þó ekki nema eina kú.

Eingar eru víðlendar en óviða heygóðar, hvorgi vel hagað til vatnsveitínga, víða er langt til slægna og verða ekki farnar nema 4–5 ferðir á dag og þar, sem lengst er ekki nema 2 ferðir

Í fasteignamati Strandasýslu 1916–1918 kemur m.a. fram að landamerki Ófeigsfjarðar séu þinglesin og ágreiningslaus.

— — —

Hér hafa verið raktar heimildir um eignarréttarlega stöðu kröfufjarða í málinu. Líkt og áður segir er einkum uppi það álitaefni hvort svæðið hafi aðra eignarréttarlega stöðu en óumdeild eignarlönd jarðanna sem um ræðir, þrátt fyrir að vera innan merkja þeirra samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er fjallað um að landsvæði hvernjar jarðar hafi frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Þá er tekið fram að nefndin telji hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og að af einstökum dæmum verði engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Leggja megi þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávik leiði til annars.

Þær heimildir sem liggja fyrir um jarðirnar sem hér um ræðir benda til þess að landsnytjar þeirra og hlunnindi hafi í gegnum tíðina að langmestu leyti verið bundin við svæðið næst sjónum, t.d. í tengslum við reka, eggjatekju, dúntekju, selveiði og fiskveiði, auk nytja á landi til hefðbundins búskapar nærri bæjarstæðunum við sjóinn. Af gögnum málsins og skýrslutökum fyrir nefndinni verður ráðið að ágreiningssvæðið hafi fyrst og fremst verið nýtt til sumarbeitar fyrir sauðfé. Ekki verður þó ráðið að litið hafi verið svo á að ágreiningssvæðið hefði aðra eignarréttarlega stöðu en óumdeild eignarlönd jarðanna, og þess sér ekki stað í gögnum málsins að svæðinu sé lýst sérstaklega eða aðskildu frá öðru landi þeirra. Þvert á móti hefur verið komist að þeirri niðurstöðu að ágreiningssvæðið sé allt innan merkja jarðanna samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum.

Ágreiningssvæðið er að mestu leyti lítt gróið eins og ítarlega er gerð grein fyrir í greinargerð Náttúrufræðistofnunar Íslands um gróðurfar á svæðinu, sem áður er fjallað um. Af greinargerðinni verður ráðið að líklega hafi ekki orðið verulegar breytingar á gróðurfari á svæðinu frá landnámi. Þar kemur fram að melar, sandlendi, skriður og klettur séu ríkjandi á svæðinu, en vistgerðakort Náttúrufræðistofnunar sýni að þessar landgerðir séu um 78% af flatarmáli svæðisins. Hlutfallslega sé mest af grónu landi neðan 200 m hæðar en eftir því sem ofar dregur minnki gróðurþekja og í yfir 400 m hæð verði lítt gróið land algjörlega ríkjandi, en eins og áður segir er ágreiningssvæðið að mestu leyti í um 300–600 m hæð.

Þrátt fyrir að svæðið sé að mestu leyti lítt gróið er til þess að líta að ágreiningssvæðið er umlukið eignarlöndum á allar hliðar sem eru mjög sambærileg gróðurfarslega en engu að síður eignarlönd, að undanskildum þeim hluta Drangajökuls sem liggur að svæðinu. Umrædd landsvæði eru ýmist óumdeild eignarlönd eða eignarlönd samkvæmt úrskurðum óbyggðanefndar í málum nr. 6–7/2021, eins og áður hefur verið fjallað um. Að mati nefndarinnar verður ekki séð að atriði á borð við staðhætti og gróðurfar bendi til þess að ágreiningssvæðið hafi síður orðið undirorpið beinum eignarrétti en þessi aðliggjandi svæði. Þessi atriði eru til þess fallin að styðja við niðurstöðu um að réttindi innan ágreiningssvæðisins hafi falist í beinum eignarrétti fremur en óbeinum, enda er eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar. Um það vísast t.d. til hliðsjónar til dóma Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framaréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), að því er varðar land jarðarinnar Hóla, frá 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006 (Stórhöfði) og frá 13. október 2021 í máli nr. 41/2020 (Þóreyjartungur).

Að teknu tilliti til þess að ágreiningssvæðið er allt innan merkja jarða samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum, sem benda ekki til þess að munur hafi verið á eignarréttarlegri stöðu lands innan merkjanna, og með hliðsjón af eignarréttarlegri stöðu aðliggjandi landsvæða, er niðurstaða óbyggðanefndar að íslenska ríkið hafi ekki sýnt fram á að land innan marka kröfussvæðis þess sé þjóðlenda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig a-lið 7. gr. laganna. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi,

sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda, enda ekki á verksviði nefndarinnar að skera úr um þau.

7.4.3 Um kröfur Vesturverks ehf.

Kröfur Vesturverks ehf. í málinu lúta að því að viðurkenndur verði afnotaréttur af landi og nýtingarréttur að vatnsréttindum á þeim svæðum sem kröfur eigenda Engjaness og Ófeigsfjarðar taka til. Samkvæmt 7. gr. þjóðlendlaga, nr. 58/1998, hefur óbyggðanefnd það þrípætta hlutverk að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda, að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur og að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna. Nefndin fer aftur á móti ekki með vald til að úrskurða um réttindi innan eignarlanda. Það svæði sem kröfur Vesturverks ehf. lúta að telst til eignarlands samkvæmt þeirri niðurstöðu nefndarinnar sem lýst er í kafla 7.4.2. Það fellur því utan valdsviðs nefndarinnar að fjalla um kröfurnar og þær koma ekki til úrlausnar í málinu.

7.5 Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megí nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat lítur nefndin almennt til þess hvort aðilar, sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta, hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagnunir ekki á.

Í samræmi við framangreint var gagnaðilum íslenska ríkisins í máli þessu úrskurðaður málskostnaður á fundi óbyggðanefndar 14. október 2024. Við mat á fjárhæð kostnaðar var litið til þess hvað telja mætti sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu, miðað við framlagðar tímaskýrslur og umfang ágreiningsmálsins, og var málskostnaður úrskurðaður til málsaðila að því marki sem aðild og sundurliðun málskostnaðarreikninga gaf tilefni til.

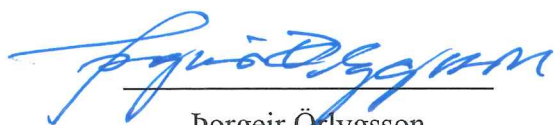
Úrskurður um málskostnað er birtur í viðauka II.

8 ÚRSKURÐARORÐ

Ekki eru þjóðlendar á landsvæðinu sem fjallað hefur verið um í máli þessu.

Kristín Benediktsdóttir

Þorgeir Örlygsson

Víðir Smári Petersen

ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

— með viðaukum —

Svæði 1–10A, 10B og 10C

Sérprentun 17. október 2024

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði frá og með svæði 3. Fer sá texti hér á eftir, í 1.–6. kafla.

Í úrskurðum á einstökum svæðum hefur jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og öðrum atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Lagt hefur verið á það mat hvort breyta þyrfti eða bæta enn við fyrirbyggjandi *Almennar niðurstöður*. Þegar tilefni til umfjöllunar eða viðauka af þessu tagi hefur gefist fer sá texti lítillaga stytur hér á eftir í 7.–14. kafla.

Niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður* með viðaukum og vísa til þeirra.

EFNISYFIRLIT

1. INNGANGUR	IV
2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR	V
3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA	VI
3.1. Landnám	VI
3.2. Hefð	VIII
3.3. Lög	XII
4. FLOKKUN LANDS.....	XIV
4.1. Almenn	XIV
4.2. Jörð	XV
4.3. Almennningar	XX
4.4. Afréttir	XXII
4.5. Jörð eða afréttur?	XXIX
4.6. Jöklar.....	XXX
4.7. Fjallskil	XXXV
4.8. Ítök.....	XXXIX
4.9. Fjörur og rekæign.....	XLII
5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD.....	XLVII
5.1. Almenn	XLVII
5.2. Jarðamöt og jarðabækur.....	XLVII
5.3. Máldagar og vísitasíur.....	XLIX
5.4. Lögfestur.....	LI
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf.....	LII
5.6. Afsals- og veðmálabækur	LVI
5.7. Aðrar heimildir	LVIII
6. NIÐURSTAÐA.....	LIX
7. VIÐAUKI 1: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5.....	LXIV
7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXIV
7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða.....	LXIV
7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi	LXVII

8. VIÐAUKI 2: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6	LXIX
8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXIX
8.2. Afreittir einstakra jarða og stofnana	LXIX
9. VIÐAUKI 3: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A	LXXIII
9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXIII
10. VIÐAUKI 4: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B	LXXIII
10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXIII
10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar	LXXIV
10.3. Heimildir um legu jarða til forna	LXXVI
11. VIÐAUKI 5: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A	LXXVIII
11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	LXXVIII
11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir	LXXVIII
11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis	LXXXI
11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna	LXXXIV
12. VIÐAUKI 6: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 9B	LXXXVIII
12.1. Þinglýsing landamerkjabréfa og færsla í landamerkjabækur	LXXXVIII
12.2. Almenningar stöðuvatna	LXXXIX
13. VIÐAUKI 7: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 10C	XCI
13.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	XCI
13.2. Stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 1776	XCI
14. VIÐAUKI 8: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 10B	XCVII
14.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum	XCVII
14.2. Almenn álitaefni um eignarréttarlega stöðu efstu hluta fjalla	C

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfar á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í *jarðir*, *almenninga* og *afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jöklum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsins.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrir á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, mál-dögum og vísitasíum, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmálabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. *láglandisbelti*, *hlíðabelti* og *hálendis- eða fjallbelti*.¹ Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglandisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhérað eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfar stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglandisbelti landsins upp í 100–150 m hæð og sums staðar nokkru hærri sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300–400 m hæð, en þar ofan við er hálendisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um $\frac{2}{3}$ hluta af yfirborði landsins.² Mikill hluti láglandis- og hlíðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600–700 m hæð á miðhálendinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari, uns hann hefur horfið að mestu í 800–1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfar í láglandis- og hlíðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um $\frac{1}{4}$ hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölþættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglandi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgadist efri mörk gróðurs, og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Nú þekur gróður aðeins um $\frac{1}{4}$ hluta landsins í heild og um $\frac{10}{100}$ hluta ísfrírra svæða miðhálendisins, í stað nær helmings um landnám. Aðeins um $\frac{1}{100}$ hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálendinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálendisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

¹ Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Reykjavík. S. 28.

² Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða*. Reykjavík. S. 13.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.³

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á landnámsöld, þ.e. á árunum 874–930. Efni Landnámu er spunnið úr þremur meginþáttum: landnámafrásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarfari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar, sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.⁴ Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.⁵ Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnasvæði árinna. Stundum virðist kvikféð sjálft hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjöllum ok merkðu at því landskostina, at kvikféit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“⁶

³ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrít, bls. 10–11. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* II (fjölr.). Reykjavík. S. 133–134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 565.

⁴ *Landnámabók*, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

⁵ *Landnámabók* 1986, s. 321.

⁶ *Landnámabók* 1986, s. 337.

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Landnámu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfeðranna.⁷ Hins vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.⁸ Ennfremur hefur því verið haldið fram að sum nöfn landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúrufari eða búskaparháttum.⁹ Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar lítið til gróðurfars og staðhátta við mat á því hvort líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari tímum. Rannsóknir á sviði sagn-

⁷ Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 6–7, 20. Jón Jóhannesson, 1954–58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags*. S. 225–226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 193–222.

⁸ Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia*. Lund. S. 203–217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámurannsóknum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 222–225, 231–233.

⁹ Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „- stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 16. b. Kaupmannahöfn. D. 578–584. Sjá ennfr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grímnir. Riti um nafnfræði*. 1–3. b. (1980–1996).

fræði, fornleifafræði og náttúrufræði styðja þetta.¹⁰ Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfar inn til landsins verið þannig að landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfar og staðhætti eða hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir, völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr ,átölulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lögleg vitni til, at hann á, ef hann skal úrænt vera.“¹¹

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögbókunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þórhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar¹². Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í laga-legum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að *hefð* sé komin inn í norræn lög úr kanónískum rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „...sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio immemorialis“.¹³

¹⁰ Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarrikis.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 165.

¹¹ *Jónsbók*. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og rettarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

¹² Sbr. *Biskupa sögur*. 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

¹³ Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287–288.

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára“.“ Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

Item huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal það ecki wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist það sie j panta sett edur lient.¹⁴

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.¹⁵ Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og víðtækari ályktun en sú, að sá sem hafði haft umráð eignar um árabíl væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrneft ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr:

Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfirréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.¹⁶

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi, sem verið hefðu kirkjueign.¹⁷

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinson amtmaður til við kansellíð í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellíð bar málið undir Landsyfirrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna

¹⁴ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13. b. Reykjavík 1933–1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 1. b. Reykjavík 1912–1914. S. 425–426. *Alþingisbækur Íslands*. 3. b. Reykjavík 1917–1918. S. 33–35.

¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13., s. 351.

¹⁶ *Landsyfírrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum 1802–1873*. 3. b. Reykjavík 1925–1931. S. 360–374.

¹⁷ *Lovsamling for Island*. 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.

kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.¹⁸

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafafþingið frumvarp kansellísins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

Í umræðum á ráðgjafafþinginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleidd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var fellt með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.¹⁹

Þrátt fyrir að Landsyfírréttur hefði um árábil dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30–40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.²⁰ Í dómi Landsyfírréttar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu hins vegar dæmdur beinn eignarréttur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli uppreksturs „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. IIb. i.f.²¹

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Felld voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapítula landsleigubálks Jónsbókar sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

¹⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga. Fyrsta þing 1. júlí til 5. ágúst 1845.* Reykjavík 1845. S. 2–12.

¹⁹ *Tíðindi frá Alþingi ... 1845,* s. 466.

²⁰ *Landsyfírréttardómar og hæstaréttardómar í íslenskum málum.* 3. b. (1886–1889). Reykjavík 1890. S. 236–241.

²¹ *Landsyfírréttardómar og hæstaréttardómar í íslenskum málum.* 5. b. (1895–1898). Reykjavík 1901. S. 327–330.

Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra siðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg til að tryggja viðskiptalíf, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalíf, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. ...

Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjälögum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845 ...²²

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.²³

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignarréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.²⁴ Meginskilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yfirráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómar þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt

²² *Alþingistíðindi* 1905. A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426–428.

²³ *Alþingistíðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.

²⁴ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14–15.

virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Þá er og ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkja-bréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkir en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjándi öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (landsnefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðijarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gildi einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um

langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðijarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.²⁵

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd verulega og munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlalaga.²⁶

²⁵ Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga*. 7. b. Reykjavík. S. 254–255.

²⁶ Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir*. (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almenn

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afrétta*, auk *almenninga*. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra; en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá lög fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fimt.²⁷

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.²⁸ Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjalogum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjalogum um „aðrar óbyggðar lendur“.²⁹ Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, *eignarland* og *þjóðlendu*, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lögaðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi.“ Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarþeirra fyrir búfé.“ Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*. Verður nú hugað að *jörðum*, *afréttum* og *almenningum* í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framangreindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

²⁷ Jónsbók 1904, s. 185 (52. k. IIb). Sbr. einnig Grágás. *Lagasafn íslenska þjóðveldisins*. Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mörður Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. Ibp.).

²⁸ Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.–2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

²⁹ Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðátta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island*. 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251–257). Sjá 1. gr. landamerkjalaga nr. 5/1882 og 41/1919.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land útan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnföll deila til sjóvar. ...Síðan skipaði hann heraðit sínum félögum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjörð á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfs í Geitlandi.³⁰

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.³¹ Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gœða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í önnur lönd, eða aðrir menn eigi þanneg tók“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjöll þau eru, er vatnföll deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjargangi á fjöll upp, kveða skal þar á merki“³². Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jörð“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrt, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almenning eða afréttar ...“³³

Með landamerkjalögum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni, þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.–3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.–3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnyttja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hliðstæðum atriðum varðandi afrétti.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

³⁰ *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139–146, 230–232.

³¹ *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lb.).

³² *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. llb.). Samkvæmt ákvæðum Jónsbókar voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159–163 (31.–32. k. llb.).

³³ *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. llb.).

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadyra á jörð sinni.³⁴ Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hversrar skyldu ráða veiði á landi.³⁵

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.³⁶ Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.³⁷ Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrirmæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar svaðkölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum nr. 15/1923.³⁸ Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæstaréttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans fyndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.³⁹ Rekaþáttur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.⁴⁰ Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma löggjöf.⁴¹ Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hversrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

³⁴ Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188–192 (56.–57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

³⁵ Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

³⁶ Sjá nú einnig 2.–3. gr. laga nr. 57/1998 um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

³⁷ Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324–325, 350–351 (34., 35. og 52. k. lbb.). *Jónsbók* 1904, s. 188–190 (56. k. llb.).

³⁸ Ólafur Lárússon sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárússon, *Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur*, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. llb. Jónsbókar.

³⁹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 194–196 (6. og 60. k. llb.).

⁴⁰ Sjá *Grágás* 1992, s. 345 (48. k. lbb.). *Jónsbók* 1904, s. 135–136 (6. og 7. k. llb.).

⁴¹ Sjá 3. k., 8.–10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island*. 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454–455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. gr. námulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögakveðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.⁴² Höfuðskyldan hefur þó fyrr og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögnum 1096/97.⁴³ Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnæði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins *jörð* í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu *aðalbóli* í Grágás og *höfuðbóli* í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið *staður* er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.⁴⁴

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.⁴⁵ Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið *hjáleiga* kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.⁴⁶ Fram að þeim tíma voru önnur hugtök notuð eins og *heimalönd*, *smálönd* og *hjábyli*.⁴⁷ Hjáleigubýggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.⁴⁸

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.⁴⁹ Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan

⁴² Grágás 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). Jónsbók 1904, s. 106–108, 110–112 (29. og 32. k. ffb.).

⁴³ Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

⁴⁴ Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen*. I. Bergen. S. 35.

⁴⁵ Grágás 1992, s. 344 (48. k. lþ.).

⁴⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem *hjáleiga* kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga*. Reykjavík. S. 55).

⁴⁷ Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*. Kaupmannahöfn. S. 94.

⁴⁸ Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag*. Reykjavík. S. 462–463.

⁴⁹ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931–1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.⁵⁰ Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbýli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli *heimajarðar* og hjáleigu. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið *lögþú* þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búa-kviðar, en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögbýli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.⁵¹ Þau hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Hugtakið *heimaland* kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyrirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sök á því.⁵²

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatns-hreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“, þó að þaðan liggi næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.⁵³

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist heimaland stundum vera haft um „einskonar millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn hjálönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubýggðar.

⁵⁰ Hitzler, Egon 1979: *Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*. Ósló. S. 213–215, 226.

⁵¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. Fylgiskjöl. Reykjavík. S. 24.

⁵² *Jónsbók* 1904, s. 292.

⁵³ *Jarðabók Árna og Páls* 11, s. 143.

Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afrétti.⁵⁴

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

Heimalönd. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:

- a. *Búffárhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflíð.
- b. *Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjárhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almennings fé, eða notaður stórum meir til sumarbeitar af ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afrétt.⁵⁵

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu *Lýsing Íslands* að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.⁵⁶

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðijarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar, sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.⁵⁷

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsöögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi bús á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

⁵⁴ Björn Teitsson, 1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930*. Reykjavík. S. 78–79.

⁵⁵ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892*. B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

⁵⁶ Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands*. 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

⁵⁷ Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti mega leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávik leiði til annars.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrr og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði, er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat sem fram fer fyrir óbyggðanefnd sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*, þar sem *jörð* hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrr og síðar. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.⁵⁸ Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvernig háttað sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.⁵⁹ Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.⁶⁰ Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningssland, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum undan-

⁵⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868–869. *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn*. 9. b. Reykjavík 1909–1913. S. 642.

⁵⁹ Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187–189.

⁶⁰ Bjarni Jónsson frá Vogu, 1917–1919: *Almenningar og afriðjettir*. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar (B). S. 20–22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um afriðjettir og almenninga.” *Löggrjetta* 11. apríl 1917. S. 61–62.

skildum þegar um beutiland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.⁶¹ Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólíkar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnytjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við landeiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.⁶²

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fygla svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenning liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.⁶³

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hverr þeira gera er þann almenning eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjárgangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilr á, hvárr þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri váttu í móti. Fiskivötn öll í almenningi eru öllum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fygla. Engi skal beita almenning frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvöku; þar eigu menn at telgja við ok færa til skips eða búða, ok er þá heilagur viðurinn. Nú koma menn þar öðru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bæti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aurum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hverr er fellir, nema nauðsyn banni ...⁶⁴

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.⁶⁵

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.⁶⁶ Í því sambandi hefur verið bent á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. IIb., við norsk lög.⁶⁷ Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað. Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað

⁶¹ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 27–30.

⁶² Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶³ Grágás 1992, s. 369 (74. k. IIb.).

⁶⁴ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. IIb.).

⁶⁵ Jónsbók 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. IIb.).

⁶⁶ Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶⁷ Sjá eldri Frostþingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (IIb., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387*. 1. b. Christiania 1846. S. 250–251. *Norges gamle love indtil 1387*. 2. b. Christiania 1848. S. 144–145.

er í fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka almenninga að ræða.⁶⁸ Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nýtt af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.⁶⁹

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.⁷⁰ Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklingseignarréttinda yfir.⁷¹ Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins, og hins vegar öræfasvæðum, sem engar hefðbundnar nýttjar eru af.⁷²

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.⁷³ Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt, þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.⁷⁴ Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins *afréttur* er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beitolands. Síðar

⁶⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beitoland í svonefndum Þjósartungudómi, en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104–114.

⁶⁹ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

⁷⁰ Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjöllum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

⁷¹ Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignaréttur* II, s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.–1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. námulaga, nr. 50/1909.

⁷² Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 41/1919.

⁷³ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur*. Reykjavík. S. 83.

⁷⁴ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beitiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.⁷⁵

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar, sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeitiland.⁷⁶ Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.⁷⁷

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum, fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur bjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.⁷⁸ Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalögum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalög, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanámi á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.⁷⁹ Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og sölum og fyrr eða síðar verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirfærst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn óátalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur, enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má *samnotaafrétti*. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan flokk. Óhætt sýnist

⁷⁵ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 43.

⁷⁶ Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

⁷⁷ *Jónsbók* 1904, s. 176–177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig Grágás 1992, s. 330–331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. llb.).

⁷⁸ *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

⁷⁹ Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til samarbeitar fyrir búpening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða *afrétti einstakra jarða og stofnana*, en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum, en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afrétta er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða, en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparháttanna verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignarland, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarrétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til uppreksturs á afrétt tilheyrandi annarri jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft viðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnytja innan afrétta (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði ...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju eða samningum. Sömu reglur er að finna í núgildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.⁸⁰ Sjá nánar í kafla 4.7.

⁸⁰ Jónsbók 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). Grágás 1992, s. 330–331 (38. k. llb.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.–8. gr., og nr. 6/1986, 7.–8. gr.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.⁸¹

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.⁸² Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.⁸³ Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.⁸⁴ Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslenskum ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.⁸⁵

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignarrétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.⁸⁶

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum, sem héruð ættu eða notuðu með löglegri heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað einstaklingsréttar heimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957 sem tekið var af skarið um það, og án tillits til þess hvort að fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsparfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði.

⁸¹ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. llb.).

⁸² Grágás 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. llb.).

⁸³ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁸⁴ Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

⁸⁵ Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

⁸⁶ Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafréttar. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttareignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum sem hvorki falla í flokk afrétta né sýnt verði fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.⁸⁷

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðfna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðfna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum, sem einskis eign væru. Árið 1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afrjettum, almenningum og öræfum, sem ekki eru metin til dýrleika“.⁸⁸

Skyldur þeirra er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrr en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.⁸⁹ Í nýbýlatilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur *afréttaralmenningur*, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og *samnotaafréttur*. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni segir svo:

⁸⁷ Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

⁸⁸ Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.–10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

⁸⁹ Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvara vegna þeirra landsvæða eða afrétta sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotafréttum og þá yfirleitt ekki neinir fyrirvarar gerðir varðandi grunneignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim sölum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.⁹⁰ Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.⁹¹

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.⁹² Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað, enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot sem falist hefðu í sumarheit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum styddu ekki eignarréttartilkall í beinni merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttardóminum fyrri sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur rétthafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílshrepps að afrétti sínum staðfestur en til af-

⁹⁰ Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

⁹¹ Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiði og fuglafriðun og 2. gr. námulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

⁹² Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

réttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerkjamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtisdalshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómar skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afrétta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir *samnotaafrétt*, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir flokkinn *afréttir einstakra jarða og stofnana*, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að *lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar*, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfenað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið *jörð*, sbr. einnig H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku þjóðlendlaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámunum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnst allt að einu einstök dæmi um slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafrétti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunarkröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beitoland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgroinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum þar sem ekki finnst afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu, sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beitoland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Eins og fram kemur í almennri umfjöllun óbyggðanefndar

um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar, og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.⁹³ Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendur.⁹⁴

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.⁹⁵ Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málsþaka), *Gesta Danorum*, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfihreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.⁹⁶ Saxi lýsir þessu sem furðufregn, og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.⁹⁷ Hér er einnig ástæða til að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

Á sjánum liggja þeir hafisar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðr-höfin, en yfir háfjöll landsins svo *óbræðiligir jöklar* með yfirvættis hæð og vidd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.⁹⁸

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosið í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiðá kominn undir jökul.⁹⁹ Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við rit-

⁹³ Sbr. Grágás 1992, s. 472. *Jónsbók* 1904, s. 43, 272–273.

⁹⁴ *Íslendinga sögur*. 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hverr við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki...“

⁹⁵ Sigurður Þórarinnsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands*. S. 1–2, 15.

⁹⁶ Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 14–15.

⁹⁷ Sbr. Saxo Grammaticus, 1985: *Danmarks Krønike*. Kaupmannahöfn. S. XXII–XXIII.

⁹⁸ *Byskupa sögur*. 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

⁹⁹ *Landnámabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

gerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram frost-
penslukenninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.¹⁰⁰ Þá er þess að geta að
jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan
gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.¹⁰¹

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfan-
legur og hnígur og skríður undan eigin fargi.¹⁰² Í aðdraganda að setningu vatnalaga í
byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan
varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að
vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila
honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir
vatns.¹⁰³ Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki
fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í ís-
lenskri lögfræði. Jöklar hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem
enginn hafi nýttar af, eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur
þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr
fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.¹⁰⁴

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendulaga kemur fram að byggt sé
á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak
taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afrettur, almenningur, óbyggðir eða
hálandi utan eignarlanda. Jöklar, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk
þjóðlendna.¹⁰⁵

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í
ákvæðum laganna.

¹⁰⁰ *Dissertationcula de montibus Islandiæ chrystallinis* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður
Þórarinnsson 1960, s. 16–17).

¹⁰¹ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

¹⁰² Minnisblað Odds Sigurðssonar, jöklafræðings, til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

¹⁰³ Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I.
Reykjavík. S. 43.

¹⁰⁴ Sbr. þessi orð Sigurðar Línals: „Auk afretta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálend-
inu, til dæmis öræfa- og jöklasvæði, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skír-
skotað til sérreittinda yfir né heldur neinn almannaréttur er bundinn við“ („Eignarréttur á landi og
orkulindum.“ *Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna* 1983. S. 18). – Sbr.
einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklings-
eignarréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmen-
inga, þótt e.t.v. sé það ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má
ætla, að erfitt sé að finna landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki
hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbættis eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið
smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jöklar landsins,
að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenn-
ingar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24.*
september 1994. Reykjavík 1994. S. 592).

¹⁰⁵ Þskj. 598. Alþtíð. 1997–1998, 122. lögþ. A: 2598.

Um ákvörðun eignarmarka/landamerkja að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarka sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beittarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álítamáls að því er eignarland varðar, enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.¹⁰⁶ Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlanda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatnalaga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.¹⁰⁷ Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendulaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi gert sér grein fyrir því að jökulbrúnin færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka sem þar myndast sé ástæða til að ætla að dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúninni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp, ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.¹⁰⁸ Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.¹⁰⁹ Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands

¹⁰⁶ Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

¹⁰⁷ Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 510–512.

¹⁰⁸ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁰⁹ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II. Reykjavík. S. 136.

nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til fram-búðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávar-jarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóð-lendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendur. Um leið eru þjóðlendur lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendulaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitnið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendulaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendur. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotsins og þjóðlendulaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekkta jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendulaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnáms-tíma.¹¹⁰ Hafi landnám náð að jökli hefur það land sem horfið hefur undir jökul tilheyrir aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnáms tíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok nítjándu aldar og byrjun

¹¹⁰ Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktur um breytingar jökla frá landnámi Íslands“, dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar, jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands*. 29. árg. – Sigurður Þórarinnsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 43–48.

þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalog og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jöklar voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hopað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900 er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalog eru sett 1882 og þar til þjóðlendulög taka gildi 1998 var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpin en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsögðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnlgögg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsögð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalýsingu. Gagnvart jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalinu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á milli eignarlanda og þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsögðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að

frá gildistöku þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., enda sé jökullinn í þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájöklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájöklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljaðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar, en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölun og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru ennfremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum bætur, áverkabót og landnám, ef þessi réttur var brotinn.¹¹¹ Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælt til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.¹¹² Jarðeigandi átti

¹¹¹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 144–145 (6. og 18. k. llb.).

¹¹² *Jónsbók* 1904, s. 292.

einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.¹¹³

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær mætti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn er næstir bjuggu afrétti beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrararbeit því aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.¹¹⁴

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar:

Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii.[þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er lögrétt skal vera, skipa svá qðrum göngum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri mörk við konung er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gönguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknir bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.¹¹⁵

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi

¹¹³ *Jónsbók* 1904, s. 152–154 (24. k. llb.).

¹¹⁴ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. llb.).

¹¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 149.

mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.¹¹⁶

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar, en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútgefin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbeitolanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögunum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlanda, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitolanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr. 12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögunum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vorsmölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimlands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að

¹¹⁶ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. llb.).

smölun heimalands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða háttá þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beitiland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrr segir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttáð á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttáð.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttáð að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaframkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkja viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttáð svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaframkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrirfram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá

sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti rétthafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum annars eða annarra aðila.¹¹⁷ Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið *ítak* ekki skilgreint sérstaklega, en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.¹¹⁸

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afrétu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í önnur lönd, eða aðrir menn eigi þanneg ítök; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með vátum tveim eða fleirum.¹¹⁹

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaítak.¹²⁰ Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,¹²¹ og fær það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tíma-bundin lán hlunninda, kaup og ítakaskipti.¹²² Elsta skjalllega heimildin um ítakaeign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.¹²³ Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Engines á Ströndum norður „ok reki

¹¹⁷ Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 13.

¹¹⁸ Sbr. Grágás 1992, s. 288.

¹¹⁹ Jónsbók 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í Grágás (1992, s. 290) án þess að orðið *ítak* sé þar notað.

¹²⁰ Sbr. Grágás 1992, s. 296, 321, 329. Jónsbók 1904, s. 147–148, 150.

¹²¹ Grágás 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

¹²² Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaítök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Ættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*. Reykjavík. S. 277.

¹²³ *Íslenskt fornbréfasafn*. 1. b. Kaupmannahöfn 1857–76. S. 178–180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinnna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta rekaskrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.¹²⁴ Ítökum fjölgaði síðan jafnt og þétt, og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.¹²⁵

Ljóst er að ítakaeign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjörunytjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðhátta fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálahvömmum í Þórisdal eða Laxárdal, en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).¹²⁶ Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hrisaskóg og raptvidahögg í jörðunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.¹²⁷ Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.¹²⁸

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingarafla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparhátta og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.¹²⁹ Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hvíldu komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það, að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nýttjuð í sambandi við notkun þeirra.¹³⁰ Það var einkum gert með því að banna að tiltekin

¹²⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67–76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246–248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248–251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

¹²⁵ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggjatekja/eggver, skógur/skógarítak, hris/hrisrif/hrístak, torf, mósukurður/mótak, engjatak/engjaitak, reki/rekaitak*.

¹²⁶ Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálms Geirs Þórhallssonar, eiganda Efra-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

¹²⁷ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

¹²⁸ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur*.

¹²⁹ Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni *ítak eða ískýlda*.

¹³⁰ Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðiítaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr. 3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðiítaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna.¹³¹ Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.¹³² Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óbyggjandi fram á að hafi nokkurn tíma verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafrétti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.¹³³ Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397¹³⁴ og Gíslamáldaga frá 1570.¹³⁵ Þá segir í Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.¹³⁶ Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafréttur Biskupstungna, það landsvæði sem framangreind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umrædda máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

¹³¹ Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögunum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að umræddum lögum segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

¹³² Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögum nr. 113/1952 er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afrétti, sem sveitarfélög eiga. Í lögunum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afréttarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afréttarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

¹³³ *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.

¹³⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.

¹³⁵ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 647.

¹³⁶ *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 648.

4.9. Fjörur og rekæign

Eignarréttur að fasteign sem liggur að sjó nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.¹³⁷ Undir yfirborði sjávar taka við svokölluð netlög, sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.¹³⁸ Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.¹³⁹

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálg Jónsbókar, og er sá bálgur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.¹⁴⁰ Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lögum sé frá komit.“¹⁴¹ Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.¹⁴² Allan reka utan *rekamarka* var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á, en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.¹⁴³

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða rekamaður má nýta á allan reka“.¹⁴⁴ Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deildra reka.¹⁴⁵ Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri

¹³⁷ Ólafur Lárússon, 1950: *Eignarréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignarréttur* I, s. 37.

Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarrétti* I, s. 57.

¹³⁸ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹³⁹ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁴⁰ Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvöllum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.–2. gr.

¹⁴¹ *Jónsbók* 1904, s. 194.

¹⁴² *Grágás* 1992, s. 351–352. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 194–195.

¹⁴³ *Grágás* 1992, s. 353–354. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Á öðrum stað í *Jónsbók* (s. 203) segir þó að þess hvals sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörun í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (*Grágás* 1992, s. 365).

¹⁴⁴ *Grágás* 1992, s. 552. Í *Jónsbók* virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis út fyrir netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlög, þá á sá allan er veiðir“ (*Jónsbók* 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

¹⁴⁵ Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir*. 1. b. Reykjavík. S. 219.

land fyrir“.¹⁴⁶ Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri, og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á *fiskhelgi*:

Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattur [álnarbreiður milli þunnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrirvir [fellur út] utast.¹⁴⁷

Fiskhelgi í þessu samhengi táknar svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.¹⁴⁸

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

Rekamark til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.

Það var logtekid um rekamark a Auxararþijnge af badum l¹gm¹nnunum og allri logriettunne a dogum Håkonar kongz. sem væri i almennelegu flæðarmåle þa siör ræður sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Målarkamp. edur eifartanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast það landeigande hvort það er trie edur hvalur.¹⁴⁹

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá *rekamaður* eða *fjörumaður*, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

Ef maðr kaupir reka af landi manns at lög máli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjör en svá, þá á landeigandi af fjöru þeiri álnarlöng kefli öll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.¹⁵⁰

Rekamaður átti einnig allan ómerkthan við og hval sem menn fluttu úr almenningi¹⁵¹, ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var, og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.¹⁵² Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá ágóða af og hafa þriðjung af

¹⁴⁶ Grágás 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. Grágás 1992, s. 353–354). Samkvæmt Jónsbók 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

¹⁴⁷ Grágás 1992, s. 353–354. Sbr. Jónsbók 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

¹⁴⁸ Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

¹⁴⁹ *Íslenskt fornbréfasafn* 11, s. 1–2.

¹⁵⁰ Jónsbók 1904, s. 196–197.

¹⁵¹ Í Jónsbók er landeiganda eignaður allur flutningur (Jónsbók 1904, s. 197).

¹⁵² Grágás 1992, s. 354–355, 365. Jónsbók 1904, s. 196–197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í Jónsbók.

öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land“.¹⁵³ Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af veiði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.¹⁵⁴

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.¹⁵⁵ Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjöruítök séu í elstu máldögum og skráum aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.¹⁵⁶ Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig *rekagrúnnurinn*, enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.¹⁵⁷ Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann, þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Örfum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.¹⁵⁸ Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst“.¹⁵⁹ Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningsfjara sé ítak í eignarlandi, en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.¹⁶⁰

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu“ sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögmum:

Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.¹⁶¹

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gildi einu þó að annar hefði eignast aðrar nýttar í fjöru og netlögum.¹⁶² Eins og áður hefur komið fram virðist

¹⁵³ Grágás 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201–203, 208–209.

¹⁵⁴ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56–57.

¹⁵⁵ Sbr. einnig hugtakið *ítaksreki* um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

¹⁵⁶ Kuhn, Hans, 1943–1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 73. Austfirðingar nota orðið *sandur* um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

¹⁵⁷ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁵⁸ Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

¹⁵⁹ Grágás 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193–194.

¹⁶⁰ Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, Grágás og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður, ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningsfjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „finnandasþik“). Sbr. Grágás 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

¹⁶¹ Grágás 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

¹⁶² *Jónsbók* 1904, s. 197.

fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalagg, og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.¹⁶³ Alin jafngilti um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera *almennigur*.¹⁶⁴ Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.¹⁶⁵ Í löggjöf frá miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.¹⁶⁶ Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.¹⁶⁷ Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu, þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annað hvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álitafni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendulögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.¹⁶⁸ Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.¹⁶⁹

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög

¹⁶³ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁶⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

¹⁶⁵ Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almenningur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

¹⁶⁶ Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹⁶⁷ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹⁶⁸ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II, s. 136.

¹⁶⁹ Ekki verður ráðið af fyrirliggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarrétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almenn

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álnum vöruvaðmáls eða einu kýrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).¹⁷⁰

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttuguföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.¹⁷¹ Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heima-landi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.¹⁷²

Á árunum 1702–1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þýkir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landspjöllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samanburði við jarðabréf sem þeir Árni og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins

¹⁷⁰ Sbr. *Lovsamling for Island*. 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.

¹⁷¹ Sbr. Björn Lárússon, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 18. Björn Lárússon, 1982: *Íslands jordebok under förindustriell tid*. Lundi. S. 18.

¹⁷² Björn Lárússon 1967, s. 63.

væri fóðurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útigangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árni og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrjettingu“ í votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær sem hér hefur verið vikið að eru að verulegu leyti í samræmi við svo nefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fóðurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.¹⁷³ Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“¹⁷⁴

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fóðurgildið, bæði af heyfeng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.¹⁷⁵ Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.¹⁷⁶ Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstrattollum.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram fór jarðamat um land allt á árunum 1800–1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útigangur metin sérstaklega til dýrleika.¹⁷⁷ Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum“.¹⁷⁸ Hjáleigur voru ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið út 1861 undir heitinu *Ný*

¹⁷³ Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island*. Kaupmannahöfn. S. 165–175.

¹⁷⁴ *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).

¹⁷⁵ Björn Lárusson 1982, s. 17.

¹⁷⁶ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns*. 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

¹⁷⁷ *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475–481.

¹⁷⁸ *Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

jarðabók fyrir Ísland. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið, en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrir en með fasteignalögum nr. 22/1915 sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til uppreksturs, skal eigi meta sjerstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.

Þrætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrir á tímum, einkum grasfeng og útigang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

5.3. Máldagar og vísitásiur

Hugtakið *máldagi* var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

Þar er maður leggur fé til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögréttu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða [lesa] skrá og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn [einu sinni] á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.¹⁷⁹

¹⁷⁹ Grágás 1992, s. 12.

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082–1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.¹⁸⁰ Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubónda, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það *heimanfylgja* hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd *afvinna*, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar, er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunnfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitásiuferðum sínum.¹⁸¹

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. *staður* að skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum *staðamálum* á síðari hluta 13. aldar.¹⁸² Jafnframt gildi sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni, nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.¹⁸³

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta sem fyrir var í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildar-

¹⁸⁰ Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134–135.

¹⁸¹ Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

¹⁸² Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123–126, 223–226.

¹⁸³ Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40–49.

innar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.¹⁸⁴ Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögrétu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.¹⁸⁵

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og autentískt“ kirkjuregistur.¹⁸⁶ Eftir siðaskipti tóku vísitasíubækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.¹⁸⁷

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þyki að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið *lögfesta* fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (IIb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (IIb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (IIb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gildi almennt, en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gildi aðeins í 12 mánuði (IIb. 17).¹⁸⁸

¹⁸⁴ *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

¹⁸⁵ Magnús Már Lárusson, 1981: „Máldagi.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.

¹⁸⁶ *Lagasafn. Íslensk lög 1. október 1995*. S. 513–514.

¹⁸⁷ Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn*. Skrár Þjóðskjalasafns 3. Reykjavík. S. 47–48.

¹⁸⁸ Sbr. Sigurður Línal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175–176.

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (IIb. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal lögfesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lögfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggir, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lögmáli réttu...

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum“, þ.e. fylgja máli eftir til laga.¹⁸⁹ Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögréttu (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu, þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf, „sökum harðinda, fjúka og óveðráttu“. Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.¹⁹⁰ Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.¹⁹¹

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta ráðsmannsins í Skálholti.¹⁹² Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga¹⁹³ virðist sú skoðun hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.¹⁹⁴ Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki

¹⁸⁹ Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast...* Reykjavík. S. 165.

¹⁹⁰ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Reykjavík 1993. S. 162.

¹⁹¹ *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519–521.

¹⁹² Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.

¹⁹³ Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.

¹⁹⁴ Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).

einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitasíur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að samningsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjálaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.¹⁹⁵ Af umfjöllun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um land væru í ólestri.¹⁹⁶ Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brýn þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleiðis.¹⁹⁷ Skyldu landeigenda til að gera landamerkjálýsingar var líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.¹⁹⁸ Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.¹⁹⁹ Af þessu má ráða að setning landamerkjálaga 1882 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok níttjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið, enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja, merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gildi því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða

¹⁹⁵ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1847, s. 67–68; 1849, s. 26, 261–263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515–516; 1879 (fyrri partur), s. 24–28; 1881 (síðari partur), s. 118.

¹⁹⁶ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 28–29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (fyrri partur), s. 197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.

¹⁹⁷ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 29, 31, 261, 274–275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.

¹⁹⁸ Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.

¹⁹⁹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögunum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða lögin og lauk þeirri vinnu með setningu núgildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.²⁰⁰ Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirsvarsmanna jarða til merkja-setningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbyggðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirsvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað „jarðar“ og „fyrirsvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirbyggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögin komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrá þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrá hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðilja vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjalögin mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.²⁰¹ Orðin landamerkjalyking og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggjörninga. Lögin kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjabréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjabréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirsvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjabréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða

²⁰⁰ Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

²⁰¹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

fyrirsvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirsvari, en samkvæmt 17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrijetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum ...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjaganna að fyrirsvarsmenn hreppa áriti landamerkjabréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjabréf fyrir afrétti.

Auk þess að uppfylla formaskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjabréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjabréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaga 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfírréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hrið haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).²⁰²

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkjabréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðhátta, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsímálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi, þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).²⁰³ Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri

²⁰² Ennfremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

²⁰³ Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óbyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsimálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

5.6. Afsals- og veðmalabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lögmafum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.²⁰⁴ Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lögmála á Alþingi, sbr. 8.–9. kapítula landsbrigðapáttar í Jónsbók.²⁰⁵

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansallísins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmani falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifa og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögpingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögpingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur

²⁰⁴ Grágás 1992, s. 300 (14. k. lb.).

²⁰⁵ Jónsbók 1904, s. 127–128 (8.–9. k. lb.), 221–222 (11.–12. k. kb.).

um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi, en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978.

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku núgildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var litið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetningar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þingi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“²⁰⁶ Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skráum þeirra.²⁰⁷ Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.²⁰⁸

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögbingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyfírréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978 þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnsýslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992, var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skráum og framlagningu þeirra.²⁰⁹ Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala, þótt þeim hefði áður verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.²¹⁰ Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður

²⁰⁶ Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrukun á Íslandi*. Kaupmannahöfn. S. 57.

²⁰⁷ Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur*. Reykjavík. S. 29.

²⁰⁸ *Alþingistíðindi A* 1977–1978, s. 1382.

²⁰⁹ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

²¹⁰ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum, í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki, en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þágildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði, enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómar hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómar sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegri niðurstöðu um einstök álitaeftir.

Heimildir um stjórnarsýslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkjueigna.

Heimildir um eignaumsýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitasíum en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófests. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn uppsláttarrit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi sem hér hefur verið gefið ágrip af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku þjóðlendlaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla. Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendlögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendur og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

- a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum

lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlailskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátið, þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámu, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem

samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíma verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óbyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem hefur verið lagt til afréttar vísast til umfjöllunar um hugtakið *jörð*.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir

hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

7. VIÐAUKI 1: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5

7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹¹

[...]

Á þeim tíma sem liðinn er frá því *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og viðauki við þær [sbr. kafla 1–6 hér að framan] birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Skal þar fyrst getið um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005, sem fjallað var um í inngangi að niðurstöðum óbyggðanefndar í málum á svæði 4 [mál nr. 1–6/2004]. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland. Aðrir dómar varða fremur heimildamat og sönnunarkröfur, nánar tiltekið tveir dómar Hæstaréttar frá 21. október 2004 (mál nr. 47 og 48/2004); þrír dómar frá 11. maí 2006 (mál nr. 496/2005, 454/2005 og 345/2005); tveir dómar frá 28. september 2006 (mál nr. 497/2005 og 498/2005); tveir dómar frá 5. október 2006 (mál nr. 67/2006 og 133/2006) og nú síðast þrír dómar frá 16. maí 2007 (mál nr. 448/2006, 536/2006 og 24/2007).

[...]

Hér á eftir verður fyrst lagt mat á hvort dómar gefi tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða og að því loknu fjallað almennt um stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi. [...]

7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða²¹²

Í forsendum dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004, sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796, tók rétturinn almenna afstöðu til mats á gildi landamerkjabréfa, annars vegar jarða og hins vegar annarra landsvæða, og inntaks eignarréttar á svæði, sem lýst er í landamerkjabréfi jarðar, sbr. einnig tilvísanir í síðari dómum í þjóðlendumálum, t.d. máli nr. 345/2005. Orðrétt segir svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

²¹¹ Kafli 6.1 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), dags. 29. maí 2007.

²¹² Kafli 6.1.1 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), dags. 29. maí 2007.

Einnig kemur fram það álit réttarins að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Sama máli gegnir ef ekki hefur verið ágreiningur um merki viðkomandi jarðar. Hins vegar verði ekki litið fram hjá þeirri staðreynd að fyrir gildistöku laga nr. 58/1998 hafi engum verið til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist þjóðlenda. Þá verði þess að gæta að með því að gera landamerkjabréf gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands.

Segja má einnig að í nýjustu dómum, sbr. mál nr. 536/2006 og 24/2007, hafi enn verið hnekkkt á þýðingu þess að landsvæði teljist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu er óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, sbr. umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé.

Umfjöllun dómstóla um landamerkjabréf jarðanna Úthlíðar, Stafafells (hluta), Skaftafells og Hóla gefur þó tilefni til að huga sérstaklega að því hvort óbyggðanefnd beri að herða kröfur til sönnunar eignarlands innan landamerkjabréfa jarða, frá því sem lagt er til grundvallar í *Almennum niðurstöðum*. Viðkomandi landsvæði voru öll talin eignarlönd en í forsendum dóma samt sem áður lýst efasemdum um að svo væri að öllu leyti.

Í tilvikum Úthlíðar og þess hluta Stafafellslands sem liggur sunnan og vestan Jökulsár, sbr. mál nr. 48/2004 og 498/2005, lágu fyrir bæði landamerkjabréf og eldri heimildir um merki. Lýsingar þessar fengu vel samrýmt en beinn eignarréttur á hluta þeirra landsvæða sem afmörkuð voru þrátt fyrir það talinn vafa undirorpinn. Fram kemur að staðhættir og fyrirbyggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki að þar hafi verið stofnað til beins eignarréttar með námi. Ekki voru þó talin skilyrði til að skilja þessi landsvæði undan eignarlandi jarðanna, einkum þar sem ekkert hefði komið fram af hálfu íslenska ríkisins sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun að þessu leyti. Varðandi umræddan hluta Úthlíðar var einnig tekið fram að ekki hefði verið sýnt fram á að landsvæðið hefði verið nýtt sem samnotaafreitur.

Í tilvikum Skaftafells og Hóla, sbr. mál nr. 496/2005 og 48/2004, voru landamerkjabréf fyrir hendi en engar eldri heimildir. Um landamerkjabréf Skaftafells, sem er ódagsett en var þinglesið á árinu 1890, segir svo í dómi Hæstaréttar:

Þótt landamerkjabréfið geti haft sönnunargildi um mörk eignarlands Skaftafells með því að það var áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók, verður að líta til þess að ekki var á valdi eigenda jarðarinnar að auka með landamerkjabréfinu við land sitt eða annan rétt umfram það, sem áður hafði verið. Getur landamerkjabréf þetta því ekki eitt og sér nægt gegn andmælum áfrýjanda til að sanna beinan eignarrétt eigenda Skaftafells II að landinu á Skeiðarársandi, sem deilt er um í málinu, heldur verða önnur atriði jafnframt að koma til, sem stutt geta sömu niðurstöðu, sbr. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 [sem fjallar m.a. um Hóla], sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796.

Hér skal einnig getið dóms í máli nr. 345/2004, varðandi jörðina Fell í Suðursveit. Þar lá fyrir skýr eldri heimild, nánar tiltekið lögfesta frá árinu 1851, þar sem merki inn til landsins voru m.a. miðuð við aðliggjandi jökul. Landamerkjabréf jarðarinnar frá árinu 1922 var mun óskýrara, náði skemur inn til landsins, þ.e. í átt að jökli, og gat ekki sérstaklega um merki gagnvart jöklinum. Fjalllendið næst jökli var dæmt þjóðlenda og þannig fremur miðað við hina yngri heimild, þ.e. landamerkjabréfið, sem náði skemur en hin eldri. Þar höfðu þó önnur atriði einnig vægi.

Óbyggðanefnd hefur nú þegar kveðið upp úrskurði sem fjalla um fjölda jarða á sunnanverðu landinu, þ.e. svæðum 1–4, og heimilda um afmörkun og eignarréttindi á ágreiningssvæðum verið skipulega leitað, m.a. á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumanns-embættum. Séu þær skoðaðar heildstætt kemur í ljós að landamerkjabréf hátt í tvö-hundruð jarða hafa verið könnuð sérstaklega. Í upp undir helmingi tilvika hefur það verið elsta lýsing á merkjum jarðar og beinn samanburður við eldri heimildir þannig ekki mögulegur. Því fer einnig fjarri að eldri heimildir séu almennt heildstæðar merkja-lýsingar. Þvert á móti geta þær verið brotakenndar og jafnvel fremur falið í sér vísbendingar en ótvíræðar lýsingar. Loks eru tíu tilvik þar sem ekkert landamerkjabréf, í skilningi landamerkjalaga, er fyrir hendi og verður ekki séð að það hafi nokkurn tíma verið gert. Að því er varðar mikinn meirihluta jarða á svæðum 1–4, var niðurstaðan sú að aðrar heimildir um merki, væru þær til, ýmist styddu lýsingu bréfs eða mæltu henni ekki í mót. Merkjum væri því rétt lýst í landamerkjabréfi, svo sem óbyggðanefnd skýrði það. Tekið skal fram að sú skýring var í ákveðnum tilvikum önnur en málsaðila.

Svo sem að framan greinir virðast dómstólar þannig gera fremur strangar kröfur til landamerkjabréfa jarða, þ. á m. að þau hafi stuðning af öðru og þá einkum eldri heimildum. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögd til grundvallar niðurstöðu hverju sinni, þar á meðal mismunandi vægi eða trúverðugleiki einstakra heimilda, nýting, gróðurfar og staðhættir. Með hliðsjón af því og með tilliti til stjórn-skipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd að fara beri varlega í að draga víðtækar ályktanir af þessari umfjöllun. Líta ber til þess að eftir að gengið hafði verið frá landa-merkjabréfi, með tilheyrandi opinberri skráningu, hafði jarðeigandi síður ástæðu til að varðveita skjöl sem þar kann að hafa verið byggt á. Eðlilegt verður að telja að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera í slíkum tilvikum.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hefur verið lagt til grundvallar og samrýmist vel þeirri almennu afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa sem áður var lýst. Eftir sem áður er ljóst að dómstólar gera nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, sbr. einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu. Jafnframt liggur fyrir að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, þar sem segir svo:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

7.1.2. *Heiðarbýli á Norðausturlandi*²¹³

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er gerð almenn grein fyrir þeirri stofnun eignarréttar sem heimilaður var í nýbýlatilskipun frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðijarða, og síðar nýbýlalögum, nr. 15/1897.²¹⁴ Að því er varðar Norðausturland sérstaklega í þessu sambandi benda heimildir til að í kjölfar nýbýlatilskipunar og fram yfir miðja 19. öld hafi þar verið stofnað til heiðarbyggðar í meiri mæli en á þeim landshlutum sem áður hafa komið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd. Byggð þessi stóð að jafnaði stutt, oft slitrótt, og þegar komið var fram á miðja 20. öld var henni nær alveg lokið. Í kjölfar gildistöku landamerkjalaga voru ýmist gerð sérstök landmerkjabréf fyrir slík heiðarbýli eða þau felld innan landamerkjalýsingar tiltekinnar jarðar.

Samkvæmt ákvæðum nýbýlatilskipunar gat slík býlisstofnun hvort heldur er verið í landi jarðar eða utan þess. Kveðið var á um útmælingu viðkomandi landsvæðis undir stjórn sýslumanns og útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til handa nýbýlingi, enda hefði skilyrðum verið fullnægt.

Í þeim tilvikum að stofnað var til nýbýlis í landi jarðar með lögformlegum hætti, sbr. einkum 2. gr. nýbýlatilskipunar, er ljóst að með því hefur ekki orðið breyting á eignarréttarlegri stöðu landsvæðisins. Hér gegnir sama máli og ef þar var stofnað til byggðar með öðrum hætti, svo sem leigu eða sölu hluta jarðar.²¹⁵ Um slík landsvæði hlýtur því að fara eftir sömu sjónarmiðum og jarðir almennt, hvernig sem formlegum frágangi hefur verið háttað. Um jarðir almennt vísast nánar til *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar*.

Hafi hins vegar tekist byggð utan jarðar, sbr. einkum 4. gr. nýbýlatilskipunar, verður að kanna hvort þar hafi verið stofnað til lögformlegs nýbýlis. Hafi svo verið, er ljóst að viðkomandi landsvæði er eignarland, þá þegar af þeirri ástæðu. Ella verður að líta svo á að ekki hafi verið stofnað til beins eignarréttar á grundvelli þeirrar löggjafar. Eignarréttarleg staða viðkomandi landsvæðis breyttist því ekki, hvernig sem henni var farið. Annað mál er að í kjölfarið kann að hafa stofnast þar eignarland á öðrum grundvelli, sbr. lög nr. 46/1905 um hefð.

Heiðarbyggð á Norðausturlandi er nefnd ýmsum nöfnum í heimildum, einkum nýbýli, afbýli, heiðarkot og hjáleiga. Notkun þessara hugtaka er misvísandi og tekur ekki endilega mið af ákvæðum nýbýlatilskipunar eða nýbýlalaga. Þannig kann tiltekið býli

²¹³ Kafi 6.1.2 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), dags. 29. maí 2007.

²¹⁴ Sbr. kafla 3.3 [...].

²¹⁵ Sbr. kafla 4.2 [...].

að vera nefnt nýbýli í heimildum án þess að byggingarbréf liggi fyrir. Málsmeðferð nýbýlaumsóknar getur þá af einhverjum ástæðum hafa lokið á einhverju stigi, svo sem eftir útmælingu, eða jafnvel ekki hafist yfirleitt. Á hinn bóginn getur verið að byggingarbréf hafi verið gefið út en býlið þrátt fyrir það nefnt annað en nýbýli, t.d. hjáleiga.

Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum. Að öðru leyti hlýtur að þurfa að leggja mat á eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis áður en þar tókst byggð og hvort sú staða hafi tekið breytingum síðan. Í því sambandi ber að líta til þeirra krafna sem Hæstiréttur hefur gert til sönnunar eignarlands, sbr. kafla [7].1.1.

8. VIÐAUKI 2: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6

8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁶

[...]

Frá því óbyggðanefnd kvað upp [...] úrskurði [síðast], í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), hafa gengið níu Hæstaréttardómar sem tengjast fyrri svæðum. Nánar tiltekið eru þetta fimm dómar frá 14. júní 2007, þ.e. í málum nr. 22/2007 (Þórsmörk og Goðaland), nr. 23/2007 (Steinsholt), nr. 25/2007 (Almenningar), nr. 26/2007 (Merkurtungur), nr. 28/2007 (Stakkholt), einn dómur frá 4. október 2007, í máli nr. 27/2007 (Græna fjall/Fljótshlíðarafréttur), einn dómur frá 11. október 2007, í máli nr. 99/2007 (Skaftártunguafréttur) og loks tveir dómar frá 18. október 2007, í málum nr. 47/2007 (Núpsstaður og fleiri jarðir í Fljótshverfi) og 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir).

Tveir hinir síðastnefndu dómar eru fremur til staðfestingar á [...] niðurstöðu [þeirri sem greinir í kafla 7.1.1.], þ.e. að ekki beri að herða sérstaklega kröfur til landamerkjabréfa jarða. Að öðru leyti telur óbyggðanefnd nauðsynlegt að taka til athugunar samhengi eldri og yngri dóma um eignarréttarlega stöðu tiltekinna afrétta einstakra jarða og/eða stofnana og hvort tilefni sé til breytinga á sönnunarmati óbyggðanefndar í sambærilegum tilvikum. Fer sú umfjöllun hér á eftir.

8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana²¹⁷

Um þýðingu hugtakanna jörð, afréttur og almenningur er rækilega fjallað í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* [...]. Að því er varðar hugtakið jörð er niðurstaðan sú að almennt megi gera ráð fyrir að slíku landi hafi upphaflega verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Þannig eru taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi eða innan annarra ótvíræðra merkja, sé beinum eignarrétti háð. Tilvist landamerkjabréfs ein og sér ræður því ekki úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. og 4.5. í áðurnefndum *Almennum niðurstöðum*. Þar eru í fyrsta lagi samnotaafréttir, þ.e. þeir afréttir sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi eru afréttir einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærileg sjónarmið og að framan greindi um eignarhald á landi jarða yfirleitt.

Hafi umþrætt landsvæði ekki legið innan merkja jarðar hefur óbyggðanefnd talið að líkur séu á því að það hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Tilvist landamerkjabréfs skiptir þá ekki grundvallarmáli en litið til atriða svo

²¹⁶ Kafli 6.1.2 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6), dags. 6. júní 2008.

²¹⁷ Kafli 6.1.3 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6), dags. 6. júní 2008.

sem umfjöllunar í heimildum, nýtingar, staðhátta, gróðurfars og landnáms. Ekki er þó alltaf augljóst hvort landsvæði hefur stöðu jarðar eða afréttar. Á það álitafni hefur sérstaklega reynt þegar undir einstakar jarðir og/eða stofnanir hafa legið svæði sem skilin hafa verið frá viðkomandi heimaörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Eru aðstæður þá oft þær að landsvæðisins er getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og heimildir um afnot einskorðaðar við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hefur komið nokkur fjöldi landsvæða sem fella má undir framangreinda lýsingu. Þessi landsvæði hafa verið úrskurðuð þjóðlendur og afréttir/landsvæði í afréttareign, eftir atvikum með vísan til heimilda, legu, sögu, staðhátta, nota o.fl. Ber hér að nefna Afrétt norðan vatna í máli nr. 4/2000 (svæði 1), Hrunaheiðar í máli nr. 5/2000 (svæði 1); Hoffellslambatungur í máli nr. 4/2001 (svæði 2); Þórsmörk, Goðaland, Almennunga, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Hólatungur, Borgartungur og Skógafjall í máli nr. 5/2003 (svæði 3); Hvítmögu og Stórhöfða í máli nr. 6/2003 (svæði 3); Villingadal, Suðurfell og Múla í máli nr. 1/2005 (svæði 5); Steinvarartungu og Þorbrandsstaðatungur í máli nr. 3/2005 (svæði 5); Þverfellsland og sunnanverða Grímólfsártungu í máli nr. 4/2005 (svæði 5) og loks afréttarland á Hólsfjöllum í máli nr. 5/2005 (svæði 5).

Segja má að Hæstiréttur hafi einnig tekið skýra afstöðu til landamerkjabréfa annarra landsvæða en jarða, þegar í fyrstu dómum í þjóðlendumálum. Í forsendum réttarins í dómi frá 21. október 2004, máli nr. 48/2004, segir þannig svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Að auki segir svo í dómi réttarins frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005:

... nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

Þá hefur komið fram það skýra mat Hæstaréttar að sé ekki um jörð að ræða hafa landamerkjabréf takmarkaðra vægi sem „sönnunargagn um beinan eignarrétt“, sbr. dóm Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þær þjóðlendur og afrétti/landsvæði í afréttareign sem áður voru tilgreindar hafa verið staðfestir efnislega með dómum Hæstaréttar að því er varðar Afrétt norðan vatna, Hoffellslambatungur, Hrunaheiðar, Þórsmörk, Goðaland, Steinsholt, Almennunga, Merkurtungur og Stakkholt, sbr. dóma frá 21. október 2004, 28. september 2006, 5. október 2006 og 14. júní 2007 í málum nr. 47/2004, nr.

497/2005, nr. 133/2006, nr. 22/2007, nr. 23/2007, nr. 25/2007, nr. 26/2007 og nr. 28/2007. Í tilvikum Skógafjalls, Hvítmögu og Stórhöfða var sams konar niðurstöðum óbyggðanefndar á hinn bóginn snúið við og komist að þeirri niðurstöðu að þar væru eignarlönd en ekki þjóðlendur í afréttareign, sbr. dóma frá 16. maí 2007 í málum nr. 24/2007, nr. 536/2006 og nr. 448/2006. Önnur framangreind landsvæði hafa ekki komið til kasta dómstóla en af dómum um eignarland frá því fyrir gildistöku þjóðlendlaga ber að nefna Hrd. frá 29. febrúar 1996 (Hrd. 1996/696) um Blikdal í Esju og dóm aukadómpings Árnassýslu 23. febrúar 1980 um Tunguheiði í Biskupstungum.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þjóðlendur í afréttareign á þessum svæðum eru þannig almennt í góðu samræmi við úrlausnir Hæstaréttar, fyrr og síðar, þó svo forsendur séu ekki einsleitar í öllum tilvikum og taki þess utan mið af sérstöðu einstakra svæða. Dómar Hæstaréttar um landskikana þrjá sunnan Mýrdalsjökuls, þ.e. Skógafjall, Hvítmögu og Stórhöfða, skera sig þar hins vegar nokkuð úr.

Framangreind úrlausnarefni eiga það sameiginlegt að viðkomandi landsvæði hefur legið undir einstaka jörð/jarðir eða stofnun, landfræðilega aðskilið frá henni/þeim með einum eða öðrum hætti, jafnan getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og afnot einskorðuð við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Ef reynt er að taka saman þau sameiginlegu atriði sem leiða til niðurstöðu Hæstaréttar um eignarland í umræddum þremur undantekningartilvikum, þá sýnist landfræðileg lega, m.a. gagnvart aðliggjandi eignarlöndum og að einhverju marki almennir staðhættir, vega mjög þungt. Í tilvikum Hvítmögu og Skógafjalls var á því byggt að svæðin hefðu verið innan merkja jarða og að hvorki staðhættir né gróðurfar mæltu gegn því að þau hefðu verið númer, a.m.k. að einhverju leyti. Beinn eignarréttur hefði þannig stofnast. Um Stórhöfða segir að líkur séu fyrir því að hann hafi verið innan upphaflegs landnáms eins og aðliggjandi lönd. Hann hafi ekki verið talinn til samnotaafrétta og ekkert sé komið fram í málinu sem stutt geti að munur verði að þessu leyti gerður á Stórhöfða og aðliggjandi landsvæðum. Nægilega sé því leitt í ljós að hann hafi frá landnámi verið háður beinum eignarrétti sem heiðaland jarðar.

Dómar Hæstaréttar um þjóðlendur í Þórsmörk, Goðalandi, Almennungum, Merkur-tungum, Stakkholti og Steinsholti, eru kveðnir upp mánuði síðar en dómar um eignarlönd í Stórhöfða, Hvítmögu og Skógafjalli. Fyrstnefndu svæðin sex liggja norðan Eyjafjallajökuls og voru öll talin heyra undir einstaka jörð/jarðir sem þau eru landfræðilega aðskilin frá. Í forsendum Hæstaréttar er m.a. vísað til möguleikans á landnámi, legu og staðháttu, skorts á skriflegum eignarheimildum og samræmis milli þeirra innbyrðis. Tekið er sérstaklega fram að ekki sé sýnt fram á önnur not meintra rétthafa en hefðbundin afréttarnot til sumararbeitara fyrir búfé. Í öllum þessum sex tilvikum var dæmd þjóðlenda í afréttareign.

Sýnist þannig ekki vera fullt samræmi í mati réttarins að því er varðar hin tilgreindu atriði í annars vegar tilvitnuðum þremur dómum og hins vegar öðrum úrlausnum um sams konar landsvæði, auk eldri dóma um Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar.

Draga má þá ályktun af framangreindum dómum að það séu fyrst og fremst staðbundnar aðstæður, þ.m.t. staðhættir, en þó einkum lega viðkomandi þriggja landsvæða að eignarlöndum til annarra átta en gagnvart Mýrdalsjökli sem úrslitum ráði. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar hverju sinni. Þá liggja fyrir eldri dómar um þjóðlendur á landsvæðum með svipaða legu gagnvart annars vegar eignarlöndum og hins vegar þjóðlendum, sbr. einkum Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar í Hrd. 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 og Hrd. 5. október 2006 í mál nr. 133/2006. Ekki liggur fyrir skýr yfirlýsing Hæstaréttar um breytta afstöðu að þessu leyti. Með hliðsjón af framangreindu og að teknu tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd útilokað að líta svo á að umræddir þrír dómar, um Hvítmögu, Skógafjall og Stórhöfða, feli í sér að lega þrætusvæðis að eignarlandi eða eignarlöndum geti ein og sér vegið svo þungt að önnur sú sönnunarfærsla sem ella fer fram við slíkar kringumstæður hafi hverfandi þýðingu.

Óumdeilt er hins vegar að eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða getur auk hefðbundinna og viðurkenndra eignarheimilda haft vægi við eignarréttarlegt mat og ásamt öðru leitt til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða. Má þar um vísa til dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 varðandi efstu jarðir í Biskupstungnahreppi, sbr. einnig úrskurð óbyggðanefndar um þau landsvæði. Hið sama má segja um eignarland í dómi Hæstaréttar 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 um jarðir í Fljótshverfi, sbr. og úrskurð óbyggðanefndar um sama svæði.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að ekki séu forsendur til þess að breyta því sönnunarmati sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum tilvikum. Fyrir liggur að í málum nr. 4 og 5/2007 á svæði 6 hjá óbyggðanefnd snúa sérstök álitaefni af þessum toga að eftirtöldum landsvæðum: Hálsmannatungur, Draflastaðakirkjuland á Gönguskarði, Tjarnahverfi á Gönguskarði, Finnsstaðadalur, Grímsland og Kambsmýrar í máli nr. 4/2007 og Upprekstrarland milli Höfðagilja og Eyvindará/Laufáshagi í máli nr. 5/2007.

9. VIÐAUKI 3: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A

9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁸

[...]

Við uppkvaðningu úrskurða í málum nr. 1–5/2008, á svæði 7 suður, liggja ekki fyrir nýir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum en geta ber um ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06. Þar var því hafnað að taka til efnismeðferðar kærúmal sem varðaði dóm Hæstaréttar Íslands frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Kærumálið varðaði nánar tiltekið landsvæðin Fjall og Breiðármörk í Örnæfum, sem Hæstiréttur hafði dæmt þjóðlendur, og til skoðunar voru ákvæði Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994, í 1. gr. 1. viðauka [Friðhelgi eignarréttar], 1. mgr. 6. gr. [Réttur til réttlátrar málsmeðferðar fyrir dómi] og 14. gr. [Bann við mismunun]. Kvörtun málshefjenda til Mannréttindadómstólsins varðaði bæði lög nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og meðhöndlun Hæstaréttar á umræddu máli, þar á meðal sönnunarkröfur.

Mannréttindadómstóllinn komst að þeirri niðurstöðu að 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann ætti ekki við í umræddu máli þar sem umþrætt land teldist ekki eign kærenda í skilningi ákvæðisins. Í því sambandi tók dómstóllinn sérstaklega fram að þegar um kröfu til eignarréttinda er að ræða geti sá sem hana hefur uppi einungis átt lögmætar væntingar til að um eign sé að ræða ef krafa hans hefur fullnægjandi stoð í landsrétti viðkomandi aðildarríkis, svo sem þegar fyrir hendi eru fordæmi dómstóla í þá veru. Þá kvað dómstóllinn Hæstarétt Íslands bæði hafa farið að viðeigandi lagaákvæðum og fylgt eigin fordæmum um að landamerkjabréf eitt og sér teljist ekki fullnægjandi sönnun ef eldri gögn mæla því í mót. Þannig taldi dómstóllinn að kærundur hefðu ekki sýnt fram á að þeir ættu lögmætar væntingar til þess að umþrætt land teldist eign þeirra og þeir gætu því ekki notið verndar 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann að þessu leyti. Mannréttindadómstóllinn komst enn fremur að þeirri niðurstöðu að ekkert benti til þess að brotið hefði verið gegn 1. mgr. 6. gr. eða 14. gr. sáttmálans í máli kærenda og taldi því ekki að á þá hefði verið lögð óhóflega þung sönnunarbyrði.

10. VIÐAUKI 4: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B

10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁹

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim 22 dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

²¹⁸ Kafli 6.1.2 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2008 (svæði 7A), dags. 19. júní 2009.

²¹⁹ Kafli 6.1.2.1 í úrskurðum í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B), dags. 10. október 2011.

Um er að ræða eftirfarandi 22 dóma Hæstaréttar: Dómur frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú og Brúaröræfi); dómur frá 29. október 2009 í máli nr. 685/2008 (Afréttur Seltjarnarneshrepps hins forna, Elliðavatn, Vatnsendi, Lækjarbotnar og Geirland); dómur frá 19. nóvember 2009 í máli nr. 69/2009 (Gunnarsstaðir); dómur frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skriðuklaustur); tveir dómar frá 3. júní 2010, í málum nr. 198/2009 (Selvogs- og Ölfusafréttur) og 184/2009 (Landsvæði aðliggjandi Ölfusafrétti); dómur frá 16. september 2010 í máli nr. 473/2009 (Krepputunga); sjö dómar frá 7. október 2010, í málum nr. 379/2009 (Heiðarmúli), nr. 517/2009 (Grímólfsárunga), nr. 722/2009 (Hvammur), nr. 723/2009 (Laxárdalur), nr. 748/2009 (Vatnsendi), nr. 749/2009 (Þverfellsland) og nr. 750/2009 (Hvappur); dómur frá 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álfanesshrepps hins forna/norð austanverður hluti Almenningskóga Álfaness, Skógræktarsvæði norðan Krýsuvíkur og sunnan Garðakirkjulands og Garðakirkjuland vegna Selskarðs); dómur frá 10. febrúar 2011 í máli nr. 299/2010 (Valþjófsstaður í Fljótsdal); dómur frá 11. apríl 2011 máli nr. 199/2011 (Hofsafreittur); tveir dómar frá 22. september 2011 í málum nr. 293/2010 (Þorvaldsstaðir og Hamar) og nr. 294/2010 (Mælifell og Selsárvellir); og loks þrír dómar frá 29. september 2011, í málum nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), nr. 75/2011 (Grímsstaðir á Fjöllum) og nr. 56/2011 (Hvannstaðir).

Nítján af framangreindum 22 dómum fjalla um efnisleg atriði og í fjórtán þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í fimm tilvikum var henni hins vegar hnekkt og dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða landsvæðin Hvamm, Laxárdal, Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði.

Þau fimm mál, þar sem úrskurði óbyggðanefndar var hnekkt, varða í meginatriðum mat á efni og samhengi fyrirbyggjandi heimilda um viðkomandi landsvæði. Niðurstöður þeirra leiða ekki til breytinga á sönnunarmati í málum af þessu tagi almennt en hnykkja á fyrirbyggjandi meginreglum, sbr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* sem fylgja í viðauka með úrskurði þessum. Í næstu tveimur köflum er gerð nánari grein fyrir samhengi umræddra dóma og meginreglna.

10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar²²⁰

Í tveimur dómum Hæstaréttar frá 7. október 2010, um eignarland Hvamms og Laxárdals í Svalbarðshreppi, er fjallað um land innan afmörkunar í þinglýstum landamerkjabréfum jarða. Slíkt land hefur að meginreglu verið dæmt og úrskurðað eignarland en óbyggðanefnd taldi að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að innan bréfa Hvamms og Laxárdals væru þjóðlendur að hluta.

Það er ekki tilvist landamerkjabréfs ein og sér sem hefur ráðið úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar. Mikilvægi landamerkjabréfa jarða

²²⁰ Kafli 6.1.2.2 í úrskurðum í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B), dags. 10. október 2011.

felst í sönnunargildi þeirra en hvert og eitt bréf er metið sérstaklega. Hefur þá einkum verið til þess litið hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins. Mæli heimild í mót landamerkjabréfi jarðar, hvort heldur er afmörkun lands og/eða stöðu þess sem jarðar, þarf að meta hvort vægi hennar sé slíkt að það rýri sönnunargildi bréfsins að sama skapi.

Á svæðum 1-7A eru fimmtán tilvik þar sem óbyggðanefnd hefur úrskurðað að land innan landamerkjabréfs jarðar væri eignarland að hluta og þjóðlenda að hluta. Er þá miðað við yngra landamerkjabréf viðkomandi jarðar, hafi verið gerð tvö, og skýringu óbyggðanefndar á texta viðkomandi bréfs, en hún getur verið önnur en skýring málsaðila.

Þau fimmtán tilvik sem hér um ræðir eru eftirfarandi: Þingvellir; Mörtunga á Síðu; Fell í Suðursveit; Stafafell í Lóni; Skriðuklaustur og Valþjófsstaður í Fljótsdal; Brú á Jökuldal; Þorvaldsstaðir og Hamar í Selárdal; Gunnarsstaðir, Kverkártunga og Miðfjörður í Skeggjastaðahreppi; Hvammur og Laxárdalur í Svalbarðshreppi; Reykjahlíð í Mývatnssveit. Að undanskildum Hvammi og Laxárdal hafa þeir dómur Hæstaréttar sem gengið hafa um þessi tilvik staðfest niðurstöðu óbyggðanefndar í öllum meginatriðum. Umfjöllun um Kverkártungu og Miðfjörð í fyrrum Skeggjastaðahreppi og Reykjahlíð í Mývatnssveit er ólokið hjá dómstólum.

Í flestum þessara tilvika hafa legið fyrir eldri heimildir um afmörkun jarðarinnar, stundum eldri landamerkjabréf, sem mælt hafa í mót lýsingu landamerkjabréfs. Þetta er þó ekki einhlítt og mál Þingvallakirkjulands, Skriðuklausturs og Valþjófsstaðar í Fljótsdal vörðuðu fremur mat á heimildum um takmörkuð réttindi innan merkja. Loks getur hvort tveggja hafa verið fyrir hendi, eldri merkjalýsingar og heimildir um takmörkuð réttindi, sbr. einkum Stafafell í Lóni og Fell í Suðursveit.

Til viðbótar við framangreind fimmtán tilvik eru þess tvö dæmi á svæðum 1–7A að eignarréttur að jörð hafi verið gefinn upp eða glatast, sbr. dóma Hæstaréttar um Fjall og Breiðármörk frá 11. maí 2006.

Af framangreindu er ljóst að undantekningar frá meginreglunni um eignarland innan afmörkunar í landamerkjabréfi jarðar eru fáar og ríkar kröfur gerðar í því sambandi. Nýjar úrlausnir dómstóla um jarðirnar Hvamm og Laxárdal í Svalbarðshreppi árétta þetta enn frekar. Þar taldi Hæstiréttur að land innan landamerkjabréfa annars vegar Hvamms og hins vegar jarðarinnar Laxárdals væri í heild sinni eignarland. Hafnað var þeirri röksemdafærslu óbyggðanefndar að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að þar væru þjóðlendur að hluta.

Loks skal þess getið að ýmis dæmi eru um að uppi hafi verið álitaefni af þeim toga sem hér um ræðir í málum sem lyktað hefur með niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarland. Úrskurðum um eignarland hefur almennt verið unað og þeir því ekki komið til endurskoðunar hjá dómstólum. Sem dæmi um ríkt sönnunargildi landamerkjabréfs jarðar í slíku máli má nefna Hjaltadal og Kambfellskjálka í máli nr. 3/2007 á svæði 6.

10.3. Heimildir um legu jarða til forna²²¹

Eftir er þá að gera grein fyrir þremur nýjum dómum þar sem hnekkt var úrskurðum óbyggðanefndar um þjóðlendu, nánar tiltekið varðandi Vatnsenda í Svalbarðshreppi, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls í Öxarfjarðarhreppi og Hvannstaði, einnig í Öxarfjarðarhreppi.

Í þessum málum er fjallað um þýðingu þess að landsvæði hafi upphaflega verið hluti jarðar. Slíkt land hefur að meginreglu verið úrskurðað og dæmt eignarland, svo sem áður sagði. Flokkun landsvæða í jarðir, afrétti(r) jarða, afrétti(r) kirkna og klaustra, samnotaafrétti(r) og annað land er þannig veigamikilið atriði.

Landamerkjabréf hafa einnig verið gerð fyrir annars konar réttindasvæði en jarðir, svo sem ítök og afrétti(r). Slík bréf hafa takmarkaðra vægi sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og að meginreglu hefur verið við það miðað í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum að svæði utan lands jarða sé þjóðlenda. Þá getur verið bæði jörð og afrétt(ur) innan sama bréfs, með eða án aðgreiningar af einhverju tagi, svo sem að framan greindi.

Jafnframt er ljóst að notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur ekki úrslitaþýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Þessu til viðbótar er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Um fjöllum í landamerkjabréfi og notkun hugtaksins afrétt(ur) eru þannig dæmi um atriði sem veita ekki einhlít svör við því hvort tiltekið landsvæði sé jörð, afrétt(ur) jarðar, afrétt(ur) kirkju og klausturs, samnotaafrétt(ur) eða annað land. Þess utan kunna heimildir að vera óljósar og brotakenndar, afmörkun og nýting breytileg, réttindi jafnvel gefin upp eða glötuð.

Heimildir um legu jarða til forna, enda þótt takmarkaðar séu, geta hins vegar gefið mikilvægar vísbendingar um að landsvæði hafi upphaflega haft stöðu jarðar en síðar verið nýtt sem afrétt(ur). Í framangreindum þremur dómum Hæstaréttar, um Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði, felst áhersla á þetta atriði, enda þótt fleira komi þar til. Þar lagði dómstóllinn til grundvallar að umrædd landsvæði hefðu talist hluti af jörðinni Álandi, í tilviki Vatnsenda, og jörðinni Hólum, í tilvikum Fagradals, Víðirhóls, Hólssels, Nýhóls og Hvannstaða. Þau hefðu því verið háð beinum eignarrétti. Hafnað var þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að landsvæðin hefðu ekki stöðu jarðar að lögum.

Sem dæmi um skyld álitaefni í úrskurðum óbyggðanefndar þar sem niðurstaðan hefur verið eignarland má hér nefna Núpufellsdal og Þormóðsstaðasel í máli nr. 1/2008

²²¹ Kafli 6.1.2.3 í úrskurðum í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B), dags. 10. október 2011.

á svæði 7a, Gnýsstaði í máli nr. 3/2005 á svæði 5 og Háreksstaði í máli nr. 2/2005 á svæði 5.

11. VIÐAUKI 5: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A

11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²²²

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim tíu dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi [10] dóma Hæstaréttar: Dómur frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlið); dómur frá 27. september 2012 í máli nr. 350/2011 (vesturhluti Hofsafréttar og Lambatungur); dómur frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga og hluti Mela); dómur frá 28. febrúar 2013 í máli nr. 432/2011 (Þorbrandsstaðatungur); dómur frá 19. september 2013 í máli nr. 656/2012 (Möðruvallafréttur); dómur frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða); dómur frá 26. september 2013, í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár); dómur frá 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar); dómur frá 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði og Hraunin) og loks dómur frá 18. september 2014 í máli nr. 24/2014 (Vaskárdalur).

Allir framangreindir dómur fjalla um efnisleg atriði og í átta þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í tveimur af dómunum var niðurstöðu nefndarinnar hins vegar hnekkt. Í öðrum þeirra var dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða þann dóm er varðar landsvæði sunnan Ölfusafréttar. Í máli því sem varðaði ágreining um eignarréttarlega stöðu Bleiksmýrardals austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu var aftur á móti hnekkt þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár væri eignarland og dæmt að um þjóðlendu væri að ræða. Þá var mörkum umræddra jarða gagnvart þjóðlendu breytt nokkuð, nánar tiltekið á þann veg að landsvæði sem óbyggðanefnd hafði talið innan marka jarðanna var dæmt þjóðlenda.

[...]

11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir²²³

Af forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar um mörk framangreindra jarða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu má ráða að það sé einkum tvennt sem ráði því að niðurstaða réttarins um afmörkun jarðanna er frábrugðin niðurstöðu óbyggðanefndar. Fyrri atriðið er að í tilvikum Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða er afmörkun jarðanna til fjalla að nokkru leyti miðuð við almenna staðhætti sem einkenna fjalllendið

²²² Kafli 6.1.2.1 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A), dags. 19. desember 2014.

²²³ Kafli 6.1.2.2 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A), dags. 19. desember 2014.

á svæðinu en ekki ákveðin náttúruleg kennileiti eða örnefni sem unnt er að staðsetja með nákvæmum hætti. Nánar tiltekið er fjallað um „eyðigrót og sanda“ í landamerkjabréfi Sörlastaða og „fjallið“ og „öræfi“ í landamerkjabréfi Hjaltadals. Taldi óbyggðanefnd að þrátt fyrir að landamerkjabréf jarðanna væru óljós um afmörkun þeirra til suðurs fengi sú afmörkun jarðanna sem krefjendur beins eignarréttar héldu fram, stoð í landamerkjabréfum þeirra og öðrum heimildum um þær. Hæstiréttur leit aftur á móti svo á að kröfur eigenda jarðanna um merki þeirra ættu sér ekki stoð í landamerkjabréfum þeirra að þessu leyti.

Síðara atriðið sem veldur mismunandi niðurstöðu óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðar samspil landamerkjabréfs og yngri heimildar um jörðina Mjóadal. Nánar tiltekið taldi Hæstiréttur að um merki Mjóadals til suðurs og vesturs yrði ekki byggt á landamerkjaskjali frá 1897 svo sem gert hafði verið í úrskurði óbyggðanefndar, þar sem leggja yrði til grundvallar að með því að eigandi jarðarinnar hefði látið útbúa og þinglýsa skrá yfir afréttarlönd árið 1904, sem tók m.a. til lands Mjóadals, hefði hann í raun fellt landamerkjaskjalið úr gildi að því leyti sem ekki gætti samræmis milli umræddra skjala. Óbyggðanefnd hafði aftur á móti lagt landamerkjabréfið til grundvallar um afmörkun Mjóadals og taldi að lýsing þess á vesturmerkjum Mjóadals samræmdist öðrum heimildum um merkin, þ.m.t. afréttarskránni. Í landamerkjabréfinu er vesturmerkjum Mjóadals lýst þannig að frá „hágrjóti“ liggi merkin norður háfjallið, eftir því sem vatnsföll deili sveita milli, norður gegnt upptökum Syðri-Bótarár. Í afréttarskránni er vesturmerkjunum lýst þannig að þeim ráði bein stefna vestan við öll drög er liggi að tilteknum ám að botni Syðri-Bótarár. Taldi óbyggðanefnd að samræmi væri milli þessara tveggja merkjalýsinga en Hæstiréttur ekki.

Í þessu samhengi skal þess ennfremur getið að þrátt fyrir að niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar um mörk jarðarinnar Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu væri hin sama má sjá af forsendum fyrir niðurstöðu dómsins að Hæstiréttur metur heimildir um tiltekinn hluta ágreiningssvæðisins með öðrum hætti en óbyggðanefnd gerði. Var þar um að ræða þann hluta ágreiningssvæðisins sem liggur handan við fjallgarðana sem liggja austan Mývatns og suður að línu sem liggur frá Veggjafelli í Bræðraklif í Hafragjá og þaðan beina stefnu til austurs í Jökulsá á Fjöllum. Umrætt svæði er innan lýstra merkja Reykjahlíðar samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar en mat Hæstaréttar og óbyggðanefndar á tilteknum eldri heimildum um viðkomandi hluta ágreiningssvæðisins var ólíkt. Einkum voru það þrjú efnisatriði í þeim sem rétturinn taldi mæla gegn því að umræddur hluti ágreiningssvæðisins væri háður beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi var þar um að ræða heimildir um að Möðrudal tilheyrðu tiltekin afnotaréttindi á svæðinu án þess að tiltekið væri að um væri að ræða ítak í landi annarra jarða. Í öðru lagi taldi rétturinn það sem fram kom í heimildunum um tilkall eigenda Reykjahlíðar til ómerkinga á svæðinu mæla gegn því að það væri háð beinum eignarrétti. Í þriðja lagi taldi rétturinn að umfjöllun í úrskurði frá 1506 um átölulaus afnot til rökstuðnings

eignarrétti, m.a. með vísan til 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, mælti gegn því að svæðið væri háð beinum eignarrétti.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar voru með úrskurðum á svæði 1 og fylgja í viðauka með úrskurði þessum er m.a. fjallað um sönnunargildi landamerkjabréfa. Fram kemur að ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skipti máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telji óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Hins vegar sé þó ljóst að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Í köflum 6.1.1 í úrskurðum óbyggðanefndar á svæði 5 er frekari umfjöllun um gildi landamerkjabréfa jarða og hefur sá kafli verið felldur inn í *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Þar er fjallað um nokkra dóma Hæstaréttar sem þá höfðu nýlega fallið og varða mat á sönnunargildi landamerkjabréfa jarða. Fram kemur það mat að í tilteknum dómum hafi enn verið hnykkt á þýðingu þess að landsvæði teldist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu sé óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, samanber umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé. Lýst er þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hafi verið lagt til grundvallar og samrýmist vel almennt afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa. Eftir sem áður sé ljóst að dómstólar geri nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, samanber einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telji til eignarréttar yfir landi verði að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu.

Afstaða óbyggðanefndar hefur samkvæmt framansögðu frá upphafi verið sú að þrátt fyrir meginregluna um að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að meta þurfi sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Dómarnir sem að framan er getið um mörk jarðanna Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka, Sörlastaða, Mjóadals og Reykjahlíðar gagnvart þjóðlendu fá að mati óbyggðanefndar fyllilega samræmst umræddri meginreglu, enda er hún háð tilteknum undantekningum. Mismunandi niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðandi mörk Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða gagnvart þjóðlendu skýrist af mismunandi túlkun á landamerkjabréfunum að því leyti sem merkjalýsingar þeirra eru óljósar. Þá skýrist mismunandi afstaða nefndarinnar og réttarins til tiltekinna hluta þeirra landsvæða sem eru innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum Mjóadals og Reykjahlíðar af ólíkum ályktunum af öðrum heimildum um viðkomandi landsvæði. Forsendur og niðurstöður Hæstaréttar í þeim dómum sem hér hefur verið fjallað um kunna að kalla á breytt sönnunarmat óbyggðanefndar ef upp koma tilvik sem eru í öllum aðalatriðum sambærileg en kalla

að mati nefndarinnar ekki, fremur er dómarnir sem raktir eru í köflum 6.1.1 í úrskurðum á svæði 5, á að nefndin herði almennt kröfur um sönnun þess að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar teljist eignarland.

11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis²²⁴

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 snéri ágreiningurinn að því hvort tiltekið landsvæði sunnan Ölfusafréttar væri þjóðlenda eða eignarland. Umræddu ágreiningssvæði hafði verið skipt út úr landi tiltekinna jarða sunnan afréttarins og selt til Orkuveitu Reykjavíkur árið 1999. Íslenska ríkið var meðal seljenda. Í forsendum Hæstaréttar kemur fram að rétturinn túlkar landamerkjabréf umræddra jarða á þann veg að ágreiningssvæðið sé samkvæmt þeim innan merkja jarðanna. Rétturinn taldi hins vegar að eldri heimildir mæltu gegn því að land jarðanna hafi náð svo langt til norðurs áður en landamerkjabréf þeirra voru gerð á ofanverðri 19. öld.

Aftur á móti var litið til þess að íslenska ríkið var meðal þeirra sem gerðu kaupsamninga við Orkuveitu Reykjavíkur um landið. Í kaupsamningunum var vísað um afmörkun landsins til tiltekins uppdráttar þar sem mörk hins selda lands til norðurs og suðurs voru sýnd og þau jafnframt tilgreind nákvæmlega með hnitum. Að auki kom fram á uppdrættinum að ágreiningur væri um legu þverlínu á mörkum jarðanna til norðurs og í því sambandi voru sýndir tveir kostir. Í kaupsamningi íslenska ríkisins og Orkuveitunnar hafi þessu til viðbótar verið ákvæði þar sem fram hafi komið að báðum samningsaðilum væri kunnugt um að ágreiningur kynni að rísa um hvor þverlínan sem sýnd væri á uppdrættinum ætti að ráða merkjum jarðanna gagnvart Ölfusafrétti og tæki Orkuveitan alla áhættu af þeim ágreiningi. Í forsendum fyrir niðurstöðu Hæstaréttar kom fram að óhjákvæmilegt væri að líta svo á að fyrirvarinn hlyti a.m.k. öðrum þræði að hafa verið settur með tilliti til þess að lög nr. 58/1998 höfðu tekið gildi. Í samningsákvæðinu hafi aðeins verið getið um tvo hugsanlega kosti um legu þverlínu á norðurmerkjum landsins og þeir hafi báðir reynst vera langt norðan við þá línu sem þjóðlendukrafa ríkisins miðaðist við. Tekið er fram að því hafi verið haldið fram af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur að aðrir jarðeigendur sem áttu í hlut hafi ekki viljað ljúka samningum um kaupin fyrr en ljóst væri hvort og þá að hvaða leyti íslenska ríkið myndi í tengslum við söluna til Orkuveitunnar draga í efa að land á þessu svæði væri háð beinum eignarrétti. Þessari staðhæfingu hefði íslenska ríkið ekki andmælt. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum viðurkenndi hann [þ.e. íslenska ríkið] ekki aðeins í lögskiptum sínum við áfrýjanda [þ.e. Orkuveitu Reykjavíkur] að landið, sem skipt hafði verið út úr jörðunum Kröggólfsstöðum og Þúfu og var sýnt sunnan við þverlínu 1 á uppdrætti Forverks ehf. frá október 1998, væri háð beinum eignarrétti, svo sem leiða mátti samkvæmt áðursögðu af landamerkjabréfum fyrir þær frá 4. og 9. júní 1890, heldur mátti honum og vera ljóst að aðrir jarðeigendur, sem hér áttu í hlut, myndu leggja traust á að það sama hlyti að eiga við um landareignir þeirra. Aðalkrafa stefnda íslenska ríkisins fyrir

²²⁴ Kafli 6.1.2.3 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A), dags. 19. desember 2014.

óbyggðanefnd um mörk þjóðlendu og eignarlanda á landsvæðinu, sem áfrýjandi keypti eftir að því var skipt út úr jörðunum [...], var þessu alls ósamrýmanleg, sbr. dóm Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Verður því að taka til greina kröfu áfrýjanda um að fellt verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 6/2004 um að landsvæðið á Hellisheiði sunnan Ölfusafréttar, sem um ræðir í máli þessu, sé þjóðlenda.

Af þessu má sjá að það eru fyrri athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við eigendur umræddra jarða sem ráða niðurstöðu Hæstaréttar um að ágreiningssvæðið sé eignarland en ekki þjóðlenda.

Óbyggðanefnd hafði áður úrskurðað að umrætt landsvæði væri þjóðlenda. Líkt og Hæstiréttur gerði síðar túlkaði óbyggðanefnd fyrirbyggjandi heimildir um jarðirnar á þann veg að ágreiningssvæðið teldist ekki vera innan þeirra. Nefndin hafnaði því aftur á móti að framangreindar athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við kaupendur landsins hefðu áhrif á niðurstöðuna. Var sú niðurstaða einkum rökstudd með því að eigandi fasteignar getur ekki afsalað viðtækari eignarréttindum en hann sjálfur er sannanlega kominn að. Aðild ríkisins að umræddum kaupsamningnum gæti ekki haft aðra þýðingu en að styðja mögulegar og réttmætar væntingar samningsaðila til inntaks þess eignarréttar sem ráðstafað var í umræddum samningum. Þess væri á hinn bóginn að gæta að umrædd lögskipti hafi átt sér stað eftir lögtöku þjóðlendulaga og afsalshafa í lófa lagið að hafa uppi alla þá eignarréttarlegu fyrirvara sem þörf var á við samningsgerðina í ljósi þess réttarástands sem skapað var við lögfestingu þjóðlendulaga á árinu 1998. Að þessu virtu var því hafnað að aðkoma ríkisins með þessum hætti hefði getað skapað neinar þær væntingar sem gætu haft efnisleg áhrif á mat eignarréttar á svæðinu.

Vert er að fjalla í þessu samhengi einnig um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Þar var m.a. deilt um landsvæði á Skeiðarársandi sem er innan merkja jarðarinnar Skaftafells II samkvæmt ódagsettu landamerkjabréfi sem var þinglesið árið 1890. Hæstiréttur taldi aftur á móti að eldri heimildir styddu ekki að landið sem ágreiningur var um hefði verið numið til eignar og þannig orðið hluti jarðarinnar. Til þess verði á hinn bóginn að líta að í tengslum við ráðagerðir um stofnun þjóðgarðs í Skaftafelli hafi tveir af þáverandi eigendum jarðarinnar gefið út afsal árið 1966 handa „Náttúruverndarráði vegna ríkissjóðs“ fyrir hluta jarðarinnar. Í afsalinu, sem m.a. hafi verið undirritað af menntamálaráðherra fyrir hönd kaupandans, hafi verið vísað í landamerkjabréfið og „landamerki við það miðuð við söluna“. Skeiðarársandur hafi verið undanskilinn við söluna. Þá hafi menntamálaráðherra og eigandi Skaftafells gert samning árið 1969 um að fela gerðardómi að draga landamerkjalinu samkvæmt fyrirnefndu afsali „til ríkissjóðs“ og að „framkvæma landskipti milli samningsaðila á öllu óskiptu landi jarðarinnar Skaftafells“. Við landskiptin, sem gerðardómurinn kvað á um sama ár, hafi stór hluti landsins, sem kom í hlut tiltekinna eigenda Skaftafells (annarra en íslenska ríkisins) og sé nú jörðin Skaftafell II, verið það sama og deilt var um í þessum þætti málsins. Þá liggi fyrir yfirlýsing Náttúruverndarráðs frá árinu 1987, þar sem fram komi að umrætt ágreiningssvæði liggi utan þjóðgarðsins og sé í eigu lög-

býlisins. Var þar um merkin vísað til landamerkjabréfsins frá 1890. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum hafa menntamálaráðherra og Náttúruverndarráð, sem hafði meðal annars með höndum stjórn þjóðgarða samkvæmt ákvæðum þágildandi laga nr. 47/1971 um náttúruvernd, ítrekað í orði og verki lagt til grundvallar í lögskiptum við þá, sem núverandi eigendur Skaftafells II leiða rétt sinn frá, að landið á Skeiðarársandi, sem hér er deilt um, sé eignarland þeirra, svo sem leitt verður af landamerkjabréfinu frá 1890. Dómkröfur áfrýjanda á hendur stefndu [...] eru þessu alls ósamrýmanlegar. Verður því staðfest niðurstaða héraðsdóms um sýknu þessara stefndu af kröfum áfrýjanda.

Af þessum forsendum fyrir niðurstöðu dómsins má ráða að hún hefði orðið önnur ef umræddar athafnir menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs í lögskiptum við eigendur jarðarinnar hefðu ekki komið til. Óbyggðanefnd hafði áður komist að þeirri niðurstöðu að umrætt ágreiningssvæði væri innan marka jarðarinnar Skaftafells og væri eignarland. Ekki var sérstaklega fjallað um umrædd lögskipti ríkisins og eigenda Skaftafells í rökstuðningi fyrir þeirri niðurstöðu nefndarinnar heldur voru það aðrar heimildir sem réðu niðurstöðunni.

Það vekur athygli að í báðum þeim dómum Hæstaréttar sem hér um ræðir, þ.e. annars vegar um landsvæði sunnan Ölfusafréttar og hins vegar um landsvæði á Skeiðarársandi, ráða fyrri lögskipti handhafa ríkisvalds við eigendur viðkomandi jarða úrslitum um að umrædd landsvæði eru talin innan þeirra, jafnvel þótt viðkomandi handhafar ríkisvalds hafi ekki verið bærir að lögum til að afsala landinu eða breyta eignarréttarlegri stöðu þess. Þau lögskipti sem um ræðir vegna landsvæðisins sunnan Ölfusafréttar áttu sér stað eftir gildistöku þjóðlendlaga og það var landbúnaðarráðherra sem undirritaði umrætt afsal fyrir hönd ríkisins. Framangreind lögskipti menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs við eigendur Skaftafells áttu sér aftur á móti stað fyrir gildistöku þjóðlendlaga. Af forsendum Hæstaréttar má ráða að rétturinn líti svo á að fyrir þann tíma hafi umrætt landsvæði á Skeiðarársandi verið eigendalaus en orðið undirorpið beinum eignarrétti vegna téðra lögskipta þrátt fyrir að þágildandi réttarreglur hafi ekki haft að geyma heimildir til handa menntamálaráðherra eða Náttúruverndarráði til að stofna til beins eignarréttar á eigendalausum svæðum.

Umræddir dómar Hæstaréttar kunna að leiða til breytts sönnunarmats óbyggðanefndar í tilvikum þar sem athafnir handhafa ríkisvalds í lögskiptum við hagsmunaaðila benda til að litið hafi verið svo á að viðkomandi ágreiningssvæði sé háð beinum eignarrétti. Í slíkum tilvikum þarf að meta sérstaklega hvort þau lögskipti hafi áhrif á niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu svæðisins. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómar hafa að mati óbyggðanefndar ekki áhrif á sönnunarmat nefndarinnar að þessu leyti.²²⁵

²²⁵ Auk framangreindra dóma hefur óbyggðanefnd skoðað sérstaklega m.t.t. þessa eftirfarandi dóma Hæstaréttar: Dóm frá 3. nóvember 1994 í máli nr. 247/1994 (Geitland), dóm frá 10. apríl 1997 í máli nr. 66/1996 (Auðkúluheiði), dóm frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur), dóm frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell), dóm frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga), dóm frá 22. september 2011 í máli nr. 294/2010 (Mælifell), dóm frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár) og loks dóm einnig frá 26. september 2012 í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár).

11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna²²⁶

[...]

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Landsyfírréttar frá 25. júní 1855 í máli nr. 1/1855, um Bleiksmýrardal austan Fnjóskár, hefði fyrir úrlausn málsins. Afstaða Hæstaréttar til þýðingar umrædds dóms Landsyfírréttar var frábrugðin afstöðu óbyggðanefndar, sem varð til þess að Hæstiréttur hnekkti niðurstöðu nefndarinnar um að þar væri eignarland.

Í máli því sem lauk með umræddum dómi Landsyfírréttar deildu Munkaþverárklaustur og eigendur Illugastaða um eignarrétt á svæðinu. Í dómi aukahéraðsréttar Þingeyjarsýslu, sem var að því leytinu til staðfestur af Landsyfírrétti, segir meðal annars:

Afíjettarlandið Bleiksmýrardalur allur fyrir austan Fnjóská frá Hamarslæk og sudur á örfæfi, á að tilheyra Munkaþverár klaustri, sem fullkomin og átölulaus eign, og eigindómur þess.

Í máli nr. 3/2007 hjá óbyggðanefnd deildu íslenska ríkið og Þingeyjarsveit um eignarréttarlega stöðu svæðisins. Nefndin komst að þeirri niðurstöðu að um eignarland væri að ræða. Í úrskurði óbyggðanefndar kom m.a. fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í umræddum dómi Landsyfírréttar. Réð dómurinn niðurstöðu óbyggðanefndar um að um eignarland væri að ræða.

Í dómi Hæstaréttar er dregin sú ályktun af fyrirliggjandi heimildum að réttur Munkaþverárklausturs yfir landsvæðinu hafi verið bundinn við óbein eignarréttindi. Tekið er fram að aðilar að því máli sem lauk með dómi Landsyfírréttar hafi ekki verið þeir sömu og málsaðilar fyrir Hæstarétti og þeir síðarnefndu hafi heldur ekki á báða vegu komið í stað þeirra fyrrnefndu, enda hafi íslenska ríkið ekki komið í stað eigenda Illugastaða þó svo að Þingeyjarsveit leiddi rétt sinn frá Munkaþverárklaustri. Í skilningi einkamálaréttarfars hafi sakarefnið í því máli því ekki verið það sama. Dómur Landsyfírréttar hafi því ekki þau áhrif sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik sem í honum greinir, þar til hið gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar. Hæstiréttur komst síðan að þeirri niðurstöðu að þótt dómsorð héraðsréttarins, sem Landsyfírréttur létt standa óraskað, hafi kveðið á um að afréttarlandið Bleiksmýrardalur fyrir austan Fnjóská tilheyri Munkaþverárklaustri sem fullkomin og átölulaus eign hafi ekki að öllu leyti verið leyst úr því hvert inntak þessara réttinda væri. Dómur Landsyfírréttar geti því ekki haft sönnunargildi um það atriði skv. 4. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, sem vikið geti til hliðar þeirri ályktun, sem dregin var af öðrum fyrirliggjandi heimildum í málinu, að Munkaþverárklaustur hafi aðeins notið óbeinna eignarréttinda yfir Bleiksmýrardal fyrir austan Fnjóská.

²²⁶ Kafli 6.1.2.4 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A), dags. 19. desember 2014.

Í dómi Hæstaréttar um Eyvindarstaðaheiði í máli nr. 546/2012 reyndi einnig á atriði tengd áhrifum eldri dómsúrlausnar. Var þar um að ræða dóm réttarins frá 10 apríl 1997 í máli nr. 67/1996 en í því máli deildu Bólstaðahlíðarhreppur, Lýtingsstaðahreppur og Seyluhreppur við Landsvirkjun um bótarétt vegna annars vegar fallréttinda (virkjunaréttinda) í Blöndu og hins vegar lands á heiðinni sem Landsvirkjun hafði fengið til ótímabundinna umráða og afnota vegna Blönduvirkjunar á grundvelli nánar tiltekins samnings við hreppana. Íslenska ríkinu var stefnt til réttargæslu. Hæstiréttur sýknaði Landsvirkjun af kröfum hreppanna í umræddu máli og var sú niðurstaða reist á því að Eyvindarstaðaheiði væri ekki háð beinum eignarrétti.

Í máli nr. 546/2012 deildu annars vegar íslenska ríkið og hins vegar Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Í dómi Hæstaréttar kom fram að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað hreppanna sem voru aðilar að fyrra málinu. Gagnaðili þeirra hafi á hinn bóginn verið Landsvirkjun en íslenska ríkið hafi aðeins átt þar hlut að máli á grundvelli 1. mgr. 21. gr. laga nr. 91/1991 (réttargæsluáðild) og hafi af þeim sökum ekki verið aðili að því í skilningi 1. mgr. 116. gr. sömu laga. Þótt hrepparnir þrír hafi reist áður nefndar dómkröfur sínar í fyrra málinu á þeim grunni að þeir nytu beins eignarréttar yfir Eyvindarstaðaheiði hafi þær snúið að viðurkenningu réttar hreppanna til bóta úr hendi Landsvirkjunar. Dómkröfur í þessu máli snéru á hinn bóginn að því hvort hnekkt yrði úrskurði óbyggðanefndar um að Eyvindarstaðaheiði og Hraunin séu þjóðlenda og eftir atvikum ákvörðun um hvers konar réttindi gagnaðilar íslenska ríkisins kynnu að njóta að þessum landsvæðum. Í skilningi einkamálaréttarfars væri sakarefnið málinu þannig ekki það sama og í fyrra dómsmálinu. Dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 hafi því ekki þau áhrif hér, sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik, sem í honum greinir, þar til það gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008, sem tók til landsvæðisins, kom fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í dómi Hæstaréttar í máli nr. 67/1996. Þannig lægi fyrir dómsúrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Til þess beri þó að líta að dómurinn feli ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 með síðari breytingum. Til athugunar hljóti því að koma hjá óbyggðanefnd hvaða áhrif áðild að málinu sem þá var til umfjöllunar hjá nefndinni, gögn eða önnur þau atriði sem dómstólar hafa ekki þegar tekið afstöðu til, hafi á eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum nr. 58/1998. Síðan rakti nefndin að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði (sem var í eigu Húnavatnshrepps) og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað þeirra hreppa sem áttu áðild að umræddu máli hjá Hæstarétti. Í málinu lögju ekki fyrir nein gögn sem sýni fram á rýmri rétt annarra hreppa sem sameinuðust undir merkjum

Sveitarfélagsins Skagafjarðar og Húnavatnshrepps, til Eyvindarstaðaheiðar. Þá taldi nefndin, eftir að hafa borið skjalaskrá málsins saman við skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 67/1996 að engin ný gögn væru komin fram í málinu sem skipt gætu máli að þessu leyti.

Af framangreindum dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 má ráða þá afstöðu réttarins að dómur Landsyfírréttar kunni að vera bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila máls og þeirra sem þeir leiða rétt sinn til að uppfylltum þeim skilyrðum og fram koma í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, með sambærilegum hætti og dómur þeirra dómstóla sem starfa samkvæmt núverandi réttarskipan. Samkvæmt ákvæðinu er dómur bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila og þeirra sem koma að lögum í þeirra stað, um þær kröfur sem eru dæmdar þar að efni til. Í umræddu máli var um það að ræða að annar málaðilanna, þ.e. íslenska ríkið, átti ekki aðild að máli nr. 1/1855 fyrir Landsyfírrétti og leiddi ekki heldur rétt sinn til aðila þess máls. Dómurinn var því að mati Hæstaréttar ekki bindandi um úrslit sakarefnisins jafnvel þótt þar hafi verið dæmt um að svæðið væri „fullkomin og átölulaus eign“ þess aðila sem krefjendur eignarréttar í máli nr. 411/2012 leiddu rétt sinn til.

Með sambærilegum hætti var dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í máli nr. 546/2012 þar sem íslenska ríkið átti ekki aðild að fyrrnefnda málinu auk þess sem dómkröfur voru ekki hinar sömu. Gilti einu í því sambandi þótt krefjendur beins eignarréttar í máli nr. 546/2012 leiddu rétt sinn til aðila sem Hæstiréttur hafði í máli nr. 67/1996 í reynd hafnað að ættu beinan eignarrétt á svæðinu. Er það í aðalatriðum í samræmi við þá afstöðu óbyggðæfndar til áhrifa hins eldra dóms sem fram kemur í forsendum fyrir niðurstöðu nefndarinnar í máli nr. 5/2008, enda lagði nefndin sjálfstætt mat á sönnunargildi dómsins en taldi hann ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í skilningi 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991.

Fyrir liggja nokkrir dómur Hæstaréttar í þjóðlendumálum þar sem eldri dómsúrlausnir hafa verið taldar bindandi um niðurstöðu málsins. Í fyrsta lagi má nefna dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 þar sem íslenska ríkið og Bræðratungukirkja deildu um eignarréttarlega stöðu Tunguheiðar. Í málinu lá fyrir dómur aukadómþings Árnessýslu frá 23. febrúar 1980 í eignardómsmáli þar sem Bræðratungukirkja og íslenska ríkið deildu um eignarrétt á landinu. Viðurkennt var að Bræðratungukirkja ætti beinan eignarrétt á landinu. Í forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004 kemur fram að umræddur dómur aukadómþings Árnessýslu sé bindandi um úrslit sakarefnisins og hafi hlotið að vekja réttmætar væntingar Bræðratungukirkju um að eignarréttur kirkjunnar á landinu væri óumdeildur. Kröfugerð ríkisins í þjóðlendumálinu fengi ekki samrýmst þeirri afstöðu íslenska ríkisins að una dómi aukadómþingsins.

Í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álfstaneshrepps hins forna) lá fyrir dómur landamerkjadóms Gullbringu- og Kjósarsýslu og Hafnarfjarðar frá 14. desember 1971 þar sem skorið var úr um hver væru mörk Krýsuvíkur til norðurs og Garðakirkjulands til suðurs. Málið var rekið sem eignar-

dómsmál og íslenska ríkið var þar meðal málsaðila. Aðildin að máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar í máli nr. 768/2009 var að nokkru leyti önnur en í landamerkjadómnum. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að dómur landamerkjadómsins hafi fullt sönnunargildi um þau atvik sem þar var ráðið til lykta og feli í sér „bindandi úrslit sakarefnisins jafnt fyrir áfrýjendur sem aðra“. Dómurinn var því lagður til grundvallar um afmörkun þjóðlendunnar.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 294/2010, sem kveðinn var upp 22. september 2011, kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Héraðsdóms Austurlands frá 8. janúar 2004 í eignardómsmáli hefði varðandi eignarréttarlega stöðu Mælifells og Selsárvala. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að þeir sem fengu eignardóminn hafi orðið eins settir og ef gefin hefði verið út skiptayfirlýsing um ráðstöfun viðkomandi réttinda. Þá segir að slík skiptayfirlýsing hefði í engu breytt réttarstöðu dómhafanna og áfrýjenda sem leiddu rétt sinn til þeirra gagnvart ákvæðum laga nr. 58/1998 og leiði þá af sjálfu sér að dómurinn frá 8. janúar 2004 geri það ekki heldur.

Þær forsendur fyrir niðurstöðum Hæstaréttar í málum nr. 411/2012 og 546/2012 sem að framan eru raktar kunna að hafa áhrif á mat óbyggðanefndar á þýðingu eldri dómsúrlausna um eignarréttarlega stöðu landsvæða ef upp koma sambærileg tilvik. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómar Hæstaréttar gefa að mati óbyggðanefndar ekki tilefni til breytinga á sönnunarmati nefndarinnar. Niðurstaðan af framangreindri skoðun er í meginatriðum sú að meta þurfi áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni. Þær geta haft sönnunargildi um þau atvik sem þar greinir en fela aftur á móti ekki í sér bindandi niðurstöðu um úrslit sakarefnisins nema milli aðila viðkomandi máls og þeirra sem leiða rétt sinn frá þeim með beinum hætti, sé sakarefnið það sama. Auk þess má draga þá ályktun að eldri dómsúrlausn feli því aðeins í sér bindandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu landsvæðis ef þar hefur ótvírætt verið tekin afstaða til inntaks viðkomandi eignarréttinda.

12. VIÐAUKI 6: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 9B

12.1. Þinglýsing landamerkjabréfa og færsla í landamerkjabækur²²⁷

Í kafla 5.5 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er lýst þeirri afstöðu nefndarinnar að hafi landamerkjabréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt sé ljóst að þinglýstir eigendur hafi um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Í þeim málum sem óbyggðanefnd hefur til meðferðar á svæði 9B, þar á meðal því máli sem hér er til úrlausnar, eru allmörg dæmi um að ekki liggi fyrir upplýsingar um hvort og þá hvenær landamerkjabréfum jarða sem tengjast ágreiningssvæðunum hafi verið þinglýst og það þótt landamerkjabréfin séu varðveitt í landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu. Á öðrum svæðum sem nefndin hefur haft til meðferðar hefur upplýsingar um þetta oftast verið að finna í dóma- og þingbókum viðkomandi sýslu, í registrum þinglýsingarbóka og/eða á landamerkjabréfunum sjálfum.

Í þessu sambandi skal þess getið að skv. 4. gr. eldri landamerkjalaga, nr. 5/1882, skyldi landeigandi, eftir að hann hafði aflað samþykkis eigenda aðliggjandi jarða á merkjalýsinguna (landamerkjabréfið), fá hana sýslumanni í hendur til þinglesturs á næsta manntalsþingi. Þá skyldi sýslumaður skv. 6. gr. laganna „hafa löggilta landamerkjabók, til að rita í allar merkjalýsingar, samninga og dóma um landamerki, sem á þingi eru lesnir“. Núgildandi landamerkjalög, nr. 41/1919, leystu lög nr. 5/1882 af hólmi. Í 5. gr. þeirra kemur fram að í hverju lögsagnarumdæmi skuli vera löggilt landamerkjabók og skuli sýslumaður²²⁸ rita í hana alla þinglýsta gerninga og dóma um landamerki. Þá kemur fram í 2. gr. laganna að eigandi lands eða fyrirsvarsmaður skuli færa hreppstjóra merkjaskrá eftir að aflað hafi verið áritana vegna aðliggjandi landsvæða og hreppstjóri skuli, eftir athugun á skránni, senda sýslumanni hana til þinglýsingar.

Af þessu verður ráðið að allt frá gildistöku eldri landamerkjalaga, nr. 5/1882, hafi gilt reglur sem fólu í sér að ekki skyldi færa landamerkjabréf í landamerkjabók nema þeim hefði verið þinglýst. Jafnframt er ljóst að frá upphafi hefur sú skylda hvílt á sýslumönnum að halda landamerkjabækur, auk þess sem það hefur verið á þeirra hendi að annast þinglýsingar. Það að þau landamerkjabréf sem hér um ræðir sé að finna í landamerkjabók Snæfellsness- og Hnappadalssýslu bendir a.m.k. til þess að þeir sem kölluðu til réttinda á grundvelli þeirra hafi uppfyllt þá skyldu að afhenda þau viðkomandi sýslu-

²²⁷ Úr kafla 6.3.3 í úrskurði í máli nr. 1/2018 (svæði 9B), dags. 15. ágúst 2019. Í málinu voru til umfjöllunar tilvik þar sem ekki kom með ótvíræðum hætti fram í heimildum að ákveðnum landamerkjabréfum hefði verið þinglýst. Af því tilefni fjallaði nefndin með ítarlegri hætti en gert er í kafla 5.5 um samspil þinglýsingar landamerkjabréfa og færslu þeirra í landamerkjabækur.

²²⁸ Í upphaflegri gerð þessarar greinar laganna og allt þar til henni var breytt með 6. gr. laga nr. 92/1991 um breyting á ýmsum lögum vegna aðskilnaðar dómsvalds og umboðsvalds í héraði o.fl. var orðið *valdsmaður* notað þar sem nú segir *sýslumaður*. Að öðru leyti er þessi lagagrein óbreytt. Ljóst er að sýslumaður bar þó frá upphafi þær skyldur valdsmanns sem kveðið er á um í greininni.

mannsembætti til þinglýsingar og varðveislu í landamerkjabók eða, séu bréfin frá því eftir gildistöku laga nr. 41/1919, afhenda þau hreppstjóra sem síðan hafi sent þau til sýslumanns. Í ljósi þessa verður að mati óbyggðanefndar engu slegið föstu um að óvissa um þinglýsingu umræddra landamerkjabréfa á Snæfellsnesi bendi til þess að eigendur viðkomandi jarða hafi vanrækt skyldur sínar samkvæmt landamerkjalögum. Þessi landamerkjabréf hafa því eftir sem áður ríkt sönnunargildi um landamerki jarðanna, að öðrum framangreindum skilyrðum uppfylltum.

12.2. Almenningar stöðuvatna²²⁹

Í 1. tölul. 4. mgr. 1. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, sbr. 1. gr. laga nr. 132/2011, er *almenn-ingur* skilgreindur sem sá hluti vatns sem liggur fyrir utan netlög landareigna. Þá eru *netlög* skilgreind í 17. tölulið sömu málsgreinar sem vatnsbotn 115 metra út frá bakka stöðuvatns eða vatnsfalls sem fasteign liggur að. Sambærilegar skilgreiningar á þessum hugtökum er einnig að finna í 2. og 30. tölul. 3. gr. laga nr. 61/2006, um lax- og silungsveiði. Fram kemur í 1. mgr. 4. gr. vatnalaga að þegar landareign liggur að stöðuvatni fylgi vatnsbotn þeim bakka sem hann verður talinn framhald af, 115 metra út í vatn (netlög). Í 3. mgr. sömu greinar segir að ef gras vex upp úr vatni við lágflæði fylgi vatnsbotn landi sem þurrt land væri og í 4. mgr. kemur fram að ef eyjar, hólmar eða sker eru í stöðuvatni fylgi þeim netlög. Þá segir í 5. mgr. að jafnan skuli miða við lágflæði í vatni. Af athugasemdum við 4. gr. frumvarps sem varð að vatnalögum, nr. 15/1923, verður ótvírætt ráðið að gengið hafi verið út frá því að aðliggjandi fasteignir næðu ekki lengra út í stöðuvötn en næmi netlögum. Niðurstaða dóms Hæstaréttar sem birtur er á bls. 182 í dómasafni réttarins 1981 (Mývatnsbotn) er í samræmi við þetta. Veiðiréttur í almenningum stöðuvatna tilheyrir aftur á móti jafnan fasteignum sem að þeim liggja, sbr. 6. gr. laga um lax- og silungsveiði. Samkvæmt þessu verður að telja að almenningar stöðuvatna teljist að jafnaði til landsvæða utan eignarlanda í skilningi 1. gr. þjóðlendulaga og eigi því að falla í flokk þjóðlendna samkvæmt lögum, enda verður að telja að *landsvæði* í þessum skilningi geti bæði átt við um vatn og þurrlendi. Ekki verður þó útilokað fyrir fram að í einstökum tilvikum kunni að hafa stofnast til beinna eignarréttinda á slíkum svæðum, t.d. á grundvelli hefðar.

Þrátt fyrir þetta verður ekki ráðið af þeim gögnum sem varða undirbúning þess að þjóðlendulög voru sett að litið hafi verið til almenninga stöðuvatna í því sambandi og framkvæmd laganna hefur einnig endurspeglað það. Á þeim svæðum sem óbyggðanefnd hefur fjallað um til þessa eru fjölmörg dæmi um stöðuvötn sem eru það stór að þar gætu verið almenningar, þ.e. vötnin breiðari en 230 metrar. Þessi vötn eru ýmist innan eða utan svæða sem kröfugerðir íslenska ríkisins um þjóðlendur hafa lotið að. Í þeim tilvikum þar sem vötnin hafa verið innan marka þjóðlendukrafna hefur málatil-

²²⁹ Úr kafla 6.3.3 í úrskurði í máli nr. 4/2018 (svæði 9B), dags. 15. ágúst 2019. Í málinu fjallaði óbyggðanefnd með almennum hætti um almenninga stöðuvatna í tilefni af því að tiltekið stöðuvatn og hluti af öðru vatni voru innan ágreiningssvæðis málsins.

búnaður ríkisins ekki lotið sérstaklega að almenningum þeirra heldur byggst á því að vötnin væru, ýmist að hluta eða heild, innan stærri svæða sem væru þjóðlendur á öðrum grundvelli. Að sama skapi hafa úrlausnir óbyggðanefndar ráðist af stöðu viðkomandi svæða og ekki hefur verið úrskurðað um almenninga vatnanna sérstaklega.

Í máli þessu hefur íslenska ríkið ekki gert varakröfu um að almenningar Baulárvallavatns og Hraunsfjarðarvatns séu þjóðlendur og ekki heldur byggt málatilbúnað sinn á því að hann sé þjóðlenda á þeim grundvelli að hann sé utan netlaga aðliggjandi fasteigna. Sú ályktun verður dregin af dómum Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli. Þá verður ráðið af dómi Hæstaréttar frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú á Jökuldal) að málsástæður aðila kunni að reisa nefndinni skorður hvað varðar niðurstöður sem þó rúmist innan kröfugerða þeirra. Enn fremur verður að telja sjónarmið um jafnræði mæla gegn því að úrskurðað verði um þjóðlendu í almenningi Baulárvallavatns og hluta af almenningi Hraunsfjarðarvatns án þess að aðrir almenningar stöðuvatna sæti sams konar málsmeðferð og rannsókn. Að teknu tilliti til þessara atriða er að mati óbyggðanefndar eðlilegra að úrlausn um almenninga stöðuvatna á landinu fari eftir atvikum fram með heildstæðum hætti síðar og í ljósi þess hvernig þjóðlendulög hafa hingað til verið framkvæmd að þessu leyti kynni lagabreyting, þar sem tekin væru af tvímæli um afstöðu löggjafans til þessa, að vera æskilegur undanfari þeirrar vinnu.

13. VIÐAUKI 7: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 10C

13.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²³⁰

Í úrskurðum óbyggðanefndar á hverju svæði hefur jafnan verið gerð grein fyrir þeim dómum Hæstaréttar sem hafa fallið frá uppkvaðningu úrskurða á næsta svæði á undan. Úrskurður á svæði 10A, þ.e. Strandasýslu ásamt fyrrum Bæjarhreppi, var kveðinn upp 21. febrúar 2020. Hæstiréttur hefur ekki kveðið upp neina dóma í þjóðlendumálum síðan þá. Því liggja sem fyrr fyrir samtals 68 dómar Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998.

Með lögum nr. 50/2016, um dómstóla, sem tóku gildi 1. janúar 2018, var Landsrétti komið á fót og verður dómum héraðsdómstóla á sviði þjóðlendumála nú áfrýjað þangað í stað Hæstaréttar áður. Frá uppkvaðningu úrskurðar á svæði 10A, 21. febrúar 2020, hefur Landsréttur kveðið upp fjóra dóma í þjóðlendumálum, sem jafnframt eru þeir fyrstu á því sviði sem kveðnir eru upp þar. Um er að ræða dóma réttarins frá 2. október 2020 í málum nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir), nr. 184/2019 (Auðkúluheiði) og nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar), og frá 16. október 2020 í máli nr. 322/2019 (Þóreyjartungur). Í tveimur fyrstnefndu dómunum var staðfest niðurstaða óbyggðanefndar um að þau svæði sem deilt var um væru þjóðlendum. Í þeim þriðja var komist að niðurstöðu um að hluti svæðisins sem þar var til umfjöllunar væri eignarland en niðurstaða óbyggðanefndar, sem hafði úrskurðað allt svæðið þjóðlendu, var staðfest að öðru leyti.²³¹ [...]

13.2. Stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 1776²³²

Í tveimur af framangreindum dómum Landsréttar reyndi á álitaefni í tengslum við stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar frá 15. apríl 1776.²³³ Verður nú vikið nánar að þeim. Í dómi Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir) var m.a. fjallað um þá málsástæðu gagnaðila íslenska ríkisins að áreið og útmæling vegna stofnunar nýbýlis á Fannlaugarstöðum hefði farið fram á grundvelli 3. gr. nýbýlatilskipunarinnar, sem fjallar um stofnun nýbýlis í eignarlandi, og þar með væri ljóst að um eignarland hefði verið að ræða. Landsréttur hafnaði því að sýnt hefði verið fram á það í málinu með svofelldum rökstuðningi:

Áreið og útmæling Fannlaugarstaða 10. júlí 1823 fór fram á vegum sýslumannsins í Skagafjarðarsýslu í samræmi við ákvæði nýbýlatilskipunar 15. apríl 1776. Samkvæmt

²³⁰ Kafi 7.1.2 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2020 (svæði 10C), dags. 22. desember 2020.

²³¹ Áfrýjunarleyfis var óskað vegna þriggja af fjórum dómum Landsréttar, allra nema dóms í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar). Hæstiréttur hafnaði beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóma Landsréttar í málum nr. 184/2019 (Auðkúluheiði) og 63/2019 (Fannlaugarstaðir) og þeir dómar eru því endanlegir, sem og dómur Landsréttar í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar). Hins vegar féllst Hæstiréttur á beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóms Landsréttar í máli nr. 322/2019 (Þóreyjartungur) og dómur Hæstaréttar var kveðinn upp 13. október 2021 (mál nr. 41/2020). Um hann er fjallað í úrskurðum á svæði 10B (Ísafjarðarsýslum).

²³² Kafi 7.1.2.1 í úrskurðum í málum nr. 1–4/2020 (svæði 10C), dags. 22. desember 2020.

²³³ „Tilskipun um friðheit fyrir þá, sem vilja upp taka eyði-jarðir eða óbygð pláz á Íslandi.“

ákvæðum tilskipunarinnar var hvort heldur unnt að stofna til nýbýlis á landi sem enginn kallaði til eignarréttar yfir, sbr. 4. og 5. gr. hennar, eða í eignarlandi annarra, sbr. 3. gr. Fyrir liggur að fullgild stofnun nýbýlis á grundvelli tilskipunarinnar hafði í för með sér stofnun beins eignarréttar yfir landi óháð því hvort 3., 4. eða 5. gr. ætti við, að fullnægðum skilyrðum tilskipunarinnar. Stefndi byggir á því að jafnvel þótt talið yrði að hann hafi ekki fært fram fullnægjandi sönnunargögn um beinan eignarrétt sinn að landinu fyrir árið 1823 sé ótvírætt að slík gögn hafi legið fyrir við áreið og útmælingu landsins 10. júlí það ár. Af hans hálfu er á því byggt að áreiðin og útmælingin hafi farið fram á grundvelli 3. gr. tilskipunarinnar sem fjallar um þær aðstæður þegar einhver „kemur fram með óefanlegan eignarrétt til landsins“. Um nánari rökstuðning fyrir þessu vísar hann einkum til þess að í fyrrgreindri útskrift úr dómsmálabókinni komi fram að Bjarni Þorleifsson sem eigandi Víkur í Sæmundarhlíð, hafi í aðdraganda áreiðarinnar og útmælingu landsins framvísað skjölum sem hafi borið þetta með sér. Í útskriftinni segir nánar tiltekið orðrétt um þetta: „Mr Bjarni Þorleifsson á Reinistað hefir þar skjöl, sem eigna það útpýckilega Vík og fleiri lönd þar nærverandi, enn enginn hefir getað þar á móti haft.“

Fyrir liggur að þau skjöl sem vísað er til í útskriftinni hafa ekki fundist þrátt fyrir leit. Samkvæmt því liggur ekkert fyrir um hvert efni þeirra og innihald var. Er því ekki unnt að staðreyna hvers eðlis sá ætlaði eignarréttur var sem skjölin hafi fengið eiganda Víkur í Sæmundarhlíð yfir landinu. Í ljósi þess sem fyrr hefur verið rakið um efni þeirra skjala sem hafa fundist um landið Fannlaugarstaði og gefa eindregið til kynna að enginn hafi kallað til beins eignarréttar yfir landinu verður í ljósi þessa óskýrleika ekki fallist á að unnt sé að leggja til grundvallar að til hafi staðið að stofna til nýbýlis á grundvelli 3. gr. tilskipunarinnar. Verður því ekki fallist á að fyrrgreind tilvísun í útskrift Dómsmálabókar Skagafjarðarsýslu 1820–1823, til ótilgreindra skjala sem ekki hafa fundist, geti ein og sér dugað sem fullgild sönnun fyrir því að Bjarni Þorleifsson, sem eigandi Víkur í Sæmundarhlíð, hafi árið 1823 farið með beinan eignarrétt að landi Fannlaugarstaða.

Þrátt fyrir það sem fram kemur í tilvitnuðum texta er ljóst af orðalagi 3. og 10. gr. nýbýlatilskipunarinnar að ef stofnað var til nýbýlis á grundvelli 3. gr., á landsvæði sem var háð beinum eignarrétti fyrir, var ekki gert ráð fyrir yfirfærslu þess eignarréttar til nýbýlings nema um það semdist við landeigandann, heldur var þá hugmyndin að nýbýlingurinn fengi ótímabundna ábúð á leigulandi. Jafnframt er ljóst að undir þessum kringumstæðum getur skipt verulegu máli hvort sá sem hefur uppi kröfu um beinan eignarrétt leiðir rétt sinn frá nýbýlingnum eða þeim aðila sem talinn var eiga landið. Um bæði þessi atriði vísast til dóms Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli).

Í úrskurði óbyggðanefndar frá 19. desember 2014 í máli nr. 1/2013 var komist að sömu niðurstöðu um þetta atriði en í dómi Héraðsdóms Norðurlands vestra frá 31. desember 2018 í máli nr. E-23/2015 var aftur á móti komist að þeirri niðurstöðu að umrætt svæði væri eignarland, m.a. á þeim grundvelli að í dómsmálabók Skagafjarðarsýslu kæmi fram að Bjarni Þorleifsson hefði haft skjöl sem vafalaust sýndu að hann hefði verið eigandi landsins þegar áreið og útmæling Fannlaugarstaða fór fram. Gagnaðila íslenska ríkisins yrði ekki kennt um að þau skjöl sem vísað var til í dómsmálabókinni um þetta hefðu ekki fundist.

Að fenginni niðurstöðu um þetta atriði tók Landsréttur til skoðunar hvort til beins eignarréttar hefði stofnast að landi Fannlaugarstaða með stofnun nýbýlis á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar. Um það segir í dómi Landsréttar:

Upplýst er að byggingarbréf fyrir stofnun nýbýlis að Fannlaugarstöðum hafi ekki fundist þrátt fyrir leit og heimildir sem liggja fyrir í málinu gefa heldur ekki til kynna að slíkt bréf hafi verið gefið út eða að eftir því hafi verið gengið af hálfu fyrrgreinds Bjarna Þorleifssonar, eiganda Víkur í Sæmundarhlíð, eða Sigurðar Gíslasonar, ábúanda landsins. Af þeim sökum er óhjákvæmilegt að leggja til grundvallar að byggingarbréf hafi ekki verið gefið út en engar upplýsingar liggja fyrir um hugsanlegar ástæður þess. Engin gögn liggja heldur fyrir um að áreið og útmælingu Fannlaugarstaða 10. júlí 1823 hafi verið lýst á þingi í samræmi við fyrrgreindan áskilnað 6. gr. tilskipunarinnar. Gera verður þá kröfu svo að beinn eignarréttur verði viðurkenndur á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar að fyrir liggi að farið hafi verið eftir ákvæðum hennar um stofnun nýbýlis. Leggja verður til grundvallar að útgáfa byggingarbréfs af hálfu amtmanns á grundvelli fyrrgreindrar 6. gr. tilskipunarinnar hafi falið í sér staðfestingu á rétti nýbýlings til stofnunar nýbýlis og sé þar með forsenda þess að hægt sé að viðurkenna stofnun beins eignarréttar að landi á grundvelli hennar. Sem fyrr greinir liggur fyrir að ekki var gætt að ákvæði 6. gr. tilskipunarinnar um útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til þess sem átti að verða nýbýlingur í landinu. Um orsakir þess er sem fyrr greinir óupplýst en eins og aðstæður máls þessa eru verður ekki fallist á að unnt sé að láta áfrýjanda bera hallann af því með þeim afleiðingum að beinn eignarréttur yfir landi teljist hafa stofnast á grundvelli tilskipunarinnar. Af fyrrgreindu leiðir að ekki er unnt að fallast á að lögformlegt nýbýli hafi stofnast að Fannlaugarstöðum á grundvelli tilskipunarinnar við fyrrgreinda áreið og útmælingu 10. júlí 1823. Verður því ekki fallist á að stofnast hafi beinn eignarréttur að landinu á grundvelli hennar sem stefndi geti byggt rétt á.

Hér virðist ráða úrslitum að ekki hafi legið fyrir byggingarbréf og engar heimildir gefi til kynna að slíkt bréf hafi verið gefið út eða að eftir því hafi verið gengið af hálfu þeirra sem stóðu að nýbýlisstofnuninni. Á þeim grundvelli taldi Landsréttur að ekki hefði verið gætt að ákvæði 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar og þannig hefði ekki stofnast beinn eignarréttur að landinu á grundvelli hennar.

Í dómi Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) reyndi einnig á það hvort skilyrðum 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hefði verið fullnægt í tengslum við nýbýlisstofnun á hluta ágreiningssvæðis málsins. Talið var sannað að byggingarbréf hefði verið gefið út vegna stofnunar nýbýlis að Réttarhóli. Óbyggðanefnd komst að þeirri niðurstöðu í úrskurði 19. desember 2014 í máli nr. 2/2013 að nýbýli hefði ekki stofnast þar sem byggingarbréfinu hefði ekki verið þinglýst, svo sem nefndin taldi að skylt hefði verið samkvæmt 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar, og fyrirbyggjandi gögn bentu ekki til þess að mistökum eða vanrækslu embættismanna væri um að kenna. Um þetta atriði er nokkuð ítarlega fjallað í dómi Landsréttar:

Fyrir liggur að sýslumaður sendi amtmanni endurrit af áreiðargjörðinni og að amtmaður sendi sýslumanni 17. október 1889 byggingarbréf sem hann óskaði eftir að yrði afhent Birni Eysteinsyni. Þá kemur fram í gögnum málsins að sýslumaður hafi með bréfi 29. sama mánaðar sent byggingarbréfið áfram til Björns samkvæmt áðurgreindum fyrirætlum amtmanns. Frumrit byggingarbréfsins liggur ekki fyrir í málinu en leggja verður til grundvallar að byggingarbréfið sem gefið var út til Björns

hafi að efni til verið í samræmi við endurrit sem er að finna í skjalasafni amtmanns og áður er getið.

Í málinu er ekki að finna nein gögn um að „foréttíngunni“ hafi verið lýst á þingi svo sem mælt var fyrir um í 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar. Í greininni er þess ekki getið hver eigi að annast lýsingu á „foréttíngunni“ á þingi og ekki er sérstaklega kveðið á um að byggingarbréfinu skuli þinglýst. Ljóst er af ákvæði 6. gr. að gerður var greinarmunur á útgáfu byggingarbréfsins og „foréttíngunni“ sjálfri. Þá liggur fyrir að áreiðin var á höndum sýslumannsins og þeirra matsmanna sem hann kvaddi til og að sýslumaður hafði umsjón með manntalsþingi þar sem „foréttíngunni“ skyldi lýst.

Á þeim tíma sem áreiðargerðin fór fram og byggingarbréfið var gefið út var í gildi tilskipun um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi frá 24. apríl 1833. Í 2. og 3. gr. tilskipunarinnar er mælt fyrir um að ef skjal hljóðar upp á afhendingu fasteignar eigi ætíð að lesa það á þingi „til hvers eigindómurinn heyrir“ sem utan Reykjavíkur skuli vera hið árlega manntalsþing. Í 4. gr. tilskipunarinnar kemur fram að réttarverkun þinglýsingar gagnvart þriðja manni reiknist almennt frá þinglýsingardegi. Af ákvæðinu má ráða að þinglýsingu skjals um afhendingu eignar hafi fyrst og fremst verið ætlað að verja rétt eiganda gagnvart þriðja manni.

Í úrskurði óbyggðanefndar og hinum áfrýjaða dómi er á því byggt að Birni hafi verið skylt að láta þinglýsa byggingarbréfinu samkvæmt báðum tilskipunum. Svo sem rakið er að framan var ekki mælt fyrir um það í nýbýlatilskipuninni að nýbýlingi hefði borið skylda til þess að þinglýsa byggingarbréfi til þess að fullkomna stofnun nýbýlis heldur er einungis mælt fyrir um að „foréttíngunni“ skuli lýsa á þingi. Það liggur á hinn bóginn fyrir að ef nýbýlingur hefði viljað tryggja eignarrétt sinn á nýbýlinu gagnvart þriðja manni hefði hann getað óskað eftir því að byggingarbréfinu yrði lýst á þingi eins og öðrum skjölum um afhendingu eignar. Fyrir liggur að áreiðargerðin og þar með „foréttíngin“ var á höndum sýslumannsins auk þess sem sýslumaður og amtmaður höfðu báðir haft undir höndum byggingarbréfið sem gefið var út til Björns. Embættismönnum var því fullkunnugt um gilda stofnun nýbýlisins að Réttarhóli. Ekki verður úr því skorið hvers vegna „foréttíngunni“ var ekki lýst á þingi enda liggja engar upplýsingar fyrir um það í málinu. Þegar framangreint er haft í huga og það markmið þinglýsingar að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja manni verður því hafnað að vanhöld á þinglýsingu hafi leitt til þess að ekki hafi stofnast til einkaeignarréttar Björns á umræddu landi samkvæmt nýbýlatilskipuninni. Gagnvart aðaláfrýjanda verður því að miða við að nýbýli hafi stofnast og Björn þannig eignast einkaeignarrétt að því svæði sem önnur varakrafa gagnáfrýjenda í héraði tekur til, sbr. 1. mgr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

Í dómnum er byggt á því að 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hafi einungis kveðið á um skyldu til að láta þinglýsa „foréttíngunni“ eða áreiðargerðinni en ekki byggingarbréfinu. Þrátt fyrir það var því hafnað að vanhöld á þinglýsingu „foréttíngarinnar“ hafi leitt til þess að ekki hafi stofnast til einkaeignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, m.a. með hliðsjón af því að óljóst hafi verið hvers vegna „foréttíngunni“ hafi ekki verið þinglýst og því markmiði þinglýsingar að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja manni. Ályktun um markmið þinglýsingar var dregin af túlkun á 4. gr. þágildandi tilskipunar um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi frá 24. apríl 1833.

Af framangreindum dómum Landsréttar má ráða þá afstöðu réttarins að þrátt fyrir að 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar hafi kveðið á um skyldu til útgáfu byggingarbréfs og þinglýsingar „foréttíngarinnar“ ráði útgáfa byggingarbréfs í raun úrslitum um það hvort stofnast hafi til eignarréttar á grundvelli tilskipunarinnar. Þinglýsingu „foréttíngarinnar“ hafi fyrst og fremst verið ætlað að tryggja eignarrétt gagnvart þriðja

manni og hún hafi því ekki verið fortakslaust skilyrði fyrir stofnun eignarréttar á grundvelli tilskipunarinnar.

Í dómi Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli) var m.a. fjallað um skilyrði 6. gr. nýbýlatilskipunarinnar í tengslum við stofnun eignarréttar á grundvelli hennar í Heiðarmúla í Svalbarðshreppi. Í málinu lá fyrir að áreiðar- og skoðunargerð fór fram í samræmi við reglur tilskipunarinnar. Ekki lá hins vegar fyrir hvað gert hefði verið í framhaldinu og um það segir í dómi Hæstaréttar:

... til að ljúka meðferð málsins stóð eftir að sýslumaður léti af hendi til amtmanns útskrift af áreiðar- og skoðunargerðinni, amtmadur gæfi [nýbýlingi] út byggingarbréf og gerðinni yrði lýst á þingi, svo sem mælt var fyrir um í 6. gr. tilskipunarinnar.

[...]

Í málinu hefur ekkert komið fram um að byggingarbréf fyrir Heiðarmúla hafi verið þinglesið eða gerð sýslumanns lýst á manntalsþingi. Að þessu öllu virtu er ekki unnt að leggja annað til grundvallar en að látið hafi verið hjá líða að ljúka stofnun nýbýlisins með áður nefndum aðgerðum, sem kveðið var á um í 6. gr. tilskipunarinnar frá 15. apríl 1776. Til þess verður á hinn bóginn að líta að um þessi atriði, sem málsmeðferðinni var áfátt, varð [nýbýlingi] ekki kennt, heldur er óhjákvæmilegt að rekja þau til mistaka eða vanrækslu embættismanna.

Sú niðurstaða málsins að um þjóðlendu væri að ræða réðst síðan af öðrum atriðum.

Sú afstaða Landsréttar sem að framan var lýst, þess efnis að útgáfa byggingarbréfs ráði í raun úrslitum um hvort stofnað hafi verið til beins eignarréttar á landi á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, er í meginatriðum í samræmi við þá afstöðu sem óbyggðanefnd hefur haft til þessa atriðis, þó að niðurstaða nefndarinnar varðandi nýbýlisstofnun að Réttarhóli hafi verið önnur en Landsréttar. Má í því sambandi benda á umfjöllun nefndarinnar um heiðarbýli á Norðausturlandi í kafla 7.1.2 í *Almennum niðurstöðum* nefndarinnar sem birtar eru sem viðauki með úrskurði þessum. Umræddur kafli snýr einkum að stofnun eignarréttar á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar, en þar segir m.a. um það atriði: „Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum.“ Þrátt fyrir þetta komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu í máli nr. 2/2013, m.a. með hliðsjón af framangreindum dómi Hæstaréttar frá 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli), að þar sem engar heimildir væru um að byggingarbréfi Réttarhóls hefði verið þinglýst og fyrirbyggjandi gögn bentu ekki til þess að þar væri mistökum eða vanrækslu embættismanna um að kenna stæðu ekki rök til að viðurkenna að til fullnaðrar nýbýlisstofnunar hefði komið á Réttarhóli í samræmi við ákvæði tilskipunarinnar.

Eins og áður segir var ekki óskað áfrýjunarleyfis til Hæstaréttar vegna dóms Landsréttar frá 2. október 2020 í máli nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) og beiðni um áfrýjunarleyfi vegna dóms réttarins frá sama degi í máli nr. 63/2019 (Fannlaugarstaðir) var hafnað af Hæstarétti. Dómarnir eru því endanlegur í málunum og hafa það forðæmisgildi sem af því leiðir. Samanburður þeirra þriggja dóma sem hér um ræðir, þ.e. dóma Landsréttar í málum nr. 190/2019 (Forsæludalskvíslar) og 63/2019 (Fannlaugarstaðir) og dóms Hæstaréttar í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli), leiðir til

ályktunar um að eftir sem áður ráði útgáfa amtmanns á byggingarbréfi til nýbýlings á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar frá 1776 mestu um hvort stofnast hafi til beins eignarréttar á áður eigandalausum landi. Ekki ræður endilega úrslitum um þetta þótt látið hafi verið hjá líða að þinglýsa áreiðargerð („forréttingu“) sýslumanns vegna stofnunar nýbýlisins eða eftir atvikum byggingarbréfinu, heldur þarf að meta hvert tilvik sérstaklega. Þá leiða vanhöld á útgáfu byggingarbréfs ekki endilega sjálfkrafa til niðurstöðu um að eignarréttur hafi ekki stofnast á þessum grundvelli, ef þau vanhöld verða rakin til mistaka eða vanrækslu embættismanna, sbr. margnefndan dóm Hæstaréttar í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli). Þau sjónarmið sem koma fram af hálfu Landsréttar í umræddum tveimur dómum eru meðal þess sem hlýtur að koma til skoðunar við mat á því hvort eignarréttur hafi stofnast á þessum grundvelli, í tilvikum sem talist geta sambærileg.

14. VIÐAUKI 8: ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 10B

14.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²³⁴

Í úrskurðum óbyggðanefndar á hverju svæði hefur jafnan verið gerð grein fyrir þeim dómum Hæstaréttar eða Landsréttar sem hafa fallið frá uppkvaðningu úrskurða á næsta svæði á undan. Úrskurðir í málum á svæði 10C, þ.e. Barðastrandarsýslu, voru kveðnir upp 22. desember 2020. Frá þeim tíma hefur Hæstiréttur kveðið upp einn dóm í þjóðlendumáli. Um er að ræða dóm réttarins frá 31. október 2021 í máli nr. 41/2020 (Þóreyjartungur). Því liggja fyrir samtals 69 dómar Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998. Frá sama tíma hefur Landsréttur kveðið upp fjóra dóma í þjóðlendumálum sem ekki hafa komið til kasta Hæstaréttar og eru því endanlegir. Um er að ræða dóma réttarins frá 28. maí 2021 í máli nr. 104/2020 (Tvídægra, Samsstaðaselland, Reykholtsselland, austurhluti Síðumúlaskógar og Helgavatnsselland)²³⁵, 3. júní 2022 í máli nr. 490/2020 (Austurhluti Ystutunguafréttar)²³⁶, og frá 4. nóvember 2022 í málum nr. 514/2021 (Fjallendi Borgarhrepps)²³⁷ og nr. 515/2021 (Fjallendi Hraunhrepps)²³⁸.

Í öllum framangreindum dómum Landsréttar voru niðurstöður óbyggðanefndar um svæðin sem deilt var um staðfestar. Í framangreindum dómi Hæstaréttar komst meirihluti réttarins hins vegar að þeirri niðurstöðu að svæðið sem deilt var um, Þóreyjartungur í Borgarfirði, væri eignarland, en óbyggðanefnd hafði komist að þeirri niðurstöðu að það væri þjóðlenda. Minnihluti Hæstaréttar taldi að staðfesta bæri niðurstöðu óbyggðanefndar. Verður nú vikið nánar að dómi Hæstaréttar.

Í úrskurði óbyggðanefndar 11. október 2016 í máli nr. 5/2014 komst nefndin að þeirri niðurstöðu að Þóreyjartungur í Borgarfirði væru þjóðlenda í afréttareign Sjálfseignarstofnunarinnar Oks. Í dómi Hæstaréttar kom fram að þrátt fyrir að lýsingar í hinum ýmsu gerðum *Landnámu* af landnámi á svæðinu væru ekki að öllu leyti glöggar og samrýmanlegar yrði sú ályktun dregin af þeim að umþrætt landsvæði hefði í upphafi tilheyrt hinu víðfeðma landnámi Skalla-Gríms. Um landnám Þóreyjartungna vísaði dómurinn til þess að óbyggðanefnd hefði komist að þeirri niðurstöðu að aðliggjandi heiðarlönd, Lundartunga og Oddsstaðatunga, hefðu verið numin í öndverðu og teldust eignarlönd. Þá hefði íslenska ríkið ekki gert kröfu fyrir óbyggðanefnd um að landsvæði norður af Þóreyjartungum teldist þjóðlenda. Að mati meirihluta Hæstaréttar ættu flest sömu sjónarmið við um Þóreyjartungur og umrædd heiðarlönd, að því er varðaði lýsingar *Landnámu* á landnámi á svæðinu, staðhættum, hæð yfir sjávarmáli og gróðurfari. Ekki stæðu rök til annars en að niðurstaðan yrði sú sama hvað varðaði nám Þóreyjartungna

²³⁴ Kafli 7.2.2 í úrskurðum í málum nr. 1–8/2021 (svæði 10B), dags. 30. ágúst 2023.

²³⁵ Ekki var óskað áfrýjunarleyfis til Hæstaréttar.

²³⁶ Beiðni um áfrýjunarleyfi til Hæstaréttar hafnað með ákvörðun réttarins 10. október 2022 nr. 2022-98.

²³⁷ Beiðni um áfrýjunareyfi til Hæstaréttar hafnað með ákvörðun réttarins 31. janúar nr. 2022-151.

²³⁸ Beiðni um áfrýjunarleyfi til Hæstaréttar hafnað með ákvörðun réttarins 31. janúar nr. 2022-152.

og því talið nægilega sýnt fram á að þær hefðu verið numdar með þeim hætti að beinn eignarréttur hefði stofnast yfir þeim.

Að fenginni þeirri niðurstöðu tók Hæstiréttur til skoðunar hvort beinn eignarréttur hefði haldist frá landnámi. Dómurinn tiltók að niðurstaða um það réðist einkum af heildarmati á heimildum um eignarréttindi yfir Þóreyjartungum og inntaki þeirra, heimildum um nýtingu þeirra og fyrirbyggjandi upplýsingum um gróðurfar og staðhætti. Að mati meirihluta Hæstaréttar veittu fyrirbyggjandi heimildir um jörðina Hrísa í Flókadal og Þóreyjartungur því næga stoð að Þóreyjartungur hefðu lengst af verið hluti af jörðinni Hrísum og að beinn eignarréttur hefði ekki fallið niður þótt Reykholtskirkja, sem átti hálfa jörðina Hrísa og ýmist hálfar eða allar Þóreyjartungur, hefði í lok 19. aldar selt landsvæðið til sveitarfélags. Með vísan til ólíkrar niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu Þóreyjartungna annars vegar og Lundartungu og Oddsstaðatungu hins vegar taldi dómurinn rétt að bera saman þá þætti sem helst þættu skipta máli varðandi eignarréttarlega stöðu landsvæðanna. Um þá þætti sem talið var að greindu Þóreyjartungur frá hinum heiðarlöndunum segir eftirfarandi í dóminum:

Í fyrsta lagi eru heimildir ekki jafn skýrar um hvaða landnámi Þóreyjartungur tilheyrðu og hvað varðar Lundartungu og Oddsstaðatungu. Samkvæmt framansögðu er þó líklegast að öll landsvæðin hafi verið innan upphaflegs landnáms Skalla-Gríms. Í öðru lagi eru eignarréttarleg tengsl jarðarinnar Hrísa og Þóreyjartungna ekki jafn skýr og samfelld og jarðarinnar Lundar og Lundartungu annars vegar og jarðarinnar Oddsstaða og Oddsstaðatungu hins vegar að því leytir að á löngu tímabili átti Reykholtskirkja hálfa jörðina Hrísa en allar Þóreyjartungur. Í þriðja lagi var Þóreyjartungna jafnan getið sérstaklega í eldri heimildum þótt yfirleitt hafi það verið í tengslum við jörðina Hrísa en jörðinni Oddsstöðum og landamerkjum hennar hins vegar að jafnaði lýst þannig að landsvæðið Oddsstaðatunga taldist í raun hluti af henni. Í fjórða lagi hafði verið gert landamerkjabréf fyrir jörðina Oddsstaði 29. maí 1885 áður en Oddsstaðatunga var seld frá Oddsstöðum árið 1930 og náði lýsing á merkjum einnig yfir Oddsstaðatungu án þess að hún hafi sérstaklega verið þar tilgreind eða afmörkuð.

Hvað varðar þá þætti sem talið var að umrædd heiðarlönd ættu sameiginlega í eignarréttarlegu tilliti segir eftirfarandi:

Í fyrsta lagi eru landsvæðin afar einsleit hvað varðar landfræðilega legu, gróðurfar og hæð yfir sjávarmáli. Í öðru lagi hafa landsvæðin svo lengi sem elstu heimildir greina verið nýtt sem séreignarafréttir sem ekki hafa staðið öðrum en eigendum þeirra til afnota án leyfis. Í þriðja lagi rofnuðu eignarréttarleg tengsl milli landsvæðanna og þeirra jarða sem landsvæðin tengdust ekki fyrr en í lok 19. og byrjun 20. aldar og þau þá gerð að samnotaafréttum. Í fjórða lagi hefur meðferð eigenda landsvæðanna verið án athugasemda yfirvalda og nágranna og að mestu ágreiningslaus. Í fimmta lagi fjalla heimildir um öll landsvæðin fyrst og fremst um beit og önnur þrengri og sambærileg not svo sem selstöðu sem heimildir eru um á þeim öllum. Í sjötta lagi var landsvæðanna ekki getið sérstaklega í lýsingu á jörðunum Hrísum, Lundi og Oddsstöðum í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá árinu 1708 en takmarkaðar ályktanir verða af því dregnar. Í sjöunda lagi var Lundartungu lýst með svipuðum hætti í eldri heimildum í tengslum við lýsingu á Lundi eða Lundarkirkju og Þóreyjartungum var lýst í tengslum við lýsingu á Hrísum. Lundartungu eða Lundarheiði var þannig ekki getið sérstaklega í eldri heimildum um jörðina Lund og Lundarkirkju en svæðisins fyrst getið í vísitásiu fyrir Lund frá árinu 1647 og staðsetningu hennar þar fyrst lýst. Í lögfestum Lundar frá árunum 1665, 1671, 1679, 1694 og 1703 var Lundarheiði tilgreind með svipuðum hætti

gagnvart jörðinni Lundi og Þóreyjartungur gagnvart jörðinni Hrísum. Þannig var Lundarheiði lögfest Lundi sérstaklega í lögfestu frá árinu 1694 og í vísitasíum fyrir Lundarkirkju frá árunum 1827 og 1868 er landamerkjum Lundar lýst annars vegar og Lundarheiðar hins vegar gagnvart öðrum landsvæðum. Í áttunda lagi hafði hvorki verið gert landamerkjabréf fyrir Hrísa né Lund áður en Þóreyjartungur voru seldar árið 1895 og Lundartungur árið 1910, gagnstætt við Oddsstaði þegar Oddsstaðatunga var seld árið 1930.

Samkvæmt þessu taldi meirihluti Hæstaréttar að Þóreyjartunga og Lundartunga ættu að nær öllu leyti og Oddsstaðatunga að flestu leyti þá þætti sameiginlega sem mestu máli skiptu við afmörkun á eignarlöndum og þjóðlendum. Ekkert væri fram komið sem stutt gæti að munur yrði gerður á Þóreyjartungum og aðliggjandi landsvæðum og því stæðu ekki rök til annars en að niðurstaðan yrði sú sama hvað varðaði eignarréttarlega stöðu Þóreyjartungna, Lundartungu og Oddsstaðatungu, þ.e. að Þóreyjartunga teldist eignarland en ekki þjóðlenda.

Í sératkvæði tveggja dómara Hæstaréttar var komist að öndverðri niðurstöðu. Að því marki sem talið yrði að Þóreyjartungur hefðu verið numdar í öndverðu hefðu þær verið innan landnáms Björns gullbera, sem hefði numið land milli Grímsár og Flókadalsár. Þar sem því væri lýst í *Landnámu* að síðarnefnda áin hefði skilið milli landa hans og jarðarinnar Hrísa hefðu Þóreyjartungur ekki verið hluti af landnámsjörðinni Hrísum. Að mati minnihluta Hæstaréttar veittu heimildir um Hrísa og Þóreyjartungur því ekki stoð að Þóreyjartungur hefðu verið hluti af jörðinni Hrísum, enda væru tungurnar tilgreindar sérstaklega og í lögfestum allt frá árinu 1739 með öðrum eignum og ítökum Reykholtskirkju. Þvert á móti taldi minnihluti Hæstaréttar að heimildir bentu fremur til þess að Þóreyjartungur hefðu verið sérstakt landsvæði og ekki hluti af jörðinni. Í sératkvæðinu er þess getið að ekkert hafi komið fram í heimildum um að Þóreyjartungur hefðu verið nýttar til annars en upprekstrar búfjár. Engin viðhlítandi rök stæðu því til annars en að líta svo á að réttindi Reykholtskirkju, og þeirra sem leiddu rétt sinn til landsins frá henni, hefðu verið fólgin í óbeinum eignarréttindum til hefðbundinna nota á því til upprekstrar og annars þess sem afréttir hefðu í aldanna rás almennt verið hafðir til. Um samanburð á Þóreyjartungum og aðliggjandi landsvæðum segir í sératkvæðinu:

Við tökum undir þá lýsingu í atkvæði meirihluta dómenda að niðurstaða um hvort landsvæði telst hafa verið numið í öndverðu og hvort það telst eignarland eða þjóðlenda geti meðal annars ráðist af samanburði við niðurstöður um aðliggjandi landsvæði sem telja verður sambærileg með tilliti til gróðurfars og hæðar yfir sjávarmáli. Þetta er þó aðeins einn af mörgum þáttum í heildarmati en kemur ekki í stað kröfu um að efnislega áþekkar heimildir séu til stuðnings eignarhaldi á samliggjandi landsvæðum.

Þegar litið er til aðliggjandi landsvæða, Lundartungu og Oddsstaðatungu, sem liggja sunnan Þóreyjartungna og talin voru eignarlönd í fyrrnefndum úrskurði óbyggðanefndar, sést að til grundvallar þeirri niðurstöðu lágu mun skýrari heimildir í samanburði við Þóreyjartungur, bæði um nám í öndverðu og þaðan í frá um óslitin og óumdeild tengsl þeirra sem hluta viðkomandi landnámsjarða. Allt þetta landsvæði er vissulega áþekkt að gróðurfari og staðháttum sem rennir stöðum undir þá ályktun að Þóreyjartungur hafi verið numdar í upphafi. Þar sem ekki nýtur við styrkari heimilda um að Þóreyjartungur hafi upphaflega verið hluti af landnámsjörðinni Hrísum og beinn eignarréttur að landinu hafi með henni færst á hendur annarra geta áþekkir staðhættir þó ekki einir sér ráðið úrslitum til staðfestingar því að um eignarland stefndu sé að ræða.

Að þessu virtu var niðurstaða minnihluta Hæstaréttar að staðfesta bæri niðurstöðu óbyggðanefndar.

Af dómnum má ráða að talsverð áhersla hafi verið lögð á samanburð við aðliggjandi landsvæði og miklu virðist hafa ráðið í niðurstöðu meirihluta Hæstaréttar að óbyggðanefnd hafi komist að öndverðri niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu Lundartungu og Oddsstaðatungu, þrátt fyrir að margt væri sameiginlegt með þeim og Þóreyjartungum. Þessi sjónarmið sem koma fram af hálfu meirihluta Hæstaréttar í dómnum eru meðal þess sem hlýtur að koma til skoðunar við mat á eignarréttarlegri stöðu í tilvikum sem talist geta sambærileg. Hins vegar virðist munurinn á niðurstöðu meirihluta Hæstaréttar og óbyggðanefndar einnig grundvallast á ólíku mati á sambandi jarðarinnar Hrísa og Þóreyjartungna, en óbyggðanefnd komst að þeirri niðurstöðu að heimildir um Hrísar og Þóreyjartungur bentu til þess að Þóreyjartungur hefðu ekki verið hluti jarðarinnar heldur sérstakt landsvæði, aðskilið frá jörðinni, líkt og minnihluti Hæstaréttar.

14.2. Almenn álitæfni um eignarréttarlega stöðu efstu hluta fjalla²³⁹

[14.2.3.1] *Almennt*

Sá ágreiningur sem uppi er milli íslenska ríkisins og gagnaðila þess í málum nr. 1–8/2021 á svæði 10B snýr að verulegu leyti að því hvort efstu hlutar fjalla séu þjóðlendur eða hvort eignarlönd jarða beggja vegna nái saman uppi á fjöllum. Íslenska ríkið byggir gjarnan á því að þær fjallsbrúnir sem mynda skörp skil í landslagi, t.d. við frambrún kletta, ráði merkjum eignarlanda gagnvart þjóðlendum. Vísað er til þess af hálfu ríkisins að í slíkum tilvikum séu landfræðilegar aðstæður oft með þeim hætti að innan fjallsbrúna, þ.e. ofan á fjalli, liggi tiltölulega flatlent svæði eða skýrt afmarkað. Þegar landamerkjum sé lýst í fjallsbrún, í fjall eða á fjall sé almennt litið svo á að merki séu dregin í fjallsbrúnir í þeirri merkingu. Sé merkjum ekki lýst lengra, landamerkjalyásingar séu óskýrar eða landfræðilegar aðstæður með þeim hætti að svæði séu t.d. lítt aðgengileg, lítt gróin og í töluverðri hæð sé víða gerð krafa um að slíkt land, ofan fjallsbrúna, verði úrskurðað þjóðlenda. Kröfugerð ríkisins er í þeim tilvikum iðulega háttáð þannig að kröfulínur eru sagðar fylgja fjallsbrúnum, eins og þær eru skilgreindar af hálfu ríkisins, en tilgreindir punktar á línunum sem miðast við efstu punkta í landamerkjalyásingum, en eru ekki endilega nákvæmlega þeir sömu. Þá eru kröfulínur ríkisins í sumum tilvikum miðaðar við hæðarlínur. Fram kemur í kröfugerð ríkisins að það sé gert þegar fyrir liggi að um jörð sé að ræða en landamerkjalyásing liggi ekki fyrir, sé óljós eða óskýr og ekki sé hægt að draga beina línu milli þekktra punkta þar sem það myndi leiða til niðurstöðu sem ekki væri hægt með sanngirni eða skynsemi að réttlæta og ekki sé hægt að finna skýra landfræðilega afmörkun til að miða við. Hæðarlína hafi þó jafnan verið

²³⁹ Kafli 7.2.3 í úrskurðum í málum nr. 1–5/2021 og 7–8/2021 (svæði 10B), dags. 30. ágúst 2023. Undirkaflarnir eru þar nr. 7.2.3.1–7.2.3.8

valin með hliðsjón af þekktum punkti eða punktum í merkjalýsingu og reynt að miða við landshætti, s.s. gróðurfur og landslag.²⁴⁰

Gagnaðilar íslenska ríkisins byggja aftur á móti jafnan á því að túlka beri landamerkjabréf og aðrar heimildir um merki jarða á þessu svæði á þann veg að landamerki jarðanna nái upp á efstu hluta fjallanna og að þegar hugtakið fjallsbrún kemur fyrir í merkjalýsingum sé átt við vatnaskil. Því séu engar þjóðlendur uppi á fjöllum.²⁴¹ Við úrlausn um framangreind atriði reynir m.a. á túlkun hugtaksins „fjallsbrún“ og sambærilegra hugtaka í merkjalýsingum, mat á þýðingu þess að merkjalýsingar til fjalla séu óljósar og áhrif atriða á borð við staðhætti, gróðurfur og fjarlægð frá byggð á sönnunarmat. Þar sem víða reynir á atriði af þessu tagi við úrlausn málanna er ástæða til að fjalla almennt um þau hér, áður en að því kemur að taka afstöðu til einstakra tilvika.

Við úrlausn þjóðlendumála skal m.a. gætt samræmis og jafnræðis. Í því sambandi ber ekki einungis að líta til niðurstaðna einstakra ágreiningsmála heldur einnig þess hvernig kröfugerð íslenska ríkisins hefur verið háttad. Má í því sambandi geta um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 345/2006 (Fell í Suðursveit). Þar var m.a. deilt um hvort miða ætti mörk þjóðlendu á Vatnajökli við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga árið 1998 eða þann tíma þegar landamerkjabréf jarðarinnar Fells var gert. Þar sem ríkið undi þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að miða við fyrrnefnda tíma-markið gagnvart öðrum jörðum í Suðursveit og Öræfum án þess að láta reyna á þau fyrir dómi taldi Hæstiréttur að vegna jafnræðisreglu yrði ekki hróflað við ákvörðun nefndarinnar gagnvart eignarlandi Fells að þessu leyti.

Fyrir uppkvaðningu úrskurða í málum á svæði 10B hefur óbyggðanefnd lokið almennt málsmeðferð á um 91% meginlandsins og úrskurðir nefndarinnar í þjóðlendumálum eru orðnir 66 talsins, en í hverju máli hefur iðulega verið fjallað um nokkur ágreiningssvæði og fjölda jarða. Þá liggja fyrir 69 hæstaréttardómar í þjóðlendumálum, 8 dómar Landsréttar og 107 héraðsdómar. Þegar litið er heildstætt á endanlegar niðurstöður málanna finnast ekki dæmi þess að efstu hlutar fjalla teljist þjóðlendur nema um sé að ræða nokkuð víðfeðm heiðarlönd eða hluta af þjóðlendum sem ná jafnframt yfir nærliggjandi landsvæði. Þá hafa gjarnan legið fyrir heimildir um að viðkomandi svæði hafi aðra stöðu að eignarrétti en land aðliggjandi jarða, svo sem að þar séu eða hafi verið afréttir eða almenningar.²⁴² Enn fremur hafa fjölmörg fjöll talist eignarlönd í heild þegar af þeirri ástæðu að íslenska ríkið lýsti ekki kröfum um að þau eða hlutar þeirra væru þjóðlendur. Ætla verður að til grundvallar þeirri afstöðu ríkisins hafi legið það mat að um eignarlönd væri að ræða. Víða um land eru staðhættir sambærilegir við Ísa-fjarðarsýslur að því leyti að fjöll skilja þar gjarnan á milli eignarlanda jarða í dölum og fjörðum, án þess að endilega sé um að ræða víðáttumikla fjallgarða eða stór og samfelld

²⁴⁰ Fjallað er um kröfur og sjónarmið íslenska ríkisins í máli þessu í köflum 3.1 og 6.1.

²⁴¹ Fjallað er um kröfur og sjónarmið annarra en ríkisins í köflum 3.2–3.12 og 6.2.

²⁴² Hvað varðar nánari umfjöllun um jarðir, afrétti og almenninga vísast til kafla 4.2–4.5 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurðinum.

heiðarlönd. Má í því sambandi nefna sem dæmi Barðastrandarsýslur sem auðkenndar voru sem svæði 10C við málsmeðferð óbyggðanefndar en um ágreiningssvæði þar var fjallað í úrskurðum nefndarinnar í málum nr. 1–4/2021.

Greining óbyggðanefndar á landamerkjum sem varða ágreiningssvæði í þeim landshlutum þar sem nefndin hefur lokið málsmeðferð hefur leitt í ljós að mjög algengt er að vatnaskil efst á fjöllum ráði merkjum milli jarða, sérstaklega í tilvikum þar sem ekki er um að ræða mjög víðfeðma fjallgarða eða heiðarlönd, eða að lönd jarða nái a.m.k. saman uppi á fjöllum án þess að nákvæmlega sé skilgreint með hvaða hætti. Í þessu sambandi má nefna sem dæmi fjallgarðinn milli Lóns og Nesja í málum nr. 4/2001 (Nes) og 5/2001 (Lón), Esju í sameinuðum málum nr. 3–4/2004 (Kjalarnes og Kjós), Smjörfjöll í málum nr. 2/2005 (Jökuldalur norðan og vestan Jökulsár á Jökuldal ásamt Jökulsárhlíð) og 3/2005 (Vopnafjarðarhreppur), Lambafjöll og fjallgarðinn á Tjörnesi í máli nr. 2/2007 (Tjörnes og Þeistareykir), Kinnar- og Víknafjöll í máli nr. 4/2007 (Kinnar- og Víknafjöll ásamt Flatey jardalsheiði austan Dalsár), fjalllendi í Grýtubakkahreppi í máli nr. 5/2007 (Grýtubakkahreppur ásamt Flatey jardalsheiði vestan Dalsár), fjöll sem skilja að jarðir í fyrrum Hörðudals- og Miðdalahreppum í Dalasýslu í máli nr. 3/2016 (Hörðudalshreppur og Miðdalahreppur vestan Miðár) og fjalllendi inn af Vatnsfirði í máli nr. 2/2020 (Austurhluti fyrrum Barðastrandarahrepps). Niðurstöður allra þessara mála standa óraskaðar af dómstólum að þessu leyti enda undi íslenska ríkið við þær. Þá eru ótalin tilvik þar sem ágreiningslaust var milli íslenska ríkisins og landeigenda að eignarlönd næðu saman uppi á fjöllum þar sem ríkið lýsti ekki kröfum um þjóðlendur þar.

Algengt er þó að merkjalýsingar til fjalla séu ekki eins nákvæmar og niðri á láglandi. Að mati nefndarinnar er líklegt að oft stafi það annars vegar af því að meiri hagsmunir voru bundnir við að merki milli nytjalanda jarða á láglandi væru skýr heldur en merki til fjalla. Hins vegar má að mati nefndarinnar ætla að sú útbreidda venja, sbr. fyrrgreind dæmi, að vatnaskil og hæstu brúnir fjalla ráði merkjum hafi gert það að verkum að minni ástæða hafi þótt til að lýsa þeim hluta merkjanna en merkjum gagnvart aðliggjandi jörðum á láglandi í tilvikum þar sem fjöllin fólu í sér skýr landamerki af náttúrunnar hendi. Þar sem fjöll skilja að dali og firði sem eru eða hafa verið í byggð má að mati nefndarinnar oft telja líklegt að merki jarða nái saman á fjöllum, nema heimildir eða staðhættir mæli því sérstaklega í mót.

[14.2.3.2] Nánar um áhrif staðháttar o.fl. á sönnunarmat

Fjöldmörg dæmi eru um það í réttarframkvæmd að atriði á borð við staðhætti, gróðurfar og fjarlægð frá byggð hafi haft áhrif á mat á því hvort landsvæði væru eignarlönd eða þjóðlendur. Staðhættir geta verið þannig að meiri kröfur en ella séu gerðar um sönnun þess að svæði sé eignarland. Til marks um það eru t.d. tveir dómar sem voru meðal þeirra fyrstu sem Hæstiréttur kvað upp í þjóðlendumálum en þar gaf rétturinn til kynna þá afstöðu að í ljósi staðháttar og gróðurfars hefðu tiltekin svæði átt að teljast þjóðlendur

ef ríkið hefði gert sérstakar kröfur um það. Um er að ræða dóma réttarins frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur og efstu jarðir í Biskupstungum), að því er varðar fjalllendi nærri mörkum fyrrum Biskupstungna- og Laugardalshreppa, og frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell) að því er varðar tiltekið landsvæði sunnan og vestan Jökulsár í Lóni. Tilvikin sem um ræðir í þessum tveimur dómum eru frábrugðin flestum tilvikum í Ísafjarðarsýslum sem nú eru til umfjöllunar að því leyti að þar er ekki um að ræða tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi sem skilur milli eignarlanda jarða heldur lítt gróin hálendissvæði sem eru nokkuð fjarri byggð en liggja nærri samfelldri þjóðlendu á miðhálandinu. Þá hefur Hæstiréttur einnig staðfest að hálend og lítt gróin svæði geti verið innan eignarlanda ef fullnægjandi heimildir liggja því til grundvallar, sbr. t.d. dóm réttarins frá 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 (Fljótshverfi). Með dómnum var staðfest niðurstaða óbyggðanefndar um að hin umdeildu svæði, sem afmörkuð voru í landamerkjabréfum viðkomandi jarða, væru eignarlönd. Þar á meðal var lítt gróið land í um og yfir 1.000 m hæð yfir sjávarmáli sem heimildir bentu til að hefði einungis verið háð mjög takmörkuðum notum.

Af framangreindu er ljóst að það að svæði er hálent, lítt gróið, fjarri byggð og lítt nytjað leiðir ekki sjálfkrafa til niðurstöðu um þjóðlendu, þótt allt séu þetta atriði sem geta ásamt skriflegum heimildum haft áhrif á sönnunarmatið.

[14.2.3.3] Áhrif þess að landamerkjabréf skortir eða merkjalýsing er óljós

Með lögum um landamerki nr. 5/1882 var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrá landamerki jarða sinna. Skrásetja skyldi nákvæma lýsingu á landamerkjum, afla áritana eigenda aðliggjandi landsvæða ef þeir voru samþykkir lýsingunni og fá sýslumanni skrána í hendur til þinglýsingar á næsta manntalsþingi, sbr. 3. og 4. gr. laganna. Kveðið var á um sambærilegar skyldur í 2. gr. laga um landamerki nr. 41/1919 sem leystu lög nr. 5/1882 af hólmi. Þessar skrár eða merkjalýsingar sem lög nr. 5/1882 og síðar lög nr. 41/1919 kváðu á um eru jafnan nefndar landamerkjabréf. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt á landi og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd.

Þrátt fyrir að landamerkjabréf jarða hafi almennt mjög mikið vægi við sönnun um eignarland²⁴³ hefur í réttarframkvæmd ekki verið gerð fortakslaus krafa um að merkjalýsingar þeirra séu að öllu leyti ótvíræðar og raunar eru nokkur dæmi um að svæði hafi verið talin eignarlönd þótt ekki séu fyrir hendi landamerkjabréf og jafnvel ekki heldur aðrar merkjalýsingar. Á það sérstaklega við ef landamerki geta talist glögg af náttúrunnar hendi, t.d. ár og lækir, strandlengjan og jökulrendur. Má í því sambandi nefna

²⁴³ Sjá umfjöllun um landamerkjabréf í köflum 5.5, 7.1.1, 10.2, 11.2 og 12.1 í *Almennnum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

úrskurði óbyggðanefndar í málum á svæði 2 (Sveitarfélagið Hornafjörður) og svæði 3 (Rangárvallasýsla og Vestur-Skaftafellssýsla) þar sem merkjum jarða gagnvart jöklum var ekki endilega lýst í landamerkjabréfum en nefndin komst þó almennt að þeirri niðurstöðu að jöklarnir hefðu afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að umfjöllunar hefði ekki talist þörf.

Í þessu sambandi er vert að leggja áherslu á að þótt lögð væri á skylda til skrásetningar landamerkja með lögum nr. 5/1882 og síðar lögum nr. 41/1919 var ræksla þeirrar skyldu aldrei forsenda þess að eignarréttindi héldust við. Eignarréttindi féllu ekki niður vegna vanrækslu skyldunnar og að sama skapi hefur aldrei verið unnt að stofna til nýrra eignarréttinda, umfram þau sem fyrir voru, með því að útbúa landamerkjabréf.²⁴⁴ Um var að ræða skrásetningu réttinda sem þegar voru til staðar og eftir atvikum ákvörðun um mörk þeirra, í samráði við eigendur eða umráðamenn aðliggjandi landsvæða. Af þessu leiðir að þýðing landamerkjabréfs við úrlausn þjóðlendumála er fyrst og fremst sönnunarlegs eðlis en tilvist þess er ekki fortakslaust skilyrði þess að fallist sé á að landsvæði sé háð beinum eignarrétti, ef rétt þykir að draga slíka ályktun af öðrum atriðum.

Að mati óbyggðanefndar leiðir það af eðli máls að ef fyrir liggur að landsvæði hafi stöðu jarðar að lögum en merkjalýsingu skortir þarf að ákvarða merkin að álitum, m.a. út frá staðháttum. Sem dæmi um tilvik þar sem úrskurðað hefur verið um eignarland þrátt fyrir vöntun á landamerkjabréfi og öðrum merkjalýsingum má nefna úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 3/2018 (Eyrarbotn). Þar voru ekki fyrir hendi landamerkjabréf eða aðrar merkjalýsingar fyrir jörðina Hrafnkelsstaði en með hliðsjón af staðháttum og öðrum fyrirbyggjandi heimildum komst nefndin að þeirri niðurstöðu að mörk jarðarinnar gagnvart þjóðlendu í Eyrarbotni lögju um efstu brúnir Gunnungsfells á vatna-skilum.

Í réttarframkvæmd finnast á hinn bóginn nokkur dæmi þess að mörk þjóðlendna og eignarlanda séu dregin um beinar línur milli efstu kennileita sem getið er um í landamerkjabréfum eða öðrum merkjalýsingum. Má í því sambandi fyrst nefna úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 1/2018 (Snæfellsjökull og landsvæði sunnan og austan hans) en nánar er vikið að honum í kafla 7.2.3.5. Sömu nálgun var beitt í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 8/2003 (Síða, Landbrot og Brunasandur ásamt fyrrum Leiðvalla-hreppi) og dómi Hæstaréttar frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir). Með dómnum staðfesti Hæstiréttur þá niðurstöðu óbyggðanefndar að

²⁴⁴ Um stofnunarhætti eignarréttinda er fjallað í 3. kafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurðinum. Tekið skal fram að þótt ekki sé hægt að stofna til nýrra eignarréttinda með landamerkjabréfi, þá er unnt að semja með landamerkjabréfi um breytingu á landamerkjum milli eignarlanda, enda eru landamerkjabréf í eðli sínu samningar, sbr. til hliðsjónar dóma Hæstaréttar í málum nr. 457/2011 (Krysuvík), 547/2012 (Reykjahlíð), 360/2013 (Hrollaugstaðir og Ásgrímsstaðir), 222/2014 (Miðhús og Barnar), 637/2014 (Brekka/Snartastaðir), 127/2015 (Dyrhólaey) og 136/2017 (Á og Skarð), sem og: Þorgeir Örlygsson, Karl Axelsson og Víðir Smári Petersen: *Eignaréttur II*. Reykjavík 2023, bls. 168–171. Ef þannig er samið um breytingu á landamerkjum er um að ræða svonefnda *afleidda stofnun* eignarréttinda en ekki frumstofnun þeirra.

mörk þjóðlendunnar Síðumannaafréttar gagnvart umræddum jörðum skyldu dregin um beina línu milli upptaka Geirlandsár og Þverár. Niðurstaða óbyggðanefndar um að miða merkin að þessu leyti við beina línu byggðist m.a. á því að náttúrulegar aðstæður á svæðinu veittu litla vísbendingu um legu norðurmerkja jarðanna og engin glögg skil væru frá náttúrunnar hendi til að styðjast við. Hæstiréttur staðfesti niðurstöðu nefndarinnar að þessu leyti. Annað dæmi um að Hæstiréttur dragi mörk þjóðlendu gagnvart eignarlöndum eftir beinum línun milli þeirra kennileita sem getið er um í landamerkjabréfum og liggja næst viðkomandi þjóðlendum er dómur réttarins frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Mjóidalur, Sörlastaðir og Hjaltadalur ásamt Kambfellskjálka) en þar breytti rétturinn niðurstöðu óbyggðanefndar um mörk þjóðlendunnar afréttarlands í Þingeyjarsveit gagnvart umræddum jörðum, sbr. úrskurð nefndarinnar í máli nr. 3/2007 (Þingeyjarsveit sunnan Ljósavatnsskarðs og vestan Skjálfafljóts). Við samanburð þessara tilvika við þau sem til úrlausnar eru á svæði 10B ber þess að gæta að bæði Síðumannaafréttur og afréttarland í Þingeyjarsveit eru svæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum nutu stöðu afrétta að lögum fyrir gildistöku þjóðlendlaga nr. 58/1998 og tilheyra nú víðáttumiklu og samfelldu svæði þjóðlendna á miðhálandi Íslands. Í þessum tilvikum var því ekki um að ræða álitaefni um efstu hluta fjalla sem skilja á milli eignarlanda jarða.

**[14.2.3.4] Túlkun hugtaksins „fjallsbrún“
og sambærilegra tilvísana í merkjalýsingum**

Í málunum sem hér eru til úrlausnar hefur óbyggðanefnd lagt fram álitserð Orðabókar Háskólans frá árinu 2006 um merkingu hugtaksins fjallsbrún en hennar var á sínum tíma aflað vegna meðferðar nefndarinnar á málum 3–4/2004 (Kjalarnes og Kjós). Meginniðurstaðan sem þar er lýst er sú að fjallsbrún geti verið hvort sem er „hæsti hluti fjalls eða sá hluti sem hæst ber, séður af tilteknum stað“. Í umræddum málum reyndi á túlkun hugtaksins í landamerkjabréfum jarða umhverfis Esju. Þá líkt og nú byggði íslenska ríkið á því að fjallsbrún væri þar sem halli breyttist mest á tilteknum stað, t.d. í klettabrún, en jarðeigendur byggðu á því að fjallsbrún væri þar sem fjall er hæst eða þar sem vötnum hallar. Í úrskurði óbyggðanefndar í sameinuðum málum nr. 3–4/2004 (Kjalarnes og Kjós) fjallaði nefndin um landamerkjabréf jarða sem liggja að Esju og komst að þeirri niðurstöðu að merki nokkurra jarða tækju að einhverju leyti til hæsta hluta fjallsins. Aðrar lýsingar væru óljósari en nefndu þó gjarnan vatnaskil, brúnir eða jafnvel hæstu brúnir. Nefndin túlkaði umræddar heimildir með hliðsjón af staðháttum og komst að þeirri niðurstöðu að landamerki jarða næðu upp á efstu brúnir Esju, þ.e. vatnaskil, sbr. eftirfarandi texta í úrskurðinum:

Esjan er hár og brattur móbergsstapi, mótaður af jöklum, ám og lækjum; skorin með dölum og giljum í allar áttir. Á hryggjum milli dala er víðast bratt til beggja hliða og ekki mikið um flatt land ofan á fjallinu. Á flestum stöðum eru því engin vandkvæði á að finna hvar vötnum hallar á Esjunni. Hugtakið fjallsbrún er notað í landamerkja-

bréfum jarða í kringum Esjuna, jafnvel þar sem erfitt er að átta sig á hvar fjallsbrún í skilningi íslenska ríkisins ætti að vera, nema þá að litlum hluta.

Samkvæmt framangreindum heimildum um merki og staðhátum á Esjusvæðinu telur óbyggðanefnd eðlilegt að leggja til grundvallar að hugtakið fjallsbrún í umræddum landamerkjálýsingum vísi til þeirra hluta Esjunnar sem hæstir eru og vötnum hallar frá.

Niðurstaða nefndarinnar varð því sú að ekki væri þjóðlenda á efsta hluta Esju. Íslenska ríkið skaut þeirri niðurstöðu ekki til dómstóla. Sambærileg álitafni voru uppi varðandi Smjörfjöll í málum nr. 2/2005 (Jökuldalur norðan og vestan Jökulsár á Jökuldal ásamt Jökulsárhlíð) og 3/2005 (Vopnafjarðarhreppur). Í úrskurðum óbyggðanefndar kemur fram að Smjörfjöll séu firnabreiður fjallgarður sem sé mikill um sig og rísi hæstu hnjúkarnir í yfir 1.200 m hæð yfir sjávarmáli. Jökulsárhlíðarmegin halli Smjörfjöll mót austri og séu skorin giljum. Frá bæjarstæðum í Jökulsárhlíð að sveitarfélagamörkum séu um 12–13 km í beinni loftlínu. Vopnafjarðarmegin séu Smjörfjöll með hamróttar brúnir, þar sem smáir hvíltarjökklar hafi grafið sig niður á nokkrum stöðum og myndað skálar og ekið fram jökulruðningi á nokkrum stöðum. Frá bæjarstæðum jarða Vopnafjarðarmegin að sveitarfélagamörkum á Smjörfjöllum séu um 9,5–13 km, mælt í beinni loftlínu.

Í umræddum málum greindi óbyggðanefnd landamerkjabréf jarða sem liggja að Smjörfjöllum með sambærilegum hætti og gert var í áðurnefndum málum vegna jarða sem liggja að Esju. Sú greining leiddi í ljós að í landamerkjabréfum jarða Jökulsárhlíðarmegin væri merkjum oftast lýst að vatnaskilum í Smjörfjöllum eða svo að merki næðu að fjallsbrún. Í öðrum tilvikum væri vísað til upptaka áa í Smjörfjöllum við sveitarfélagamörk Fljótsdalshéraðs og Vopnafjarðar. Vopnafjarðarmegin væri landamerkjum sömuleiðis gjarnan lýst að vatnaskilum og stundum vísað til kennileita í háfjöllunum. Þá voru eldri heimildir taldar renna frekari stöðum undir landamerkjabréfin hvað varðaði efri mörk jarðanna til fjalla. Niðurstaða nefndarinnar varð því sú að jarðir í Vopnafjarðarhreppi og í Jökulsárhlíð lægju saman í Smjörfjöllum og þar með væru ekki þjóðlendur efst á fjöllunum. Líkt og í tilviki Esju undi íslenska ríkið þessum niðurstöðum.

Fyrir liggur hæstaréttardómur þar sem lagt var til grundvallar að með tilvísun til fjallsbrúnar í landamerkjabréfi væri átt við vatnaskil, þ.e. dómur Hæstaréttar frá 20. október 2016 í máli nr. 59/2016 (Torfufell, Hólsgerði og Úlfá). Í dómnum segir m.a.:

Í landamerkjabréfi Úlfár sagði sem áður var getið að merki jarðarinnar til suðurs fylgdu Hafrá „til fjallsbrúnar“, en að vestan réði „fjallsbrúnin.“ Úr því að lýsingin hljóðaði á þennan veg verður að teknu tilliti til úrskurðar óbyggðanefndar og krafna málsaðila að líta svo að fjallsbrúnin, sem fylgja átti Hafrá til, sé við upptök árinna og þar með við vatnaskil. Merkin til vesturs fylgi síðan þessari fjallsbrún og þar með vatnaskilum.

Með þessu er ljóst að Hæstiréttur hefur fallist á að með tilvísun til fjallsbrúnar í landamerkjabréfi kunni að vera átt við efsta hluta fjalls, þ.e. vatnaskil. Að mati óbyggðanefndar er þó ekki unnt að líta á það sem algilda reglu að túlka beri slíkt orðalag í landamerkjabréfum á þann hátt. Eftir sem áður þarf að túlka orðalag landamerkjabréfa og annarra merkjalýsinga með atviksbundnum hætti, m.a. að teknu tilliti til staðhátta á

viðkomandi svæði. Þá þarf jafnframt að gæta að því að með gerð landamerkjabréfs gátu menn ekki aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði og fyrir gildistöku Þjóðlendulaga nr. 58/1998 var engum til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist Þjóðlenda, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafreittur og efstu jarðir í Biskupstungum).

[14.2.3.5] Þjóðlendur ofan „fjallsbrúna“

Sem dæmi um tilvik þar sem svæði ofan þeirra brúna sem mynda skörp skil í landslagi, neðan vatnaskila, var úrskurðað þjóðlenda má nefna úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 1/2018 (Snæfellsjökull og landsvæði sunnan og austan hans). Þar var úrskurðað um þjóðlendu á landsvæði sunnan og austan Snæfellsjökuls. Suður- og austurmörk þjóðlendunnar liggja að talsverðu leyti um kennileiti sem eru nærri fjallsbrúnum í þessum skilningi, nánar tiltekið eftir línunum sem dregnar eru í beina stefnu milli efstu kennileita sem getið er um í landamerkjabréfum og öðrum merkjalýsingum jarða sem liggja að þessum hluta þjóðlendumarkanna. Byggðist sú niðurstaða m.a. á heildstæðu mati á heimildum sem lágu fyrir um viðkomandi jarðir með hliðsjón af staðháttum, þar á meðal því að sýnilegar fjallsbrúnir mynduðu sums staðar glögg skil í landslaginu. Einnig hafði samiburðarskýring á landamerkjabréfum jarða á vestanverðu Snæfellsnesi áhrif á þetta mat, þ.e. samiburður við jarðir sem óumdeilt var að ættu land upp að jökli. Þau landamerkjabréf voru talin benda til þess að alvanalegt væri á þessum slóðum að lýsa merkjum í Snæfellsjökul berum orðum þar sem landeigendur töldu sig á annað borð eiga land að honum. Það var aftur á móti ekki gert í tilvikum umræddra jarða sem liggja hlið við hlið sunnan og austan jökulsins, sem ásamt öðru var talið benda til þess að eignarlönd jarðanna næðu skemur til fjalla þar. Sú niðurstaða að draga mörk þjóðlendunnar um beinar línur milli efstu punkta sem getið var um í viðkomandi merkjalýsingum byggðist m.a. á því að ekki væri fyrir að fara glöggum náttúrulegum skilum á borð við vatnaskil sem eðlilegt væri að styðjast við. Þó kemur fram í úrskurðinum að brúnir Botnsfjalls og Hamraendafjalls myndi að vísu nokkuð glögg skil í landslaginu, þótt ekki séu þar vatnaskil, en með því að draga beinar línur milli framangreindra efstu merkjapunkta sé brúnunum að mestu leyti fylgt. Norðurmörk sömu þjóðlendu voru aftur á móti miðuð við vatnaskil gagnvart óumdeildu eignarlandi jarðarinnar Fossárdals í samræmi við breytingu sem gerð var á legu kröfulínu ríkisins eftir að aflað var greiningar frá Veðurstofu Íslands á vatnaskilunum. Í úrskurði óbyggðanefndar kemur fram að heimildir mæli því ekki í mót að línan sé dregin með þessum hætti milli syðstu punkta á merkjum Fossárdals, enda liggi punktarnir á vatnaskilum og algengt sé að mörk fasteigna liggi um vatnaskil þegar svo háttar til.

[14.2.3.6] Samanburður tilvika

Að framan var fjallað um niðurstöður óbyggðanefndar í málum nr. 3–4/2004 og 2–3/2005 þess efnis að eignarlönd jarða umhverfis Esju og Smjörfjöll næðu upp á efstu brúnir fjallanna, þ.e. vatnaskil, en nú síðast um úrskurð nefndarinnar í máli nr. 1/2018 þar sem niðurstaðan var að landamerki jarða austan Snæfellsjökuls næðu einungis að kennileitum nærri þeim fjallsbrúnum sem mynda skörp skil í landslagi, milli brattrar hlíða og hallaminna lands ofan þeirra, en ofan þessara fjallsbrúna væri þjóðlenda. Vert er að skoða nánar hvað þarna skilur helst á milli. Annars vegar er einkum um það að ræða að í fyrrnefndu málunum voru fyrir hendi landamerkjabréf og aðrar merkjalýsingar sem lýstu merkjum jarða upp á efstu fjallsbrúnir á vatnaskilum en í síðastnefnda málinu voru ekki fyrir hendi nein landamerkjabréf eða aðrar heimildir sem veittu því viðhlítandi stoð að merki jarðanna næðu hærra upp til fjalla en að þeim kennileitum sem þjóðlendumörkin voru miðuð við. Hins vegar er munur á staðháttum sem styður við þessar ólíku niðurstöður. Svæðið sem deilt var um í máli nr. 1/2018 tilheyrir samfelldu fjalllendi sem skilur á milli norðan- og sunnanverðs Snæfellsness og rís hæst í Snæfellsjökli sem einnig er þjóðlenda og liggur að umræddri þjóðlendu sunnan og austan jökulsins. Þá er víðátta svæðisins allnokkur í samanburði við stærð eignarlanda umræddra jarða neðan þeirra fjallsbrúna sem liggja nærri þjóðlendumörkunum, ólíkt því sem á við um a.m.k. flestar jarðir sem liggja að Esju og Smjörfjöllum.

[14.2.3.7] Hæðarlínur

Eins og að framan greinir miðar íslenska ríkið kröfugerð sína í sumum tilvikum við hæðarlínur, þ.e. þegar óumdeilt er að um jörð er að ræða en landamerkjalyking liggur ekki fyrir eða er óljós eða óskýr að mati ríkisins og „ekki hægt að draga beina línu milli þekktra punkta þar sem það myndi leiða til niðurstöðu sem ekki væri hægt með sanngirni eða skynsemi að réttlæta og ekki hægt að finna skýra landfræðilega afmörkun sem hægt var að styðja kröfulínu við“, eins og segir í rökstuðningi kröfugerðar ríkisins.

Þegar á fyrsta svæðinu sem óbyggðanefnd tók til meðferðar, þ.e. svæði 1 (Árnes-sýsla), byggði íslenska ríkið kröfugerð sína að talsverðu leyti á hæðarlínum, innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum jarða, sbr. t.d. mál nr. 4/2000 (Biskupstungnafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi), þar sem gjarnan var miðað við hæðarlínur, ýmist í 250, 300 eða 400 m hæð yfir sjávarmáli. Kröfugerð ríkisins var m.a. byggð á því að hálendi, fjöll og öræfi hefðu ekki verið numin til eignar og að hæðarlínur skiptu miklu máli í því tilliti. Óbyggðanefnd féllst ekki á þessi sjónarmið ríkisins heldur úrskurðaði að um eignarlönd væri að ræða innan þeirra merkja sem lýst er í landamerkjabréfum jarða á svæðinu. Hæstiréttur staðfesti þá niðurstöðu nefndarinnar með dómi 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framfréttur og efstu jarðir í Biskupstungum). Þá eru fjölmörg dæmi um það í síðari réttarframkvæmd að fallist hafi verið á eignarlönd í mun meiri hæð en kröfur ríkisins í umræddu máli miðuðust við, sbr. t.d. áðurnefndan dóm Hæstaréttar frá 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 (Fljótshverfi). Því

er ljóst að hæðarlínur eru ekki í eðli sínu eignarréttarleg mörk heldur er það háð mati hverju sinni hvort hálend svæði séu háð beinum eignarrétti eða ekki.

Eins og áður kom fram getur þurft að ákvarða mörk eignarlands að álitum, m.a. út frá staðháttum, ef fyrir liggur að um er að ræða jörð en landamerkjabréf og aðrar merkjalýsingar skortir. Ekki er útilokað að hæðarlínur geti í einhverjum tilvikum þótt eðlileg mörk við þær aðstæður. Ef um er að ræða tilvik þar sem tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur á milli eignarlanda jarða í dölum og fjörðum, líkt og víða er raunin í Ísafjarðarsýslum, liggur þó að mati óbyggðanefndar beinna við að ganga út frá því að merki jarða nái saman efst á fjöllum og á vatnaskilum, enda eru merkin þá glögg af náttúrunnar hendi.

[14.2.3.8] Landamerkjalýsingar og staðhættir í Ísafjarðarsýslum

Líkt og áður hefur verið vikið að eru staðhættir meðal þeirra atriða sem horfa þarf til við túlkun merkjalýsinga. Jafnframt hefur verið greint frá dæmum um hvernig munur á staðháttum hefur stutt við ólíkar niðurstöður óbyggðanefndar um hversu langt til fjalla landamerki jarða hafi talist ná.

Andstæður í landslagi eru einkennandi fyrir Ísafjarðarsýslur og þar eru há og tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi iðulega á mörkum eignarlanda jarða í dölum og fjörðum. Fjöllin fela í sér glögg landamerki af náttúrunnar hendi og fjarlægðir frá bæjarstæðum upp á efstu hluta fjalla eru oftast litlar. Hér á eftir verður fjallað um einkenni merkjalýsinga á svæðinu og áritanir um samþykki landamerkjabréfa.

Almenn athugun óbyggðanefndar á landamerkjabréfum jarða í Ísafjarðarsýslum þar sem staðhættir eru af fyrrgreindu tagi leiðir í ljós að orðalag merkjalýsinga er iðulega með þeim hætti að merkjum milli jarða er lýst frá tilteknum stað á láglandi *til fjalls*, í *fjallsbrún* eða í tiltekið örnefni í fjalli, sé merkjum á annað borð lýst til fjalla, en ekki er gerð grein fyrir því hvernig merki liggi milli efstu kennileita sem vísað er til. Oft geyma landamerkjabréf tvær lýsingar af þessu tagi, þ.e. á merkjum tiltekinnar jarðar gagnvart jörðunum beggja vegna en einnig lýsa sum landamerkjabréf merkjum milli tveggja jarða án þess að gerð sé grein fyrir merkjum þeirra að öðru leyti. Sem dæmi um slíkt má nefna ýmis landamerkjabréf jarða í Jökulfjörðum og á Hornströndum þar sem merkjum milli tveggja jarða er gjarnan lýst með vísan til ákveðins kennileitis, oft við sjó.²⁴⁵

Að mati óbyggðanefndar má jafnan telja ljóst að ætlunin hafi ekki verið að gera merkjum viðkomandi jarða tæmandi skil eða takmarka beinan eignarrétt jarðanna við land neðan efstu kennileita sem nefnd eru. Þá eru óglöggar merkjalýsingar til fjalla ekki endilega til marks um að jarðirnar hafi ekki talist ná þangað, enda fjöllin glögg skil af náttúrunnar hendi. Í þessu sambandi má nefna að í 2. gr. eldri landamerkjalaga, nr.

²⁴⁵ Hér má sem dæmi nefna bréf um landamerki milli Álfstaða í Hrafnfirði og Kvía í Lónafirði, dags. 24. júní 1889, sjá kafla 5.3 í úrskurði í máli nr. 8/2021.

5/1882, voru fjöll nefnd sem dæmi um „glögg landamerki, er náttúran hefur sett“, í tengslum við þá skyldu sem lögð var á að setja merki þar sem þau væru ekki glögg af náttúrunnar hendi. Að því gættu að fjöllin mynda glögg náttúruleg merki er að mati nefndarinnar ekki hægt að leggja almennt til grundvallar að jarðirnar afmarkist í slíkum tilvikum af línunum sem dregnar eru í beina stefnu milli efstu punkta í merkjalýsingum eða eftir atvikum um klettabrúnir eða önnur skil í landslagi sem íslenska ríkið vísar til sem fjallsbrúna í málalíbúnaði sínum, né heldur af hæðarlínunum. Þá eru jafnframt dæmi þess að merkjum jarða sé lýst um önnur glögg merki af náttúrunnar hendi, svo sem tiltekna á. Telja má að viðkomandi kennileiti í fjalli, árfarvegur eða lína sem dregin var til fjalls, hafi þótt skýr og hentug viðmiðun en að mati nefndarinnar má telja líklegt að litið hafi verið svo á að línan lægi áfram efst upp á fjall eða að vatnaskilum. Í sumum tilfellum eru efstu kennileiti í merkjalýsingum jafnvel niðri við sjó og þá er augljóst að heildarmerkjum er ekki lýst. Þegar landamerkjabréfin eru skoðuð í samhengi við þá staðhætti sem að framan er lýst, þar sem tiltölulega mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur að jarðir og fjarlægðir eru litlar á milli bæjarstæða og efstu hluta fjalla, telur óbyggðanefnd í ljósi framangreindrar umfjöllunar alla jafna hægt að leggja til grundvallar að jarðir nái saman á fjöllum, nema annað mæli því sérstaklega í mót.

Í landamerkjabréfum jarða í Ísafjarðarsýslum er merkjum samkvæmt framansögðu sjaldan lýst berum orðum í hæsta punkt fjalls eða að vatnaskilum en þó má finna landamerkjabréf á svæðinu þar sem sú er raunin. Til að mynda er merkjum Karlsstaða við Arnarfjörð m.a. lýst „eftir því sem vötnum hallar til Karlsstaðalanda“ í landamerkjabréfi jarðarinnar. Ekki er að sjá að landamerkjabréf sem lýsa merkjum berum orðum til vatnaskila eigi endilega önnur einkenni sameiginleg. Flest þeirra eru reyndar gerð í gildistíð yngri landamerkjalaga, nr. 41/1919, en það er ekki algilt. Þá finnast jafnframt dæmi um að merkjum milli jarða sé lýst að hreppamörkum en í landamerkjabréfum Hvilftar og Eyrar í Önundarfirði frá 1921 er merkjum milli jarðanna lýst „til fjalls að hreppatakörkum“. Hreppamörk milli Suðureyrarhrepps og Mosvallahrepps voru eftir endilöngum fjallgarðinum milli Sógandafjarðar og Önundarfjarðar og því á þeim stað þar sem eigendur jarða beggja vegna fjallgarðsins telja þær ná saman.

Ekki liggur fyrir hvers vegna merkjum er lýst nánar til fjalla í fyrrgreindum landamerkjabréfum en almennt gerist á svæðinu en að mati óbyggðanefndar er ólíklegt að merki jarðanna og beinn eignarréttur eigenda þeirra hafi í reynd náð lengra til fjalls en merki aðliggjandi jarða í sama dal eða firði og jarða hinum megin fjallsins. Í þessu samhengi skal bent á að meðal atriða sem geta haft áhrif á úrlausn þjóðlendumála er eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða, sbr. t.d. dóma Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004, að því er varðar efstu jarðir í Biskupstungum, 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006, að því er varðar Stórhöfða í Mýrdal, og 13. október 2021 í máli nr. 41/2020, að því er varðar Þóreyjartungur í Borgarfirði. Það skyti skökku við ef komist yrði að mismunandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu sambærilegra aðliggjandi landsvæða án þess að annað og meira en óljós merkjalýsing annars svæðisins styddi

slíka ályktun. Telja verður hið sama eiga við um landsvæði þar sem merkjalýsingu skortir, sbr. umfjöllun í kafla 7.2.3.3, og að því verði að horfa til eignarréttarlegrar stöðu aðliggjandi svæða auk staðhátta við mat á eignarréttarlegri stöðu.

Líkt og áður hefur komið fram hafa landamerkjabréf jarða almennt mikið vægi við sönnun um eignarland. Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Svo framarlega sem eigendur aðliggjandi jarða og rétthafar ítaka væru sammála um efni landamerkjabréfsins skyldu þeir árita samþykki sitt á bréfið. Af áritunum um samþykki landamerkjabréfa vegna aðliggjandi jarða má stundum sjá vísbendingar um hvort sátt eða ágreiningur hafi verið uppi um merki milli jarðanna við gerð bréfanna og það hverjir árita tiltekið landamerkjabréf getur gefið til kynna hvaða jarðir hafa talist aðliggjandi. Ekki verður litið fram hjá því að svo virðist sem landamerkjabréf jarða í Ísafjarðarsýslum hafi alla jafna ekki verið árituð vegna jarða sem liggja hinum megin fjalla en ekki er endilega hægt að draga almennar ályktanir af því. Almenn könnun óbyggðanefndar á landamerkjabréfum á svæði 10C, í Barðastrandar-sýslum, leiddi t.d. á sínum tíma í ljós að landamerkjabréf jarða þar eru almennt aðeins árituð um samþykki vegna jarða sem eru aðliggjandi á láglendi, þ.e. í sama firði, sbr. úrskurð óbyggðanefndar í máli nr. 2/2020 (Austurhluti fyrrum Barðastrandarhrepps). Við mat á merkjum tiltekinnar jarðar þar þótti ekki hafa sérstaka þýðingu að landamerkjabréf jarða í aðliggjandi fjörðum væru almennt ekki árituð um samþykki vegna jarðarinnar. Almenn könnun óbyggðanefndar á landamerkjabréfum í Ísafjarðarsýslum leiðir hið sama í ljós, þ.e. að þau séu almennt aðeins árituð um samþykki vegna jarða sem eru aðliggjandi á láglendi eða í sama dal. Því verður ekki talið hafa sérstaka þýðingu að landamerkjabréf jarða í Ísafjarðarsýslum séu ekki árituð vegna jarða hinum megin fjalla, enda virðist það hafa verið venjan á Vestfjörðum, og raunar víðar um landið, þegar staðhættir eru með fyrrgreindum hætti.

[14.2.3.9] Ályktanir og niðurstöður

Eins og að framan greinir er sú venja útbreidd víða um land að eignarlönd nái saman efst á fjöllum eða á vatnaskilum, sérstaklega þar sem staðhættir eru þannig að fremur mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur á milli dala og fjarða. Sú er almennt raunin í landshlutum þar sem óbyggðanefnd hefur lokið málsmeðferð, þ.e. á langstærstum hluta landsins.²⁴⁶ Þá hefur réttarframkvæmd ótvírætt leitt í ljós að hálend svæði geta eftir atvikum verið eignarlönd, þótt þau séu lítið eða jafnvel ekkert gróin og þótt nytjar af þeim séu litlar eða jafnvel engar. Séu merkjalýsingar landamerkjabréfa og annarra heimilda um merki óljósar eru þær jafnan túlkaðar með hliðsjón af atriðum á borð við staðhætti, gróurfur og fjarlægð frá byggð. Minni kröfur en ella hafa verið gerðar til skýrleika merkjalýsinga ef merki teljast glögg frá náttúrunnar hendi. Þá eru þess dæmi

²⁴⁶ Ísafjarðarsýslur eru það fimmtánda af sextán svæðum á meginlandinu sem óbyggðanefnd úrskurðar um en fyrri svæðin fjórtán ná yfir 91% af meginlandinu.

að dregin hafi verið ályktun um merki út frá staðháttum, eftir atvikum með hliðsjón af landamerkjum nærliggjandi jarða, ef landamerkjabréf og aðrar skriflegar heimildir um merki skortir, eða ef ljóst þykir að heildarmerkjum jarðar sé ekki lýst í landamerkjabréfi. Í tilvikum þar sem ekki er fyrir að fara víðáttumiklu fjalllendi eða heiðarlöndum telur óbyggðanefnd, líkt og áður segir, alla jafna hægt að leggja til grundvallar að jarðir nái saman á fjöllum, nema annað mæli því sérstaklega í mót.

Að framan voru niðurstöður óbyggðanefndar í málum nr. 3–4/2004 og 2–3/2005 annars vegar og í máli nr. 1/2018 hins vegar bornar saman og greint frá því að munur á staðháttum hafi meðal annars stutt við ólíkar niðurstöður. Almennt má að mati óbyggðanefndar segja um þau tilvik í Ísafjarðarsýslum þar sem deilt er um efstu hluta fjalla að þau eru mun líkari framangreindum tilvikum Esju og Smjörfjalla heldur en tilviki svæðisins sunnan og austan Snæfellsjökuls að því leyti að fjalllendi milli jarða er ekki víðfeðmt í samanburði við stærð óumdeilda eignarlanda jarðanna neðan þeirra fjallsbrúna sem íslenska ríkið miðar kröfur sínar við. Skoðun landamerkjabréfa og annarra heimilda um merki jarða í Ísafjarðarsýslum leiðir þó í ljós að þar er algengara en í tilvikum Esju og Smjörfjalla að merkjalýsingar til fjalla séu óljósar eða að merkjum sé yfirhöfuð ekki lýst til fjalla. Aftur á móti eru fjarlægðir frá bæjarstæðum upp á efstu hluta fjallanna í flestum tilvikum litlar og fjöllin mynda skýr náttúruleg skil. Að teknu tilliti til alls þess sem hér hefur verið rakið er því að mati óbyggðanefndar í flestum tilvikum þar sem deilt er um efstu hluta fjalla í Ísafjarðarsýslum rétt að leggja til grundvallar að land jarða nái saman á fjöllum og því séu ekki þjóðlendur þar. Á þetta við um flest ágreiningssvæði sem fjallað er um í málum nr. 1–4/2021 og hluta þeirra svæða sem fjallað er um í málum nr. 5/2021 og 7–8/2021, þ.e. svæði þar sem fremur mjó fjöll eða víðáttulítið fjalllendi skilur á milli dala og fjarða. Þessi almennu sjónarmið eiga aftur á móti síður við í tilvikum þar sem staðhættir eru öðruvísi og deilt er um víðáttumeiri hálendissvæði. Við úrlausn um einstök ágreiningssvæði hér á eftir verður vísað til þessarar almennu umfjöllunar eftir því sem við getur átt hverju sinni.

[...]

VIÐAUKI II: MÁLSKOSTNAÐUR

Á fundi óbyggðanefndar 14. október 2024 úrskurðuðu nefndarmenn í máli nr. 4/2023 gagnaðilum íslenska ríkisins í málinu málskostnað sem hér segir, sbr. kafla 7.5 í úrskurði málsins:

Málskostnaður gagnaðila íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjenda þeirra greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Vegna Friðbjörns Garðarssonar lögmanns:

- Pétur Guðmundsson, Guðrún Sveinbjörnsdóttir, Haraldur Sveinbjörnsson, Gunnar Gaukur Magnússon, Hallvarður E. Aspelund, Valdimar Steinþórsson, Nýja Húsið Ófeigsfirði, Halldóra Hrólfsdóttir, Sverrir Geir Gunnarsson, Halldór Árni Gunnarsson, Þórunn Hanna Gunnarsdóttir og Þóra Hrólfsdóttir vegna Ófeigsfjarðar; og Felix von Longo-Liebenstein vegna Engjaness: 3.000.000 kr.

Vegna Ólafs Björnssonar lögmanns:

- Fornasel ehf. vegna Dranga: 2.000.000 kr.
- Guðjón Egill Ingólfsson vegna Skjaldabjarnarvíkur: 1.500.000 kr.
- Guðjón Egill Ingólfsson, Gunnar Ólafur Bjarnason, Helga Hauksdóttir, Halldór Kristján Ingólfsson, Ingunn Hinriksdóttir, Lára Valgerður Ingólfssdóttir, Ólafur Gunnarsson, Þórhildur Hrönn Ingólfssdóttir og Valfríður Möller vegna Drangavíkur: 1.000.000 kr.

Vegna Guðmundar K. Sigurjónssonar lögmanns:

- Sigríður Erla Gunnarsdóttir, Ásdís Gunnarsdóttir og Guðrún Anna Gunnarsdóttir vegna Skjaldabjarnarvíkur; og Sigríður Erla Gunnarsdóttir, Ásdís Gunnarsdóttir, Guðrún Anna Gunnarsdóttir og Svanhildur Guðmundsdóttir vegna Drangavíkur: 2.000.000 kr.

Vegna Ásgeirs Þórs Árnasonar lögmanns:

- Guðjón Egill Ingólfsson, Gunnar Ólafur Bjarnason, Helga Hauksdóttir, Halldór Kristján Ingólfsson, Ingunn Hinriksdóttir, Lára Valgerður Ingólfssdóttir, Ólafur Gunnarsson, Þórhildur Hrönn Ingólfssdóttir og Valfríður Möller vegna Drangavíkur: 1.500.000 kr.

Vegna Ólafs Eiríkssonar lögmanns:

- Vesturverk ehf. vegna landréttinda: 1.250.000 kr.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármála- og efnahagsráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmannna, hefur þegar verið eða verður endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

FYLGISKJAL I: AÐILASKRÁ

Þjóðlendur:	Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins
Drangar:	Fornasel ehf.
Drangavík:	Guðjón Egill Ingólfsson, Gunnar Ólafur Bjarnason, Helga Hauksdóttir, Halldór Kristján Ingólfsson, Ingunn Hinriksdóttir, Lára Valgerður Ingólfisdóttir, Ólafur Gunnarsson, Þórhildur Hrönn Ingólfisdóttir og Valfríður Möller
Drangavík:	Sigríður Erla Gunnarsdóttir, Ásdís Gunnarsdóttir, Guðrún Anna Gunnarsdóttir og Svanhildur Guðmundsdóttir
Engjanes:	Felix von Longo-Liebenstein
Landréttindi:	Vesturverk ehf.
Ófeigsfjörður:	Pétur Guðmundsson, Guðrún Sveinbjörnsdóttir, Haraldur Sveinbjörnsson, Gunnar Gaukur Magnússon, Hallvarður E. Aspelund, Valdimar Steinþórsson, Nýja Húsið Ófeigsfirði, Halldóra Hrólfsdóttir, Sverrir Geir Gunnarsson, Halldór Árni Gunnarsson, Þórunn Hanna Gunnarsdóttir og Þóra Hrólfsdóttir
Skjaldabjarnarvík:	Guðjón Egill Ingólfsson
Skjaldabjarnarvík:	Sigríður Erla Gunnarsdóttir, Ásdís Gunnarsdóttir og Guðrún Anna Gunnarsdóttir

FYLGISKJAL II: SKJALASKRÁ

Sjá einnig skjalaskrár í málum nr. 1/2019 og 6–7/2021.

Skjöl lögð fram í máli nr. 4/2023
(OBN 23060004)

Lagt fram af Eddu Andradóttur og Andra Andrasyni lögmönnum f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

1		Kröfulýsing fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 14.11.2022.
	1(1)	Greinargerð fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins máli nr. 4/2023: Strandir. Dags. 16.3.2024.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1):

	2(1)	Ingólfsfjörður í Árneshreppi: Landamerki, dags. 31.12.1889, þinglýst 2.7.1890 (uppskrift).
	2(2)	Eyri við Ingólfsfjörð í Árneshreppi: Landamerki, dags. 31.12.1889, þinglýst 2.7.1890 (uppskrift).
	2(3)	Reykjarfjörður í Árneshreppi: Landamerki, dags. 31.12.1889, þinglýst 2.7.1890 (uppskrift).
	2(4)	Kjós í Reykjarfirði í Árneshreppi: Landamerki, dags. 31.12.1889, þinglýst 2.7.1890 (uppskrift).

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16):

	2(5) a–b	Ófeigsfjörður: Virðingargjörð á tveimur hundruðum í jörðinni, dags. 20.2.1888, þar sem lýst er afstöðu jarðarinnar.
--	----------	---

Upplýsingar um gagnaöflun Þjóðskjalasafns Íslands o.fl.:

3		Mál nr. 1–5/2023: Saga jarða og landsvæða. Efni úr úrskurðum eða sögulegum greinargerðum Þjóðskjalasafns Íslands í eldri málum sem varða jarðir eða landsvæði í málum nr. 1–5/2023 með viðbótum eða breytingum vegna viðbótargagnaöflunar o.fl. árin 2023–2024. Tekið saman í desember 2023, uppfært í apríl og október 2024.
	3(1)	Mál nr. 4/2023: Minnisblað frá Þjóðskjalasafni Íslands, dags. 4.12.2023, um viðbótargagnaöflun um jarðir á svæði 10A, sbr. eldri gagnaöflun í máli nr. 1/2019.
		Um viðbótargagnaöflun, sjá einnig hliðsjónargagn nr. H-4.

Dómar (skjalaflokkur B.3):

	4(1)	Dómur Landsréttar 27. júní 2024 í máli nr. 488/2022. Deilt var um landamerki jarðarinnar Drangavíkur gagnvart jörðunum Engjanesi og Ófeigsfirði.
--	------	--

Lagt fram af Friðbirni Garðarssyni lögmanni vegna Ófeigsjarðar:

5		Ófeigsfjörður, kröfulýsing, dags. 28.3.2023.
	5(1)	Ófeigsfjörður, fasteignayfirlit, dags. 14.2.2022.
	5(2)	Ófeigsfjörður og Engjanes, greinargerð, ódagsett, móttekin 15.3.
	5(3)	Kort af Strandasýslu frá 1720–27.
	5(4)	Vinnukort danska herforingjaráðsins nr. 3 og 5, gerð í mælingaferð sumarið 1914.

5(5)	Látravík á Ströndum: Nýbyggjarabréf, dags. 11.9.1885, þinglýst 11.6.1886 (uppskrift).
5(6)	Dynjandi í Jökulfjörðum: Örnefnaskrá.
5(7)	Arnarnes í Dýrafirði: Landamerkjabréf, dags. 13.1.1890, mótttekið til þinglesturs 22.4.1890
5(8)	Gerðhamrar í Dýrafirði: Landamerkjabréf, dags. 10.12.1890, mótttekið til þinglesturs 22.4.1890
	Sjá einnig hliðsjónargögn nr. H-6, H-7 og H-8.

Lagt fram af Friðbirni Garðarssyni lögmanni vegna Engjaness:

6	Engjanes, kröfulýsing, dags. 28.3.2023.
6(1)	Engjanes, fasteignayfirlit, dags. 14.2.2022.
	Engjanes, greinargerð og fylgiskjöl, sjá skjöl nr. 5(2)–5(8) og hliðsjónargögn nr. H-6, H-7 og H-8.

Lagt fram af Ásgeiri Þór Árnasyni lögmanni vegna Drangavíkur:

7	Drangavík, kröfulýsing, dags. 17.2.2023.
7(1)	Drangavík, hnitsettur uppdráttur.
7(2)	Drangavík, greinargerð, dags. 7.3.2024.

Lagt fram af Guðmundi Sigurjónssyni lögmanni vegna Drangavíkur:

8	Drangavík, kröfulýsing, dags. 27.3.2023.
8(1)	Drangavík, fasteignayfirlit, dags. 15.2.2022.
8(2)	Drangavík, uppdráttur Ásgeirs Gunnars Jónssonar, dags. 10.10.2014.
8(3)	Drangavík, greinargerð, dags. 14.3.2024, ásamt korti úr bókinni <i>Landið og Landnáma</i> .

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Drangavíkur:

9	Drangavík, kröfulýsing, dags. 28.3.2023.
9(1)	Drangavík, fasteignayfirlit, dags. 28.3.2023.
9(2)	Drangavík, veðbandayfirlit, dags. 28.3.2023.
9(3)	Drangavík, greinargerð, dags. 15.3.2024.
9(4)	Drangavík o.fl., hornpunktaskrá.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Dranga:

10	Drangar, kröfulýsing, dags. 28.3.2023.
10(1)	Drangar, fasteignayfirlit, dags. 28.3.2023.
10(2)	Drangar, veðbandayfirlit, dags. 28.3.2023.
10(3)	Auglýsing nr. 1426/2021 um óbyggt víðerni Dranga á Ströndum (Stjórnartíðindi, B-deild).
10(4)	Drangar, greinargerð, dags. 15.3.2024.
10(5)	Drangar o.fl., hornpunktaskrá.

Lagt fram af Guðmundi Sigurjónssyni lögmanni vegna Skjaldabjarnarvíkur:

11	Skjaldabjarnarvík, kröfulýsing, dags. 27.3.2023.
11(1)	Skjaldabjarnarvík, uppdráttur Ásgeirs Gunnars Jónssonar, dags. 10.10.2014.
11(2)	Skjaldabjarnarvík, greinargerð, dags. 14.3.2024, ásamt korti úr bókinni <i>Landið og Landnáma</i> .

Lagt fram af Ólafi Björnssyni lögmanni vegna Skjaldabjarnarvíkur:

12		Skjaldabjarnarvík, kröfulýsing, dags. 28.3.2023.
	12(1)	Skjaldabjarnarvík, fasteignayfirlit, dags. 28.3.2023.
	12(2)	Skjaldabjarnarvík, veðbandayfirlit, dags. 28.3.2023.
	12(3)	Skjaldabjarnarvík, greinargerð, dags. 15.3.2024.
	12(4)	Skjaldabjarnarvík o.fl., hornpunktaskrá.

Lagt fram af Ólafi Eiríkssyni lögmanni vegna Engjaness (v. afnota- og vatnsréttinda):

13		Engjaness (afnota- og vatnsréttindi), kröfulýsing, dags. 25.6.2023.
	13(1)	Samningur milli Vesturverks og eiganda Engjaness, dags. 29.1.2009, þinglýst 17.2.2009, ásamt korti af vatnasviði Hvalárvirkjunar og áveitusvæði Eyvindarfjarðarár.
	13(2)	Engjaness, veðbókarvottorð, dags. 13.10.2022.
	13(3)	Engjaness (afnota- og vatnsréttindi), greinargerð, dags. 15.3.2023.

Lagt fram af Ólafi Eiríkssyni lögmanni vegna Ófeigsfjarðar (v. afnota- og vatnsréttinda):

14		Ófeigsfjörður (afnota- og vatnsréttindi), kröfulýsing, dags. 15.3.2024.
	14(1)	Samningur milli Vesturverks og eigenda Ófeigsfjarðar, dags. 24.5.2008, þinglýst 5.6.2008, ásamt korti af vatnasviði Hvalárvirkjunar og áveitusvæði Eyvindarfjarðarár. Einnig yfirlýsing um gildi samningsins, dags. 21.10.2014, þinglýst 30.10.2014, og viðauki við samninginn, ódagsettur en þinglýst 3.2.2012.
	14(2)	Yfirlýsing um framlengingu á samningi frá 24.5.2008 milli Vesturverks og eigenda Ófeigsfjarðar, dags. 15.5.2021, ásamt tveimur fylgiskjöllum: 1) Bréfi frá Vesturverki til forsvarsmanns eigenda Ófeigsfjarðar, dags. 23.3.2020. 2) Yfirliti frá formanni stjórnar Vesturverks um stöðu og verkefni framundan, dags. 11.5.2021.
	14(3)	Ófeigsfjörður (afnota- og vatnsréttindi), greinargerð, dags. 15.3.2024.

Lagt fram af lögmönnum málsaðila og óbyggðanefnd:

15	15(1)	Yfirlitskort, mál nr. 4/2023: Strandir. Kröfulínur málsaðila, dags. 18.9.2023.
----	-------	--

Lagt fram af óbyggðanefnd:

16	16(1)	Fundargerð 1. fyrirtöku í málum nr. 1–4/2023, dags. 14.6.2023.
	16(2)	Fundargerð 2. fyrirtöku í máli nr. 4/2023, dags. 17.1.2024 (stafræn vettvangsferð).
	16(3)	Fundargerð aðalmeðferðar í málum nr. 1/2023 og 4/2023, dags. 18.4.2024.
	16(4)	Fundargerð lokafyrirtöku í málum nr. 1–5/2023, dags. 14.10.2024.

Hliðsjónargögn**Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd**

H-1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, svæði 1–10A og 10C, dags. 30.8.2023.
H-2	Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á landsvæðum á grundvelli 1. másl. 7. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998 og kröfulýsingarfrest, dags. 11.8.2022.
H-3	Minnisblað um athugasemdir í úrskurðum óbyggðanefndar, sbr. 1. másl. 7. mgr. 10. gr. Þjóðlendlaga, dags. 10.8.2022. (Fylgiskjal með bréfi til fjármála- og efnahagsráðherra um töku landsvæða til meðferðar og kröfulýsingarfrest, dags. 11.8.2022.)
H-4	Tvö tölvuskeyti til upplýsingar um gagnaöflun frá skrifstofustjóra óbyggðanefndar til lögmanna málsaðila, dags. 13.6.2023 og 21.12.2023.
H-5	Svæði 10A: Heildarskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands vegna gagnaöflunar í máli nr. 1/2019, dags. 18.12.2019.

Lagt fram til hliðsjónar af Friðbirni Garðarssyni lögmanni vegna Ófeigsfjarðar og Engjaness:

H-6	Úr <i>Sýslulýsingum 1744–1749</i> (1957), bls. 202–208.
H-7	Úr <i>Ferðabók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar</i> , I. bindi (1943), bls. 264.
H-8	Úr <i>Sóknalýsingum Vestfjarða</i> , II. bindi (1952), bls. 204–207 og 216–219.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

H-9	Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðlendlaga nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 10.4.2015.
H-10	Athugasemdir vegna kynningar á heildarkröfum frá: 1) hreppsnefnd Árneshrepps, dags. 10.1.2024; 2) sveitarstjórn Eyjafjarðarsveitar, dags. 7.12.2023; 3) sveitarstjórn Skagabyggðar, dags. 4.1.2024; 4) byggðaráði sveitarfélagsins Skagafjarðar, dags. 7.12.2023.
H-11	Skýrslutökur í máli nr. 4/2023 hjá óbyggðanefnd við aðalmeðferð 18.4.2024 (skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).

FYLGISKJAL III: KORT

Úrskurðarkort í máli nr. 4/2023